MEKTEP MANZUMESİ

Bizi talim ü tedrise şitaban ettiren mektep
Cehaletten çıkartıp ehl-i irfan ettiren mektep

Mübassir ile her gün celbedip bir cümle sıbyanı
Basıp ağuşuna tenvir-i ezhan ettiren mektep

Kitab-ı ilmihalı evvela ezberleten kimdir
Bizi şer'-i şerife yani iman ettiren mektep

Hele ashab-i ikbale nazar kıl çeşm-i dikkatle
Nice âdemleri dünyada zişan ettiren mektep

Debıstan olmasa hiç farkımız var mıydı hayvandan
Bizi ilm ü fünün erbabı insan ettiren mektep

Sefaletle zaruret hem de teng-i maişetten
Hemen tahlis edip servetler ihsan ettiren mektep

Cehalet hasma mağlubiyeti intaç eder daim
Hemişe kavm-i adayı perişan ettiren mektep

Mariften kalup mahrum merakından figan eyler
Hazaran cahili her lahza giryan ettiren mektep

Bakar bir nevreside hizmet-i süflide müstahdem
Çıkıp darülfüyuzate suhandan ettiren mektep

Niçin hakkiyle tahsil etmedin HAYDAR maariften
Yazan bu naime ağyar-ı handan ettiren mektep

e-ISBN: 978-625-6671-86-7
9 786256 671867
intihal.net BOOKCITES

asos YAYINLARI

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E ADIYAMAN'DA EĞİTİM

MURAT GÖKHAN DALYAN

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E ADIYAMAN'DA EĞİTİM

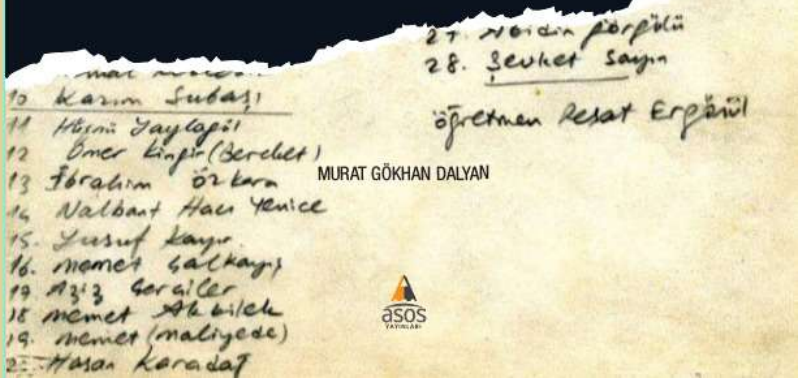

MURAT GÖKHAN DALYAN

asos YAYINLARI

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E

ADIYAMAN'DA EĞİTİM

MURAT GÖKHAN DALYAN

asos
YAYINLARI

Asos Yayınları 2024

e-ISBN: 978-625-6671-86-7

Editörler
Prof. Dr. Ünal TAŞKIN
Doç. Dr. Muhammet Nuri TUNÇ

Kapak
Asos Yayınları

Redaksiyon
Asos Yayınları

Mizanpaj
Burhan MADEN

ASOS YAYINLARI
Çaydaçıra Mah. Hacı Ömer Bilginoğlu
Cad. No: 67/2-4/ ELAZIĞ
e-posta: asosyayinlari@gmail.com
web: www.asosyayinlari.com
Tel: 0532 643 75 23
Yayınevi Sertifika No: 47901

Yayıncının yazılı izni olmadan hiçbir şekilde çoğaltılamaz.

Bütün bölümler intihal.net benzerlik tespit programından geçirilmiştir.
Bu yayın BOOKCITES tarafından indekslenmiştir.
Yazarlar, yazmış oldukları bölümlerin özgünlüğünden sorumludur.

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E

ADIYAMAN'DA EĞİTİM

MURAT GÖKHAN DALYAN

asos
YAYINLARI

"Ceketini çıkarır serer, namazını kılarsın. Ama eğitim her yerde yapılamaz. Bu memlekette donanımlı okullar lazım"

Mehmet ERDEMOĞLU

Mehmet Erdemoğlu'nun şahsında Adıyaman'a ve Besni'ye eğitim ve kültür alanında hizmet etmeyi şiar edinmiş, gönül vermiş olan Erdemoğlu Ailesi'ne bir hürmet ve minnettarlık nişanesi olarak ithaf edilmiştir. İltifat marifetin kölesi ve minnettarlığın aciz ifadesidir.

Prof. Dr. Murat Gökhan DALYAN

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....11
Adıyaman Adının Kökeni.....13
(Hısn-ı Mansur ve Adıyaman'ın Osmanlı Arşivi'ndeki Kullanımları).....15

I. BÖLÜM
1. ADIYAMAN'DA EĞİTİM FAALİYETLERİ.....23
1.1. Örgün Eğitim Kurumları.....23
1.1.1. Sıbyan Mektepleri.....23
1.1.2. Medreseler.....30
Eslemez Bey Medresesi.....32
Sıratut Medresesi.....37
El-Hac Abdulgani Medresesi.....37
Abdi Ağa Medresesi (Hısn-ı Mansur).....40
Eskisaray Camii Medresesi.....40
Ulu Camii ve Hoca Ömer Camii Medreseleri.....41
Şeyh Abdurrahman Erzincani Medresesi.....42
Ebuzer-i Gıfari Medresesi.....44
Mehmed Efendi Medresesi.....44
Ebubekir Bey Medresesi.....44
Osman Ağa Medresesi.....45
Rişvânzâde Ömer Paşa Medresesi.....46
İsmail Ağa Medresesi.....46
Sıddıka Fakih Medresesi.....47
Mehmed Efendi Medresesi.....47
Fal (Kutluca) Köyü Fahriye Medresesi.....47
İbrahim Bey Medresesi.....47
Hasan Bey Câmii Medresesi.....48

Ebubekir Buk'ası 48
Medreselere ve Müderrislere Müdahaleler 49
1.2. YAYGIN EĞİTİM KURUMLARI 51
1.2.1. Tarikatlar 51
1.2.2. Camiler 54
1.2.2.1. Dersiamlık 65
1.2.3. Tekke ve Zaviyeler 66

II. BÖLÜM
2. TANZİMAT SONRASI ADIYAMAN'DA EĞİTİM 73
2.1. İptidaî Mektepler 73
2.1.1. Hısn-ı Mansur (Adıyaman) Kazasında İptidaî Mektepler 73
2.1.2. Besni Kazasında İptidaî Mektepler 77
2.1.3. Gerger Kazasında İptidaî Mektepler 79
2.1.4. Kahta Kazasında İptidaî Mektepler 81
2.1.5. 1900 Yılında Adıyaman ve Çevresinde Yeniden Açılan İptidaî Mektepler 84
2.1.6. Kız Sıbyan Mektepleri 89
2.2. Rüştiye Mektepleri 90
2.2.1. Adıyaman Rüştiye Mektebi 92
2.2.2. Besni RüştiyeMektebi 102
2.2.3. Kahta Rüştiye Mektebi 107
2.2.4. Samsat Rüştiye Mektebi 113
2.2.5. Gerger Rüştiye Mektebi 113

III. BÖLÜM
3. ADIYAMAN HALKININ EĞİTİM VE ÖĞRETİME BAKIŞ AÇISI VE SORUNLAR 115
3.1. Adıyaman'ın Eğitime Bakış Açısı 115
3.2. Besni'nin Eğitime Bakış Açısı 118
3.3. Kahta'nın Eğitime Bakış Açısı 119
3.4. Adıyaman'daki Öğretmenlerin Yaşadığı Sorunlar 121
3.5. Adıyaman'daki Öğretmenlerin Maaş Durumları 122
3.6. Adıyaman Çevresindeki Okulların Nitelikleri 126
3.7. 1893 Yılı Depremi'nin Eğitime Etkisi 127
3.8. Adıyaman'da Meydana Gelen Hastalıklar ve Eğitime Etkisi 128
3.9. Adıyaman'da Engelli Eğitimi ve Körler Memleketi Adıyaman 130

3.10. Adıyaman'da Göçebelerin Eğitimi 136

IV. BÖLÜM
4.1. ADIYAMAN EĞİTİM HAYATINDA ÖNEMLİ SİMALAR..... 139
Mustafa Nehcî Dede 139
Karacaoğlan 140
Mucib Efendi 141
Hasmi 141
Sabb Salih 142
Lüzûmî Efendi 142
Lami Efendi 143
Çırağı Baba 143
Halis Efendi 143
İbrahim Hakkı Baba 143
Ali Rıza Efendi 143
Sezai Efendi 143
Âsım Efendi 144
Hafız Mahmud Efendi 144
Besnili Sıdkî Efendi 144
Hicri Efendi 145
Akif Hoca 145
Hadadd Efendi 145
Haydar Efendi 145
Nakipzâde Atâ Efendi 146

V. BÖLÜM
5.1. CUMHURİYET DÖNEMİNDE ADIYAMAN'DA EĞİTİM 147
5.1.1. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Eğitim 147
5.1.2. Adıyaman ve Çevresinde Okur Yazarlık Oranı ve Türkiye Karşılaştırması 151
5.1.3. Cumhuriyet Döneminde İlköğretim Faaliyetleri 156
5.1.4. Latin Alfabesine Geçişe Adıyaman Halkının Tepkisi 164
5.1.5. Adıyaman ve Çevresinde Orta Öğretim Kurumları 165
5.1.6. Eğitim ve Öğretime Bakış 172
5.1.7. Adıyaman Halkevi 178
5.1.8. İlk Meslek ve Teknik Dershaneleri 182
5.1.9. Bağımsız Akşam Kız Sanat Okulu 182

5.1.10. Radyo ve Gazeteler.....183
5.1.11. Yatılı Okul Sorunu 184
5.1.12. Halk Dershaneleri, Mesleki ve Genel Bilgi Kursları.....185
Sonuç 187
KAYNAKÇA.....191

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin yüzyıllar boyunca geniş bir coğrafyaya hâkim olmasında siyasi beceri ve iradenin yanı sıra askerî, idarî, hukukî ve ilmî alanlardaki teşkilatlanmanın önemli rolü olmuştur. Özellikle de XV. ve XVI. yüzyıllarda kapıkulu ordusunun teşkilat yapısı ve yetiştirilme usulleri, Enderun Mektebi'nden nitelikli devlet adamlarının bürokrasiye ve devlet yönetimine entegre edilmesi eğitim faaliyetlerinin devletin başarısında yerini göstermesi bakımından önemlidir. Hem bireylerin ahlaki, dini ve entelektüel gelişimini sağlamak hem de devletin ihtiyaç duyduğu yöneticileri, askerleri ve bilim insanlarını yetiştirmek üzere tasarlanmış olan bu eğitim sistemi içerisinde bireylerin çocukluk yaşlarından başlayıp yetişkinliğe kadar sürecek olan mektep ve medrese sisteminin de önemli bir yeri vardır. Geleneksel İslam eğitim kurumlarından tevarüs ederek inşa edilmiş, sonrasında Osmanlı'nın kendine özgü özellikleriyle de geliştirilmiş olan mektep ve medreseler başta İstanbul olmak üzere Bursa, Edirne, Konya, Halep, Şam, Bağdat ve Kahire gibi şehirlerde dönemin önde gelen eğitim faaliyetlerinin yürütüldüğü mekânlar olmuştur. Örgün eğitim sisteminin Osmanlı özelindeki en güzel örnekleri olan medreseler içerisinde İstanbul'daki Sahn-ı Seman ve Süleymaniye medreselerinin sadece Türk tarihi değil dönemi itibariyle dünya tarihi açısından da önemli bir yeri olduğu muhakkaktır.

Osmanlı toplumunun dini, ahlaki ve kültürel bilgiyle donatılmasını hedefleyen yaygın eğitim kurumları ise başta cami, tekke, zaviye ve esnaf teşekkülleriydi. Camilerde çeşitli vakitlerde verilen vaaz ve sohbetler bireylerin eğitimi için önemli bir rol oynarken tekke, zaviye, hankâh ve dergâhlarda ise bireyi değiştirerek kemale erdirmek amaç-

lanmaktadır[1]. Bu mekânlarda verilen tasavvufî eğitim, kişiyi olumsuz yönde etkileyen beşerî arzuları kontrol altına alarak olumlu duygu, düşünce ve davranışları yönlendirmeyi hedeflemektedir. Aynı zamanda tasavvufî eğitim her türlü olumsuz tutum ve eylemin kaynağı kabul edilen nefsin, menfi tesirlerden arındırılması, berraklaştırılması ve bireyin ilahi hakikate ulaştırılması amaçlanmaktadır[2].

Osmanlı klasik döneminin hâkim eğitim anlayışı ve sistemi bu minval üzere iken Tanzimat Dönemi ile eğitim faaliyetleri Batı etkisiyle çeşitlenmeye ve değişime uğramıştır. Bu dönemde açılan ibtidaîler, rüşdiyeler ve idadiler Osmanlı'nın hem geleneksel hem de modern bir yapıyı bir arada bulundurma çabasını gözler önüne sermiştir. Bu dönemde mektep ve medrese sisteminin terk edilmediği ancak bu kurumların yanı sıra Batı tarzı yeni eğitim müesseslerinin açılması ve yaygınlaştırılması yönünde büyük çaba gösterilmiştir. Bu anlamda 19. yüzyıl Osmanlı eğitim anlayışında yapılan önemli reformlardan birisi sıbyan mekteplerinin bir üst seviyesi olan rüştiye mekteplerinin açılmasına kara verilmesidir. 1846 yılında Mekatib-i Umumiye Nazırlığı'nın kurulmasıyla birlikte yeniden düzenlenen eğitim sisteminde sıbyan mekteplerinin tamamlayıcısı olarak rüştiye mektepleri açılmıştır. Bu okullardan mezun olan kişilerin çeşitli devlet kademelerinde memurluk görevini yapabilmesi amaçlanmıştır[3].

Osmanlı eğitim sistemin tüm bu yönleri Adıyaman özelinde ele alındığında XIX. yüzyıla kadar örgün eğitim faaliyetlerinde mektep ve medreselerin, yaygın eğitim faaliyetlerinde ise tekke, zaviye, cami ve esnaf teşekküllerinin önemli rol oynadığı ifade edilebilir. Adıyaman'ın Osmanlı hâkimiyetine geçtiği dönem olan XVI. yüzyıldan itibaren eğitim faaliyetleri bakımından yeterli seviyede bir şehir olmaması üzücü bir hakikattir. Nitekim buradaki örgün eğitim kurumlarının sayısı ve niteliği hem çevre şehirlerle hem de Osmanlı geneli ile kıyaslandığında da bu hakikat daha net bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı modernleşmesi sürecinde de önceki dönemden farklı bir durum orta-

1 Mustafa Kara, "Tekke", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,

2 Kasım Kocaman, "Tasavvufî Eğitimde Kullanılan Özel Eğitim Yöntemleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.13, S.70, Nisan 2020, s.1169.

3 Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, c. 1-2., Eser Matbaası, İstanbul 1977, s.284; Yahya Akyüz, *Başlangıçtan 2001'e Türk Eğitim Tarihi*, 8. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul 2001, s.164.

ya çıkmamış ve Adıyaman bu dönemde de eğitim adına dikkate değer bir yol alamamıştır.

Adıyaman ve çevresinde birçok medeniyetin kültürel izlerini görmek mümkündür. Bu yönüyle makaleler dışında ele alınmamış olan Adıyaman bölgesinin tarihini, kültürünü yazmak elbette ki oldukça meşakkatli ve dikkat gerektiren bir süreçtir. Bununla birlikte daha önceden parça parça değindiğimiz ve çalıştığımız bu konuların birleştirilerek bir bütün haline getirilmesi gerektiğini düşündük. Bu amaçla geçmiş dönemlerde yaptığımız eğitimle ilgili çalışmalardan ve Adıyaman'la ilgili çalışmaları bulunan başta Muhammet Nuri Tunç olmak üzere Ahmet Nalcı ve diğer araştırmacıların eserlerinden faydalanandık. Özellikle cumhuriyetle ilgili bölümde ağırlığı daha çok Adıyaman il merkezine verdik.

Adıyaman eğitim tarihini araştırırken daha ziyade Türk-İslam devletleri veya siyasi teşekkülleri devrinde meydana getirilmiş kurumlar üzerinde durduk. Azınlıkların kurdukları eğitim ve öğretim kurumları ile misyoner teşkilatların oluşturdukları yapıları ileride başka bir çalışmanın konusu olmak üzere incelemedik. Çalışmamızda devlet arşivleri başta olmak üzere, seyahatnameler ve diğer materyallerden yararlanmaya çalıştık. Bu çalışmamızın ilerleyen süreçte azından bir Y. Lisans tezi olarak yeniden ele alınmasının faydalı olacağını düşünmekteyiz. Son olarak çalışmamız süreci boyunca gözden kaçırdığımız bazı nüans ve çalışmalar olabilecektir. Bunu okuyucunun gayretimize bağışlamasını temenni ediyoruz.

Ayrıca çalışmamız sırasında ellerindeki verileri bizimle paylaşma nezaketinde bulunan Şeref Kök ve Mehmet Parlak'a teşekkür etmeyi zevkli bir görev olarak görüyoruz.

Adıyaman Adının Kökeni

Adıyaman'daki ilk yerleşim yerinin, tarihi Taş Devri'ne kadar uzanan Palanlı Mağarası civarında olduğu düşünülmektedir. Daha sonra, yerleşik yaşam buranın biraz daha güneyinde bulunan bir noktaya yani *Perre*'ye (Perrhe) kaymıştır. Bu antik yerleşim yeri günümüzde *Pirin* olarak adlandırılmaktadır. Seyyah Ainsworth, Adıyaman çevresine Romalılar tarafından "*Carbanum*" denildiğini belirtmektedir[4].

4 William Francis *Ainsworth, Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea, and*

Burası Bizanslılar tarafından "*Pordoniom*" olarak nitelendirilmekte ve bu ifade muhtemelen farklı bir telaffuzdan kaynaklanmaktadır[5]. Orta Çağ'da ise bu yerleşim yeri son Emevi Halifesi Mervan döneminde onun komutanlarından Mansur b. Cavene b. Haris el-Amiri tarafından yeni oluşturulan yerleşim yerinin kalesine izafeten *Hısn-ı Mansur* yani *Mansur'un Kalesi* olarak adlandırılmaya başlamıştır[6]. Belazuri'ye göre Hısn-ı Mansur adını ilk defa kullanan kişi Qa'nab b. Muhri Abu el-Amr el-Bahili'dir[7].

Şehir, Adıyaman olarak adlandırılıncaya kadar gerek İslamî gerekse Ermeni ve Süryani bütün kaynaklarda bu isimle veya bunun yanlış yazılışı olan "*Hüsn-i Mansur*" veya "*Hasan Mısur*" olarak geçmiştir[8]. Süryaniler gibi Ermeniler de Hısn-ı Mansur telaffuzunda "*Hasanmansur*" veya "*Hasanmısur*" adlandırmasını kullanmışlardır[9]. Bu durum özellikle Süryani ve Ermenilerden mülhem olarak onlarla ticari etkileşim halinde bulunan aşiretlerin, gayrimüslim esnafın telaffuz şeklinden etkilenerek daha da galatlaşacak ve dilde kolay çaba yasasından

---

Armenia, Vol. I., London: West Strand, 1842, s. 267.

5 John Freely, *Türkiye Uygarlıklar Rehberi,* V, (Çev.: Tuncay Birkan-Gürol Koca-Aslı Biçen), Yapı Kredi Yay., 2. Baskı, İstanbul 2003, s. 259; Süryani kaynaklarından (Horepsikopos Aziz Günel, *Türk Süryanileri Tarihi*, Diyarbakır 1970, s. 166) hareketle Adıyaman'ın bulunduğu yere Klevdiye isminin verildiğine dair hatalı bir bilgi daha önceki çalışmalarımızda tarafımızdan verilmişti. Ancak bu isimlendirmenin yanlış bir bilgi olduğu ve Kelvdiye'nin bugünkü Malatya'nın ilçeleri olan Doğanyol, Pütürge ve Gerger'in bir kısım köylerini nitelemek için kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu konu için bk. A. Asa Eger, *The Islamic-Byzantine Frontier Interaction and Exchange Among Muslim and Christian Communities,* LB. Tauris & Co., London & New York 2017, s.125; Nitekim 1234 yılına ait olan Süryani kaynağı, Hısn-ı Mansur ve Klevdiye (Qlodya/Klatya)'yi ayrı bölgeler olarak göstermiştir. Umut Can, *1234 Yılı Anonim Süryani Vekâyinamesi'nin Tercüme, Tahlil, Tenkid ve Sunumu (7- 13. Yüzyıllar/İslâm Sonrası Döneme Ait Kayıtlar)*, T.C. Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi Tarih Anabilim Dalı, Manisa 2021, s.618.

6 Abul Fazl Allami, *Aynü'l Akbari, III, (The Ain i Akbari),* Trasnlated. Colonel H.S. Jarrett, Calcuta 1896, s. 78; Ernst Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, (Çev. Fikret Işıltan), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1970, s. 39; Guy Le Strange, *Palestine under the Moslems: a description of Syria and the Holy Land from A.D. 650 to 1500*, Boston and New York 1890, s. 454.

7 El Belazuri, *The origins of the Islamic state: being a translation from the Arabic, accompanied with annotations, geographic and historic notes of the Kitâb fitûh al-buldân of al-Imâm abu-l Abbâs Ahmad ibn-Jâbir al-Balâdhuri,* s.299-300; Tabari, *History of al-Tabari*, Volume XXXVIII, Abbasid Authority Affrimed, Tranlated by Jane Dammen Mcaulifee, New York University Press, New York 1998, s. 61.

8 Süryani Mihael, *Vekayiname,* II, TTK'da Basılmamış Nüsha, s. 73; İbni Bibi, *El Evamirü'l-Ala'iye Fi'l-Umuri'l Alaiye (SelçukName),* Çev.: Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1996, s. 297-299; Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, Milliyet Yay., İstanbul 1985, s. 7-9.

9 J. Saint-Martin, *Mémoires historiques et géographiques sur l'Arménie* (Paris, 1818-1819), Volume 1, Paris 1818, s. 191.

dolayı bozulacaktır. Ancak ne olursa olsun bütün bu ifadelerin hepsinin kaynağı Arapça kökenli Hısn-ı Mansur'dur[10].

Türkçe olarak kullanıla gelen Adıyaman adının ise ne zamandan beri kullanıldığı ve kökeninin ne olduğu henüz net olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte bu ismin aslında bölgenin yeşilliği ve bitki örtüsünün meşhurluğu nedeniyle Arapça "*Vadiü'l-Leman*" yani yeşil vadi isminin bozulmasından meydana geldiği önemli iddialar arasındadır. Yine hiçbir eski kaynakta geçmeyen diğer mübalağalı bir rivayete göre ilk Türk akınları zamanında Adıyaman Kalesi'ni fetheden "*Yaman Bey*" in adından geldiği söylenmektedir[11]. Ancak bu söylemlerle ilgili hiçbir tarihsel veri mevcut değildir. Bu konuda Bilge Umar da hiçbir kaynakta geçmemesine rağmen bu ismin İslam öncesinden kalma bir ismin Türkçeye uydurulmuş şekli olduğu kanısındadır. Ona göre kesin olmamakla birlikte bu isim Luwi dilinde "*Adaumana*" yani Ada-uma-(wa)na'nın "*Ana Tanrıça Halkının-Ülkesi*" isminin bozulmasından oluşmuş olabilir[12]. Bu iddia ile ilgili herhangi bir başka veri bulunmamaktadır. Bütün bunlara ek olarak yaptığımız araştırma ve incelemeler neticesinde bu adın Cumhuriyet döneminden önce Osmanlılar döneminde de kullanıldığı anlaşılmıştır. Özellikle 19. yüzyıl ve sonrasında bölge ahalisi, resmî yazışmalarında şehirden bahsederken Hısn-ı Mansur isminin yanı sıra Adıyaman ismini de kullanmışlardır[13].

Bu nedenle genel kanı şehrin Adıyaman olarak zikredilmesinin Osmanlı Devleti zamanında başlamış olduğudur. Zira bu isme ne Orta Çağ'da ne de İlk Çağ'da rastlanmaktadır. Oysa Osmanlı Devleti, birçok arşiv belgesinde bölgeyi ya doğrudan Adıyaman ismiyle tarif etmekte veya yukarıda örnekte görüldüğü üzere ikili kullanımı tercih etmektedir[14].

Adıyaman ismi 17. yüzyılda yaşamış olan Karacaoğlan'ın şiirlerinde de geçmektedir. Bu da bu ismin yüzyıllardan beri kullanıldığını

10 Dilde kolay çaba yasasıyla ilgili birçok makale mevcuttur. Bu anlayış uyarınca sözcüklerin yer dizimi ve söylenişi değişmektedir. Ancak mana aynı kalmaktadır. Bu konudaki Kerim Demirci'nin makalesine bakılabilir.

11 Mehmet Önder, *Şehirden Şehire Anadolu*, 2. Baskı, İş Bankası Yay., Ankara 1997, s. 12-3; Şevket Sarı, *Adıyaman ve Kazaları*, Yenigün Matbaası, Ankara 1956, s.1-3.

12 Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1993, s. 17.

13 Pars Tuğlacı, *a.g.e.*, s. 2.

14 A.MKT. DV. 112/44; DH. MKT. 1763/33; Y.A.HUS. 358/2; HR. MKT. 247/2.

göstermektedir. 1800'lerin başlarındaki hemen hemen birçok seyahatnamede ve misyoner raporunda şehir, "*Adıyaman*" olarak geçmektedir[15]. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki bölge eşrafından olan Ermeni Arşag Boyacıyan, Pakhdikyan'a dayandırdığı savında "*Adıyaman*" adının, burada yaşayan halkın uyanıklığı ve açıkgözlülüğü sebebiyle yöreye verildiğini belirtmektedir.[16].

Osmanlı Devleti'nin yıkılışının ardından yeni kurulan devletin Türkiye Cumhuriyeti adını almasından bir müddet sonra Adıyaman ile ilgili iki farklı isim kullanımına da son verilmiştir. Resmî yazışmalardaki iki farklı adlandırmadan kaynaklanan karışıklığın önüne geçilmesi için 28.12.1928 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla Hısn-ı Mansur isminin kullanımına son verilmiş ve şehrin diğer ismi olan "*Adıyaman*"ın kullanılmasına karar verilmiştir[17]. Bununla birlikte bir müddet daha bölgeyi tanımlamak için ikili kullanımın devam ettiği görülmektedir. Bu bağlamda 1929 yılında bile zaman zaman bu ikili kullanıma rastlanmaktadır. Nitekim Vakit Gazetesi'nde "*Hasanmansur*" olarak isimlendirildiği görülmektedir[18].

Adıyaman ile ilgili zikredilen bu isimlendirmelerin yanı sıra, şehrin bulunduğu konum itibariyle verimli köylere sahip olması ve dağlarında yaylayan aşiretlerin bulunması burayı önemli bir pazar yeri haline getirmiştir. Nitekim gerek köylüler gerekse de aşiret mensupları tuz, un, metal aletler ve diğer temel ihtiyaçlarını Adıyaman'dan temin etmişler ve burayı pazar yeri olarak görmüşlerdir. Bu nedenle çevre köyler ve yerleşim yerleri ahalileri Adıyaman'ı tanımlamak için "*Bazaar*" ya da dildeki kolay çaba yasası dolayısıyla "*Bajaar*" olarak da tanımlamışlardır.

Adıyaman'ın Malatya'dan ayrılıp il oluşu sırasında şehre Oğuzeli isminin verilmesi tartışmaya açılmıştır. Refik Koraltan, şehrin adının *Oğuzeli* olmasını istemişse de bu kabul görmemiş ve şehrin adının eskiden olduğu gibi Adıyaman olarak kalması uygun görülmüştür.

Adıyaman topraklarındaki ilk yazılı belgeler, Hititler döneminden kalan Göksu vadisindeki ve diğer arkeolojik alanlardaki çivi

15 William Francis Ainsworth, *a.g.e.,* s. 267.
16 Arşag Alboyacıyan, *Malatya Ermenileri Coğrafya, Tarih Etnoğrafya,* Çev. Sirvat Malhasyan, Aras Yayıncılık, İstanbul 2020, s. 157.
17 230-0-0-0 / Nafia Vekaleti/ 149 - 57 - 6
18 *Vakit Gazetesi*, 7 Eylül 1929, s. 5.

yazılarıdır. Zira Adıyaman ve ilçelerinde bu medeniyete ait kabartma yazıları bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Kommagene krallığının da başta Nemrut Dağı olmak üzere birçok farklı yerde Grekçe yazılarla kalıntılar bıraktığı bilinmektedir. Bu bağlamda bu İlkçağ medeniyetlerinin Adıyaman ve çevresinde ilk yazılı kültürü oluşturdukları ifade edilebilir. İlkçağlar döneminde bile Adıyaman'da belirli eğitim ve kültür düzeyinin olduğu, Nemrut Dağı'ndaki aslanın üzerindeki hilal ve yıldızların dizilişinden gezegenlerin nadir zamanlarda bir araya geliş döneminin hesaplanarak yapıldığı bilinmektedir. Buna göre Nemrut Dağı'nın kültleşme süreci MÖ. 7 Temmuz 61 tarihinde başlamıştır[19]. Kevin Butcher ise bu tarihin I. Antiochos'un Romalı Komutan Pompeius tarafından kral olarak tanınmasına işaret ettiği ihtimalini öne sürmektedir[20]. Her ne amaçla olursa olsun bu horoskopun varlığı, Kommagene Krallığı'nda astronomi ile ilgili bilgi birikimin olduğunu veya bu bilime hâkim kişilere danışıldığını göstermektedir. Belirli kültür ve bilgi birimine ihtiyaç duyulan tıp ve eczacılık alanlarında da Adıyaman çevresinde ünlü isimler yetişmiştir. Bu bağlamda MS 1. yüzyılda zencefiller ailesinden hoş kokulu bir bitki olan *Kakule* ve *Amomum*un (Latincesi=Cardamom) antik dönem ilaç bilimci Dioscorides tarafından Kommagene'den Roma topraklarına ulaştırılmıştır. Bu bitkiler Roma'da özellikle kadınlar tarafından parfüm olarak, cenazeler için de tütsü olarak kullanılmıştır[21]. Kommagene topraklarında yetişen diğer bir bitki de Hint Sümbülü olup bundan elde edilen yağ oldukça popüler olarak Roma'da tıbbi alanda kullanılmıştır[22]. Bu durum Kommagene'de fitoterapi biliminin mevcudiyetini göstermektedir.

İlkçağ döneminde özellikle kraliyet saraylarında önemli bir yeri olan astroloji ve kehanet işlerinin Kommagene topraklarında da önemli bir yeri olduğu bilinmektedir. Kommagene'nin bir Roma eyaleti haline getirilmesinden sonra bu ülkeden Roma'ya giden astrologlar saraylarda ve Roma halkı arasında oldukça popüler olmuştur[23]. Ayrı-

19 Keith Gordon Irwin, *The 365 Days. The Story of Our Calendar*, New York 1963, s. 216-127.

20 Kevin Butcher, *Roman Syria and the Near East*, London 2003, s. 310.

21 I. H. Burkill, "Cardamoms", Bulletin of Miscellaneous Information (Royal Botanic Gardens, Kew), Vol. 1930, No.1 (1930), s.37; E H Warmington, *The Commerce Between The Roman Empire And India*, London and Dublin 1974, s. 185.

22 E H Warmington, *The Commerce Between The Roman Empire And India*, London and Dublin 1974, s.196,305.

23 Jörg Wagner,,"Kommagene Kralları ve Kral Kültü", Fırat Kıyısında Tanrı Krallar,

ca Zeugma'daki mozaikleri yapan ünlü Zosimos Kommagene topraklarında yetişmiştir[24].

Kommagene'nin son döneminde hanedan üyelerinin Roma kültürüne aşina oldukları bilinmektedir. Bu bağlamda IV. Antiochos ve oğulları Roma'da yetiştiklerinden dolayı tıpkı bir Romalı gibi davranmışlardır. Yazıtlarında Grekçe'yi kullanmışlardır. Hatta Bu nedenle Kommagene'nin elit şahsiyetlerinden biri olan Mar Bara Serapion'un, oğluna Grekçeyi, felsefeyi ve sofizmi öğrenmesi için tavsiyede bulunması, Samosata halkının Romalılaşma ve Roma kültürünü benimseme eğilimi göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bununla birlikte bölgede sıradan halkın Süryanice ve Aramice kullanıldığı ve yazın dili olarak kullandığı da bilinmektedir. Nitekim Mara Bar Serapion mektubunu Süryanice yazmıştır[25].

İlkçağ edebiyatının önemli simalarından ve yüzden fazla eser yazdığı bilinen Lukianos da MS. 125 yılında bir Süryani olarak Kommagene topraklarında doğmuştur. Köken olarak İranlı olmayıp Arami yani Süryani asıllıdır. Amcasının yanında heykeltıraşlık eğitimi alırken bundan zamanla sıkılmış ve amatör bir sanatçı olarak Yunanistan'a gitmiştir. Burada Yunanca eğitimin yanı sıra retorik dersleri almış ve bir müddet sonra da Antakya'ya gelerek burada avukatlık yapmıştır. Sonrasında bu işten de sıkılan Lukianos gezici bir öğretmen olarak Anadolu, Yunanistan, İtalya, Roma, Galya/Fransa gibi birçok yeri dolaşmıştır. Kırk yaşına doğru Atina'ya yerleşmiş ve burada birçok

Kommagene'de Yeni Kazılar ve Araştırmalar, Edit. Jörg Wagner, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2012, s. 68-69.

24 Mehmet Önal, "Zeugma Mozaiklerinin Belirlenen Sanatçıları ve Eserleri", *Ayıntap Kültür Sanat Edebiyat Dergisi*, Sayı 4., Mayıs –Ağustos 2005, Gaziantep 2005, s.25-26; Fehmi Eraslan, Samosata'dan Zeugma'ya Mozaiklerde Sanatçı Zosimos İmzası", Ayıntap Kültür Sanat Edebiyat Dergisi, Sayı 4., Mayıs –Ağustos 2005, Gaziantep 2005, s.17-18; Rıfat Ergeç, Mehmet Önal-Jörg Wagner, Fırat Seleukia'sı/Zeugma, Roma İmparatorluğu'nun Doğu Sınırında Önemli Bir Garnizon ve Ticaret Kenti", Fırat Kıyısında Tanrı Krallar, Kommagene'de Yeni Kazılar ve Araştırmalar, Edit. Jörg Wagner, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2012, s.237

25 Michael A. Speidel, "Making Use of History beyond the Euphrates: Political Views, Cultural Traditions, and Historical Contexts in the Letter of Mara bar *Sarapion",", The Letter of Mara bar Sarapion in Context Proceedings of the Symposium Held at Utrecht University, 10-12 December 2009*, Brill-London 2012, s.250-252; Murat Gökhan Dalyan, *Kommagene'den Hısn-ı Mansur'a Adıyaman Tarihi c.I*, Asos. Elâzığ 2023, s.136; Nathanael J. Andrade, Syrian Identity in The Greco-Roman World, Cambridge Press, New York 2013, s.86; Michael Blömer-Engelbert Winter, a.g.e., s.29-30; William E. Dunstan, *Ancient Rome*, Maryland 2011, s.189.

eleştirel esere imza atmıştır. İmparator Commodus tarafından Mısır vekilliğine atanmış ve burada ömrünü tamamlamıştır[26].

Hıristiyanlığın yayıldığı dönemde Adıyaman çevresinde yaşayan Süryaniler, birçok din adamı yetiştirmişlerdir. Bu durum onların dini ve ilmî faaliyetlerde oldukça etkin olduklarını düşündürmektedir. Bu bağlamda Samsatlı olup MS. 259-271 yılları arasında Patriklik yapan 16'ncı Süryani Patriği Bulus/Pavlus ve takipçisi Eisebios[27] MS. 325 yılında Samsat'tan Piperius, Maraş'tan Rahip Salamanus, Doliche (Dülük)'den Archelaeus adlı rahipler sayılabilir. Bu saydığımız kişiler İznik'teki meşhur konsüle katılmışlardır[28]. Bu dönemde Antakya ve Samosata arasında kültürel ve dini ilişkiler bulunmaktadır. Bu bağlamda 350'li yıllarda Euphratensis/Kommagene bölgesinden Hristiyanlığa inanan Straegius Musonianus, Antakya'ya giderek eğitim almış ve sonraki dönemlerde imparatorluk tercümanlığı gibi önemli görevlere kadar yükselmiştir[29]. Stratonicus ise bu bölgeden Antakya'ya gidip eğitim alan diğer Samosatalı kişidir[30]. 409 yılında Samsat yakınlarındaki Meratha adlı köyde doğan Vita S. Danielis Stylitae, aldığı dini eğitim sonrasında imparatorluk sarayına kadar ulaşmış ve I. Leo ile aralarında kuvvetli bir bağ kuracak kadar yakın olmuştur[31]. Samsat bu dönemde önemli bir kültür merkezi olma özelliğini sürdürmüştür. Samsat'ta doğan Maruice I isimli kişi Fenike'de, Arabistan'da ve Kapadokya bölgelerinde bir Roma valisi olarak görev yapmıştır. Onun kardeşi Palladius da adlî görevlerde bulunmuştur[32].

Süryaniler dışında Adıyaman ve çevresinin Ermeniler açısından da önemli bir yeri vardır. Adıyaman ve çevresi Ermeniler açısından göçlerle yerleşilmiş en eski topraklardır ve bazı Ermeni milliyetçile-

26 E. S. Bouchier, *Syria as a Roman Province*, Oxford MCMXVL, s.216-217; Michael Blömer-Engelbert Winter, *Toros ve Fırat Arasındaki Tanrılar Ülkesi: Kommagene*, Çeviri. Kollektif, Homer Kitabevi, İstanbul 2011, s.29-30.

27 Aziz Günel, a.g.e., s. 223. Geniş bilgi için Bkz Henry Melvill Gwatkin, Studies of Arianism, Cambridge 1900.

28 Roderick L. Mullen, *The Expansion of Cristianity A Gazetterof its First Three Century*, Brill-Leiden-London 2004, s. 45-46.

29 Raffaella Cribiore, *The School of Libanius in Late Antique Antioch*, Princetion University Press, Princeton and Oxford 2007, s. 38.

30 Raffaella Cribiore, *a.g.e.*, s. 253.

31 Rafal Kosinski, *Holiness and Power : Constantinopolitan Holy Men and Authority in 5th Century*, Berlin-Boston 2016, s.123-130.

32 Linda Jones Hall, *Roman Berytus : Beirut in Late Antiquity*, Routledge Press, London-New York 2004, s.104.

rine göre Ermeni alfabesi, MS. 406 yılında Aziz Mesrop tarafından Samsat'ta oluşturulmuştur. Onlara göre bu alfabe Mesrop tarafından Hru Panos adlı bir Romalının yardımıyla oluşturulmuştur[33]. Avedik Ter-Hkobyan'a göre ise ilk Ermeni okulu da bu dönemde Samsat'ta açılmıştır[34].

Adıyaman ve çevresinin Araplar tarafından iskân edildiği dönemde de kültürel ve dini olarak canlı bir şehir olduğu düşünülmelidir. Özellikle Ali b. Muhammed eş-Şamşati (öl. 987) Hamdaniler döneminde yetişmiş önemli bir tarihçi ve edebiyatçıdır. Onun, Nasıru'd-Devle İbn Hamdan'ın oğullarına hocalık yaptığı ve daha önceki hükümdar olan Seyfüddevle ile mektuplaştığı da ifade edilmektedir. Yine hadis uzmanlarından Muhaddis Ebu Rebi' Muhammed b. Ziyad Şimsati de Samsat topraklarında yetişmiştir[35].

Abbasiler, Eyyubiler ve Memlûklüler döneminde en önemli sufi merkezlerinden birisi olacak olan Şam bölgesinde bu akımın yaygınlaşmasında ve tanınmasında Şeyh Ali es-Sümeysatî'nin (ö.453/1060) etkisi büyük olmuştur. Es-Sümeysatî, bir hadis ve astronom yani gök bilimci olarak Samsat'ta yetişmiş daha sonra Şam'a giderek Emevi Câmii'nin yanında eskiden Ömer b. Abdulaziz b. Mervan tarafından bir saray olarak yaptırılmış olan binayı satın almış ve hankâha dönüştürmüştür. Sonrasında burada tasavvuf faaliyetlerinde bulunarak etkili olmuştur. Öyle ki kurduğu vakıf iki yüzyıl boyunca Eyyubi ve Memlûklülerin ileri gelenleri tarafından yapılan bağışlarla desteklenmiştir. Ayrıca bu vakıf ve tarikat uzun süre Şam'ın önemli dini merkezlerinden birisi olmuştur[36]. İbn Zübeyr, onun bu konumunu Abbasi Halifesi Mutazıd döneminde, halifenin Zimamdar adlı yakın görevlisini tedavi etmesinden elde ettiğini belirtmektedir. Bu ifade, Sümeysatî'nin aynı zamanda tıp alanında da bilgi sahibi olduğunu

33 Մխիթարեան Ուխտէն Աշխարհագրութիւն Դպրատանց Տղայոց Համար, 1857, s. 175; Avedik Ter-Hakobyan, Ֆիզիքական, Ազգագրական Եւ Քաղաքական Աշխարհագրութիւն ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ, 1914, s.224-225; La Petite presse, 1 Maı 1893, p.4

34 Avedik Ter-Hakobyan, Ֆիզիքական, Ազգագրական Եւ Քաղաքական Աշխարհագրութիւն ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ, 1914, s.224-225.

35 Ahmet İnan, "Adıyaman'da Son Dönem Osmanlı Ulemasından İki Porte: Mahmud Hilmi ve Mustafa Hayri Efendi", *Medeniyetler Kavşağı Adıyaman* , Adıyamanlılar Vakfı Yay., İstanbul Mart 2008, s.227.

36 Daphna Ephrat and Hatım Mahamıd, The Creation of Sufi Spheres in Medieval Damascus (mid6th/12th to mid-8th/14th centuries), Journal of the Royal Asiatic Society, Third Series, Vol. 25, No. 2 (April 2015), s. 197.

göstermektedir[37]. 1138–39 yılları arasında Türklerin akınları sonucunda Urfa'nın etrafı alınmış ve halkın Urfa'ya giriş ve çıkışları zorlaşmıştır. Bu esnada Urfa'ya yiyecek getirmek üzere birçok kişi Samsat'ta toplanmıştır. Kervanı korumak için mızraklı 300 Haçlı süvarisi de muhafız olarak görev almıştır. Süryani müellife göre Urfa'ya yardıma giden 11.000 (Abu'l Faraç'a göre 4.300) kişinin içinde aynı zamanda da bir filozof, astronom ve hekim olan (adından dolayı büyük ihtimalle Müslüman) Ebu Said de bulunmaktadır[38]. Bu ifadelerden Ebu Said'in bu bölgelerde yaşadığı düşünülebilir.

14. yüzyılın aydın ve tarihçilerinden Bedreddin Ebu Mahmud bin Antebî veya diğer adıyla Aynî 1360 yılında doğmuş, 1384 yılında Kahta'da Veli (Kahtalı Veli) ve Besni'de ise Alaaddin adlı hocalardan eğitim görmüştür. Onun bu merkezlere gelip eğitim görmesi bu şehirlerde belirli bir düzeyde eğitimin verildiğini ve eğitimli kişilerin olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca Aynî'nin bir müddet Kahta'da müderrislik yaptığı ifade edilmektedir[39]. Aynî, bu görevi sırasında dönemin ünlü alimlerinden Ebu Bekir el-Kahtavî'nin hocalığını da yapmıştır. O, özellikle Arap dili ve edebiyatı alanında ün kazanmıştır. Memlûklü Sultanı Melik Eşref Baybars tarafından Kahire Şeyhuniyye Medresesi'ne baş müderris olarak atanmış ve ömrünü burada tamamlamıştır. Son dönemlerde Yahudilerle düşüp kalktığı ve uyuşturucu kullandığı yönünde rakipleri tarafından çıkarılan iddialar, ömrünün son dönemlerinde yoksulluk ve zorluklarla karşılaşmasına sebep olmuştur. Hatta bu nedenle kitaplarını dahi satmak zorunda kalmıştır[40]. 16. yüzyılda Osmanlı'ya miras kalan Adıyaman'daki ilk eğitim kurumlarının özellikle Dulkadirliler ve Memlûklüler tarafından oluşturulduğu düşünülmelidir. Bu dönem medreselerinden Besni'deki Bekir Bey Medresesi'nin tarihinin Memlûklüler zamanına

37 The Travels of Ibn Jubayr A Medieval Journey from Cordoba to Jerusalem, Translated from the original Arabic by R. J. C. Broadhurst With an Introduction by Robert Irwin, Bloomsbury Publishing Plc, I.B. Tauris, London & New York 2020, s. 322-323. Murat Gökhan Dalyan, *Kommagene'den Hısn-ı Mansur'a Adıyaman Tarihi c.I*, s. 203.

38 Murat Gökhan Dalyan, *Kommagene'den Hısn-ı Mansur'a Adıyaman Tarihi c.I*, s. 261-262.

39 Aḥmad ibn ʿAlī Maqrīzī, Histoire des Sultans Mamlouks, de l'Égypte, Paris 1845s.220; Komamagene, s. 321; Kadri Yıldırım , "Bir Dilbilimci Olarak Ebû Bekir el-Kahtâvi", *Medeniyetler Kavşağı Adıyaman* , Adıyamanlılar Vakfı Yay., İstanbul 2008, s.217; Ahmet İnan, "Adıyaman'da Son Dönem Osmanlı Ulemasından İki Porte: Mahmud Hilmi ve Mustafa Hayri Efendi", *Medeniyetler Kavşağı Adıyaman* , Adıyamanlılar Vakfı Yay., İstanbul Mart 2008, s. 226-27. Ahmet İnan, Veli'nin Vel el-Beshisni isminden dolayı Besnili olduğunu belirtmektedir.

40 Kadri Yıldırım, Bir Dil Bilimci Olarak Ebû Bekir el-Kâhtâvî, s. 217-222.

kadar dayandığı rivayet edilmektedir[41]. 16. yüzyılda Besni'de kadı yetiştiren bir muallimhane da olduğu ifade edilmektedir[42].

41 Bahattin Turgut, Osmanlı *Arşiv Belgelerine Göre Adıyaman'daki Vakıf Hizmetleri,* Marmara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993, s. 88

42 Zeynel Özlü, *Cenûbda Bir Şehr-i Medeniyet: Behisni (Bethesna-Besni)*, Gaziantep Üniversitesi Basımevi, Birinci Baskı, Gaziantep 2015, s.399; Kadri Yıldırım, "Bir Dilbilimci Olarak Ebû Bekir el-Kahtâvi", *Medeniyetler Kavşağı Adıyaman* , Adıyamanlılar Vakfı Yay., İstanbul 2008, s.217; Ahmet İnan , "Adıyaman'da Son Dönem Osmanlı Ulemasından İki Porte: Mahmud Hilmi ve Mustafa Hayri Efendi", *Medeniyetler Kavşağı Adıyaman* , Adıyamanlılar Vakfı Yay., İstanbul Mart 2008, s. 226-27.

I. BÖLÜM

1. ADIYAMAN'DA EĞİTİM FAALİYETLERİ

1.1. Örgün Eğitim Kurumları

1.1.1. Sıbyan Mektepleri

Osmanlı Devleti'nde örgün eğitimin ilk kademesi beş altı yaşlarındaki kız ve erkek çocukların okutulması için açılmış sıbyan mektepleridir. Mahalli olarak faaliyet gösteren kurumların idaresinden yerel kadılar ve müftüler sorumluydu. Genellikle bir cami kenarına bitişik olan yapılarda veya camii içerisindeki bir bölümde eğitim ve öğretim veren bu okullar[43] Tanzimat Dönemi'ne kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. Okullarda verilen eğitimin esas noktasını Kur'an-ı Kerim, namaz ve ilmihal gibi dini bilgilerin verilmesi oluşturmuştur. Tanzimat'la birlikte bu okullar, yapılan düzenlemeler sonucunda İptidai olarak adlandırılmış ve Rüştiye mekteplerine alt yapıdan nitelikli öğrencilerin yetiştirildiği kurumlar haline getirilmeye çalışılmıştır[44].

Sıbyan mekteplerinde muallim-i sıbyan denilen kişiler görevli olup, bunlar mektebin bulunduğu mahallenin imamı olabilmekteydi. Sıbyan mektebine genellikle 4-6 yaş aralığında başlanırdı ve mektebe yeni başlayan öğrenciler için törenler düzenlenirdi. Tanzimat öncesinde, her aileden, çocuklarını henüz mesleğe başlamadan önce mektebe göndermesi ve burada dini eğitim aldırması istenirdi. 1846 yılında

43 Yahya Akyüz, *Başlangıçtan 2001'e Türk Eğitim Tarihi,* Alfa Yay., 8. Baskı, İstanbul 2001, s. 78; Salih Özkan, *Türk Eğitim Tarihi,* 2. Baskı Nobel Yay., Ankara 2008, s. 57.

44 Servet Ekmekçi, Murat Gökhan Dalyan ve Ömer Erdimez, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Adıyaman'da İlköğretim Faaliyetleri" *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl : 2 Sayı : 3*, 2009, s. 49-60.

yayınlanan bir fermanla 6 yaşına gelmiş çocukların sıbyan mektebine gönderilmeleri zorunlu hale getirilmiştir. Sıbyan mektepleri, hemen her mahallede bulunduklarından "mahalle mektebi" veya taştan yapılmış binalar oldukları için "taş mektep" olarak isimlendirilmiştir. Bunun yanı sıra bu kurumlar, "dârütta'lim, dârülilm, muallimhâne, mekteb-i ibtidâiyye" gibi isimlerle de anılmaktadır[45]. Bu mekteplerin hocalarına muallim, yardımcılarına da "kalfa (halife)" denilmektedir. Sıbyan mekteplerinde Kur'an-ı Kerim temel alınarak eğitim verilir ve talebelerin üç yıl içerisinde Kur'an'ı ezberlemeleri veya hiç olmazsa hatmetmeleri beklenirdi. On yaşına kadar bu eğitimlerini tamamlayan çocuklara, eğitime devam etmek istemeleri halinde, kelime bilgisi, hitabet, dilbilgisi, edebiyat ve tarih gibi dersler verilirdi. Bu eğitim ve öğretimin yanı sıra çocukların toplumsal değerlere sahip bireyler olarak yetiştirilmesi hedeflenmiştir. Çocukların güzel ahlâk sahibi bireyler olmaları, şerden sakındırılmaları ve hayra teşvik edilmeleri toplumun bu eğitim kurumlarından beklentilerindendir. Sıbyan mekteplerinde perşembe ve cuma günleri ders olmaz, diğer günler ise sabah başlayan dersler ikindiye kadar devam ederdi. Tanzimat'la birlikte yapılan düzenlemeler sonucunda bu okullar, *iptidai* olarak adlandırılmış ve *rüştiye* mekteplerine nitelikli öğrencilerin yetiştirildiği kurumlar haline getirilmeye çalışılmıştır[46].

Osmanlı Devleti'nde öğretimin ilk aşaması olan sıbyan mektepleri Osmanlı Devleti'nin son yıllarında dört kademeden (sınıf) oluşmaktaydı. Bu okulların bulunduğu yerleşim bölgelerinde eğer kız ve erkek öğrencilerin ayrı ayrı devam edebilecekleri okullar varsa bu çocukların bir arada eğitim görmeleri yasaklanmıştır. Sıbyan mekteplerindeki sınıflarda dört defter tutulmalıydı. Bu defterlerde okula devam eden öğrencilerin yoklama çizelgeleri okuldaki demirbaş eşya, velilerin adları (lakap ve şöhretleri) ile ev adresleri bulunmaktaydı. Bu sınıflardaki dersler belirli bir ders cetveline göre verilmeliydi. Ayrıca bu okullardaki derslerin verilmesinden ve okulun her türlü idaresinden okulun muallimi sorumluydu. Bu nedenle okulda eğitim öğretime yardım eden eğitimciler, okulun temizlik ve bakımından sorumlu olan kişiler öğretmene karşı sorumluydu. Öğretmenler de tatil günleri dışındaki

45 Ünal Taşkın, "Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi-The Journal of International Social Research*, (Volume 1/3 Spring) 2008, s. 345.

46 Servet Ekmekçi, Murat Gökhan Dalyan ve Ömer Erdimez, a.g.m., s.49-60.

günlerde okullara öğrencilerden önce gelmek ve daha sonra bütün okul gözden geçirildikten sonra okuldan en son çıkmak zorundaydı. Öğretmenler her ay okulda meydana gelen olayları ve öğrencilerin okula devam durumlarını, bağlı oldukları Maarif müdürlüklerine bildirmekle yükümlüydü. Buna ek olarak öğretmenin okuldaki öğrencileri korkutmak amacıyla da olsa sopa, falaka gibi ceza araçlarının okul içinde bulundurması ve bunlarla öğrencilere şiddet uygulaması yasaktır. Ayrıca öğretmenin okul içerisine dost ve ahbaplarını getirerek eğitimi aksatması, Maarif Nezareti'nden izin almadan memleketlerini ziyarete gitmeleri, hava değişikliği gibi bahanelerle izne ayrılmaları yasaktır. Eğer bunun dışına çıkar veya beş gün okuldaki eğitimleri aksatırlarsa görevlerine son verilirdi. Okula kaydolacak öğrencilerin hasta olmamalarına dikkat edilirdi. Özellikle son dönemlerde çocukların çiçek hastalığı geçirmiş veya bu hastalığa karşı aşılanmış olması şarttı. Bu nedenle okul kaydından önce öğrencilerden hasta olmadıklarına dair bir doktor raporu almaları şartı getirilmiştir. Eğer okulda bir hastalık çıkacak olursa okuldaki temizlikçi ve kapıcı öğrencinin ailesine bu durumu haber vermek ve öğrenciyi evine götürmekle yükümlüdür. Çocukların kalemlerini açmak için dahi olsa kalemtıraş veya çakı gibi aletleri okula getirmeleri yasaktır. Eğer öğrencilerin kalemlerinin açılması gerekiyorsa bunu öğretmen gerçekleştirmek zorundadır. Yine öğretmen öğrencilerin sağlıksız yiyecekleri tüketmelerine izin vermemeleri gerektiği gibi okul çevresindeki satıcıların bu özelliklere sahip yiyecekleri öğrencilere satmalarını engellemekle de yükümlüdür. Okullarda görev alacak olan kapıcıların iyi ahlaklı ve herhangi bir hastalığı olmaması istenirdi. Eğer bu vasıflara sahip değillerse göreve başlayamazlardı. Kapıcının görevleri arasında öğrencilerin sağ salim evden okula gitmelerine de nezaret etmek de vardı. Bunun dışında okuldaki görevleri arasında okulun ve tuvaletlerin temizliği, sınıftaki sobanın yakılması, öğrencilerin dışarıya bırakılmaması, müfettişler ve maarif nezaretinden gelenler dışında öğretmenin izni olmadan kimsenin okula girmemesini sağlamak, öğrencilerin yemeklerinin hazırlanması ve yedirilmesi, bir dereceye kadar öğrencilerin üst başlarını ve ayakkabılarını temizlemek görevi bulunmaktaydı[47].

47 Mahmut Cevad İbnü'ş-Şeyh Nâfi, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrâât*ı, M.E.B Yay., Ankara, 2002, s. 271-178.

Birinci Sınıf		İkinci Sınıf		Üçüncü Sınıf		Dördüncü Sınıf	
Ders Adı	Ders Saati	Ders Adı	Ders Saati	Ders Adı	Ders Saati	Ders Adı	Ders Saati
Osmanlı Elifbası	12	Kuran'ı Kerim	6	Kuran'ı Kerim Maa Tecvid	5	Kuran'ı Kerim Maa Tecvid	5
Ecza-yı Şerife	12	İlm-i Hal	3	İlm-i Hal	3	İlm-i Hal	3
Hesab-ı Zihni	6	Hesab-ı Zihni	2	Hesab-ı Zihni	3	Hesab	3
		Kıraat	3	Kıraat	3	Kıraat	3
		Hat	2	Hat	2	Hat ve İmla	2

Tablo 1. *1892 yılında Taşra ve Köylerde bulunan Sıbyan Mekteplerinin Haftalık Ders Programı*[48]

Sıbyan mekteplerinde okutulan bu derslerin işlenişinde ilk başta Osmanlıca elifbanın öğretimi için 12 ders saati harcanması öngörülmüştür. Bu derste öğrenciler Osmanlıca harflerin yazımını ve okumasını öğrenmeden diğer derslere başlatılmazlardı. Bu dersin sonunda diğer derslere başlanırdı. İkinci sınıfa geçmek isteyenler ise birinci sınıftaki her üç dersi de geçmek zorundaydılar aksi takdirde sınıfta kalırlardı. İkinci sınıfta verilen hat dersinde ise öğrencilerin güzel bir şekilde *rika* yazmaları istenirdi. Bu derslerin öğretiminden sonra ilmihal ve basit hesaplamaların öğretildiği hesap işlemleri öğretilirdi. Üçüncü sınıfa geçişle birlikte Kur'an-ı Kerim öğretiminde tecvide de yer verilerek azami şekilde ders verilmesine çalışılırdı[49]. İstanbul ve kasabalardaki sıbyan ve iptidai mekteplerde bunlardan farklı olarak ikinci sınıflarda Osmanlı coğrafyası ve Osmanlı tarihi dersleri ile ahlak dersleri verilirdi[50].

Adıyaman'da sıbyan mektepleri Osmanlı Devleti'nin diğer yerlerinde olduğu gibi camii etrafında kurulmuştur. Bu bağlamda Adıyaman'da bulunan en eski sıbyan mekteplerinden birisi, Zey

48 Mahmut Cevad İbnü'ş-Şeyh Nâfi, a.g.e., s. 288.
49 Mahmut Cevad İbnü'ş-Şeyh Nâfi, a.g.e., s. 288-89.
50 Mahmut Cevad İbnü'ş-Şeyh Nâfi, a.g.e., s. 278-79.

köyünde bulunmaktadır. Konuyla ilgili 22 Aralık 1519 tarihli kayıtta Samsat kazasına bağlı Kilisebük (Kilisik), Kuruçay ve Ankoz (Ancoz) mezraları Şeyh Abdurrahmani Erzincânî Vakfı'na bağlanmıştır. Bu mezralardan elde edilen gelirin yarısı zaviye hizmetlerine sarf etmesi için Şeyh Abdurrahman Erzincânî'nin oğlu Şeyh Abdulğafur'un tasarrufuna, diğer yarısı ise Şeyh'in dostlarından Sıbyan Mektebi Muallimi Mevlâna Hacı İsmail'in tasarrufuna verilmiştir. Onlar, söz konusu yerlerin arazilerini tarıma açarak işletilmelerini sağlayacaklardır. İşletenlerden işletme bedeli olarak belli bir ücret tahsil edilmesiyle hem zaviyeye hem de sıbyan mektebine gelir temin edilmiştir. Söz konusu vakfın gelirlerine ve bağışçılarına bakıldığında Memlûklülerden Dulkadirlilere kadar birçok devlet döneminde hibe yapıldığı görülmektedir[51]. Bu bağlamda Zey Sıbyan Mektebi, Adıyaman bölgesindeki Osmanlı öncesi okullardan birisi olabilir.

XVIII. yüzyılda 5'i Besni'de, 1'i de Hısn-ı Mansur kazasında olmak üzere Adıyaman'da 6 tane sıbyan mektebi tespit edilmiştir. Besni'de bulunan sıbyan mektepleri, muallimhâne olarak isimlendirilmekte olup bunların 4'ü şehir merkezinde ve 1'i Bayil (Bayıl) köyünde bulunmaktadır. Sungur Nuri Şemseddin Muallimhânesi, Abdi Ağa Mektebi, Zeyrek Ağa Muallimhânesi ve Taş Mescit Muallimhânesi şehir merkezinde yer alırken Tırnakçı Hoca Ali Ağa Mektebi (Muallimhânesi) Bayil köyünde yer almaktadır. Hısn-ı Mansur kazasında ise Sıratut Câmii'nde olmak üzere 1 tane sıbyan mektebi bulunmaktadır[52].

51 TTD. No.71., s.332; Bahattin Turgut," Adıyaman Şeyh Abdurrahman Erzincanî Zaviyesi Vakfı ", *Vakıflar Dergisi* 50 - Aralık 2018, s.54. Kızılvenk ve Tufan mezraları: Akkoyunlular sultanı Uzun Hasan (ö. 1478), yıllık geliri 2000 akçe olan Zey köyünü Şeyh Abdurrahman Erzincanî zaviyesine vakfetmiştir. Kutludoğmuş adındaki bir hayırsever tarafından Şeyh Abdurrahman Erzincanî Zaviyesi'ne vakfedilmiştir. Kızılvenk'in yıllık geliri 150 akçedir. Yassıhöyük Köyü: Osmanlı hâkimiyeti öncesinde Adıyaman ve çevresinde hüküm süren Dulkadiroğulları beyleri de Şeyh Abdurrahman Erzincanî Zaviyesine rağbet etmişler, hizmetlerini takdir etmişlerdir. Bunun göstergesi olarak Yassıhöyük köyünün yarısını Dulkadiroğulları Beyi Alaüddevle Bey (ö. 1515); diğer yarısını ise Dulkadiroğulları Beyi Şahsuvaroğlu Ali Bey (ö. 1522) zaviyeye vakfetmişlerdir. Yassıhöyük köyünün yıllık geliri 226 akçedir. Dağdağanlu köyü ve Hasankendi mezrası: Alaüddevle Bey, yıllık geliri 188 akçe olan Dağdağanlu köyü (ile yıllık geliri 200 akçe olan Hasankendi mezrasını zaviyeye vakfetmiştir. Yağlu Mezrası ve Seyfeler köyü: Memlük sultanı Kansu Gavrî (ö. 1516), Yağlu mezrası ile yıllık geliri 200 akçe olan Seyfeler köyünü zaviyeye vakfetmiştir. Uludam ve Kamışlı köyleri: Senelik geliri, 500 akçe olan Uludam köyü ile Kamışlı köyünün gelirinin altıda biri Şeyh Abdurrahman Erzincanî'nin Zey köyündeki mezarının giderleri için vakfedilmiştir. Tahrir defterine göre Kamışlı köyü gibi birçok köy vakf edilmiştir. Bkz aynı eser.

52 Muhammet Nuri Tunç, Faruk Söylemez, "a.g.m.", s. 199.

	Hısn-ı Mansur'da Bulunan Mektepler	**Besni'de Bulunan Mektepler**
1	Sıratut Câmii Muallimhanesi (Ali Küçük)	Sungur Nuri Şemseddin Muallimhanesi
2	-	Zeyrek Ağa Muallimhanesi
3	-	Taş Mescit Muallimhanesi
4	-	Tırnakçı Hoca Ali Ağa Mektebi
5	-	Abdi Ağa Mektebi

Tablo 2: 18. *Yüzyılda Hısn-ı Mansur ve Behisni kazalarında Bulunan Mektepler*[53]

XIX. yüzyılın ilk yarısında bir kasaba görünümünde olan Adıyaman'da sıbyan mektebi olarak Hacı Abdülgani Camii'nin belirli bir bölümünün kullanıldığı ve bu hizmetlerin görülebilmesi için adı geçen caminin vakıf gelirlerinden bir bölümünün ayrıldığı göze çarpmaktadır. 3 Temmuz 1802 tarihinde padişaha bir arzuhal sunan Abdullah b. Kasım, Hacı Abdülgani Camii Vakfı gelirinden karşılanmak şartıyla günlük 4 akçe ücretle yarım hisseye mutasarrıf olan sıbyan mektebi muallimi Seyyid Ömer ve Seyyid Hüseyin bu görevi müştereken yürütmekte iken Seyyid Ömer çocuksuz bir şekilde vefat etmiştir. Yerine geçecek oğlu olmadığından arzuhal sahibi Abdullah b. Kasım söz konusu görevin kendisine tevdi edilmesini arz etmiştir. Abdullah b. Kasım beş gün sonra ikinci bir arzuhal daha sunmuştur. Bu dilekçesinde ise muallimliği müştereken yürütmekte olan Seyyid Hüseyin'in mutasarrıfı olduğu rub' (1/4) hisse sıbyan mektebi öğretmenliği hissesinden feragat ettiğini ifade etmiş ve o hissenin de vefat eden Seyyid Ömer'in hissesi ile birleştirilerek kendisinin tek başına sıbyan mektebi muallimi olarak görevlendirilmesini talep etmiştir. Dilekçeleri onaylanmış ve Abdullah kendisi için düzenlenen bir beratla sıbyan mektebine muallim olarak görevlendirilmiştir. Bu durum sıbyan mektebinde bazen bir tek muallimin, bazen de birden fazla muallimin görev yaptığını gösterir niteliktedir[54]. 1808 yılında cami içerisinde

53 Muhammet Nuri Tunç, Faruk Söylemez, "a.g.m.", s. 199.

54 Bahattin Turgut, "Arşiv Belgeleri Işığında Adıyaman Hacı Abdülgani (Çarşı) Cami'î Vakfı", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi,* Cilt: 6 Sayı: 1 Bahar-2020, s. 248.

faaliyet gösteren sıbyan mektebinde Seyyid Ömer ve Seyyid Hüseyin adlı kişiler günlük dört akçe ücret karşılığında öğretmenlik yapmaktadır. Bir müddet sonra bu hocalardan Seyyid Ömer'in vefatı üzerine bu göreve Abdullah b. Kasım adlı şahıs talip olmuştur[55]. 1823 tarihinde Abdulgani Vakfı'ndan Sıbyan Mektebi Hocası Hüseyin Halife'ye cülus nedeniyle berat verilmiştir[56]. Hacı Abdülgani sıbyan mektebinde 19.7.1823 (10 Zilkade 1238) tarihinde Seyyid Hüseyin Halife Veledeş adındaki muallim bir başkası ile müştereken bu görevi yürütmektedir. Adı geçen muallim bu görevi yürütmekte iken ilgili makama müracaatta bulunarak görev beratının tecdidini (yenilenmesi) arz etmiştir. Bu müracaat üzerine Seyyid Halife Hüseyin Veledeş'in yarım hisse sıbyan mektebi muallimliğine dair beratı yenilenmiştir. Kendisine verilen beratta, sıbyan mektebi muallimliğine devam etmesi ve diğer hususlar şöyle ifade edilmiştir:

"İşbu rafi'-i tevki'-i refiü'ş-şân-i hakânî es-Seyyid Hüseyin Halife Veledeş yedinde olan atik beratın der-sa'adetüme getürüp tecdidin ricâ etmeğin... hakkında mezîd inâyet-i pâdişâhanem vücuda getürüp, atik beratın mûcebince tarih-i mezbûrdan müceddeden bu berat-ı hümâyûnu verdim ve buyurdum ki, es-Seyyid Hüseyin Veledeş varup alup sabıkı üzre cihet-i mezkûre mutasarrıf olup… edâ-yı hizmet eyledikten sonra ta'yin olunan yevmî 4 akçe vazifenin evkâf-ı mezbûre mahsûlünden mütevellisi olanlar yedinden alup mutasarrıf ola."

Bu şekilde görevin yürütülmesi ve hak ettiği maaşın vakfın bütçesinden ödenmesi hususları 10 Zilkade 1238 tarihinde verilen beratta açıklanmış olmaktadır[57]. Bu okul Adıyaman'daki halkın çocuklarının temel eğitim gereksinimlerini ve şehirdeki cami görevlilerinin ilk eğitimlerini gördüğü kurum olarak faaliyet göstermiştir. Zira buradaki sıbyan mektebini bitiren öğrencilerin Darü'l-Kurra'ya devam ettiği ve burayı bitirdikten sonra camilerde görev aldığı bilinmektedir[58].

55 C.MF. 179/ 8941; C.MF. Dosya No: 6132 ; Bahattin Turgut, *a.g.e.*, s. 69; C.MF.169/7907.

56 C.MF.89/4445.

57 Bahattin Turgut, "Arşiv Belgeleri Işığında Adıyaman Hacı Abdülgani (Çarşı) Cami'î Vakfı", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 6 Sayı: 1 Bahar-2020, s. 249.

58 Bahattin Turgut, *a.g.t.*, s. 70-71.İşte bu bağlamda 1734 yılında Abdulgani Camii Şeyhü'l Kura olarak İbrahim adlı görevlinin günlüğü 8 akçe görev yaptığı ve daha sonra görevini tam olarak yerine getiremediğinden dolayı yerine daha önce de bu görevi yapmış olan Şeyhul Kura Esseyyid Ali Efendi'nin atandığı görülmektedir. Bkz. Aynı eser aynı sayfa.

Hısn-ı Mansur kasabasında bir medrese tesis eden Hısn-ı Mansur mütesellimi Abdi Ağa'nın, aynı adla Besni kasabasında bir mektep yaptırmıştır. Bu mektep, Besni kasabasında Bozmekan Mahallesi'nde bir cami ve üç hücreli (odalı) oluşacak şekilde yapılmış, bu binaların bakımı ve ihtiyaçlarıyla vakıf görevlilerinin yevmiyeleri için Hısn-ı Mansur ve Besni kazalarındaki bazı gayrimenkuller vakfedilmiştir[59]. Besni kasabasında eski arasa meydanında batısı Arasa Meydanı, doğusu Dervişler Tekkesi (Zaviye-Dervişan), güneyi merhum Müfti Hicabî Mehmet Efendi dükkânı ve kuzeyi çarşı yolu ile sınırlı dört adet dükkân ile Adıyaman (Hısnımansur) şehrinde, Cami-i Kebir yakınında Küçük hamam (muhtemelen Paşa Hamamı) diye bilinen vakıf yerleri akarat olarak görülmektedir[60].

Abdi Ağa Vakfı'nın yönetim usul ve esasından Bozmekan Mahallesi'nde müderris dışında küçük çocuklara yönelik bir Kur'an kursu mualliminin de olduğu görülmektedir. Son olarak söz konusu mektebin yakınında kerpiç damlı üç odası ve bir dershanesi bulunmaktadır. 1799 yılında bu mektebe ulema ve hafızlardan Hafız Ahmet Efendi tayin edilmiştir[61]. 1803 yılında beratını kaybettiği için yeniden berat verilmesi için başvuruda bulunmuştur[62].

1.1.2. Medreseler

Bir İslam eğitim kurumu olan medreseler, Osmanlı döneminde Adıyaman ve çevresinde varlıklarını devam ettirmiş ve halkın eğitim ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Ancak bu medreseler çevre illerle karşılaştırıldığında gayet küçük ve mütevazı kurumlardır[63]. Medrese hocalarının aldıkları ücretlere bakıldığında da bu durum görülmektedir. Bu ücretler *yevmiye* (günlük) olarak isimlendirilmekte ve ücretleri, görevli oldukları medreselerin derecelerine göre değişmektedir. Hâşiye-i tecrid müderrisleri 20-25 akçe, miftah müderrisleri 30-35 akçe, kırklı ve hâriç elli müderrisleri 40 akçe, dâhil elli müderrisleri 50 akçe ve Sahn-ı Seman müderrisleri 60 akçe ücret almaktadır. İstanbul'da veya büyük şehirlerde bulunan medrese hocalarının aldıkları ücretler

59 Muhammet Nuri Tunç, Hısn-ı Mansur Mütesellimi Abdi Ağa'nın Hısn-ı Mansur ve Behisni Kazalarındaki Vakıfları, Vakıflar Dergisi 51 - Haziran 2019, s. 159.
60 Zeynel Özlü, *Cenûbda Bir Şehr-i Medeniyet: Behisni (Bethesna-Besni)*, s. 400.
61 C.MF. 41/2011; 44/2192; Zeynel Özlü, *Cenûbda Bir Şehr-i Medeniyet: Behisni (Bethesna-Besni)*, s. 400.
62 C.MF. 44/2192;
63 *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye*, 1317: 1374-75

bu şekilde tespit edilmişken 18. yüzyılda Adıyaman'da görev yapan müderrislerin aldıkları ücretler medreselerin derecelerine ve medresenin bağlı olduğu vakıf kurumunun gelirlilerine göre farklılıklar göstermekle birlikte oldukça düşüktür. Adıyaman, Osmanlı hâkimiyeti altına girdiğinde, eğitim durumunun nitelik ve niceliğini tam olarak ortaya konamamıştır[64]. Eldeki verilere göre Adıyaman ve çevresinde bulunan medreselerin bütün gider ve masrafları kendilerine tahsis edilen vakıf arazilerinin ve dükkânların kira gelirlerinden karşılanmıştır. Bu medreseler genellikle cami bitişiğine hücre eklenmesiyle oluşmuş olan kurumlar olup[65] verdikleri eğitime ve talebe sayılarına bakıldığında bu medreselerin küçük, daha çok mahalli ihtiyaca göre düzenlenmiş olduğunu ve büyük şehirlerdeki medreselere geçiş için alt eğitim basamağı vazifelerini gördüklerini söylemek yanlış olmayacaktır[66]. Nitekim Adıyaman ve çevresindeki öğrenciler, medrese öğrenimlerini görmek için Malatya gibi çevre illere giderek buralarda eğitimlerini tamamlamışlardır. 1765 yılında Malatya'daki Şehabettin Kebri Medresesi'nde Besnili öğrencilerin olduğu görülmektedir[67]. Yine 1857 yılında Besni'de doğan Mehmed Nuri Efendi, önce Besni'de ve daha sonra Urfa medreselerinde eğitim görmüştür[68]. 1867 doğumlu Samsatlı Mehmet İhsan Efendi, Urfa'nın Hasan Paşa Medresesinde eğitim almıştır[69].

18. yüzyılda Hısn-ı Mansur ve Besni kazalarında toplamda 12 medrese bulunmaktadır; ancak Gerger, Kahta ve Samsat kazalarında medrese bilgisine ulaşılamamıştır. 18. yüzyılda Hısn-ı Mansur kazasında; şehir merkezinde Eslemez Bey Medresesi, Sıratut Câmii Medresesi, el-Hac Abdulgani Medresesi, Abdi Ağa Medresesi; Zey köyünde Şeyh Abdurrahman Erzincâni Medresesi olmak üzere toplamda 5 medrese bulunmaktadır. Besni kazasında ise şehir merkezinde Mehmed Efendi Medresesi, Ebubekir Bey Medresesi, Osman Ağa Medre-

64 Muhammet Nuri Tunç-Faruk Söylemez, "Hurûfât Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Adıyaman'da Eğitim Faaliyetleri", Cilt 10, Sayı 6, 2018, s.195.

65 Bahattin Turgut, *a.g.t.* s. 88-89.

66 Ahmet İnan, "a.g.m.", s. 228,261; Hacı Duran, "Cumhuriyet Döneminde Adıyaman'da Eğitim Alanındaki Gelişmeler", *Medeniyetler Kavşağı Adıyaman*, Adıyamanlılar Vakfı Yay., İstanbul 2000, s.293.

67 Ömer Dursun, *II numaralı Maraş Ahkam Defterinde 1765-1768 yılları arasında Malatya'ya gönderilen hükümlerin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi,* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Kahramanmaraş 2016, s. 17.

68 DH.SAİDd.117/207.

69 DH.SAİDd.156/486.

sesi, Rişvânzâde Ömer Paşa Medresesi, İsmail Ağa Medresesi, Hasan Bey Câmii Medresesi ve Sofraz köyünde İbrahim Bey Medresesi olmak üzere 7 medrese bulunmaktadır[70].

	Besni'de Bulunan Medreseler	**Hısn-ı Mansur'da Bulunan Medreseler**
1	Mehmed Efendi Medresesi	Eslemez Bey Medresesi
2	Ebubekir Bey Medresesi	Sıratut Medresesi
3	Osman Ağa Medresesi	El-Hac Abdulgânî Medresesi
4	Rişvanzade Ömer Paşa Medresesi	Şeyh Abdurrahman Erzincanî Medresesi
5	İsmail Ağa Medresesi	Abdi Ağa Medresesi
6	Sıddıka Fakih Medresesi	
7	Hacı Musa Câmii Medresesi	
8	İbrahim Bey Medresesi (Sofraz)	

Tablo 3. *18. ve 19. Yüzyıllarda Besni'de Bulunan Medrese ve Mektepler71*

Eslemez Bey Medresesi

1530 yılına ait vakıf belgelerinden anlaşıldığına göre Adıyaman ve çevresinde bulunan en eski medreselerden biri Eslemez Bey Medresesi'dir. Hatta Tunç-Söylemez, Eslemez Bey'in, Hısn-ı Mansur'un Osmanlı hâkimiyetine geçtiği yıllarda, belki de öncesinde yaşamış olabileceğini ifade etmektedirler[72]. Nitekim 1414 yılında Malatya Avşar beylerinden birisinin Eslemez Bey olduğu görülmektedir[73]. Bununla birlikte 1530 yılında Malatya-Arapkir'in askeri ve idari amiri olarak ve mirmiran unvanıyla Eslemez Bey isimli bir yöneticinin oldu-

70 Nazif Öztürk, "Osmanlı Döneminde Adıyaman Vakıfları", *Medeniyetler Kavşağı Adıyaman*, Adıyamanlılar Vakfı Yay., İstanbul, 2008, s.187; Muhammet Nuri Tunç-Faruk Söylemez, "Hurûfât Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Adıyaman'da Eğitim Faaliyetleri", s.195. Nazif Öztürk Medrese sayılarını Muhammet Nuri Tunç'a göre eksik vermiştir.

71 Muhammet Nuri Tunç, *Hurûfât Defterleri'ne Göre Behisni Kazası (Besni)*, Libra Yayınevi, İstanbul 2021, s.379-388; Muhammet Nuri Tunç, *18. Yüzyılda Adıyaman (Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kahta ve Samsat) İdari, Sosyal ve İktisadî Tarihi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2019, s.116-121.

72 Muhammet Nuri Tunç-Faruk Söylemez, "Hurûfât Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Adıyaman'da Eğitim Faaliyetleri", s.195.

73 Göknur Göğebakan, XVI. Yüzyılda Malatya Kazası (1516-1560), Malatya 202, s.26.

ğu da görülmektedir[74]. Eslemez Bey'in kim olduğu ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmasa da Hısn-ı Mansur kazasında onun adına yapılmış olan mescit, zaviye ve medresenin olması, bununla birlikte bey unvanını kullanıyor olması onun önemli bir şahsiyet ve devlet adamı olduğunu düşündürmektedir. Eslemez Bey Medresesi'ne yapılan atamalarla ilgili ulaşılabilen en eski bilgiler 1691 yılına aittir. Eslemez Bey Medresesi'nde mütevelli, müderris, muid, kâtip, bevvâb, ferrâş, loğkeş, nâzır, müfettiş gibi görevliler bulunmaktadır. Bu cihetlere atama yapılırken atanacak kişilerin göreve layık ve dürüst olmalarına, vakfı gözetip kollayacak kişiler olmalarına dikkat edilmiştir. Aksini yapanların ise görevine son verilmiştir. Nitekim 1774 yılında Eslemez Bey Medresesi'nde muid olan Ebubekir isimli şahıs, görevini kötüye kullandığı ve kötü tanınan bir kişi olduğu için görevinden alınmıştır. 1778 yılına gelindiğinde medresenin eğitim için kullanılan hücrelerinin harap halde olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, medrese vakfının mütevellisi olan Ebubekir isimli kişinin görevini iyi yapmamasından kaynaklandığı için Ebubekir, tevliyet görevinden azledilmiş ve yerine Hısn-ı Mansur Nâibi Seyyid Hüseyin'in arzıyla Seyyid Mehmet isimli kişi getirilmiştir[75]. 1785 tarihinde Eslemez Bey Medresesi'nin hocası Seyyid Abdurrahman Efendi'nin vefatı üzerine bu göreve Adıyaman Müftüsü Mehmet Bey'in onayıyla Şeyh Hacı Mehmet Efendi atanmıştır[76]. Osman Efendi, Abdullah Efendi'nin oğlu olup Hısn-ı Mansur'da müftü ve müderris iken 23 Mart 1711 tarihinde vefat etmiştir[77]. XIX. yüzyılda da varlığını devam ettiren medresenin aynı zamanda bir zaviyesinin olduğu görülmektedir. 1865 yılında söz konusu medresesinin mütevellisinin İsmail ve müderrisinin Hafız Mahmud Efendi olduğu görülmektedir[78]. 1908 yılında medresenin hocası Halit Efendi isimli bir müderristir. Bu kişi Adıyaman'da daha sonra hocalık yapan kişileri dahi yetiştirmiştir. Koçali köyü hocası Hüseyin Hüsnü 25 Mayıs 1908 yılında bu medreseden mezun olmuştur[79].

74 *998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr Ve 'Arab ve Zü'l-Kâdiriyye Defteri (937/1530) I Âmid, Mardin, Sincar, Musul, 'Arabkir, Ergani, Çirmük, Siverek, Kiğı, Çemişkezek Harpurt, Ruha, 'Ana-Hit ve Deyr-Rahbe Livâları ile Hısn-i Keyf ve Si'ird Kazâları*, Ankara 1988, s. 43.

75 Muhammet Nuri Tunç-Faruk Söylemez, "Hurûfât Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Adıyaman'da Eğitim Faaliyetleri", s.195.

76 C.MF. 115/5710.

77 Sicill-i Osmani III, s. 423.

78 EV.d. 19305.

79 Salt Araştırma: Hüseyin Hüsnü Efendi (1220), muallim. Erişim: 12.10.2023. Bazı kaynaklarda

Görevli	Atanma Gerekçesi	Atanma Tarihi
Müderris	Şeyh Abdurrahman Erzincanî Medresesi'nde müderris olan Ebubekir'in aynı zamanda Eslemez Bey Medresesi'nde de müderrislik yaptığı anlaşıldığından ref 'inden Abdulgaffar'a inayet.	1706
Muid	Babası Abdurrahman'ın mahlulünden mutasarrıf olan Seyyid Bekir'in beratı tecdid	1755
Muid	Seyyid Ebubekir Halife'nin beratı tecdid	1759
Ferraş	Medresenin ferraşı olmayıp nasb ve ta'yin olunmak lazım ve mühim olmakla Hasan Halife'ye Kadı Mehmed Emin arzıyla tevcih	1763
Muid	Günlük dört akçe ile mutasarrıf olan Ebubekir erâzil ve cehele-i nâsdan olduğundan başka leylen ve nehhâren fısk u fücûru mürettib ve dâima eşkıya ve süfehâ ile envâ'i fesâd ile meks olmakla sefahâti ve huşûneti sebebiyle medrese talebelerinin perişan olmalarına sebep olmuştur. Bunun yanı sıra hizmetini terk edip bazı zalimlere istinâd ettiğinden kadı ve naibler korkularından Ebubekir'i görevden alamamışlardır. Durumun haber alınmasıyla Ebubekir'in ref 'inden Hamza ve Mustafa'ya Naib Mehmed arzıyla tevcih	1774
Muid	Ders vermek şartıyla günlük iki akçe ile nısf hisseye mutasarrıf olan Hamza'nın beratını zâyi' etmesinden inayet	1775
Muid	d Ders vermek şartıyla günlük iki akçe ile nısf hisseye mutasarrıf olan Mustafa'nın beratını zâyi' etmesinden inayet	1775
Muid	Bâ-muayyene nısf-ı muid cihetine mutasarrıf olan Mustafa ta'lim-i ulûma iktidârı olmayıp nâ-ehil olduğundan başka hizmetini terk ettiğinden ref 'inden vazifesi müştereği Hamza'ya Kadı Hafız Mehmed arzıyla tevcih	1776
Bevvab ve Loğkeş	Bevvab ve eyyâm-ı şitâda (kış günlerinde) tamir ve termim için loğkeş olmayıp lazım olmakla günlük bir akçe ile Seyyid Ebubekir'e Naib Halil arzıyla tevcih	1777
Muid	Günlük iki akçe ile nısf-ı muid cihetine mutasarrıf olan Mustafa'nın feragatinden Ebubekir'e tevcih	1777
Muid	Günlük iki akçe ile muid olan Ebubekir her vechle mahall ve müstahak ve ecdâdı nân-parası iken ashâb-ı ağrâzdan Hamza hilâf-ı inha üzerine berat ettikten sonra hizmetini ve şehri terk ettiğini ulema ve sair ahalinin haber vermeleriyle ref 'inden sahib-i evvel Seyyid Ebubekir'e Naib Halil arzıyla tevcih	1777
Mütevelli, Muid, Müfettiş, Nâzır, Kâtip	Günlük iki akçe ile mütevelli ve dört akçe ile muid ve dört akçe ile müfettiş ve bir akçe ile nâzır ve bir akçe ile kâtip olan Ebubekir, Asitane'den gelirken Arapkir'e geldiğinde vefatı üzerine mahlulünden nısfı oğlu Seyyid Abdurrahman'a ve nısf-ı aheri Şeyh Mehmed'e Arapkir Naibi Ebubekir arzıyla tevcih	1779

sadece Hüseyin olarak da verilmektedir.

Mütevelli, Muid, Müfettiş, Nâzır, Kâtip	Günlük iki akçe ile mütevelli ve dört akçe ile muid ve dört akçe ile müfettiş be bir akçe ile nâzır ve bir akçe ile kâtip olan Ebubekir mahlulünden mutasarrıf olan Şeyh Mehmed'in rızasıyla Hacı Yakupzade Mustafa'ya feragatinden ve kasr-ı yedinde Naibi Akkirmanî Seyyid Mustafa arzıyla tevcih	1781
Muid, kâtip, Mütevelli, müfettiş	Günlük iki akçe ile nısf hisse muid ve bir akçeye nısf hisse mütevelli ve iki akçe ile nısf hisse müfettiş ve yarım akçe ile nısf hisse kâtip olan Seyyid Abdurrahman'ın vefatı üzerine mahlulünden oğlu Seyyid Ebubekir'e Naib Mustafa arzıyla tevcih	1786
Bevvab ve Loğkeş	Günlük birer akçe olmak üzere loğkeşlik ve bevvablık cihetlerine mutasarrıf olan Seyyid Ebubekir'in vefatı üzerine mahlulünden oğlu Seyyid Ebubekir bin Seyyid Abdurrahman'a tevcih	1786
Bevvab ve Loğkeş	Günlük birer akçe olmak ile bevvab ve loğkeş olan Seyyid Ebubekir bin Seyyid Abdurrahman'ın vefatı üzerine mahlulünden Seyyid Hasan'a bâ-berat tevcih	1786
Mütevelli, Müfettiş, Muid, Kâtip	Günlük iki akçe ile nısf-ı tevliyet ve iki akçe ile nısf-ı muid ve iki akçe ile nısf-ı müfettiş ve yarım akçe ile nısf-ı kitabet cihetlerine mutasarrıf olan Seyyid Ebubekir'in vefatı üzerine mahlulünden Seyyid Hasan'a bâ-berat tevcih	1786
Muid ve Kâtip	İki akçe ile nısf-ı muid ve yarım akçe ile nısf-ı kâtip olan Seyyid Hasan'ın vefatı üzerine mahlulünden Şeyh Hacı Mehmed'e inayet	1788
Bevvab, Mütevelli, Loğkeş, Nâzır	Günlük bir akçe ile bevvab ve bir akçe ile loğkeş ve iki akçe ile nısf-ı tevliyet ve yarım akçe ile nısf-ı nezaret cihetlerine mutasarrıf olan Hasan'ın bilâ veled vefatı üzerine mahlulünden Şeyh Hacı Mehmed'e Kadı Seyyid Mehmed Emin arzıyla tevcih	1788
Muid ve Kâtip	Günlük iki akçe ile nısf hisse muid ve yarım akçe ile nısf hisse kâtip olan Seyyid el-Hac Mehmed'in vefatı üzerine mahlulünden oğulları es-Seyyid Hacı Mustafa ve Seyyid Mehmed isimli kardeşlere iştiraken bâ-berat tevcih	1801
Bevvab, Loğkeş, nâzır Mütevelli	Günlük bir akçe ile loğkeş ve bir akçe ile bevvab ve iki akçe ile nısf hisse mütevelli ve yarım akçe ile nısf hisse nâzır olan Şeyh el-Hac Mehmed'in vefatı üzerine mahlulünden oğulları es-Seyyid el-Hac Mustafa ve Seyyid Mehmed Salim'e iştiraken olmak üzere tevcih	1801
Bevvab, Loğkeş, Mütevelli, Nazır, Kâtip	Günlük bir akçe ile bevvab ve günlük bir akçe ile loğkeş ve günlük iki akçe ile nısf-ı tevliyet ve günlük yarım akçe ile nısf-ı nezaret ve günlük iki akçe ile nısf-ı ma'bedi ve günlük yarım akçe ile nısf-ı kitabet cihetlerine iki vazife beratıyla Seyyid Hacı Mustafa ve Seyyid Mehmed Salih ibn-i Seyyid Hacı Mehmed isimli kardeşler iştiraken mutasarrıflar iken mezbur Seyyid Hacı Mustafa mutasarrıf olduğu hissesini feragatinden eski müftü olan Hacı Mustafa bin Seyyid Mehmed Salih'in hissesi kendi üzerinde kalmakla kema-kan ibka ve yedlerine başka başka ba-berat tevcih	1804

Bevvab, Loğkeş, Mütevelli, Nazır, Kâtip	Eslemez Bey binası medresenin günlük yarım akçe ile yarım hisse bevvab ve günlük yarım akçe ile yarım hisse loğkeş ve günlük bir akçe ile çeyrek hisse tevliyet ve günlük çeyrek akçe ile çeyrek hisse nezaret ve günlük bir akçe ile çeyrek hisse mabed ve günlük çeyrek akçe ile çeyrek hisse kitabet cihetlerine mutasarrıf olan Seyyid Mehmed Salih bin el-Hac Mehmed'in bila veled vefatı üzerine mahlulünden Seyyid Hüseyin kendisine tevcih olunması için istid'a-yı inayet etmekle sadır olan ferman-ı âliye imtisalen istid'a-yı arzuhal ve der-kenara nazar olundukta Hısn-ı Mansur kazasında Eslemez Bey Medresesi'nin günlük yarım akçe ile yarım hisse bevvablık ve günlük yarım akçe vazife ile yarım hisse loğkeş ve günlük bir akçe vazife ile çeyrek hisse tevliyet ve günlük çeyrek akçe vazife ile çeyrek hisse nezaretine ve günlük bir akçe vazife ile çeyrek hisse mabedliğine ve günlük çeyrek akçe vazife ile çeyrek hisse kitabete mutasarrıf olan Seyyid Mehmed Salih bin el-Hac Mehmed'in bilâ veled vefat ettiği ve hizmet-i lazımeleri mahlul kaldığından bahisle cihet-i mezkurlerin kendisine tevcih buyurulması babında sahib-i arzuhal Seyyid Hüseyin'in istid'a-yı inayet etmesi fi'l-hakika cihet-i mezkureler Seyyid Mehmed Salih bin el-Hac Mehmed'in ba-berat-ı alişan el-yevm üzerinde olduğu Ruznamçe-i Askerî'den ba'de'l-beyan Seyyid Mehmed Salih'in bila veled vefatıyla sahib-i arzuhal Seyyid Hüseyin'in cihet-i mezkureleri istihkakını Asitane-i Aliyyede Şehzade Medresesi'nde talebe-i ulûmdan Mehmed Efendi bin Ali ve Ahmed Efendi bin Mehmed isimli kişilerin alâ tarikü'ş-şehâde ihbar etmeleriyle zâhir ve mütehakkik olmakla bu surette cihet-i mezkure hisselerini müteveffa-yı mezbur Seyyid Mehmed Salih'in bilâ veled mahlulünden sahib-i arzuhal Seyyid Hüseyin Efendi'ye edâ-yı hizmet etmek şartıyla tevcih ve yedine berat-ı âli ihsan buyurulmak muktezâ-yı hâl olmakla Anadolu Kadıaskeri Mevlana Mehmed Sadullah Efendi Hazretleri i'lam etmeleriyle i'lamı mucebince tevcih olunmak için 6 B 1242 günü tarihiyle ferman-ı âli sadır olmakla sadır olan ferman-ı âli mucebince Seyyid Hüseyin Halife'ye tevcih	1827
Bevvab, Loğkeş, Mütevelli, Nazır, Kâtip	Eslemez Bey'in yaptırdığı medresenin günlük bir akçe ile yarım hisse tevliyet ve günlük iki akçe vazife ile yarım hisse mabed ve günlük iki akçe vazife ile yarım hisse müfettişlik ve günlük yarım akçe vazife ile yarım hisse nezaret ve günlük yarım akçe vazife ile yarım hisse kitabet ve yine aynı medresede günlük yarım akçe vazife ile yarım hisse bevvablık ve günlük yarım akçe ile yarım hisse loğkeş ve günlük yarım akçe ile çeyrek hisse tevliyet ve günlük çeyrek akçe vazife ile çeyrek hisse nezaret ve yine aynı medresede günlük bir akçe vazife ile çeyrek hisse mabed ve günlük çeyrek akçe vazife ile çeyrek hisse kitabet cihetlerine ba-berat-ı askerî Hacı Yakubzade Hacı Mustafa'nın oğulları İsmail, Mehmed ve Mustafa isimli kardeşler ber-vech-i iştirak mutasarrıflar iken Mustafa'nın bila veled vefatı üzerine mahlulünden hissesi kardeşleri ve müşterekleri İsmail ve Mehmed'e ber-vech-i iştirak Naib Seyyid Ömer Efendi'nin arzı mucebince tevcih olunmak için M 1243 tarihinde sadır olan ferman-ı âli mucebince tevcih	1827

Tablo 4. *Eslemez Bey Medresesi Görevlileri*[80]

80 Muhammet Nuri Tunç, *Hurûfât Defterleri'ne Göre Hısn-ı Mansur Kazası (Adıyaman)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2019, s. 256-258.

Sıratut Medresesi

Ali Küçük (Sıratut) Mahallesi'nde yer alan bu medresenin "Sıratut Câmii batısında Medrese" adıyla belirtilmesinden hareketle Hacı Ömer Vakfı'na ait bir medrese olduğu düşünülmektedir. Hısn-ı Mansur kazasındaki birkaç medreseden biri olan Sıratut Medresesi'nin küçük bir medrese olduğu anlaşılmaktadır. Medresede loğkeş denilen görevlinin olması medresenin üzeri toprakla örtülü bir yapı olduğunu göstermektedir. Hurûfât Defterleri'nden Sıratut Medresesi'nin bir müderrisini ve iki loğkeşini tespit etmek mümkün olmaktadır[81].

Görevli	Atanma Gerekçesi	Atanma Tarihi
Müderris	Hacı Abdurrahman'ın vefatı üzerine mahlulünden Ali'ye inayet	1691
Loğkeş	Medresenin loğkeşi olmayıp lazım olmakla bervech-i hasbî Bektaş ibn-i Ali'ye bâ-arz-ı hâl tevcih	1764
Loğkeş	Bektaş'ın vefatı üzerine mahlulünden Seyyid Mehmed bin Ahmed'e inayet	1781

Tablo 5. *Sıratut Medresesi Görevlileri*[82]

El-Hac Abdulgani Medresesi

Hacı Abdulgani Vakfı'na ait yapıların Demirciler Pazarı'nda olmasından hareketle bu medresenin de aynı yerde olduğu tahmin edilmektedir. Medreseye müderris ataması yapılırken "*tedris-i fıkh-i şerîf için müderris*" ifadesiyle atamalar yapılmaktadır. El-Hac Abdulgânî Vakfı'na bağlı kurumlar, Adıyaman'da ilmî ve dinî hayatın gelişmesine katkıda bulunmuştur. El-Hac Abdulgânî Câmii'nin Hısn-ı Mansur çarşısında bulunmasından hareketle bu medresenin de çarşıda bulunduğu ve camiyle birlikte külliye özelliği gösterdiği söylenebilir. Günümüzde bu camiye, bulunduğu mevkiden dolayı Çarşı Camii de denilmektedir. El-Hac Abdulgani Medresesi'nde, dinî konular ağırlıklı olmak üzere dersler verilmektedir. 1770'li yıllara kadar medresede

81 Muhammet Nuri Tunç, *Hurûfât Defterleri'ne Göre Hısn-ı Mansur Kazası (Adıyaman)*, s. 258.

82 Muhammet Nuri Tunç, *Hurûfât Defterleri'ne Göre Hısn-ı Mansur Kazası (Adıyaman)*, s. 258; Muhammet Nuri Tunç-Faruk Söylemez, "Hurûfât Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Adıyaman'da Eğitim Faaliyetleri", s.195

görevli olan müderrislere vakfın gelir fazlalığından verilmek üzere günde beş akçe verilmekteyken sonraki yıllarda bu ücret günlük sekiz akçeye çıkarılmıştır. Hurûfât Defterleri'nden el-Hac Abdulgani Medresesi'nin müderrislerini tespit etmek mümkün olmaktadır.

Hısn-ı Mansur kazasındaki mescit, cami ve medrese gibi yapılarıyla külliye özelliği gösteren El-Hac Abdulgani Medresesi'nde 1740'ların başında "*fıkh-ı şerif*" dersi müderrisliği, Seyyid Abdurrahman isimli kişinin tasarrufundayken bu kişi 1743 yılında vazifesini kendi rızasıyla Ebubekir Halife'ye vermiştir. 1765 yılına gelindiğinde Osman bin Ebubekir'in yerine günlük beş akçe vazife ile oğlu Seyyid Abdullah Halife getirilmiştir. Müderrislik vazifesi ücreti olan beş akçe, vakfın gelir fazlasından ödenmektedir[83].

Görevli	**Atanma Gerekçesi**	**Atanma Tarihi**
Müderris	Tedris-i fıkh-i şerîf için müderris olmayıp lazım olmakla izdiyâd-ı vakıftan (vakfa yapılan harcamalardan fazla kalan para) almak üzere müceddeden Ahmed'e inayet	1736
Müderris	Muallim-i fıkh-i şerîf olan Ahmed'in vefatı üzerine büyük oğlu Seyyid Abdurrahman'a inayet	1737
Müderris	Seyyid Abdurrahman'ın kasr-ı yedinden Ebubekir Halife'ye Kadı İsmail Efendi arzıyla tevcih	1743
Müderris	Tedris-i fıkıh cihetine mutasarrıf olan Ahmed'in feragatinden Osman bin Ebubekir'e Naib Mehmed arzıyla tevcih	1745
Müderris	Ahmed feragatinden müderris-i fıkh-i şerîf olan Osman'ın beratı tecdid	1755
Müderris	Vakfın zevâidinden (vakfiyede belirtilen alanlarda yapılan harcamalardan kalan para) almak üzere günlük beş akçe ile tedris-i fıkh-i şerîf eden Osman bin Ebubekir'in beratı tecdid	1760

83 Muhammet Nuri Tunç, *Hurûfât Defterleri'ne Göre Hısn-ı Mansur Kazası (Adıyaman)*, s. 259.

Müderris	Vakfın zevâidinden almak üzere günlük beş akçe ile fıkh-ı şerif müderrisi olan Osman bin Ebubekir'in mahlulünden sulbi kebir oğlu Seyyid Abdullah Halife'ye Naib Yusuf arzı ve Şeyhülislam Dürrizade Mustafa Efendi Hazretlerinin işaretiyle inayet	1765
Müderris	Vakfın zevâidinden almak üzere günlük beş akçe ile fıkh-i şerîf müderrisi olan Seyyid Ömer'in beratı tecdid	1774
Müfessir/ Müderris	Kadısı Seyyid Taha Halil imzasını taşıyan bir arizaya göre, Hacı Abdülganî Cami'i bünyesinde yer alan medresede haftanın iki günü yevmi 8 akçe vazife ile tefsir muallimliği yaparken vefat eden İshak Halife'nin yerine cemaat ve kadı tarafından layık görülen eşref-i ulemadan olan oğlu Seyyid Mustafa'nın tayin edilmesi teklif edilmiştir. Ayrıca göreve atandığına dair kendisine bir berat verilmesi Hısn-ı Mansur Kadısı tarafından arz edilmiş ve atama gerçekleşmiştir.	1783
Dersiam	Mehmed Vehbi Efendi'nin şehri 200 kuruş vazife ile Abdülgani Cami'i medresesine dersiâm olarak tayin edildiği ifade edilmiştir. Mehmed Vehbi Efendi'nin vefatıyla dersiâmlık cihetine Halid Efendi tayin edilmiştir. Söz konusu dersiam cihetine aylık 200 kuruş vazife tahsisi hakkında 7 Rebiulahir 1333 (22.2.1915) tarihinde muhasebât müdüriyeti umûmiyesine ilmühaber verildiğine arşiv belgesinde yer verilmiştir84.	

Tablo 6. *El-Hac Abdulgani Medresesi85*

Abdulgani Camii Medresesi'nin etkinliği azalmakla birlikte son dönemlere kadar varlığını sürdürdüğü görülmektedir. 1888 yılında bu medresenin müderrisinin Sefer/Seferi (?) Mahmud Hoca olduğu ve Nakşibendi tarikatının halifesi olduğu görülmektedir. Onun oğlu Mehmed Habib Efendi 1857 yılında doğmuş babasından sonra Urfa'ya giderek 1880 yılından 1902 yılına kadar Urfa'da Sakiyye Medresesi'nde

84 Bahattin Turgut, "Arşiv Belgeleri Işığında Adıyaman Hacı Abdülgani (Çarşı) Cami'î Vakfı", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi,* Cilt: 6 Sayı: 1 Bahar-2020, s.250.

85 Muhammet Nuri Tunç, *Hurûfât Defterleri'ne Göre Hısn-ı Mansur Kazası (Adıyaman)*, s. 259.

Saru Atıf Efendi'den ders görmüştür. Daha sonra 1892 tarihine kadar söz konusu camide dersiamlık yapmıştır[86].

Abdi Ağa Medresesi (Hısn-ı Mansur)

Hısn-ı Mansur kazasındaki bu medrese, Ahmet Bey Mahallesi sakinlerinden olan Abdi Ağa tarafından 1797 yılında yaptırılmıştır. Abdi Ağa, medreseyi yaptırdığı tarihten önce yine kendi adıyla anılan bir de cami yaptırmıştır. Abdi Ağa Câmii'nin ne zaman yaptırıldığı tam olarak bilinmemekle birlikte söz konusu cami ile ilgili ilk bilgilerin 1780'li yıllara ait olduğu düşünüldüğünde caminin de bu tarihlerde yaptırılmış olduğu söylenebilir[87]. 1797 yılında yaptırılan Abdi Ağa Medresesi'nin vakıf gelirleri arasında 35/40 hisseli han geliri, Hısn-ı Mansur kasabasında akan Nehr-i Eygi (Eğriçay) denilen çayın hemen yanında bulunan ve bu çaydan sulanan ve birbirine bitişik 2 kıt'a 6 çiftlik bahçe, yine aynı çaydan sulanan 2,5 çiftlik bahçe, Hısn-ı Mansur kasabası bitişiğindeki Nehr-i Pirin'den sulanan 2 kıt'a 12 çiftlik bahçe, Hısn-ı Mansur şehir merkezinde bulunan İbrahim Bey Câmisi (Eskisaray Câmisi) yakınında 2,5 çiftlik bahçe, Hısn-ı Mansur kazasına bağlı Hozik (şimdiki Armutlu) köyünde 1 adet değirmen, yine Hısn-ı Mansur kazasında Sarıca nam mevzide Lağran denilen 1 adet değirmen ve Turuş nahiyesinde Guş/Gevş denilen mevzide 1 adet değirmen bulunmaktadır[88]. Buna göre vakfın tüm gelirlerinden günlük olmak üzere müderrise 10 akçe, caminin imamına 10 akçe, hatibine 4 akçe, müezzinine 5 akçe, ferraşına 5 akçe verilmesi şart koşulmuştur. Vakfın kalan gelirlerinden 23 kuruşu binaların ihtiyaçlarına ve kalandan 100 kuruşu ise vakfın mütevellisine verilecektir[89].

Eskisaray Camii Medresesi

Adıyaman'da Eskisaray Mahallesi'nde bulunan İbrahim Bey Camii (Çınarlı Camii)'nin de kendisine ait bitişiğinde bir medresesinin olduğu görülmektedir. 24 Mart 1766 tarihinde müderrisi Musa Efendi el-Kürdî görevini bıraktığı için bu göreve Ali Efendi el-Ayntabî

86 MF.İBT.29/63.

87 Muhammet Nuri Tunç, Hısn-ı Mansur Mütesellimi Abdi Ağa'nın Hısn-ı Mansur ve Behisni Kazalarındaki Vakıfları, Vakıflar Dergisi 51 - Haziran 2019, s. 157.

88 Muhammet Nuri Tunç, Hısn-ı Mansur Mütesellimi Abdi Ağa'nın Hısn-ı Mansur ve Behisni Kazalarındaki Vakıfları, Vakıflar Dergisi 51 - Haziran 2019, s. 158.

89 Muhammet Nuri Tunç, Hısn-ı Mansur Mütesellimi Abdi Ağa…, s. 159.

atanmıştır. Ancak bir müddet sonra söz konusu şahıs da müderrislik görevini bırakmıştır. Bunun üzerine yerelden Hacı Cuma diye meşhur Mustafa Efendi b. Hacı Mehmed bu göreve getirilmiştir.[90] 9 Şubat 1825 tarihinde günlük dört akçe ile müderrislik, 2 akçe ile cuma günlerinde imamlık yapması ve mübarek gecelerde cüz (Kuran) okuması karşılığında Mehmet Lütfullah Hoca görevlendirilmiştir. Yaklaşık kırk üç yıl bu görevini yürüten Mehmet Lütfullah 1868 yılında vefat etmiştir. Onun yerine oğulları Hüseyin, Seyhan, Abdurrahman ve Bekir olmasına rağmen Vakıflar Müdürü Vekili Şeyh Mustafa Efendi'nin ve vakıf görevlilerinin hazır olduğu şer'î mecliste yapılan imtihanla bu kişilerin gerekli niteliklerden yoksun oldukları görülmüş ve Ebuzer Ağa oğlu Halid Efendi'nin söz konusu 3 vazifeye ehil ve hak sahibi olduğu ifade edilerek bu göreve Halid Efendi atanmıştır[91].

Ulu Camii ve Hoca Ömer Camii Medreseleri

Söz konusu medreselerin varlığı Poturzade Hacı Mahmud Hilmi Efendi'nin mezun olduğu eğitim kurumlarının yazılı olduğu Sicil-i Ahvâl kayıtlarından anlaşılmaktadır. Hacı Mahmud Hilmi Efendi, Ulucami ve Hoca Ömer medreselerinden mezun olmuştur[92]. Daha sonra Kayseri, Keskin gibi medreselerde eğitim görmüştür. Bir müddet Isparta-Karaağaç'ta meclis azalarının onayı ile Ziyaiyye Medresesi'nde müderrislik yapmış ve 1903 yılında Adıyaman'a dönmüştür. Bu tarihten sonra Ulu Camii Medresesi'nde gönüllü olarak müderrislik ve dersiamlık yapmıştır. Nisan 1910 tarihinde yapılan imtihanla resmî olarak 200 kuruş maaşla Ulu Camii Medresesi'ne müderris olarak atanmış ve 9 Şubat 1917 tarihine kadar bu görevini sürdürmüştür. Mahmud Hilmi Efendi, 10 Şubat 1917 tarihinde vefat eden Abdulnafi oğlu Hacı Hasan Efendi'den boş kalan Adıyaman müftülüğüne getirilmiş ve 1930 yılında vefatına kadar bu görevi yürütmüştür. O, Adıyaman'da Osmanlı Devleti'nin son, Cumhuriyet döneminin ise ilk müftüsü olarak

90 AE.SOSM.III.31/2151.

91 İbrahim Kanadıkırık, *260 Numaralı Hısn-ı Mansûr (Adıyaman) Kadı Sicilinin 1.-122. Sahifelerinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, T.C. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2005, s. 73-74, 155.

92 Ahmet İnan, "Adıyaman'da Son Dönem Osmanlı Ulemasından İki Porte: Mahmud Hilmi ve Mustafa Hayri Efendi", *Medeniyetler Kavşağı Adıyaman* , Adıyamanlılar Vakfı Yay., İstanbul Mart 2008, s.227-228. Hacı Mahmud Hilmi Efendi dışında Adıyaman Rüştiye'sine Poturzade Ömer Efendi isimli bir başka öğrencinin de olduğu görülmektedir. Bu şahıs kardeşi değil ise amcazadesi olabilir. Bkz. MF.İBT.381/21.

görev yapmıştır[93]. Ulu Camii Medresesi, söz konusu caminin avlusu içinde iki katlı ve on dört odalı olarak inşa edilmiştir. Bu bina daha sonraki yıllarda Adıyaman Müftülüğü olarak da hizmet görmüştür[94].

Şeyh Abdurrahman Erzincani Medresesi

Şeyh Safiyüddîn Erdebilî'nin halifelerinden olan ve Anadolu'ya geldiği söylenen Şeyh Abdurrahman Erzicânî'nin kabri, Hısn-ı Mansur'un yani Adıyaman'ın 7 km. kuzeyindeki Zey (İndere) köyünde bulunmaktadır. Behisni ve Malatya'ya bağlı Darende kazasında Abdurrahman Erzincânî'nin vakıfları bulunmaktadır. Ancak bu vakıflardan bahsedilirken vakfı kuranların Şeyh Abdurrahman Erzincânî'nin evlatlarından oldukları belirtilmektedir. Bu durum Şeyh Abdurrahman Erzincânî'nin evlatlarının bu bölgeye yayıldıklarını göstermektedir. Zey köyünde bulunan Şeyh Abdurrahman Erzincânî Zaviyesi, Saru Şeyh tarafından yapılmış hatta burada bir de medrese yapılmıştır[95]. Bu nedenle bazı kaynaklarda Saru Şeyh Medresesi olarak da ifade edilmektedir[96]. Medresenin giderleri de Alaüddevle'nin evlatlarından olduğu tahmin edilen Cafer Bey[97] tarafından karşılanmıştır. 16. yüzyıla ait arşiv kayıtlarında varlığından haberdar olunan bu medrese, 18. yüzyılda da eğitim faaliyetlerine devam etmektedir. 1692 yılında medresenin müderrisliğine Ömer isimli bir müderris ve yine aynı yıl Ebubekir isimli başka bir müderris atanmıştır. 1706 yılında Ebubekir isimli müderrisin görevini devam ettirdiği görülmektedir. Bu bilgiden hareketle Ebubekir'in uzun yıllar müderrisliğe devam ettiği anlaşılmaktadır[98.]

93 Ahmet İnan , "Adıyaman'da Son Dönem Osmanlı Ulemasından İki Porte: Mahmud Hilmi ve Mustafa Hayri Efendi", *Medeniyetler Kavşağı Adıyaman* , Adıyamanlılar Vakfı Yay., İstanbul Mart 2008, s.236-238.

94 Ahmet İnan , "Adıyaman'da Son Dönem Osmanlı Ulemasından İki Porte: Mahmud Hilmi ve Mustafa Hayri Efendi", *Medeniyetler Kavşağı Adıyaman* , Adıyamanlılar Vakfı Yay., İstanbul Mart 2008, s.227.

95 Muhammet Nuri Tunç-Faruk Söylemez, "Hurûfât Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Adıyaman'da Eğitim Faaliyetleri", s.196.

96 Bahattin Turgut, "Adıyaman Şeyh Abdurrahman Erzincanî Zaviyesi Vakfı", *Vakıflar Dergisi* 50 - Aralık 2018, s. 55.

97 Muhammet Nuri Tunç-Faruk Söylemez, "Hurûfât Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Adıyaman'da Eğitim Faaliyetleri", s.196.

98 Muhammet Nuri Tunç-Faruk Söylemez, "Hurûfât Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Adıyaman'da Eğitim Faaliyetleri", s.196.

18. Yüzyıl boyunca medresede görev yapan müderrislerin aynı zamanda camide ahaliye cüz eğitimi de verdiği görülmektedir. Mayıs 1777 yılında Seyyid Ebubekir, Şeyh Abdurrahman Erzincânî Medresesi'nde görevlendirildiğine dair beratı olmasına ve görev yapmasına rağmen Adıyaman'da oturan vakıf mütevellisi Mehmet'in engellemesi ile karşılaşmış ve onu bu konuda mahkemeye şikâyet etmiştir[99].

Zey Medresesi'nin ve vakfının zaman zaman yağmalandığı da görülmektedir. Nisan 1812 tarihinde Molükanlı Aşireti, Şeyh Erzincânî Tekkesi vakfından olan Zey köyüne saldırarak köyün mal ve eşyalarını yağmalamıştır. Bunun üzerine çalınan ve yağma edilen malların Molükanlı Aşireti'nden geri alınması için türbedar tarafından ricada bulunmuştur[100].

Müderris	Ebubekir'in hizmetinde kusuru yok iken aherden bazı kişiler müdahale etmekle ref 'lerinden ibka ricasına Kadı Ebubekir arzıyla ibka	1691
Müderris	Ebubekir'in beratı tecdid	1691
Müderris	Ömer'in vefatı üzerine mahlulünden diğer Ömer'e tevcih	1691
Müderris	Zey köyünde Şeyh Abdurrahman Erzincanî Medresesi'nde müderris olan Ebubekir aynı zamanda Eslemez Bey Medresesi'nde de müderris olduğundan Eslemez Bey Medresesi'ndeki görevinden ref ' ve Abdulgafur'a inayet	1693
Müderris	Ebubekir'in beratını zâyi' etmesinden müceddeden berat tevcih	1706
Müderris	Ebubekir'in üzerinden Abdulgafur almakla ref 'inden Kadı Ahmed arzıyla tevcih	1706

Tablo 7. *Şeyh Abdurrahman Erzincanî Medresesi101*

99 Atike Aksoy, *a.g.e.*, s 139.

100 TSMA.E.0451/8.

101 Muhammet Nuri Tunç, *Hurûfât Defterleri'ne Göre Hısn-ı Mansur Kazası (Adıyaman)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2019, s. 260.

Ebuzer-i Gıfari Medresesi

30 Mayıs 1688 tarihine kadar Ebuzer-i Gıfari Medresesi'nin zaviyedarlığını Kerameddin Mehmet Ataullah Efendi adlı kişi yapmıştır. Ancak Ataullah Efendi söz konusu tarihte bu görevinden ayrılma talebinde bulunmuştur[102]. Bugünkü Kab Camii'nin içinde mezarı bulunan Ataullah Efendi ile medresede görevli Ataullah Efendi'nin aynı kişi olması muhtemeldir.

Mehmed Efendi Medresesi

Besni kazasında, Meydan Mahallesi'nde bulunan bu medrese, Mehmed Efendi Câmii dâhilindedir. 1785 yılında günlük bir akçe ile medrese hücrelerinin loğkeşi olan Abbas'ın ölümü sonucu vazifesi İsmail isimli bir kişiye verilmiştir. Medresede loğkeş denilen görevlinin bulunması, medresenin üzeri toprakla örtülü bir yapı olduğunu göstermektedir. Yine "medrese hücrelerinin loğkeşi" ifadesinden medresenin birden çok odasının olduğu anlaşılmaktadır[103].

Ebubekir Bey Medresesi

Besni kazasında Bekir Bey Hamamı, Bekir Bey Mescidi ile Bekir Bey Medresesi külliye özelliği göstermektedir. Bekir Bey isimli bir hayırsever tarafından Hamra/Kızılca Mahallesi'nde yaptırılan bu medresenin hangi tarihte yapıldığı bilinmemekle birlikte 16. yüzyılda mevcut olmasından dolayı bu yüzyılda veya daha önce yapıldığı düşünülmektedir[104]. Çevre köy ve arazilerden geliri olan medrese vakfının 18. yüzyıldaki gelirleri arasında Sürgü köyünün tam mâlikânesi (100 akçe), Kara Sinan ve Esmar zemîn (240 akçe), Besni'de Bekir Bey Çiftliği (2.160 akçe) sayılabilir. Ebubekir Bey Vakfı'nın toplamda 3.472 akçe geliri bulunmaktadır. Ayrıca "*el-Hac Ebubekir Medresesi Evkâfı karye ve mezraa ve bağçe ve hamam ve tarla vakfının mütevellisi olub...*" bilgisinden de gelirlerinin çeşitli yerlerden sağlandığı anlaşılmaktadır[105]. 31 Ekim 1679 tarihinde Besni'de bulunan Bekir Bey Medresesi'nin müderrisi

102 C.MF. 150 – 7460.
103 Muhammet Nuri Tunç-Faruk Söylemez, "Hurûfât Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Adıyaman'da Eğitim Faaliyetleri", s.196.
104 Muhammet Nuri Tunç-Faruk Söylemez, "Hurûfât Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Adıyaman'da Eğitim Faaliyetleri", s.196.
105 Muhammet Nuri Tunç-Faruk Söylemez, "Hurûfât Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Adıyaman'da Eğitim Faaliyetleri", s.196.

Mehmet'in vefatı üzerine bu göreve Mustafa Efendi talip olmuştur[106]. 18. yüzyılda medresede mütevelli, imam, nâzır, müezzin, loğkeş, ferraş, ma'bedlik gibi görevliler bulunmaktadır. Ayrıca medresenin bir de mescidi bulunmaktadır[107]. 1764 yılında medresenin mütevellisinin Hacı İslam olduğu görülmektedir[108].

XIX. yüzyılda da önemli bir yere sahip olan medresenin 1865 yılında mütevellisi Sadık ve Mehmet efendilerdir[109]. Bekir Bey Medresesi'nin müderrisi, 27 Şubat 1897 tarihinde Ahmed Hamdi Efendi bin Molla Ahmed'dir[110]. 12 Mart 1896 tarihinde Bekir Bey Medresesi'ne halkın isteği üzerine ulemadan Muhammed Efendi'nin oğlu İbrahim Hakkı Efendi atanmıştır. 1858 doğumlu olan İbrahim Hakkı Urfa Halilü'r-Rahman Medresesi'ni bitirdikten sonra 1890 yılında Antep'teki bir medreseden mezun olmuş ve daha sonra da Besni'de görev almıştır. 1908 yılında İbrahim Hakkı Bey dersiam olarak görevlendirilmiştir[111].

Osman Ağa Medresesi

Besni'de Bozmekân Mahallesi'nde yer alan Osman Ağa Medresesi'nin, yaz mescidinin içerisinde yer aldığı belirtilmektedir. 1787 yılında günlük bir akçe ile yaz mescidinin ve içindeki medresesinin loğkeşliği Seyyid Hasan isimli kişiye tevcih edilmiştir[112]. 3 Aralık 1799 tarihinde Besni'nin Bozmekan Mahallesi'nde bulunan Abdi Ağa Medresesi'nin üç hücresi ve bir dervişhanesi bulunmaktadır. İki kuruş maaş ile müderrislik yapan Ahmet Hafız, bu göreve atanmıştır[113]. Ahmed Hafız, 12 Eylül 1803 tarihinde müderrislik beratını kaybettiği için tekrardan yenilenmesini istemiştir[114].

106 İE.EV.9/1068.
107 Muhammet Nuri Tunç-Faruk Söylemez, "Hurûfât Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Adıyaman'da Eğitim Faaliyetleri", s.197.
108 C.MF.147/7326.
109 EV.d. 19305.
110 Selahattin Kenger, *190 Numaralı Besni (Behisni) Kazası Osmanlı Şer`iyye Mahkemesi Kayıtlarının 118-236 Sahifelerinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Kahramanmaraş 2006, s.84.
111 Zeynel Özlü, *Cenûbda Bir Şehr-i Medeniyet: Behisni (Bethesna-Besni)*, s. 564; Mustafa Demir, 193 Nolu Besni Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve değerlendirilmesi (17 Muharrem 1322 – 3 Nisan 1904 / 5 Muharrem 1329- 6 ocak 1911), T.C. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2019, s. 220.
112 Muhammet Nuri Tunç-Faruk Söylemez, "Hurûfât Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Adıyaman'da Eğitim Faaliyetleri", s. 197.
113 C.MF.41/2011.
114 C.MF.44/2192.

Rişvânzâde Ömer Paşa Medresesi

Besni kazasının Kahta Mahallesi'nde yer alan bu medrese, Rişvan Aşireti'nin beylerinden olup Malatya mutasarrıflığı ve Maraş valiliği yapmış olan Rişvanzâde Ömer Paşa tarafından yaptırılmıştır. On bir hücreden (oda) oluşan medresenin mütevelliliğine 1787-1788 yılında günlük sekiz akçe ile Seyyid Hacı Mehmet isimli kişi atanmıştır. Ancak Seyyid Hacı Mehmet, görevini layıkıyla yapmadığı için yaklaşık bir yıl[115] sonra görevden alınmış ve bu görev Hasan isimli bir kişiye tevcih edilmiştir. Medresenin 18. yüzyıldaki müderrisleri hakkında bir bilgiye ulaşılamamışsa da 19. yüzyılda bazı müderrisleri tespit edilebilmiştir[116]. 1831 yılında Rişvanzade Ömer Paşa Medresesi'nin müderrisi olan Mustafa'nın ölümü üzerine yerine aynı adı taşıyan başka bir Mustafa müderris olarak Şeyhülislam Şeyhizade Seyyid Abdulvehhab tarafından atanmıştır[117]. 31 Ağustos 1837 tarihinde medresenin müderrisi olan Mustafa Halife'nin vefat etmesi üzerine boş kalan müderrislik görevine Mehmet Arif Efendi'nin atanmıştır[118]. 1856 yılında medresenin hocasının Ali Avni Efendi olduğu görülmektedir. Ali Avni Efendi, müderrislik görevi dışında Meclis-i Vala üyelerinin işlerini de takip etmiştir. Her iki görevi yapmakta zorlandığı için müderrislik görevini babası Seyyid Mahmut Efendi'ye vekaletle devretmiştir. Ancak vakıf heyeti bunu kabul etmemiş ve ona ücret vermemiştir. Bunun üzerine 25 Temmuz 1856 tarihinde Ali Ulvi Bey babasına ücret verilmesi için girişimde bulunmuştur[119].

İsmail Ağa Medresesi

İsmail Ağa Medresesi, Besni'de Meydan Mahallesi'nde bulunan Kasım Ağa Câmii'nin bitişiğinde yer almaktadır. 1799 yılında İsmail Ağa Medresesi'nin müderrisi olmadığından dolayı bu vazifeye, Besni Naibi Mehmet arzıyla cemaatin de benimsediği Mehmet isimli bir kişi atanmıştır[120].

---

115 Muhammet Nuri Tunç-Faruk Söylemez, "Hurûfât Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Adıyaman'da Eğitim Faaliyetleri", s.197.

116 Muhammet Nuri Tunç-Faruk Söylemez, "Hurûfât Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Adıyaman'da Eğitim Faaliyetleri", s.197.

117 Zeynel Özlü, *Cenûbda Bir Şehr-i Medeniyet: Behisni (Bethesna-Besni)*, s. 399-400.

118 C.MF. 161/8029.

119 Zeynel Özlü, *Cenûbda Bir Şehr-i Medeniyet: Behisni (Bethesna-Besni)*, s. 399-400.

120 Muhammet Nuri Tunç, *Hurûfât Defterleri'ne Göre Behisni Kazası (Besni)*, Libra Yayınları, İstanbul 2021, s.384.

Sıddıka Fakih Medresesi

Medrese, Meydan Mahallesi'nde Sıddıka Fakih Camii bitişiğinde bulunmaktadır. Medresenin işlerini yürütmek için mütevellisi olan Abdullah'ın vefatı üzerine öz oğulları Mehmed ve Abdullah'a görev verilmiştir (H. Safer 1240/M. Eylül-Ekim 1824)[121].

Mehmed Efendi Medresesi

Medrese, Meydan Mahallesi'nde Mehmed Efendi tarafından yapılan cami dâhilinde yaptırılmıştır. Medresede günlük yarım (*nim*) akçe ile loğkeş olan Mehdi vefat edince yerine İsmail atanmıştır (H. C. ahir 1199/M. Nisan-Mayıs 1785)1600. 1916'lı yıllarda ise Besni'de Müderris Lüzûmî, Müderris Ahmed ve Müderris Mehmed adlı müderrislerin görev yaptıkları anlaşılmaktadır (H. 26 B 1334/M. 29 Mayıs 1916)[122]. Yukarıda verilen medreseler dışında 1894 yılı kayıtlarında Besni'de Vusta Mahallesi'nde Cami-i Kebir Medresesi ve Ali Paşa Mahallesi'nde Ali Paşa Medresesi bulunmaktaydı[123].

Fal (Kutluca) Köyü Fahriye Medresesi

Medrese Fal köyünde bulunmaktadır. Medresenin gelir kaynakları arasında Takız, Turçek ve Sarhab köylerinden elde edilen öşür vergisi bulunmaktadır. 1871'de bu üç yerden elde edilen toplam gelir miktarı 3.227 kuruş 20 paradır. Medresede müderrislik, imamet, müezzinlik, ferraşlık vazifelerini Hacı İbrahim ve Hacı Mehmed efendiler birlikte yapmışlardır[124].

İbrahim Bey Medresesi

Besni kazasına bağlı Sofraz köyünde bulunan İbrahim Bey Medresesi 18. yüzyıldan önce yaptırılmıştır. 1700 yılında medresede müderris olan İbrahim isimli kişi, celâ-yı vatan (memleketi terk) ettiği için vazifesi İbrahim isimli başka bir kişiye tevcih edilmiştir[125]. 1730 yılında İbrahim Bey Medresesi Vakfı'nın mütevellisi olmadığından Mehmet

121 Muhammet Nuri Tunç, *Hurûfât Defterleri'ne Göre Behisni Kazası (Besni)*, s.385.
122 Zeynel Özlü, *Cenûbda Bir Şehr-i Medeniyet: Behisni (Bethesna-Besni)*, s. 405-406; DH.İ.UM, 46-2/3-12, Vesika 27.
123 Zeynel Özlü, *Cenûbda Bir Şehr-i Medeniyet: Behisni (Bethesna-Besni)*, s. 405.
124 Zeynel Özlü, *Cenûbda Bir Şehr-i Medeniyet: Behisni (Bethesna-Besni)*, s. 404.
125 Muhammet Nuri Tunç-Faruk Söylemez, "Hurûfât Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Adıyaman'da Eğitim Faaliyetleri", s.198.

Halife'ye günlük bir akçe ücret karşılığında bu görev verilmiştir[126]. 1758 yılında medresenin mütevellisi olan Mehmed Halife vefat etmiş ve çocuğu da olmadığından (bila-veled) yerine Ali adlı kişiye görev verilmesi için talepte bulunulmuştur.[127]. Görüldüğü gibi Mehmet Halife bu görevi 28 yıl gibi uzun bir süre yapmıştır.

1755 yılında yarım akçe ile akaid müderrisi olan Mustafa'nın beratı yenilenmiştir. 1766 yılında Mustafa ve Mehmet isimli kişiler müştereken müderrislerken Mehmet'in vefat etmesi üzerine vazifesi, Besni Naibi Halil arzıyla Ali isimli bir kişiye verilmiştir. 1776 yılında loğkeşlik vazifesi bu sefer Mehmet isimli bir kişiye tevcih edilmiştir[128]. 29 Aralık 1777 tarihinde bu görevi yürüten Ali Halife, yaşlılığından ötürü medresedeki mütevellilik görevini gönüllü olarak Mustafa Halife isimli kişiye bırakmıştır[129].

Hasan Bey Câmii Medresesi

Osmanlı arşiv kaynaklarında, "Hasan Bey Medresesi" şeklinde bir tanımlamaya rastlanmamışsa da Hasan Bey Câmii'nde bir müderris tarafından fıkıh dersinin verilmesinden hareketle bu cami ile bir medrese binasının olduğu söylenebilir. 1768 yılından 1794 yılına kadar bu cami vakfından günlük 4 akçe almak üzere fıkıh dersi ta'limi vazifesini müderrisîn-i kirâmdan Hicâbî Mehmet isimli bir kişinin sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Hicâbî Mehmet'in 1794 yılında vefat etmesi sebebiyle vazifesi oğlu Hüseyin'e verilmiştir.

Ebubekir Buk'ası

Daha çok medrese ve sıbyân mektebi arasındaki eğitim yerleri için kullanılan bir tabir olan "buk'a"; zaviye ve türbe gibi anlamlarda da kullanılmaktadır. Besni ile ilgili sadece bir belgede bu kavrama rastlanmıştır. Ebubekir Buk'ası'nın mütevelliliği 1714 yılında, Mehmet isimli bir kişinin tasarrufundayken Hızır isimli bir kişi bu vazifeyi almaya çalışmıştır. Bunun üzerine kadıya başvuran Mehmet, kadının

126 C.MF. 173/8622.

127 C.MF. 64/3174; Zeynel Özlü, *Cenûbda Bir Şehr-i Medeniyet: Behisni (Bethesna-Besni)*, s. 401-402.

128 Muhammet Nuri Tunç-Faruk Söylemez, "Hurûfât Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Adıyaman'da Eğitim Faaliyetleri", s.198. Zeynel Özlü bu kişinin adını İbrahim olarak vermektedir. Zeynel Özlü, *Cenûbda Bir Şehr-i Medeniyet: Behisni (Bethesna-Besni)*, s. 402.

129 C.MF. 68/3388. Halife Ali 20 Şubat 1758 yılında bu görevi Mehmet Halife'den sonra devr almıştır. Bkz. C.MF. 64/3174.

kararıyla görevine devam etmiştir[130]. Bunlar dışında Adıyaman'da bulunan Musalla (Alaybeyi) Camii'nin medrese hücreleri olduğuna dair beyanlar bulunmaktadır[131]. Fakat kayıtlarda bununla ilgili bir belgeye tarafımızdan rastlanmamıştır.

Besni 1876 yılında Vusta Mahallesi Şühûdü'l-hâl Müderris İbrâhim Efendi Kâtib Salih Efendi Odacı Hasan bi'l-mukabele işbu hüccet aslına mutabıktır[132]. 5 Haziran 1911 tarihindeki bir davada yirmi beş sene önceden Hamra Mahallesi'nden Hamdi Efendi'nin hissedarlarından bahsedilmesi onun aynı mahalleden olduğunu göstermektedir[133].

Medreselere ve Müderrislere Müdahaleler

16. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin idarî, askerî, adlî, ilmî ve içtimaî tüm kurumlarında birtakım sıkıntılar yaşanmaya başlamıştır. Bu da kaçınılmaz olarak medreselerin durumunu da etkilemiştir. Merkezi otoritenin zayıflamasına bağlı olarak kasaba ve şehirlerde türeyen mütegallibeler mal varlıklarını arttırmak için öncelikle vakıf mallarına ve topraklarına göz dikmişlerdir. Bu bağlamda Eslemez Bey, Ebuzer-i Gıffari ve Mahmut Ensari vakıflarının bölgede Doyran, Karacaviran ve Akviran gibi köylerde vakıf arazileri bulunmaktadır. 1766 yılının Eylül ayında Hısn-ı Mansur kazasından Çepnioğlu Mehmet adlı kişi zorbalıkla vakıfların buğday, arpa ve para gelirlerine el koymuştur. Bu konu ile ilgili olarak medrese müderrisi Mevlâna Muhammed tarafından şikâyet başvurusunda bulunulmuştur[134]. Ancak bu müdahalelerin önü arkası kesilmemiş sürekli olarak bu konuda yazışmalar sürmüştür. Bu olaydan yaklaşık yirmi yıl sonra

130 Muhammet Nuri Tunç, *Hurûfât Defterleri'ne Göre Behisni Kazası (Besni)*, s.397.

131 Ünal Taşkın – Arife Göknur Parlak, "Cezaevi Olarak Kullanıldığı Yıllarda Musalla (Alaybeyi) Camii", Tarih Okulu Dergisi, 11, XXXV, 2018, s. 603.

132 Gülcan Aslan, *192 Numaralı Behisni (Besni) Şer'iyye Sicili'nin [(H. 1297-1303/M. 1880-1886) (1-99 Sahifeler)] Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, T.C. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Kahramanmaraş 2021, s. 46.

133 Sadık Çetin, 196 *Numaralı Besni Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi* (R.1326–1328 / M.1910–1912), T.C. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2011, s. 111.

134 Atike Aysoy, *II Numaralı Maraş Ahkâm Defterinde, Adıyaman (Hısn-ı Mansur, Behisni, Kâhta, Gerger, Samsad)'a Gönderilen Hükümlerin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi,* T.C. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2017, s. 73; Ökkeş Küçükdağılkan, *II numaralı Maraş Ahkâm defterinde 1-212 sayfalar arasında bulunan ve Maraş'a gönderilen hükümlerin transkripsiyon ve değerlendirilmesi (1765-1775),* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Kahramanmaraş 2017, s. 45.

bile 1787 yılının şubat ayında Hısn-ı Mansur kadısına Ebuzer-i Gıfari Türbesi'nin vakıflarına ve gelirlerine dokunulmaması için emir verilmiştir[135].

Ocak 1745 tarihinde Hısn-ı Mansur müderrislerinden Müftîzâde Seyyid Ahmed'e ve kardeşine eşkıyâdan Bereketoğlu Hasan ve kardeşi İsa, Şirazîoğlu, Tüccar oğlu Ahmed, Yusuf ve adamı Abdülgaffar, Şirin Murtaza, Deli Bayram oğlu Mustafa, Köle Süleyman, Bekir Kâdıoğlu Mustafa ve Emin isimli eşkıyalar saldırmışlardır. Bu saldırıda eşkıyalar, müderrisin kılıç ve hançerini gasp etmişler ve kardeşini darp ederek katletmişlerdir[136]. Temmuz 1747 tarihinde Adıyaman müderrislerinden es-Seyyid Mehmed Efendi ve beraberindekiler İstanbul'a giderek başta Hısn-ı Mansur müftüsünü ve eşkıyaları şikâyet etmişlerdir[137].

Vakıf gelirlerine ve görevlilerine yapılan bu türlü müdahaleler zamanla eğitim kurumları olmak üzere vakıf kurumlarının zayıflamasına ve zamanın gerisinde kalmasına neden olmuştur. Buna rağmen Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na kadar Adıyaman ve çevresinde medreseler eğitim faaliyetlerine ve öğrenci yetiştirmeye devam etmiştir. Bu kişilere Hısn-ı Mansurlu Hüseyin Hami Efendi, Hacı Mahmut Hilmi Efendi, Mustafa Hayri Efendi, Dersiam ve Fetva memuru Besnili Hasan Efendi, İncesu Kadısı Besnili İsmail Efendi ve Kahtalı Diyarbakır Şer'iye Mahkeme üyesi Kahta'lı Mahmut Zeki Efendi gibi kişiler sayılabilir[138]. Haydar Efendi (1863-1932) ve Sarı Şeyh Efendi de diğer önemli şair ve ediplerdendir. Bunların bir kısmının Sarı Şeyh ve Rıfat Baba örneğinde olduğu gibi tarikat ehli kimseler de bulunmaktadır[139].

135 Huri Akpınar, *II Numaralı Maraş Ahkâm Defter'inden Maraş'a Gönderilen Hükümlerin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi,* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Kahramanmaraş 2019, s.33.

136 Ömür Yanar, *I Numaralı Maraş Ahkâm Defterinde, Adıyaman (Hısn-ı Mansur, Behisni, Kâhta, Gerger, Samsad)'a Gönderilen Hükümlerin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, T.C Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2016, s. 108; Esra Paköz, *I Numaralı Maraş Ahkâm Defterinde Malatya'ya Gönderilen Hükümlerin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, T.C Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2014, s.87-88.

137 Ömür Yanar, *I Numaralı Maraş Ahkâm Defterinde, Adıyaman (Hısn-ı Mansur, Behisni, Kâhta, Gerger, Samsad)'a Gönderilen Hükümlerin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2016, s. 130.

138 Ahmet İnan, "Adıyaman'da Son Dönem Osmanlı Ulemasından İki Porte: Mahmud Hilmi ve Mustafa Hayri Efendi", *Medeniyetler Kavşağı Adıyaman* , Adıyamanlılar Vakfı Yay., İstanbul Mart 2008, s.228.

139 Adıyaman İl Yıllığı 1967, Adana 1967, s. 55; Şemşettin Bilgin, "Adıyamanlı Şair ve Edibler", s.266.

Besni medreselerinden yetişen meşhur şahsiyetlerden ise bazıları şunlardır: Abdullah Nasih, Sıdkî Hoca, Lüzumî Efendi, Hicâbî Efendi, Abdurrahman Efendi, Ahmet Hilmi Efendi, Aşpincinin Körü, İbrahim Efendi, İlmî Efendi, Hocazâde Mehmet Efendi, Musa Efendi, Sallakî Hoca, Sıdkî Efendi, Şevkî Efendi, Şeyh Mustafa, Şık, Vaiz Efendi, Ağazâde Hüseyin Rıza Efendi, Sa'd bin Ebu Vakkâs Efendi, Mustafa Râsih Efendi, İbrahim Hakkı Efendi, Hasan Fehmi Efendi, Halil Baba, Mebus Reşit Ağa[140].

1.2. YAYGIN EĞİTİM KURUMLARI

Örgün eğitimin dışında kalan cami, tekke, zaviye, esnaf teşkilatları, kahvehane, kıraathane gibi kurumlarda gerçekleşen eğitimler yaygın eğitim olarak düşünülebilir. Adıyaman'da da yaygın eğitim faaliyetleri başta tekke, zaviye, cami ve tarikatlar olmak üzere farklı kurum ve mecralarda gerçekleşmiştir.

1.2.1. Tarikatlar

19. yüzyılda Adıyaman'da Kadiri tarikatının etkin olduğu görülmektedir. Nitekim 1 Kasım 1852 tarihinde Adıyaman sakinlerinden Kadiriye Tarikatı Şeyhi Abdurrahman Rufai Efendi'nin masraflarının ve ihtiyaçlarının çok olmasından dolayı mal sandığından kendisine münasip bir miktar maaş bağlanması talebi kabul edilmiştir[141]. Bu tarikatın Adıyaman dışında Besni gibi çevre kazalarda da müritleri bulunmaktadır. 1894 yılında bu tarikatın başında Sarı Şeyh Mustafa Efendi bulunmaktaydı[142]. Sarı Şeyh'in toplumda önemli bir yeri olduğu ve zaman zaman önde gelen bazı kimselerin nikâhını kıydığı bilinmektedir[143].

13 Kasım 1896 tarihinde Adıyaman'da bulunan Kadirî tarikatından Ali Baba Tekkesi'nin yemek ve iaşe ihtiyacı için, Malatya sancağından çıkan karar üzerine, aylık üç yüz kuruş tahsisat bağlanmıştır[144]. 14 Ekim 1898 tarihli belgede bu durum tekrar teyit edilmiştir[145]. Adı-

140 Özgür Kazıcı, *a.g.e*, s.3.
141 MV.124/36; A.}MKT.NZD. 62/79; A.}MKT.UM. 113/6.
142 Numan Aras, *a.g.t.*, s. 156.
143 *Toroshan Özdamar, 76 Numaralı Besni Şer'iye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi,* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Kahramanmaraş 2016, s.78
144 BEO. 880/65994
145 BEO.1195/89569.

yaman dışında Besni'de Kadiri tarikatının etkili olduğu ve uzun yıllar faaliyet gösterdiği de bilinmektedir[146].

Bu tarikat liderleri ve önde gelen kanaat önderleri zaman zaman kasideler ve çeşitli yollarla hükümet yetkilileri ile iletişim kurmuş ve ödüllendirilmişlerdir. Nisan 1854 tarihinde Adıyaman'da Şeyh Rıfat Efendi'nin yazmış olduğu ve Meclisi Vâlâ'ya sunduğu kaside ve gazellerden, onun kabiliyetli olduğu anlaşılmış ve maaşı olmadığından kendisine münasip bir maaş bağlanılmasına karar verilmiştir[147]. Aşağıda Rıfat Efendi'nin bir gazeli bulunmaktadır.

GAZEL
Kaşın gözün ki şeratla tir ü kemânlıdır
Tut kim o sehme sîne-i âşık nişanlıdır
Sırr-ı lebin mezâkına irdim dimiş rakîb
Sormak muhâl kâide bu söz gümânlıdır
Ah-ı sevâdı çekse dil-i nâ-tüvân nola
Zülfün revâk-ı vaslı acep nerdebânlıdır
îki vecihle gayb-ı hayâl-ı dü gamzeler
Çıkmaz yüze her anda adı yamânlıdır
Vasf-ı dehende şfrini şâyi' ne eylesin
Rif'at makâm-ı sânide mahfî dükkânlıdır.

Şair Fatin Davud, Rıfat Baba'nın ön adının Abdurrahman olduğunu, ailesinin Hısn-ı Mansur kasabasının önde gelen ailelerinden Derviş Beyzade Mustafa Bey'in oğlu olarak 1808 yılında doğduğunu belirtmiştir. 1850'li yıllarda İstanbul'a gitmiş ve bir müddet orada bulunmuştur. Dini bir lider olan Rıfat Baba'nın Bektaşi tarikatından olduğunu belirtmektedir. Nitekim baba isminin daha çok Alevi dergahlarında kullanıldığı malumdur. Derviş olduğu belirtilen Rıfat Baba'nın iyi bir şair olduğu, bir divan oluşturacak kadar şiirinin bulunduğu ve anında bir ilhamla şiirler yazdığı kaynaklarca belirtilmektedir. Muhtemelen aynı yıllarda Diyarbakır'da bulunan ünlü kişilerden Hafız Muhammed Şaban Kami Efendi'ye misafir olduğu bir sırada eşya ve

146 Özgür Kazıcı, *a.g.e,* s.4.
147 A.}MKT.NZD.108/79.

malları muayene ederek damgalayan (istiğnapesend) gönülsüz bir genci görüp onun için anında istiğna redifiyle bir şiir yazdığı ve Kami Efendi'ye sunduğu bilinmektedir. Rıfat Baba'nın birçok alanda eğitimli ve kültürlü olduğu ifade edilmektedir[148].

1 Kasım 1852 tarihinde Hısn-ı Mansır hanedanından Kadiriyye Tarikatı Şeyhi Abdurrahman Efendi'ye geçimini sağlamak için maaş tahsis edilmesine karar verilmiştir[149]. Bilindiği üzere Kadiri tarikatı daha çok ülkemizin batı, Nakşibendi ise özellikle doğu bölgelerinde yaygınlık kazanmıştır. Salnamelerde Cami-i Kebir (bugünkü Ulu Camii) Mahallesinde Hasan Baba Tekkesi, Yeni Pınar Mahallesi'nde Hasan Mekki Baba ve Tokatlı Hanı civarında Hacı Abuzer Baba tekkelerinin faaliyet gösterdiği görülmektedir.

Tekke Adı	**Mevkiisi**	**Hizmetlisi**
Hasan Baba	Cami-i Kebir (Ulu Camii) Mahallesi	4
Hasan Mekki Baba	Yeni Pınar Mahallesi	5
Hacı Abuzer Baba	Tokatlı Hanı Civarında	2

Tablo 8. *Hısn-ı Mansur Kazasındaki Tekkeler150*

1893 yılında meydana gelen şiddetli depremden Adıyaman'daki 1 tekke ve 1 zaviye tamamen harap olmuştur[151]. Bu durumun tekke ve zaviyelerin faaliyetlerini olumsuz etkilediği düşünülmelidir. Kadiri tarikatların uzantıları günümüzde de devam etmektedir.

Nakşibendi tarikatı ise ilimize daha sonraki dönemlerde Siirt üzerinden Menzilciler vasıtasıyla gelmiştir. Dolayısıyla büyük oranda akrabalar arası kan bağıyla devam eden Nakşibendilik bu ilin kültürüne en son eklemlenen anlayıştır. Nakşibendiliğin özellikle Yeniçeri Ocağı'nın kapatılmasından sonra yaygınlık kazandığı düşünülmektedir. Nitekim Abdulgani Camii Medresesi'nin müderrisi Sagir Mehmed Efendi Hoca'nın Nakşibendiye-i Halidiye tarikatının halifesi olduğu

148 Fatin Davud, *Hâtimetü'l-Eş'Âr (Fatîn Tezkiresi)*, Yay. Haz. Ömer Çiftçi, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2017. Bu eser 1855 yılında yayınlanmıştır. Rifat Beg Harput eyâletinde kâin Adıyaman ismiyle meşhûr-ı cihân olan Hısn-ı Mansûr kasabası hânedânından, bkz s.186.

149 A.}MKT.NZD. 62/79; A.}MKT.UM. 113/6.

150 *Osmanlı Salnamelerinde Adıyaman 1286-1325/1869-1908*, s.236.

151 BEO. 208/15547/ Y. MTV. 76/81; Naim Ürkmez, "a.g.m.", s.976.

görülmektedir. Söz konusu kayıtta bu tarikatın bir tekkesinden bahsedilmemektedir[152]. Bu durum Nakşibendilik tarikatının Adıyaman'da daha kökleşmediğini ve Adıyaman'da bir temsilci tarafından idare edildiğini göstermektedir.

Adıyaman bölgesinde Bektaşi-Alevi geleneğine sahip konar göçer aşiretler ve köyler bulunmaktadır. Bu geleneğe sahip kişilerin eğitimi, dede adı verilen ve belli bir ocağa bağlı postnişinler tarafından verilmekteydi. Söz konusu aşiretlerde ve köylerde sistemli bir eğitim anlayışı olmadığından, bunlar Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde misyonerlerin hedefi haline gelecektir. Cumhuriyet döneminde yeni rejimle uyum sağlayan bu topluluk hızlı bir şekilde eğitime yönelerek Adıyaman'daki eğitime Adıyaman'daki en duyarlı kesimlerden birisini oluşturmuşlardır[153].

1.2.2. Camiler

Cami kelimesi, Arapça *cem* kökünden türemiş olup *toplanma yeri* anlamına gelmektedir[154]. İslam'ın ilk dönemlerinde ibadethaneler mescid adıyla anılırken sonraki dönemlerde küçük ibadethaneler mescid, Cuma ve bayram namazlarının kılındığı büyük ibadethaneler cami adıyla anılmaya başlamıştır[155]. İslam dininde camiler, toplu halde ibadetin yapıldığı, eğitim, yardımlaşma ve dayanışma konusunda toplumun bir araya geldiği çok işlevli mekânlar olarak tarih boyunca büyük bir öneme sahip olmuştur. İlk cami, Hz. Muhammed tarafından Medine'de inşa edilen Mescid-i Nebevi'dir (622). Bu cami, İslam toplumu için yalnızca ibadet değil, aynı zamanda yönetim merkezi, eğitim yeri ve sosyal bir platform olarak kullanılmıştır. Bu tarihten itibaren

152 MF.İBT.29/63.

153 1950'lerden itibaren komünist ve sosyalistlerin hedef kitlesi olan bu topluluğun bir kısmı zamanla sol hareketin içinde yeşeren Kürt milliyetçiliğine kapılmıştır. Bu nedenle günümüzde Adıyaman'daki faşist diyebileceğimiz ancak kendilerini solcu veya sosyalist olarak tanımlayan bir kesim bulunmaktadır. Nitekim bu anlayışları kendilerini müzahir durumuna sokmuş ve 15 Temmuz hadisesinde KCK operasyonlarında önemli sayıdaki öğretmenin açığa alınmasına neden olmuştur. Ancak ilginç bir şekilde davranışlarıyla, eylemleriyle ve sözleriyle Kürt milliyetçisi olan bu grup kendilerini milliyetçi olarak kabul etmemektedir. Alevilerin siyasal çizgisi için Bkz. Murat Gökhan Dalyan, *Adıyaman Alevileri (Tarih ve Kültür)*, Asos Yay. Elâzığ 2022.

154 Ahmet Önkal, Nebi Bozkurt, "Cami", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.7, Ankara 1993, s.46.

155 Câhid Baltacı, "İslâm Medeniyetinde Câmi", *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, S.3, İstanbul 1985, s.227.

Dört Halife, Emeviler ve Abbasiler dönemlerinde İslam coğrafyasının her yerinde camiler yapılmıştır. Türklerin İslamiyet'i kabul etmesinden sonra ise hâkim oldukları coğrafyada gerek nicelik gerekse de nitelik bakımından camiler önemli bir gelişim göstermiştir.

Camiler, dini ibadet yerleri olmalarının yanı sıra İslam toplumlarının ve devletlerinin siyasi organizasyonlarında, adlî, idarî ve askerî faaliyetlerinde önemli bir role sahiptir[156]. Camilerde ilmî faaliyetlerin aktif bir şekilde yürütülmesi bu mekanların önemli fonksiyonlarındandır. Camiler alimlerin ve talebelerin en önemli mekanları haline gelmiş, buralarda ders veren ya da tahsil gören kimselere maddi destekler sağlanmış, özellikle şehirlerin en önemli mescit ya da camilerinde ders veren âlimlere büyük itibar gösterilmiştir[157]. Camilerin eğitim ve öğretim mahalli olarak kullanılması geleneği Osmanlılarda da başlangıçtan beri benimsenen ve devam ettirilen bir uygulama olmuştur. Osmanlı medreselerinde mevcut odalarda (hücreler) öğrenciler ikamet etmekte, medrese dershanesinde belirli dersleri görmekte, bunun dışında genel dersleri camilerde takip etmekteydi. Takrir şeklinde halka açık olarak verilen bu dersler için XVII. yüzyıldan itibaren dersiamların tayin edildiği bilinmektedir. Osmanlılarda özellikle XVI-XVII. yüzyıllarda medreselere tayin edilecek müderrisler arasında yapılan imtihanlar ve müderrislerin uygulamalı dersleri genellikle Fâtih, Süleymaniye ve Beyazıt gibi büyük camilerde halka açık olarak yapılmaktaydı. Burada aday, ilim heyetinin ve hazır bulunan cemaatin önünde önceden belirlenen konudaki dersini verir, daha sonra değerlendirmesi yapılırdı. Osmanlı döneminde şehir, kasaba ve köylerde sıbyan mektebi olmayan yerlerde camilerin çocukların eğitimi için okul olarak kullanılması çok yaygındı. Bu gelenek, özellikle 1950'lerden itibaren yaz aylarında ilkokul öğrencilerine camilerde Kur'an öğretilmesi ve bazı sûrelerin ezberletilmesi şeklinde devam etmektedir[158].

Osmanlı eğitim sisteminin önemli bir parçası olan camiler, Adıyaman'daki eğitim faaliyetleri bakımından da önemli bir yere sahiptir. Özellikle de medrese ve mektep bakımından zengin olmayan, ama

156 Önkal ve Bozkurt, a.g.m., s.50-52.

157 Harun Yılmaz, "*Medreselerin Ortaya Çıkışı Camilerdeki İlmi Faaliyetleri Etkiledi Mi?: VI./XII. Ve VII./XIII. Yüzyıllarda Bir İlim Merkezi Olarak Dımaşk Emeviyye Camii*", İnönü Üniversitesi Yayınları, Ankara 2018, S.34.

158 Önkal ve Bozkurt, a.g.m., s.51.

camiler bakımından büyük bir zenginliğe sahip olan Adıyaman'ın bu durumu dikkate alındığında camilerin Adıyaman için önemi daha iyi anlaşılacaktır. 18. yüzyıldan 19. yüzyılın ortalarına kadarki süreçte Hısn-ı Mansur kazasında 40 civarı cami ve mescit bulunmaktadır ki bunun 27 tanesi şehir merkezinde 13 tanesi ise köylerde yer almaktadır (Bk. Tablo 9).

	Adıyaman'da Bulunan Cami ve Mescitler	**Adıyaman Köylerinde Cami ve Mescitler**
1	Ulu Câmii/Câmi'-i Kebîr/Alaüddevle Câmii	Zey Köyü Abdurrahman Erzincanî C.
2	Abdulgani Camii	Zey Köyü Saru Şeyh Câmii
3	Şeyh Muhyiddin Arabî (Halvetî) Câmii	Şeyh Zeyneddin Câmii
4	Kab Câmii (Hoca Ali Câmii/Kabaltı)	Kelbeti Köyü Bereketzâde Câmii
5	Alaybeyi Câmii	Azezibdağı Halil ve Yusuf binası C.
6	Yenipınar Câmii (Hacı Mehmed Câmii)	Havşuran Köyü Câmii
7	Sıratut Câmii/Hacı Ömer Câmii	Meşri Köyü Mescidi
8	Zülfikâr Hacı Mehmed Câmii	Bilbiş Köyü Câmii
9	Hacı Süleyman Câmii	Mescid Obası Câmii
10	Hoca Ömer Câmii	Büyük Çerkezi Köyü Câmii
11	Derviş Bey Câmii	Akpınar Köyü Câmii
12	Hacı Mehmed Câmii	Zerukan Aşireti Pervedol/Perdesu (?) Köyü C.
13	Debbağhâne Câmii	Yormi (?) Köyü Câmii
14	Kürt Câmii	
15	Rumiyanlı Câmii	
16	Molla Hüseyin Câmii	
17	Türkoğlu Mehmed Ağa Câmii	
18	Molla (Kavi) Hüseyin Mescidi/Câmii	

19	Hacı Ramazan Ağa Câmii	
20	Eskisaray Câmii (İbrahim Bey Câmii)	
21	Molla Mehmed Mescidi	
22	Mahmud Efendi Mescidi	
23	Şirazîzâde Mescidi	
24	Zeyli Câmii	
25	Kaleardı Câmii	
26	Musallâ	
27	Abdi Ağa Câmii	

Tablo 9. *18. ve 19. Yüzyıllarda Adıyaman'da Bulunan Cami ve Mescitler*[159]

Hısn-ı Mansur kazasındaki camilerden Ulu Câmii, Eskisaray Câmii, Kab Câmii, Hacı Süleyman (Yeşil) Câmii, Hoca Ömer Câmii, Sıratut Câmii, Abdülgani (Çarşı) Câmii gibi camiler 18-19. yüzyıllarda şehrin önemli camileri olarak dikkat çekmektedir. Günümüzde dahi varlığını devam ettiren bu camilerde ilmî faaliyetler yürütülmüştür. Hacı Abdulgânî Câmii'nde "talebe-i ulûm içün ders-i âmm" olarak zikredilen ve ahalinin de iştirak edebildiği dinî dersler icrâ edilmekteydi. Cuma günleri ise sabah namazından sonra vâ'az için görevli kişi cemaate sohbet eder ve cemaatin dinî mevzularda aydınlanması, bilgilenmesi sağlanırdı. Mübarek gecelerde ve bayram günlerinde de va'z vermek üzere görevli kişiler mevcuttu. Nitekim aynı camide kadir gecesi (leyle-i kadir), berat gecesi (leyle-i berat), ramazan ve kurban bayramları (leyle-i îydeyn) geceleri için vaiz ataması yapılmaktaydı. Yine pazartesi ve perşembe günleri "Mesâbih" isimli kitaptan hadis dersleri ve muallim-i Kur'an denilen görevli tarafından Kur'an-ı Kerim dersi verilirdi[160].

159 Muhammet Nuri Tunç, *Hurûfât Defterleri'ne Göre Hısn-ı Mansur Kazası (Adıyaman)*, Kitabevi Yayınevi, İstanbul 2019, s.123; Muhammet Nuri Tunç, "18. Yüzyılda Hısn-ı Mansur Kazasında (Adıyaman) Camiler ve Cami Görevlileri", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 11, Sayı XXXIV, Haziran 2018, ss.279-306.

160 Muhammet Nuri Tunç, *18. Yüzyılda Adıyaman (Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kahta ve Samsat)*

Osmanlı döneminde Besni, eğitim faaliyetleri bakımından Hısn-ı Mansur kazasına göre daha ileri düzeydedir. Nitekim şehirdeki medrese ve mektep sayısının Hısn-ı Mansur'a nispeten daha fazla olması bunu göstermektedir. Bununla birlikte Besni'deki cami ve mescit sayısı da ortalama bir Osmanlı şehrine göre çok fazladır. Besni kazasında 18. yüzyıldan 19. yüzyılın ortalarına kadarki süreçte toplamda 116 cami ve mescit bulunmaktadır. Bunların 48 tanesi şehir merkezinde 68 tanesi de köylerde bulunmaktadır (Bk. Tablo 10).

	Besni'de Bulunan Cami ve Mescitler	**Besni Köylerinde Bulunan Cami ve Mescitler**
1	Câmi'-i Kebir (Ulu Câmii)	Bayil Köyü Tırnakçı Hoca Ali Ağa Câmii
2	Hacı Mustafa Câmii	Sofraz Mustafa Paşa Câmii
3	Taş Câmii (Sıddıka Fakih Câmii)	Sofraz Köyü İbrahim Paşa Câmii
4	Hasan Bey/Ağa Câmii	Sofraz Köyü Veliyüddin Efendi Câmii
5	Molla Hasan Câmii	Sofraz Köyü Taviloğlu Câmii
6	Hasan Bey Câmii	Sofraz Köyü Hacı Hasan Efendi Câmii
7	Şeyh Sungur Nuri Câmii	Sofraz Köyü Ali Bey Câmii
8	Hacı Arslan Câmii	Sofraz Köyü Hacı Cuma Mescidi
9	Kasım Ağa Câmii	Sofraz Köyü Yeni Câmii
10	Mehmed Efendi Câmii	Sofraz Köyü Musallâsı
11	Karagülmez Câmii	Tut Köyü Şeyh Abdurrahman Erzincanî Câmii
12	Bad-ı Sâba Hatun Câmii	Tut Köyü Şeyh Mehmed Efendi Câmii
13	Kale Câmii	Tut Köyü Şahbaz Ağa Câmii
14	Rişvanzâde Ömer Paşa Câmii	Tut Köyü Şahbaz Ağa Binası Musallâ

İdari, Sosyal ve İktisadî Tarihi, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2019, s.257-259; Tunç, *Hurûfât Defterleri'ne Göre Hısn-ı Mansur Kazası (Adıyaman)*, s.133-152.

15	Zeyrek Ağa/Bey Câmii	Tut Köyü Sarı Şeyh Câmii
16	Abdi Ağa Câmii	Erniç Nahiyesi Hus Köyü Şahbaz Ağa Câmii
17	Sofî/Sûfî Câmii	Erniç Nahiyesi Çiftlik Köyü Ahmed Ağa Câmii
18	Hızır İlyas Câmii (El-Hac İlyas Mescidi)	Çiftlik Köyü Şahbaz Ağa Câmii
19	İdris Câmii	Şemsüddevle Köyü (Erniç) İbrahim Ağa Câmii
20	Bozmekân Câmii	Suvarlı Köyü Musa Boybeyli Câmii
21	Bektaş Ağa Câmii	Suvarlı Köyü Tosun Mehmed Câmii
22	Halife Câmii	Kızılhisar Köyü Câmii
23	Hacı Ali Ağa Câmii	Davudhan Köyü Câmii
24	Arabzâde Ali Efendi Câmii	Erkenek Abdurrezzak Câmii
25	Köle Mehmed Ağa Câmii (Kavaklı Câmii)	Erkenek Sırmabıyık Mehmed Bölükbaşı Câmii
26	Leblebici Câmii	Erkenek Yaylakları Kavak Mema Câmii
27	Hacı Musa Mescidi/ Câmii	Çakallı Köyü Mescidi
28	Mısrîzâde (Mısırlızâde) Mescidi	Çataltepe Köyü Câmii
29	Evliyâ Efendi Mescidi	Camuscı Köyü Ebubekir Ağa Câmii
30	Kösecelioğlu Abdurrahman Mescidi	İnek Köyü Câmii
31	Ayvacık Mescidi	Harapşehir Köyü Câmii
32	Molla Bekir Mescidi	Sallah Köyü Hatice Hatun Mescidi
33	Sevdim Bey Mescidi	Elmalı Köyü Câmii
34	Küçük Mescid	Atmalı (Atmalıoğlu) Köyü Hasan Efendi Câmii
35	Ebubekir Bey Mescidi	Ladikle Köyü Basmacıoğlu Hüseyin Mescidi

36	Karkın (Garkın) Mescidi	Belviran (Belören) Köyü Bektaş Bey Câmii
37	Rabia Hatun Mescidi	Belviran (Belören) Köyü Hacı Hasan Mescidi
38	Başkilise (Kilisebaşı) Mescidi	Pehnik Köyü Molla Mustafa Câmii
39	Haliloğlu Mescidi	Burunçayır(lı) Köyü Arslanzâde Câmii
30	Hasan Mescidi	Uzunkuyu Köyü Hamo bin Hızır Câmii
41	Yaycılar Mescidi	Ozan Köyü Kapıcıoğlu Hüseyin Câmii
42	Savcı Mescidi	Balkar Köyü Ahmed Paşa Câmii
43	Ali Dede Mescidi	Keysun Nahiyesi Kızılin Köyü Câmii
44	Sütun Bey Mescidi	Keysun Seyyid Osman oğlu Hüseyin Câmii
45	Kahta Camii	Keysun Köse Çelebi (Köseceli) İbrahim Câmii
46	Hayriye Camii	Neztil Köyü Câmii
47	Bazaristan Bitişiğinde Mescid	Havitli Köyü Fatma Hanım Câmii
48	Musalla	Aşağı Söğütlü Köyü Câmii
49	-	Beydilli Köyü Mustafa bin Mehmed Câmii
50	-	Şerefli Köyü Murad Ağa Câmii
51	-	Büyük Perveri (Pervari) Köyü Câmii
52	-	Küçük Perveri Köyü Câmii
53	-	Nasırlı Köyü Mescidi
54	-	Terbizek (Terbüzek) Köyü Câmii
55	-	Terbizek Köyü Musallâsı
56	-	Penbegi Köyü Câmii
57	-	Şenikçi Köyü Câmii
58	-	Şambayadî Köyü Allahverdi Câmii
59	-	Polad Köyü Mehmed Ağa Câmii

60	-	Sürgü Köyü Osman Ağa Câmii
61	-	Geyikler Köyü Mescidi
62	-	Terenti Köyü Câmii
63	-	Tilek Köyü Hasan Câmii
64	-	Marguza Köyü Hacı Veli Câmii
65	-	Sevidli Köyü Câmii
66	-	Azaplı Köyü Hacı İsa Câmii
67	-	Fal Köyü Câmii
68	-	Fal Köyü Musallâsı

Tablo 10. *18. ve 19. Yüzyıllarda Besni'de Bulunan Cami ve Mescitler*[161]

Besni kazasındaki camilerden Ulu Câmii, Zeyrek Ağa Câmii, Sıddıka Fakih Câmii, Şeyh Sungur Nuri Câmii, Kurşunlu (Cüce Zeyrek[162]) Câmii, Hasan Ağa Câmii, Sıratut Câmii, Bozmekan Câmii gibi camiler 18-19. yüzyılda şehrin önemli camileri olarak dikkat çekmektedir. Besni şehrinin 20. yüzyılın başlarında yer değiştirmesiyle birlikte buradaki yapılar büyük bir tahribata uğramış ve bir cami ayakta kalırken diğerleri ya tamamen yok olmuş ya da sadece kalıntıları günümüze ulaşmıştır. Ancak bu kalanlar da maalesef 6 Şubat 2023 tarihindeki depremde büyük oranda tahrip olmuştur. Besni'deki camilerde cemaatlerin dini konularda aydınlatılması ve bilgilendirilmesi amacıyla cuma günlerinde ve ramazan ayı boyunca özellikle de kandil gecelerinde vaizler tarafından va'z, nasıhlar tarafından nasihatlar verilirdi.

Camiler, cemaatin istifade edebileceği sohbet, nasihat ve va'z verilen mekânların olmalarının yanı sıra yukarıda mektep başlığında izah edildiği üzere mahallenin çocukların dini eğitimleri konusunda başat bir rol oynuyordu. Bu bağlamda Besni'ye bağlı Bayil köyündeki Tırnakçı Hoca Ali Ağa Câmii bünyesinde[163], Orta (Vusta)

161 Muhammet Nuri Tunç, *Hurûfât Defterleri'ne Göre Behisni Kazası (Besni)*, Libra Yayınevi, İstanbul 2021, s.191-192; Muhammet Nuri Tunç, Faruk Söylemez, "18. Yüzyılda Behisni'de Camiler ve Cami Görevlileri", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 14, Aralık 2017, ss.60-87.

162 Cüce Zeyrek Câmii için bk. Muhammet Nuri Tunç, "Besni Cüce Zeyrek Ağa Câmii (Hacı Zeyrek - Kurşunlu - Külhanönü Câmii)", *Vakıflar Dergisi*, S.55, Haziran 2021, ss.101-116.

163 Tunç, *Hurûfât Defterleri'ne Göre Behisni Kazası (Besni)*, s.295.

Mahallesi'nde bulunan Mısrîzade Mescidi bünyesinde çocuklar dini konularda eğitim verilmekte ve bunun için buralara muallim ataması yapılmaktaydı[164]. Ayrıca Besni kasabasında bulunan Hasan Bey Câmii ilmî faaliyetlerde önemli bir rol oynamaktaydı. Nitekim bu camide Kuran-ı Kerim'ın kıraatı ve ezberlenmesine yönelik dersler verilmekte ve bunun için şeyhü'l-kurra ataması yapılmaktaydı. Yine fıkıh dersi talimi için cami vakfı bünyesindeki medresede görev yapmak üzere müderris ataması yapılmaktaydı[165].

Gerger'de bulunan camiler de tıpkı Besni ve Hısn-ı Mansur kazalarında olduğu gibi sultan, bey, paşa, ağa gibi devlet adamları ve şehrin ileri gelenleri tarafından yaptırılmıştır. Gerger şehir merkezinde 12 tane ve köylerinde 21 tane olmak üzere kaza genelinde 33 tane cami ve mescit bulunmaktadır (Bk. Tablo 11).

Sayı	Gerger'de Bulunan Câmiler	Gerger Köylerinde Bulunan Câmiler
1	Sultan Alaeddin Câmii	Venkük Köyü Câmii
2	Alaüddevle Câmii	Helhül Köyü Câmii
3	Medrese Câmii (Pazar Câmii)	Tokaris Köyü Câmii
4	Ak Mescid	Bibol Köyü Mehmed Paşa Câmii
5	Mehmed Bey Câmii	Bibol Köyü Ahmed Ağa Câmii
6	Murad Câmii	Bibol Köyü Süleyman Ağa Câmii
7	Can Arslan Paşa Câmii	Birgi Köyü Hacı Ali Câmii
8	Hoca İlyas Mescidi	Bimurgo Köyü Musa Bey Câmii
9	Taysal Mahallesi Câmii	Deyro Köyü Câmii
10	Molla Ramazan Câmii	Bilele Köyü Câmii
11	Gerger Kalesi Câmii	Bilele Köyü Musallâsı

164 Tunç, *Hurûfât Defterleri'ne Göre Behisni Kazası (Besni)*, s.269.
165 Tunç, *Hurûfât Defterleri'ne Göre Behisni Kazası (Besni)*, s.205-206.

12	Piri Câmii	Til Köyü Mehmed Câmii
13	-	Tillo Köyü Hızır Alioğlu Mehmed Câmii
14	-	Tillo Köyü Seyyid Halid Mescidi
15	-	Dersego Köyü Câmii
16	-	Haburman Köyü Câmii
17	-	Larkin Köyü Câmii
18	-	Peşval Köyü Câmii
19	-	Giriş (Givdiş) Köyü Câmii
20	-	Narlıca Köyü Musallası
21	-	Tevekelli Câmii

Tablo 11. *18. ve 19. Yüzyıllarda Gerger'de Bulunan Cami ve Mescitler*[166]

Gerger kazasında bulunan camilerden Sultan Alaeddin Câmii, Alaüddevle Câmii ve Medrese Câmii şehrin büyük camilerindendir.

Samsat kazası ise Ortaçağ'daki ihtişamını kaybetmiş ve 18-19. yüzyıllarda küçük bir kasaba hüviyetine bürünmüştür. Bu durum buradaki ibadethanelerin sayısına da etki etmiştir. Söz konusu yüzyıllarda Samsat şehir merkezindeki cami sayısı yalnızca 2'dir. Samsat'a bağlı köylerden ise 4 tanesinde cami olduğu tespit edilmiştir (Bk. Tablo 12).

Sayı	**Samsat'ta Bulunan Câmiler**	**Samsat Köylerinde Bulunan Câmiler**
1	Nefs-i Samsat Hacı İsmail Câmii	Dereviran Köyü Hacı Hüseyin Câmii
2	Samsat Câmii	Kuyucuk Köyü Câmii
3	Samsat Kalesi Musallâsı	Gevrik Köyü Câmii
4	-	Kosan Köyü Câmii

Tablo 12. *18. ve 19. Yüzyıllarda Samsat'ta Bulunan Cami ve Mescitler*[167]

166 Muhammet Nuri Tunç, *Hurûfât Defterleri'ne Göre Gerger, Kâhta ve Samsat Kazaları*, Libra Yayınevi, İstanbul 2022, s.132.

167 Muhammet Nuri Tunç, *Hurûfât Defterleri'ne Göre Gerger, Kâhta ve Samsat Kazaları*, Libra Yayınevi, İstanbul 2022, s.132.

Samsat'ın yaşamış olduğu tarihsel gerileme sürecini Kahta da benzer bir şekilde yaşamıştır. Nitekim bu durum Kahta'daki cami ve mescit sayılarına da yansımıştır. 18. yüzyılın başlarından 19. yüzyılın ortalarına kadarki süreçte Kahta'da hizmete açık camilerin sayısı toplamda 23'tür. Bunların 3'ü şehir merkezinde 20'si ise köylerde bulunmaktadır (Bk. Tablo 13).

Sayı	Kahta'da Bulunan Câmiler	Kahta Köylerinde Bulunan Câmiler
1	Kutlu Doğmuş Bey Câmii	Örik (Evrik) Köyü Fatma Hatun Câmii
2	Reis Ali Efendi Câmii	Karacaviran Köyü Halil Bey Câmii
3	Kahta Câmii	Ali Orta Köyü Yusuf Ağa Câmii
4	-	Bibo Köyü Hasan Bey Câmii
5	-	Abdulharap Köyü Mescidi
6	-	Perişan Köyü Osman Ağa Câmii
7	-	Alayurt Köyü Câmii
8	-	Hamşik Köyü Câmii
9	-	Kalmirli Köyü Câmii
10	-	Selah Köyü Câmii
11	-	Porga Köyü Câmii
12	-	Dere Karsiz Köyü Câmii
13	-	Kurucaova Köyü Câmii
14	-	Şamük Köyü Câmii
15	-	Menzil Köyü Câmii
16	-	Kömür Kasabası Câmii
17	-	Sürgü Köyü Câmii
18	-	Kozluca Cânım Mehmed Bey Câmii
19	-	Kozluca Yaylası Câmii
20	-	Kırmıdlı Musallâsı

Tablo 13. *18. ve 19. Yüzyıllarda Kahta'da Bulunan Cami ve Mescitler*[168]

168 Muhammet Nuri Tunç, *Hurûfât Defterleri'ne Göre Gerger, Kâhta ve Samsat Kazaları*, Libra

Cami ve mescitler aynı zamanda toplulukların yerleşik hayata geçişini teşvik edici bir rol oynamıştır. Bu çıkarıma uygun bir şekilde Adıyaman bölgesinde 19. yüzyıl geneline bakıldığında özellikle aşiretlerin meskûn olduğu bölgelerde çok az sayıda camiye rastlanmaktadır. Yerleşik hayata geçilmeye başlanmasıyla birlikte cami ve mescitlerin sayısı ve nitelikleri artmaya başlamıştır. 13 Aralık 1754 tarihinde Samsat kazasına bağlı Yarımtepe köyünde ve çevresinde Cuma ve bayram günlerinde namaz kılınacak bir cami olmadığı için söz konusu köyde Ahmet adında birisi tarafından bir camii ve minare yaptırılarak imam hatipliğine İbrahim Halife getirilmiştir[169]. Aynı şekilde 1806 yılında Gerger kazasında bulunan Kandil Kalesi'ndeki mescidin halkın cuma ve bayram namazlarını kılabileceği şekilde camiye çevrilmesi emri verilmiştir[170]. Yine Osmanlı Devleti'nin bölgede dini yapıları yapan veya bu yapılara yardımda bulunanlara bazı konularda kolaylıklar gösterdiği görülmektedir. 1806 yılında Gerger kazasından Seyyid Rıdvan ve Seyyid Hasan kazada yeni bir boyahane yapıp buranın gelirlerinden Malatya voyvodalarına yıllık 15 kuruş vergi verdikleri gibi Gerger Kalesi Camii'nin imam ve hatibine de bir miktar para verecekleri taahhüdünde bulunmuşlardır. Yetkililerin yaptığı incelemede yeni yapılacak boyahanenin mevcut olanların aleyhine bir ticari faaliyet teşkil etmeyeceği anlaşıldığından 1808 yılında ilgili şahıslara gerekli izin verilmiştir[171].

1.2.2.1. Dersiamlık

Medrese eğitiminin yanı sıra mekteplerde verilen temel eğitimin de genellikle camilerde veya mescitlerde icra edildiği görülmektedir. Osmanlı'nın ilk dönemlerinde mektep eğitimine tahsis edilmiş özel binaların olmadığı anlaşılmaktadır. Mektep eğitimi genellikle mahallenin cami veya mescidinde bir ders halkası kurularak icra edilmektedir. Sonraki dönemlerde mektepler için ayrı binalar yapılmaya başlanmışsa da cami ve mescitlerin mektep eğitimi noktasındaki rolünü sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Yukarıda da görüldüğü üzere Adıyaman'da çok sayıda cami ve mescit bulunmakta olup buralarda ilmî faaliyetler yü-

Yayınevi, İstanbul 2022, s.132.

169 AE.SMHD.I. 262/21260.

170 HAT. 1496/52.

171 A. Fehmi Aydın- Zeki İzgör, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Malatya, İktisadi, Sosyal, Siyasal ve Kültürel Yönleriyle*, Malatya Belediyesi Kültür Yayınları, Malatya 2018, s. 24.

rütülmektedir. Bu ilmî faaliyetler içerisinde *dersiâmm* denilen derslerin ayrı bir yeri vardır. Camilerde yetişkinlere verilen dersler, "dersiâmm" olarak isimlendirilirdi ve bu dersi veren kişilerin görevinde liyakat sahibi ve cemaatin benimsediği kişiler olması beklenirdi. Hısn-ı Mansur kazasında bulunan Hacı Abdulgani Camii'nin 1794 yılında günlük 10 akçe ile dersiâm görevlisi olan Seyyid Yahya isimli kişi, "*cühelâdan olup nâ-ehil ve nâ-müstehak*" olduğundan Hısn-ı Mansur Naibi Osman'ın arzıyla görevinden alınmış ve yerine yine naip arzı ve Şeyhülislam Dürrizâde es-Seyyid Mehmed Arif Efendi'nin işaretiyle Hacı Hüseyin isimli kişi atanmıştır. 1735 yılında ise aynı camiye dersiâm olarak atanan Hasan Halife'ye görevi tevcih edilirken "*talebe-i ulûm içün ders-i âmm olunmak üzere bir müderris lâzım olup...*" şeklinde ifade edilmiştir. Görüldüğü üzere 18. yüzyılda, Adıyaman'daki camilerin mabet görevinin yanı sıra eğitim konusunda da önemli roller üstlendiği ve toplumun dinî ve kültürel anlamda gelişmesine katkı sağladığı anlaşılmaktadır[172].

Adıyaman'daki camilerin birçoğunda ahalinin eğitimi için dersiamlık görevini yapan görevliler bulunmuş ve bu görevlerini yeni devletin kuruluşuna kadar devam ettirmişlerdir. Nitekim Hacı Abdülgani Camii bünyesinde devam eden eğitim ve öğretimin aksamaması için tefsir mualliminden başka dersiâmların da tayin edildiğine arşiv belgelerinde yer verilmiştir. 15.7.1865 tarihli bir belgede Mehmed Vehbi Efendi 200 kuruş vazife ile Abdülgani Camii Medresesi'ne dersiâm olarak tayin edilmiştir. Mehmed Vehbi Efendi'nin vefatıyla dersiamlık cihetine Halid Efendi tayin edilmiştir. Söz konusu dersiam cihetine aylık 200 kuruş vazife tahsisi hakkında 22.2.1915 tarihinde Muhasebât Müdüriyet-i Umûmiyesi'ne ilmühaber verilmiştir[173]. Aynı şekilde Ulu Camii'de Mehmet Habib Efendi 1892 tarihine kadar dersiamlık yapmıştır[174].

1.2.3. Tekke ve Zaviyeler

Osmanlı Devleti'nin birçok yerinde olduğu gibi Adıyaman ve çevresinde de birçok zaviye/tekke bulunmaktadır. Bazı durumlarda buk'a

172 Muhammet Nuri Tunç-Faruk Söylemez, "Hurûfât Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Adıyaman'da Eğitim Faaliyetleri", s. 203.

173 Bahattin Turgut, "Arşiv Belgeleri Işığında Adıyaman Hacı Abdülgani (Çarşı) Cami'î Vakfı", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 6 Sayı: 1 Bahar-2020, s.250.

174 MF.İBT.29/63.

ve tekke kavramları da zaviyeleri izah etmek için kullanılmaktadır. Tekke ve zaviyeler genel olarak bir şeyhin önderliğinde kurulmuş, iskân, güvenlik, ticaret ve tasavvuf eğitimi konularında hizmet etmişlerdir. Bir kısım tekke vakfiyelerinde tekke şeyhinin aynı zamanda müderris olmasının şart koşulması tekkelerin medrese görevini üstlendiğini göstermektedir. Bu durum tekke-medrese, zâhir-bâtın tartışmalarının mâkul bir seviyede gerçekleşmesini sağlamıştır. Medreseler dinin ilim boyutunu temsil ederken tekkeler duygu yönünü güçlendirmiştir. Şiir ve mûsikinin yardımıyla ruha coşku veren zikir meclisleri tekkelere farklı bir atmosfer kazandırmış, bu hal ilahî aşk ve muhabbeti doğurmuştur. Tekkeler şiir ve mûsiki başta olmak üzere güzel sanatlar alanında önde gelen kurumlardır. Şiir ve mûsikinin büyük ustalarının tekkelerde yetişmesinin sebeplerinden biri zikir meclisleri, âyin merasimleri, bu merasimlerde okunan ilahilerdir. Bu yapılardaki önemli bölümlerden biri de oluşturulan kütüphanelerdir[175].

Adıyaman'da Şeyh Abdurrahman Erzincani Zaviyesi(1519), Ebuzer-i Gıffari Zaviyesi (1524), Eslemez Bey Zaviyesi (1530), Nureddin Dede Zaviyesi[176] (1530), Ebu'l-Vefa[177] Zaviyesi (1530), Türkî Gevherî Zaviyesi, Asker Baba Zaviyesi, Ebu Sadık (veya Sarik) Zaviyesi, Atlı Sultan Zaviyesi, Şeyh Katil Zaviyesi, Şeyh Faiz Zaviyesi, Başıbüyük Behlül Mirza Zaviyesi, Şeyh İbn-i Zafer Zaviyesi, Şeyh Gasul Zaviyesi, Ahi Ali Zaviyesi (Tekkesi), Şeyh Çürmek (Çörmük) Zaviyesi, Hacı Hüseyin Zaviyesi gibi zaviyeler bulunmaktadır. Musa Baba (Kara Musa), Furkan Baba, Çanakçı Dede ve Mahmut Ensari Zaviyesi (1530) gibi birçok dini yapı bulunmaktadır[178]. Musa Baba, Ebul Vefa ve Çanakçı Dede başta olmak üzere bu yapıların büyük bölümü XIX. yüzyıla kadar varlığını devam ettirmiştir[179].

12 Ocak 1686 tarihinde Ali Dağı'nda bulunan Mahmut Ensari Türbesi'nin zaviyedarı olan Seyyid Osman bu görevini ulemadan

175 Mustafa Kara, "Tekke", *DİA*, XL, İstanbul, 2011, s. 369.

176 Burada isi geçen Nureddin Dede, Ebuzer Gıffari hazretleriyle beraber şehit olan zattır.

177 Zaviyenin hangi tarihte kurulduğu, Ebu'l-Vefanın kim olduğu bilinmemektedir.

178 İbrahim Solak, "XVI. Yüzyıl Maraş Sancağı Zaviyeleri", *Doğu ve Batı Türklüğünün Ortak Tarihî Devirleri ve Münasebetleri,* Palet Yayınları, İstanbul 2018, s. 178-179; Muhammet Nuri Tunç, *18. Yüzyılda Adıyaman*, s.121-129; Muhammet Nuri Tunç, *Hurûfât Defterleri'ne Göre Gerger, Kâhta ve Samsat Kazaları*, s.210; Muhammet Nuri Tunç, *Hurûfât Defterleri'ne Göre Behisni Kazası (Besni)*, s.389-397.

179 EV.d. 19305.

Halil adlı birisine bırakmıştır[180]. 1700 yılında Mahmut Ensari Türbesi Vakfı'nın tevliyeti İbrahim Halife'ye verilmiştir[181]. Aynı tarihlerde burada bir zaviye olup buradaki türbenin zaviyedarlığına Abdüsselam Efendi'nin başvurduğu görülmektedir[182].

Ebuzer-i Gıffari Türbesi'nin aynı isimle bir zaviyesinin de bulunduğu bilinmektedir. Kâhta'da Haşudek mezrasının gelirleri 1560 yılında Ebuzer-i Gıffari Zaviyesi için vakfedilmiştir[183]. 4 Kasım 1698 tarihinde söz konusu zaviyenin vakıf hissesinin üçte birine sahip olan İsmail Efendi vefat etmiş yerine Mehmed adlı birisi talip olmuştur[184]. 8 Nisan 1701 tarihinde zaviyedarı Ali Efendi görevini ihmal ederek şehir dışına gitmiş ve gittiği yerden dönmeyince boşta kalan bu görev başkasına verilmiştir[185]. 8 Aralık 1770 tarihinde zaviye idarecilerinden Es-Seyyid Abdulhalim Efendi öğrencilerinden Besnili Mehmet Efendi'ye görev verilmesini istemiştir[186]. 27 Şubat 1878 tarihinde söz konusu ziyaretin mescidinin camiiye çevrilmesine karar verilmiş ve caminin imam ve hatiplik görevi bölgeden Mehmet Halife'ye verilmiştir. Caminin ve görevlinin masraflarını ise hayır sahibi Mütevelli Mehmet adlı bir hayırsever üstlenmiştir. Mescidin camiye dönüştürülmesine dair izin dilekçesinde eskiden burada bir camii olduğu, ancak zamanla harap olduğu ifade edilmiştir. Günlük on beş akçe ile Seyyid Mehmet Efendi hatip, on üç akçe ile Hasan Efendi imam, on üç akçe ile Seyyid Derviş Ahmet müezzin, Seyyid Derviş Kaim ferraş ve on altı akçe ile Seyyid Derviş Mehmet kayyım, on sekiz akçe ile Seyyid Derviş Ömer loğkeş ve on üç akçe ile Seyyid Derviş Mustafa kapıcılık görevine uygun görülmüştür[187]. İsimlerin ön takılarına bakıldığında derviş ibaresi bizde bu kişilerin zaviyenin müritleri olduğu intibaını uyandırmaktadır.

7 Haziran 1785 tarihinde Ebuzer-i Gıffari Zaviyesi'nin zaviyedarı ve mütevellisi olan Şeyh Abdurrahman kendi rızasıyla görevini Seyyid Salih Mehmed'e bırakmıştır[188]. 1865 yılında vakfın mütevellisinin Refik

180 TS.MA.e. 276 – 52.
181 İE.EV.9/1016.
182 İE.EV.36/4096.
183 Refet Yinanç-Mesut Elibüyük, *Kanuni Devri Malatya Tahrir Defteri (1560)*, Gazi Üniversitesi, Ankara 1983, s.364.
184 C.EV.536/27072.
185 AE.SMST.II.28/2703.
186 C.EV. 592/29876.
187 C.EV.535/27036.
188 C.EV. 305/15521

ve Hasan Efendi isimli kişiler olduğu görülmektedir. Vakfa bağlı İkidam, Kozhisar, Eskiviran, Tutluca, Şerafeddin ve Ziyaret gibi on dört köy bulunmakta olup ait bu köylerin 29.797 kuruş geliri bulunmaktadır.[189]. Söz konusu vakfın 1891 yılında Mehmet oğlu Hacı Hasan isimli bir şahıs olduğu görülmektedir. Bu şahıs ile birlikte vakfın topraklarından gelen mahsulün hâsılatının muhasebesini yapması için Namlis oğlu Bağis isimli bir Ermeni vekil tayin edilmiştir[190].

1690 yılında Kahta'da Ebu Sadık Zaviyesi bulunmakta olup bu zaviyenin vakıf gelirleri Azizoğulları'na ait iken dışarıdan başkaları da ortak olmak için girişimde bulunmuşlardır. Yine Kahta'da bu dönemde hayrat sahiplerinden Ali adında birisi Ali Camii'ni inşa ettirmiştir. Bu caminin imam ve hatiplik gelirinin eskiden olduğu gibi vakıf gelirlerinden karşılanması istenmiştir[191].

1690'ların sonunda Eyüp Ensari Vakfı'na (muhtemeldir ki Mahmut Ensari) uzun zamandan beri vekâlet eden kimselere Adıyaman'dan Molla Hasan, Seyyid Ali ve kardeşleri kanunsuz bir şekilde menfaat elde etmek için müdahale etmişlerdir. Bunun üzerine vakıf yöneticileri olan Seyyid Beyazid ve Şeyh Sadık'ın çocuklarından başka kimsenin karışmaması yönünde emir verilmiştir[192]. 1700 yılında Ali Dağı'nda bulunan Mahmut Ensari Türbesi Vakfı'nın tevliyeti İbrahim Halife'ye verilmiştir[193]. Aynı tarihlerde burada bir zaviye olup buradaki türbenin zaviyedarlığına Abdüsselam Efendi'nin başvurduğu görülmektedir[194]. 18 Ekim 1795 tarihinde Hısn-ı Mansur Naibi Süleyman'ın onayıyla buradaki zaviyenin idarecisi ve yarım hissedarı olan Ebu Bekir vefat ettiğinden işlerin aksamaması için oğlu Şeyhoğlu Hafız Musa'nın atanması uygun görülmüştür[195]. Zaman zaman zaviye mütevellilerinin kardeş olduğu görülmektedir. Hafız İmam Hüseyin, Mehmed Arif ve Osman adlı kişiler mütevellilik yaparken Osman vefat etmiş ve 28 Ekim 1827 tarihinde hissesi daha sonra kardeşi Mehmed Arif'e veril-

189 EV.d. 19305.

190 Habibe Polat, *7749 Nolu Malatya Şer'iyye Sicilinin 1-93 Sayfalarının Transkripsiyon Ve Değerlendirilmesi*, T.C. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Y. Lisans Tezi, Malatya 2015, s.188-189.

191 Mehmet Karagöz, *1714-1720 M. (1127-1133) Tarihli Malatya Şer'iye Sicili*, s.336-338.

192 Mehmet Karagöz, *1714-1720 M. (1127-1133) Tarihli Malatya Şer'iye Sicili*, s.336-338.

193 İE.EV.9/1016.

194 İE.EV.36/4096.

195 AE.SSLM.III.384/22172

miştir[196]. Bu türbede su konusunda sıkıntılar yaşandığından türbeye su çekmesi için "Abkeş" olarak 1865 yılında Recep Efendi görevlendirilmiştir[197]. Buradaki zaviyeden bahsedilirken "Şeyh" Mahmut Ensari denilmesi üzerinde düşünülmeye değerdir.

1713 yılında Hısn-ı Mansur'da Dede Musa köyündeki Sarlık zaviyedarlığı Abdurrahman'a verilmiştir[198]. 1865 yılında söz konusu zaviyenin şehir merkezinde ve Melik Halid isimli zaviye ile birlikte anıldığı görülmektedir. 1.212 kuruş geliri olan Sarlık ve Eski Hısn-ı Mansur köyleri bu zaviyeye ait olup bu köyleri zaviyedarlar tasarruf etmektedir. 1865 yılında zaviyenin zaviyedarlığına İsmailoğlu Mustafa Efendi atanmıştır[199].

1740 yılında Adıyaman'da Şeyh Muhiddin-i Arabî isminde bir zaviye olduğu ve bunun zaviyedarlığının Ahmet isimli birine ait olduğu, ancak Ulu Mezraa isimli köyün gelirleri bu zaviyeye akar olarak verilmişken Süleyman ve Osman isimli iki kişinin bu gelire ortak olabilmek için vakfa müdahale ettiği anlaşılmaktadır[200].

1751 yılında Kömür'de bulunan Şeyh Halil Baba Zaviyesi'nin Kasım Çeşmesi'nden Mazret Suyu'na kadar olan bölgelerde vakıf toprakları bulunmaktadır. Ancak söz konusu tarihte Mazel köyü ahalileri bizim köyümüzün hayvanlarının mera alanıdır diyerek bu topraklara el koymuşlardır. Bunun üzerine söz konusu zaviyenin görevlileri Seyyid Süleyman, Seyyid Zeynel ve Seyyitzade Ali, Mazellileri şikâyet etmişlerdir[201].

1798 yılında Şeyh Abdurrahman Erzincanî Türbesi'nin zaviyedarlık görevine günlük bir kuruş ücretle Şeyh Ahmet getirilmiştir. Onun ölümünden sonra bu görev Halep oğlu Şeyh Mustafa'ya verilmiştir. Onun da ölümüyle birlikte 1855 doğumlu ve Mustafa'nın oğlu olan Şeyh Ramazan 1904 yılında bu göreve talip olmuş ve bu uygun görülmüştür[202].

196 C.EV. 376/19076.
197 EV.d. 19305.
198 İE.EV.64/6993.
199 EV.d. 19305.
200 Ömür Yanar, *a.g.t.*, s.73-74; 1865 yılında söz konusu caminin mütevellisinin Abdurrahman adlı birisi olduğu ve vakfın gelirleri arasında Karaali köyünün toprakları olduğu görülmektedir. Bkz. EV.d. 19305.
201 Esra Paköz, *a.g.t.* s.195-96.
202 Feyzullah Tekerek, *60 Numaralı Hısn-I Mansur (Adıyaman) Kadı Sicilinin 123-204. Sahifelerinin*

1762 tarihinde Turuş Dede ve Şeyh Muhyiddin zaviyelerinin işlerini aksattıkları ve harap olmasına neden oldukları için zaviyedarları olan Seyyid Sunullah, el-Hac Hüseyin ve Mahmud isimli kişilerin yerine Seyyid Abdulkerim'in atanması istenmiştir[203]. 1763 tarihinde Abdurrrahman adlı birisi görevlendirilmiştir[204]. 30 Ağustos 1870 tarihinde Turuş Dede ve Şeyh Muhyiddin Zaviyesi'nin zaviyedarı Mahmut Halife'nin yerine yeni bir atama yapılmıştır[205]. Zaman zaman bu zaviyeye dışarıdan ehil olmayan kişilerin de 1871 yılında olduğu gibi müdahale etmeye çalıştıkları görülmektedir[206]. 1865 yılında Turuş Dede ve Şeyh Muhyiddin zaviyelerinin mütevellisi olarak Şeyh Ahmet görevlendirilmiştir. Turuş (Kuyulu) köyünün geliri söz konusu vakfa ayrılmıştır. Vakfın geliri 22.575 kuruştur[207]. Muhtemelen söz konusu vakfın çevre köylere hizmet verdiği düşünülmektedir.

Adıyaman merkezde bulunan Çanakçı Dede Zaviyesi'nin 21 Haziran 1762 tarihinde üçte bir hissesi Ömer ve Ahmet halifelere verilmiştir[208]. 1795 yılında tevliyet hissesinin bir kısmı İsmail b. el-Hac Halil'e verilmiştir[209]. 10 Mayıs 1804 tarihinde Seyyid Hasan Halife vefat etmiş yerine oğlu Mehmed'in atanması uygun görülmüştür[210]. 1865 yılında kazada başta Mamel köyü olmak üzere üç köy vakfı olan Çanakçı Dede Zaviyesi'nin mütevellisi olarak 8.435 kuruş ile Şeyh Osman görevlendirilmiştir[211].

Kadıhan Zaviyesi, halk deyişiyle günümüzde Gazihan Dede olarak bilinmektedir. 17 Eylül 1764 tarihinde zaviyenin yarım hissesine mutasarrıf olan İsmail Efendi'nin mahlulünden vazifesi oğlu Feyzullah'a devredilmiştir[212]

29 Temmuz 1767 tarihinde Adıyaman'da Bulduk Baba Zaviyesi'nin vefat eden zaviyedarı Sunullah Efendi yerine Mustafa Efendi atanmış-

Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Kahramanmaraş 2005, s.86.

203 C.EV.203/10112.
204 C.EV.17/850.
205 C.EV.514/25999.
206 C.EV. 469/23748.
207 EV.d. 19305.
208 C.EV. 459/23242.
209 C.EV.111/5501.
210 C.EV. 105/5217.
211 EV.d. 19305.
212 AE.SMST.III.36/2511; 36/2500.

tır[213]. Söz konusu zaviyenin XIX. yüzyılda da mevcut olduğu görülmektedir[214].

Zaviyelerde, ahalinin içinden çıkamadığı dini konularda ve işlerde fetva almak için danışabilecekleri bir görevlinin bulunduğu görülmektedir. 1878 yılının ocak ayında bu görevi yürüten Hüseyin Efendi'nin görev icabı taşraya sık sık gitmesi sebebiyle yerine vekaleten Hafız Efendi'nin bakmasından rahatsızlık duyulmuştur. Bundan dolayı aynı tarihlerde Hısn-ı Mansur Naibi Seyyid Mehmed Emin ve sabık yardımcısı Mahmud, halkın fetva alma konusunda sıkıntıya düştüğünü yetkililere şikâyet etmişlerdir[215].

Adıyaman'da bu makamlara hürmeten çocuklara isimler de verilmiştir. Ebuzer-i Gıfari'nin makamından dolayı erkek çocuklarına Abuzer, Gaffari, kız çocuklarına Gaffure (Hafire); Mahmut Ensari'den dolayı Mahmut, Ensar, yanlış ifade edişiyle Hasari (aslında Ensari); Zeynal Abidin makamından dolayı Zeynal Abidin, Hacı Yusuf Türbesi'nden dolayı Hacı ve Yusuf isimleri verilmiştir. Aynı şekilde Alevilerde de Hasan Basri Türbesinden dolayı Hasan Basri gibi isimler kullanılmıştır.

213 C.EV.496/25078.
214 EV.d. 19305.
215 TSMA.E.0315/22.

II. BÖLÜM

2. TANZİMAT SONRASI ADIYAMAN'DA EĞİTİM

2.1. İptidaî Mektepler

II. Mahmut'un 1824 yılında yayınladığı bir fermanla ilköğretim mecburi hale gelmiş ve sıbyan mektepleri daha önce de belirtildiği gibi iptidai mekteplere dönüşmüştür. Bu dönemden sonra Sultan II. Abdülhamit dönemine kadar eğitim öğretim alanında Adıyaman'da fazla bir değişiklik meydana gelmemiştir[216]. Kahta ve Gerger bölgesinde 1869 yılına kadar müstakil bir sıbyan mektebi olmadığı görülmektedir. Aynı yıl Osmanlı Devleti, bölgedeki eşkıyalık ve cehaletin temel nedeni olarak eğitimsizliği görmüş ve söz konusu kazaların münasip yerlerinde okul açılması için tavsiye karar almıştır[217]. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin her tarafında eğitim alanında görülen gelişmeler doğal olarak Adıyaman bölgesine de yansımıştır. Bu bağlamda 1882 yılında Adıyaman, Kahta ve Besni'de toplam 57 tane iptidai okul faaliyete geçmiştir. Buna medreselerin ilk kademeleri de eklendiğinde bu sayı 64'e ulaşmaktadır. Aynı dönemde bu kazalarda yaşayan 41.543 kişiyi okul sayısına böldüğümüzde Adıyaman ve çevresinde her 649 kişiye bir okul düştüğü görülmektedir[218].

2.1.1. Hısn-ı Mansur (Adıyaman) Kazasında İptidaî Mektepler

XIX. yüzyıl boyunca tespit edebildiğimiz kadarıyla Adıyaman'da eğitim öğretim faaliyetlerinin düzenli ve büyük çapta yapılmadığı

216 *Osmanlı Salnamelerinde Adıyaman 1286-1325/1869-1908*, Yay. Haz. Said Öztürk, İstanbul 2006, s. 159-161.
217 Diyarbekir Gazetesi - Sayı: 7 Sayfa: 2.
218 *Osmanlı Salnamelerinde Adıyaman 1286-1325/1869-1908*, s. 159-161.

anlaşılmaktadır. Nitekim 1892–1893 yılında Adıyaman merkezde toplamda 21 iptidai mektep açılmıştır[219]. 1892-1893 eğitim öğretim yılında bu okullara toplamda 627 Müslüman öğrencinin devam ettiği ve okul başına 30 kadar öğrencinin düştüğü görülmektedir[220]. 1894 yılında bu okullardan faal olanların isimleri aşağıda belirtilmiştir.

Kaza	İptidai Okulunun Adı	Bulunduğu Yer	Milleti	Öğrenci	
				Erkek	Kız
Adıyaman	Eslemez Bey Medresesi	Medrese Civarı	İslam	22	
Adıyaman	Hoca Ali Medresesi	Medrese Civarı	İslam	28	7
Besni	Ömer Paşa	Ömer Paşa Caddesi	İslam	31	
Besni	İdris Mahallesi	Meydan	İslam	91	
Besni	Çavuşbaşı	Ali Paşa	İslam	24	
Besni	Cami-i Kebir	Yükümkân	İslam	81	
Besni	Sürgü Köyü	Köy İçinde	İslam	10	
Besni	Sofraz Köyü	Köy İçinde	İslam	10	
Besni	Şambayat Köyü	Köy İçinde	İslam	11	
Besni	Süvari(?)	Köy İçinde	İslam	9	
Besni	Pervari(?)	Köy İçinde	İslam	11	
Besni	Belveren	Köy İçinde	İslam	10	
Kahta	Kahta	Kahta İçinde	İslam	15	

219 Adnan Işık, *Malatya 1830-1919*, Kurtip Matbaacılık, İstanbul 1998, s.257. *Osmanlı Salnamelerinde Adıyaman 1286-1325/1869-1908*, s.221.

220 Adnan Işık, *a.g.e.*, s.257. *Osmanlı Salnamelerinde Adıyaman 1286-1325/1869-1908*, s.219. 1884 yılında Numan Aras, Besni'de bulunan iptidai okullar da okuyan öğrenci sayısı 748 olarak verilmiştir. Ancak verdiği okul sayısı çelişkilidir. Eserinin 126 sayfasında bu okulların sayısını 38 olarak verirken bir sonraki sayfada 48 olarak vermiştir. Bkz. Numan Aras, *Ondokuzuncu Yüzyılda Malatya Sancağı Besni Kazası'nın Tarihi-Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Yapısı*, T.C. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2006, s.127; Hacı Duran, "Cumhuriyet Döneminde Adıyaman'da Eğitim Alanındaki Gelişmeler", *Medeniyetler Kavşağı Adıyaman* , Adıyamanlılar Vakfı Yay., İstanbul Mart-2000, s.292

Kahta	Mırdis Nahiyesi Tokaris	Tokaris/Akıncılar İçinde		18	
Kahta	Mırdis Nahiyesi Tokaris	Tokaris/Akıncılar İçinde		18	

Tablo 14. *1894 Tarihi itibariyle Adıyaman ve bağlı birimlerde aktif eğitim kurumu istatistikleri*

Yukarıdaki tablodaki okulların öğrenci profiline bakıldığında Adıyaman'daki halkın kız çocuklarının eğitimine gereken önemi vermediği anlaşılmaktadır[221]. Var olan mekteplerden sadece birinde kız çocukların eğitimi yapılıyordu ve devam eden öğrenci sayısı 7 idi.

1890 yılında Adıyaman halkının, geliri Adıyaman Rüştiyesi'ne ait olan iki dükkânın kirasından karşılanmak kaydıyla yeni bir okul açma girişimi olmuştur. Ancak Maarif Nezareti'nin 1891 yılında vermiş olduğu cevapta bu öneri reddedilmiş ve bu tür okulların her türlü masraflarının yerli ahalice karşılanması gerektiği bildirmiştir[222]. Dolayısıyla kaza merkezinde bir iptidai mektebin Meşrutiyet yıllarına kadar açılmadığı, ancak I. Dünya Savaşı'ndan hemen önce kurulduğu anlaşılmaktadır. Kurulan bu mektep 2 katlı, 4 derslikli bir binadır. Ancak yapılan denetimlerde okulun tamire ihtiyacı olduğu ve ders araç-gereçleri yönüyle eksikliklerinin bulunduğu tespit edilmiştir[223].

Kab Cami Mahallesi, Hısn-ı Mansur'un mahallelerinden birisi olup bu mahallede aynı isim altında bir mektep bulunmaktadır. Buradaki ibtidai mektebin hangi yılda açıldığı ile ilgili bir kayıt bulunamamıştır. Ancak salnamelerde mektep ismi yer almadığından II. Abdülhamid devri sonrasında açıldığı düşünülebilir. 1910 yılına dair Vilayet Gazetesi'nin bir haberinde, ibtidai mektebinin ders yılı sonu imtihanlarının yapıldığı bilgisi yer almaktadır. İmtihanlarda başarılı olanlara verilecek mükâfatlar için yapılan törene 150 kişi katılmış ve mahallelerinde ışıyan bu maarif güneşine alkış tutmuşlardır[224]. Okulda

221 *Osmanlı Salnamelerinde Adıyaman 1286-1325/1869-1908*, , s.235-236; Said Öztürk, "Osmanlı Döneminde Adıyaman'ın Sosyal Ekonomik Özellikleri", *Medeniyetler Kavşağı Adıyaman* , Adıyamanlılar Vakfı Yay., İstanbul Mart-2008, s. 142-143; Ünal Taşkın, Maarif Salnamelerinde Mamuratülaziz, s.1332-1333

222 *MF. MKT Dosya No: 120 Gömlek No: 3*

223 Ahmet Nalcı, *Osmanlı Modernleşme Dönemi'nde Malatya'da Eğitim (1869-1919)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020, s. 249.

224 Ahmet Nalcı, *a.g.e.*, s.252.

muallim olarak Mehmed Bedii Bey görev yapmaktadır. Kendisi 1881 (R. 1297) doğumlu olup hafızdır. Rüştiye hocası seviyesinde olan hoca, Türkçeye hâkim, Arapçaya aşinadır. Göreve 23 Kasım 1909 (10 Teşrinisani 1325) tarihinde başlamıştır. Aylık maaşı 180 kuruştur. 1913 yılı muallim raporunda zarif bir insan olarak tavsif edilmiş ve "*her sene mektebden yirmi otuz kadar talebe şehâdetname almakda olub yetiştirdiği şâkirdânın mekteb-i rüşdiyenin ikinci derecesinde ma'lûmâtları olduğu*" belirtilmiştir. Fevkalade başarılı olan Mehmet Bedii'nin bu okulda uzun süre çalıştığı anlaşılmaktadır. Büyük harpten hemen önce, 1913-1914 yılında, halen bu okuldaki görevinin başındadır[225]. 18 Ocak 1912 tarihinde Adıyaman merkezde Muallim Bedii gözetiminde Kab Camii Mektebi ve Muallim Ahmet'in gözetiminde Hoca Ömer Mektebi adlı iki adet iptidai okul bulunmaktadır[226].

Adıyaman çevresindeki köylerde ve nahiyelerdeki ilkokulların en fazla açıldığı yıllar 1894/1895 tarihleri arasıdır. Ancak bu okulların büyük bir bölümü halkın ilgisizliği ve halkın masrafları karşılamadaki eksikliklerden dolayı kapanmıştır. Bu bağlamda söz konusu tarihlerde açılan Samsat ve Koçali mekteplerinin 1907 yılında hocasız olduğu görülmektedir[227]. 1907 yılında Koçali okulunun 21 öğrencisi bulunmaktadır. Okulun muallimi olan 1859 (R. 1275) doğumlu Ahmed Efendi uzun yıllar burada görev yapmıştır. Muallimliğe, 13 Mart 1897'de başlamış, Meşrutiyet devrinde de burada görevine devam etmiştir. 1912 yılında aldığı maaş aylık 100 kuruştur[228].

1912 yılında merkez okulları dışında Adıyaman çevresinde Zey köyünde Hüseyin, Kuyucak köyünde Mahmud, Artan/Rezip köyünde Akif, Birik köyünde Cumali, Çalğan köyünde Ahmet ve Karıcık köyünde Ali adlı hocalar görev yapmaktadır. Yaşları 20 ile 30 arasında olan bu hocaların maaşları 100 ile 150 kuruş arasında değişmektedir[229]. 1912-1913 eğitim öğretim yılında Samsat ilkokulunda muallim olarak Muhlis Efendi görev yapmaktadır. Muhlis Efendi, idarecileri tarafından başarılı bulunan bir zattır[230]. Samsat İbtidai binası Maarif

225 MF.MKT. 1188/52; Ahmet Nalcı, s.251-252.
226 MF.İBT.357/13.
227 Ahmet Nalcı, *a.g.e.,* s.250.
228 Ahmet Nalcı, *a.g.e.,* s.250-255.
229 MF.İBT.357/13. Hüseyin Efendi, 25 Mayıs 1908 tarihinde Eslenmez Medresesinden mezun olarak hoca olmaya hak kazanmıştır. Salt Araştırma: Hüseyin Hüsnü Efendi (1220), muallim.
230 MF. MKT., 1188/52; Ahmet Nalcı, *a.g.e.,* s.250.

Nezareti'nin istediği nitelikleri taşımamaktadır. 1915-1916 ders yılında Adıyaman bölgesinde yapılan incelemelerde Samsat ve Çalğan köylerindeki yeni okul binalarının üzerinde durulduğu ve sadece Samsat için 18 bin kuruş gerektiği dile getirilmiştir. Çalğan nahiyesini ziyaret eden teftiş heyeti, mektebi yeterli bulmayarak, nüfusuna göre buraya iki dershaneli iki mektebin yapılması gerektiğini not etmiştir, ancak ahali bunun için dünya harbinin bitmesini beklemiştir[231]. 1913 yılında Hoca Ömer Sıbyan Mektebi hocası Ahmet, zeki ve eğitim işlerine dikkat eden, bir gün bile izin kullanmayan birisidir. Türkçe dışında Arapçaya aşina olan hocanın seviyesi rüştiye hocalığı seviyesindedir. Samsat Birik Hocası Muhlis Efendi, zeki sayılabilir, vazifesine dikkat eden ilköğretim programlarının bilgisine sahip bir hocadır. Koçali Hocası, Hüseyin Efendi ve Muhacir Hocası Hakkı, benzer özelliklere sahip zeki ve vazifelerini yapan kişilerdir. Kuyucak hocası Mahmut Efendi zeki, iyi bir eğitim almış rüştiye hocası seviyesinde bulunan bir zat olarak Arapça ve Türkçe bilirken Fransızcaya aşinadır. Karıcık Hocası Ali Efendi ise vasat bir eğitim ve zekâ düzeyine sahip olup Arapça ve Türkçe bilmektedir[232].

Bu türlü modernleşme sıkıntılarının yanında bir taraftan da 1914 yılında kendisini büyük bir savaşın içinde bulan Osmanlı Devleti'nde maarif faaliyetleri güç şartlarda devam ettirilmeye çalışılmıştır. 1916-1917 yılında Malatya merkez ile kendisine bağlı Besni, Akçadağ, Hısn-ı Mansur ve Kahta'da toplam 67 adet ibtidai mektep bulunmaktadır. Bu okullarda 926 Müslüman erkek, 120 Müslüman kız ve 78 gayrimüslim erkek ile 82 gayrimüslim kız olmak üzere toplam 1.206 öğrenci okumaktadır[233].

2.1.2. Besni Kazasında İptidaî Mektepler

1 878 yılında Besni; Hevidi, Bulam, Tut, Gölbaşı ve Keysun nahiyelerinden oluşmaktadır. Bulam nahiyesi bizzat kaza merkezinden idare olunmakta olup burada bir sıbyan ve bir de rüştiye mektebi bulunmaktadır[234]. 1887/1888 yılında Besni merkezinde 2 tane ve başta Tut, Sofraz, Burunçayır ve Büyükburun'da olmak üzere toplamda 24

231 Ahmet Nalcı, *a.g.e.,* s.251.
232 MF.MKT. 1188/52.
233 Ahmet Nalcı, *a.g.e.,* s.189 Verdiği MF.İST.42/30. Kaydı bulunamamıştır.
234 Y.PRK.UM. 3/37.

tane okul açılmış ve bu okullar iki yıl içinde faaliyete başlamışlardır. Ancak Burunçayır ve Pervari örneğinde bu okulların masraflarının nasıl karşılanacağı hususunun araştırılması istenmiştir[235]. 1889 yılında Besni'de iki tane iptidai mektep açılmıştır[236]. Daha sonraki yazışmalarda bu köylerin Sofraz ve Tut olduğu görülmektedir[237]. Bu okulları aynı yıl içinde Burunçayır ve Büyük Pervari köylerindeki okulların açılması takip etmiştir[238].

18 Ocak 1912 tarihinde Besni bölgesinde Kavaklı'da Abdullah, Hamra'da Mehmet, Keysun'da Musaddık, Şambayad'da Hasan, Suvarlı'da Yakup, Belviran'da Halil, Pervari'de Muhtar Ahmet, Kızılin'de Hacı Ali, Tut'ta Mustafa ve Sürgü'de Mevlüt adlı ilköğretim hocaları aylık standart 125 kuruş maaş ile görev yapmaktadırlar[239]. Bunlara ek olarak 1913 yılında Pervari'de Hafız isimli hoca bulunmakta olup onun eğitim ve öğretim yönünün vasat olduğu görülmektedir. Ayrıca Hafız, vazifesini iyi yapmadığı gibi köyün işlerine de karıştığından uyarılması gerekmiş, hatta sonrasında kendisine kınama cezası verilmiştir. Tut mektebinin hocası Mustafa, Belviran hocası Halil ve Sürgü hocası Mevlüt'ün zekâ derecesi sınırlı, hocalığı istenilen düzeyde olmayıp öğretmenliği vasata yakın derece zayıf olup eğitim ve öğretim tekniklerine vakıf olmadığından başarılı değildir. Buna karşın Keysun okulunda görevli olan Ahmed Hamdi Efendi, Darülmuallimin mezunu olup zekâ seviyesi sınırlı ve öğretmenliği vasat olmasına rağmen yeni eğitim usullerine ve pedagoji bilgisine sahip olup maarifin yeni programlarının uygulanmasına titizlikle dikkat etmektedir. Şambayad hocası Hüseyin Efendi ve Belviran hocası Halil hocalar zekâ seviyesi sınırlı, eğitim öğretim bilgisi vasata yakın, derslere devamı istenilen düzeyde olmayan aniden sinirlenen bir mizaca sahiptirler.

235 MF. İBT. 115/103; MF. İBT.1689/127; MF.İBT.1686/99; DH.MKT.1683/28; DH.MKT.1860/74; MF.İBT.24/91. 27 Şubat 1890 yılında masrafların nasıl karşılanacağı yazısı üzerine 19 Mart 1890 tarihinde sonra açılan okulların masrafların karşılandığı belirtilmiştir. Bkz MF. İBT.24/108. 1969 yılında Diyarbakır Valiliği tarafından Gerger ve Kâhta bölgesindeki aşiretleri medenileştirmek ve dış dünya ile irtibatını sağlamak için bu bölgelerde birer sıbyan mektebi açılması için emir verilmiştir. Ayrıca sayın vali bu emrin yerine getirilmesi ve aşiretlerce bu okula devam edilmesi için çareler aramıştır. Bkz. *Diyârbekir Vilayet Gazetesi*, 10 Cemaziyelahir 1286, No.7, s. 2.

236 DH.MKT. 1680/74.

237 Zeynel Özlü, *Cenûbda Bir Şehr-i Medeniyet: Behisni (Bethesna-Besni)*, s. 410; DH.MKT. 1683/28.

238 DH.MKT:1686/99. Belgede mahallin çeşitli yerlerinde 22 okul daha açıldığı belirtilmiş ise bunun Besni ve çevresi mi olduğu belirtilmemiştir.

239 MF.İBT. 357/13.

Kızılin hocası Mehmet Efendi de benzer özelliklere sahip ciddiyetsiz bir hocadır[240]. Kavaklı Hocası Abdullah Efendi, zeki, genç ve gayretli, işlerinde düzenli bir hoca olarak takdir toplamıştır[241]. Tut Hocası Mustafa Efendi sınırlı zekâ düzeyine sahip öğretmenlik mesleğinde istenilen düzeyde olmayan, sinirli, eğitim öğretim işleri vasata yakın olan bir öğretmendir. Suvarlı Hocası Hüseyin Efendi Darülmuallimin mezunu, ilköğretim programlarına aşina ve eğitim öğretim işlerinde düzenlidir. Bununla birlikte eğitim öğretimi vasat ve zekâ düzeyi sınırlıdır. Hamra Hocası Mehmet Efendi, çalışkan olmasına rağmen zekâ seviyesi sınırlı olduğundan emsallerine göre yeterli değildir. Mizaç olarak ise ciddiyetsizdir.

2.1.3. Gerger Kazasında İptidaî Mektepler

Adıyaman'ın Kahta ve Gerger bölgelerinde uzun yıllar boyunca okullaşmanın olmadığı hatta 1869 yılına kadar müstakil bir sıbyan mektebi dahi olmadığı görülmektedir. Bu nedenle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren okullar açılmasına çalışılmıştır. Aynı yıl Osmanlı Devleti, bölgedeki eşkıyalık ve cehaletin temel nedeni olarak eğitimsizliği görmüş ve söz konusu kazaların münasip yerlerinde okul açılması için tavsiye karar almıştır[242]. 1887 yılında Gerger'de bölge halkına hizmet etmesi için bir yatılı okul yapılması kararlaştırılmıştır. Bu okul için aynı yıl 109.298 kuruş tahsisat ayrılmakla birlikte okul inşaatı uzun sürmüştür. Nitekim 1902 yılında bile okulun inşaatı ile ilgili yazışmalar devam etmiştir[243]. Bu çabalar neticesinde okul açılmış ve H. 1325 yılı (1906-1907) vilayet salnamesine göre okulun 18 öğrencisi bulunmaktadır. Okul binası maarife aitti ancak fiziki durumu pek iyi değildi. Binanın kıymeti 2.000 kuruş olarak belirtilmiştir[244]. Ahmet Nalcı'ya göre okulun bilinen ilk muallimi Yusuf Efendi isminde bir kişidir. 1890 doğumlu olan Yusuf Efendi 1911 yılında 150 kuruş ma-

240 MF.MKT.1188/52. Sürgü'ye bağlı Erkenek köyünde bir ibtidai açılması için Sürgü nahiye Müdürü Abdullah Efendi, Erkenek İmamı Molla İbrahim ile Muhtar Ömer Efendi'nin gayretleri olmuştu. 1911 yılında merkeze, ibtidai mektebinin inşasına başlandığı haberi verilmiştir. Ancak bu mektebin eğitim öğretim hayatına bağlayıp başlayamadığı hakkında bir bilgi kaydına rastlanmamıştır. Bkz. Ahmet Ahmet Nalcı, *a.g.e.,* s.244, 258.

241 MF.MKT.1188/52.

242 Diyarbekir Gazetesi - Sayı: 7 Sayfa: 2.

243 İ.DH.1386-1.

244 Ahmet Nalcı, *a.g.e.,* s.234 ; MF. İST., 19/24, (30 M. 1334/8 Aralık 1915); MF. İBT., 356/88, (25 M. 1330/15 Ocak 1912).

aşla göreve başlamıştır. Aynı dönemde Keferdiz muallimi ise Ahmet Hulusi'dir. Bir müddet sonra Gerger muallimi Yusuf'tan sonra başka bir muallim tayin olmuştur. Bu muallim, Darülmuallimin mezunu olup aylık 300 kuruş maaş almaktaydı. O yıllarda yaşı 25-30 arasındaydı. Okulun 1914-1915 yılı dahil, eğitim faaliyetinde devam ettiği anlaşılmaktadır. Ancak sonrasında ilan edilen seferberlik kanunu çerçevesinde Gerger İbtidaisi muallimi de askere çağrılmış ve bunu müteakip okul kapanmıştır[245].

Pütürge'nin Merdis nahiyesine bağlı Gövdiş (günümüzde Yayladalı) köyünde ibtidai mektebi 1912'de açılmıştır. Tek derslikli olan mektep binası 5.000 kuruş kıymetindedir. Kiralanan bu daire için yıllık 400 kuruş para ödenmektedir. Okula, Darülmuallimin mezunu, 25-30 yaşlarında, 300 kuruş maaşlı bir muallim gönderilmişse de seferberlik ilanıyla askere çağrılmıştır. Gerger bölgesinde Kasrik köyünde 1912 (R. 1328) yılında bir ibtidai mektebi açılmıştır. Tek derslikli olan mektebin müstakil bir binası yoktu. Bir hane kiralanarak eğitime kazandırılmıştı. Buranın kira bedeli yıllık 300 kuruş olup bu miktar ahali tarafından karşılanmaktaydı. Okulun muallimi Darülmuallimin mezunuydu. 25-30 yaşlarında, 300 kuruş maaşlıdır. Seferberlikte silah altına alındığından dolayı mektep kapanmıştır[246].

Haburman (Ortaca) köyünde 1913 (R. 1329) yılında ibtidai mektebi açılmıştır. Teftiş raporlarına göre bir vakfa ait olan mektep binası harap durumdaydı. Tek katlı ve tek derslikli olan okulun zemini tahtasız, pencereleri camsızdı. Okul, günlük temizlendiği halde tabanı ve tavanı tahtasız olduğundan ve mefruşatı olmadığından yine de temiz kalamamaktaydı. 1917 yılındaki rapora göre savaştan sonra iyi bir mektep binası yapılması planlanmıştır. Okulun ilk muallimi Darülmuallimin mezunudur. 25-30 yaşları arasında aylık 300 kuruş maaş almaktadır. Ondan sonra ise Ali Efendi isminde bir zat muallim olmuştur. 4 senelik muallim olup ehliyetname sahibidir. Maaşı 200 kuruştur. Usul-i cedide aşina değildir. Riyaziyat konusunda pek bilgili değildir, ancak yine de müfredatı uygulamaya çalışmaktadır. Köyde zorunlu eğitim henüz uygulanamamıştır. Köylülere göre seferberlik zamanında bunun tatbiki çok zordur[247].

245 Ahmet Nalcı, *a.g.e.,* s.234; MF. İBT., 356/88.
246 Ahmet Nalcı, *a.g.e.,* s.235-236.
247 Ahmet Nalcı, *a.g.e.,* s.236.

Merdis (Çifthisar) köyünde bulunan mektebin tam olarak hangi tarihte açıldığı ile ilgili bir bilgi bulunamamıştır. Mektep binası tek katlı, tek derslikli, hıfzıssıhha açısından elverişsiz bir yapıdır. Okulun muallimi mektep binasını kabre benzetmiştir. Okul muallimi Darülmuallimin mezunu olup, aylık maaşı 300 kuruştur. Muallim Efendi, müfredatı uygulamaya çalışmaktadır, ancak çocukların ellerinde ders kitabı olmadığından Kur'an-ı Kerim ve dini ilimler haricindeki derslerde pek başarılı olunamamaktadır. Nezaret, muallimlere ders kitaplarından birer adet göndermiştir. Dersler sadece bunlardan takip edilmektedir. Köyde okula devam etme oranı çok düşüktür. Hatta zorunlu eğitimi köyde tatbike görevli ihtiyar heyeti, köyü denetime giden müfettişe göre "*maarifin kadir ve kıymetini takdirden aciz birtakım cühelâdan ibaret*"ti. Çocukların durumu ise içler acısıdır. Fakirlik ve cehalet çocukları perişan etmekte, okula gitme konusu hep ertelenmekteydi[248].

Pütürge'nin Merdis nahiyesine bağlı, 21 hane ve 136 nüfuslu Perdesu köyü, 1912 (R. 1328) tarihinde bir ibtidai mektebine kavuşmuştur. Okul binası kiralanmış bir daireydi. Derslik sayısı 1, yıllık kira bedeli 500 kuruştu. Bu kira bedeli ahali tarafından karşılanmıştır. 1912-1913 yıllarında 11 öğrencisi bulunan okulun 1914 yılında 15 öğrencisi olmakla birlikte üst sınıflara doğru okul terkleri olmuştur. 200 kuruş maaş muallimi seferberlikte askere çağrılmış ve silah altına alınmıştır. Bunun sonucunda okul kapanmıştır[249].

2.1.4. Kahta Kazasında İptidaî Mektepler

Yukarıda da belirtildiği üzere Kahta ve Gerger bölgesinde 1869 yılına kadar müstakil bir sıbyan mektebi olmadığı görülmektedir. Adıyaman bölgesinde özellikle aşiretlerin yarı göçebe olmalarından dolayı birçok köyde cami bulunmamaktadır[250]. Bu bağlamda örnek olarak Mırdes aşiretine bağlı seksen kadar köy bulunmasına rağmen 1891 yılına kadar düzenli bir camileri bulunmamaktadır. Bu nedenle Osmanlı

248 Ahmet Nalcı, *a.g.e.*, s.236-237.

249 Ahmet Nalcı, *a.g.e.*, s.236-41.

250 Nitekim bu durum Osmanlı vakıflarıyla ilgili değerli bilgiler içeren Hurufât Defterleri'ne de yansımıştır. Hısn-ı Mansur Kazası ile ilgili Hurûfât Defterleri esas alınarak hazırlanan bir çalışmada 1692-1834 yılları arasında Hısn-ı Mansur Kazasındaki köylerin yaklaşık %90'ında cami bilgisine ulaşılamamıştır. Bkz. Muhammet Nuri Tunç, *Hurûfât Defterleri'ne Göre Hısn-ı Mansur Kazası (Adıyaman)*, Kitabevi Yay., İstanbul 2019, s.306.

Devleti, bölgede cami yaptıran kişileri ödüllendirerek köylerde cami yapımını desteklemiştir[251]. Adıyaman çevresindeki köyler incelendiğinde cami ve mescit yapımının en fazla olduğu yılların 20. yüzyılın sonları olduğu görülmektedir. II. Abdülhamit döneminde şimdiye kadar camileri bulunmayan bu köylere örnek olması bakımından Seferzade Osman Ağa tarafından Tokaris'te kendi mülkü içinde masrafını kendi karşıladığı dört yüz kişinin bir arada namaz kılabileceği kâgir bir camiyle bir mektep inşa etmiştir. Cami ve mektepte ahaliye Kur'an öğretmesi için bir görevli istenmiştir. Okulda kırk öğrenci eğitime başlamıştır. Narince köyünde de yerli hanedan tarafından bir cami ve iki mektep açılarak tedrisata başlanmıştır. Abuzer Ağa bu cami ve okulların masrafı için bir miktar arazi ile bir değirmenin gelirini vakfetmiştir. Bunun üzerine 1 Temmuz 1891 tarihinde Elâzığ Valisi'nin teklifi ile Osman Ağa'ya *kapıcıbaşılık* rütbesi verilirken Haydarzade Hacı Abuzer Ağa'ya beşinci dereceden bir kıta Mecidiye Nişanı verilmesi teklif edilmiştir[252]. 15 Haziran 1892 tarihinde Abuzer Ağa'ya dördüncü dereceden bir Mecidiye Nişanı verilmiştir[253].

Kapıcıbaşılık rütbesini almasından sonra Osman Ağa artık Osman Paşa olarak anılacak ve bu hayratı kendisine Osmanlı makamları nezdinde olumlu bir izlenim bırakmasına vesile olacaktır. Halk arasında ise kendisi Osman Paşa olarak kabul edilecektir. Buradan anlaşıldığı kadarıyla Kahta ileri gelenleri II. Abdülhamit'in eğitime verdiği önemin farkında olarak onun gözüne girmek için böyle bir eğilime girmişlerdir. Osman Ağa'nın yaptırdığı cami aslında daha önceki yıllarda bir başkası tarafından yaptırılmış olan caminin yeniden tamir edilmiş hali veya onun yerine yaptırılmış olanıdır. Zira 1837 yılında Ömer isimli şahıs tarafından yaptırılmış olan caminin imamı olan Halife'nin vefat ettiği ve yerine gündelik iki akçe maaş ile oğlu Osman'ın göreve getirildiği görülmektedir[254]. 1897 yılında Kahta Sıbyan Mektebi muallimininin 100 kuruş maaşla Ahmet Arif olduğu görülmektedir[255].

Kahta bölgesinde önemli yerlerden birisi olan Sincik'te ahali aşiretlerden oluşmaktadır. İlk defa 1895 yılında açılan okuldaki eği-

251 Y.MTV.51/79.
252 Y.MTV.51/79; İ.DH. 1275/100267; DH.MKT. 1832/104.
253 İ.DH.1276/100404.
254 Hat.1607/24. Sultan Abdülhamit'in İslamcı politikası düşünülünce birbiri ile rekabet hâlinde olan iki aşiretin zekice bölgede üstün sağlamak için cami yaptırarak Osmanlı yetkilileri nezdinde itibar sağlamak için yapılmış olmalıdır.
255 TS.MA.e.1381/29.

timin sürekli olmadığı görülmektedir. Bu nedenle eğitime uygun olmayan bir binada 1902 yılında yeniden eğitime başlanmıştır. Vilayet Salnamesi'ne göre okulun, 1907 yılında 64 öğrencisi bulunmaktadır. Bunların 50'si erkek, 14'ü ise kızdır. Muallim olarak Tahir Efendi görev yapmaktadır[256]. 1913 yılında buraya atanan Mehmet Tahir Efendi, maarif kayıtlarında zekâ düzeyi vasat olarak gösterilmekle birlikte derslerindeki mükemmelliği ve çalışkanlığı ile takdir toplamıştır. Derslerine girmeden önce çalışmakta olup bölgedeki çocuklara Türkçe öğretmede oldukça başarılı olup Türkçe ve Kürtçe bilmektedir[257]. Alut muallimi Osman Zeki, evli barklı ve çocuklu bir öğretmen olarak son derece zeki bir adam olarak ilköğretim programlarını mükemmel derece ile işlemektedir. Türkçe, Kürtçe bilmekle birlikte Arapça ve Fransızcaya da kısmen hâkimdir. Köyün ahalisini, çocuklarını okula göndermesi için tergip ve teşvik etmektedir. Okul dışında ahaliye dindar bir kişi olarak Kuran tilaveti yapmakta, devlet ve milletle ilgili teşvik edici güzel nasihatlerde bulunmaktadır. Ayrıca köy ahalisini çocuklarını rüştiyeye göndermeleri için çabalamaktadır. Narince okulunun hocası Mehmet Efendi bekar, zeki ve okuldaki dersleri işleyişi mükemmeldir. Türkçe ve Kürtçe bilmektedir. Tokaris mektebinin hocası Yusuf Hoca, yaşlı, yeterince zeki olmayan derslerine devam eden, ancak konularına tam olarak hâkim olmayan ve mesleğini sevmeyen bir hocadır. Türkçe ve Kürtçe bilmektedir[258]. 1916-17 yıllarında köy okulunun öğretmeninin olmaması, muhtemelen seferberlik sırasında öğretmeninin askere alınmasından kaynaklanmaktadır.

1916-1917 yılında ise Cihan Harbi'nin etkisi olsa gerek okul mevcudu epeyce azalmıştır. Bu yılda okula 4 yeni öğrenci kaydolurken 1'i hastalık ve 1'i vefattan olmak üzere toplamda 16 öğrenci okulu bırakmıştır. Sene sonunda okulda kalan öğrenci sayısı sadece 6'dır ve hepsi de sınıfta kalmıştır. Bu rakamlardan savaş etkisinin bu okuldaki öğrenci devamlılığına büyük darbe vurduğu anlaşılmaktadır. 1916-1917 ders yılında Sincik'e denetime gelen teftiş heyeti mektep binasını eğitim öğretime muvafık bulmayarak, nüfusuna göre buraya birer derslikli iki mektebin inşa edilmesinin icap ettiğini; bunun içinse en az 8.000 kuruş gerektiğini raporlarında belirtmiştir[259].

256 Ahmet Nalcı, *a.g.e.,* s.263.
257 MF.MKT. 1188/52.
258 MF.MKT. 1188/52.
259 Ahmet Nalcı, *a.g.e.,* s.263

2.1.5. 1900 Yılında Adıyaman ve Çevresinde Yeniden Açılan İptidaî Mektepler

1900 yılında Osmanlı Devleti'nin eğitimde gerçekleştirmeye çalıştığı reform ve yenileştirme çabaları sırasında Adıyaman'da kapalı olan bazı okulların bir kez daha yenileriyle birlikte faaliyete girdikleri görülmektedir. Bu bağlamda 1900 yılında Adıyaman'da açılan iptidai mektepleri ve yerleri aşağıdaki tabloda belirtilmiştir[260].

Liva	Kaza	Okul Derecesi	Bulunduğu Yer	Açılış Tarihi	Masraf Miktarı (Kuruş)
Malatya	Besni	İptidai	Tut	1895	1.100
Malatya	Besni	İptidai	Şambayad	1895	800
Malatya	Besni	İptidai	Belviren	1895	600
Malatya	Besni	İptidai	Pervari (?)	1895	700
Malatya	Besni	İptidai	Suvari/Süvarlı(?)	1895	1.200
Malatya	Besni	İptidai	Hoydi/Hevidi(?)	1895	500
Malatya	Besni	İptidai	Keysun/Çakırhöyük	1895	650
Malatya	Besni	İptidai	Kızılin	1895	850
Malatya	Besni	İptidai	Kuyucak (Ova)	1895	900
Malatya	Adıyaman	İptidai	Koçali	1895	900
Malatya	Adıyaman	İptidai	Susar (?)	1895	1.300
Malatya	Adıyaman	İptidai	Çalğan	1895	750
Malatya	Adıyaman	İptidai	Karıcık	1895	600
Malatya	Kâhta	İptidai	Alut	1895	800
Malatya	Kâhta	İptidai	Sincik	1895	1000
Malatya	Kâhta	İptidai	Tokaris/Akıncılar	1895	750

Tablo 15. *1900 yılı itibariyle Adıyaman ve çevresindeki aktif iptidailer ve masrafları*

260 Ünal Taşkın, "Maarif Salnamelerinde Mamuratülaziz", *JASSS*, 6/3, 2013, s. 1332.

Yukarıda da görüldüğü üzere Osmanlı Devleti tarafından, büyük bir bölümü Besni'de olmak üzere Adıyaman çevresinde toplamda 16 okul ilk defa veya yeniden açılarak 13.400 kuruşluk bir masraf yapılmıştır[261]. Yapılan bu masrafların büyük bir bölümü ya var olan okulların yeniden inşası için veya açılması istenen mahallerden okul için uygun binaların satın alınması için kullanılmıştır[262]. Bu harcamalara dair bilgiler daha sonraki yıllara ait Maarif salnamelerinde tekrarlanmıştır. Nitekim 1903 yılına ait Maarif Salnamesi'nde de aynı okulların adlarının geçtiği görülmektedir[263]. Bu okullardan bazılarının hocalarına ait masraflar bulundukları kazanın mal sandığından ödenmiştir. 1897 yılında Kahta'nın Alut köyünün ilköğretim okulunun hocalarının aylık ücreti 100 kuruştur[264].

Kaza Merkezi	**Okulun Bulunduğu Yer**	**Hoca Adı**	**Talebe**	
			Erkek	Kız
Kâhta	Kâhta	-	-	-
Kâhta	Sincik	Tahir Efendi	50	14
Kâhta	Tokaris (Akıncılar)	Yusuf Efendi	44	-
Kâhta	Alut(?)	Osman Efendi	41	-
Kâhta	Narince	-	-	-
Kâhta	Gülek	-	-	-
Gerger	Gerger	-	18	-
Besni	Perveri	Hacı Ömer Efendi	21	-
Besni	Keysun	Halid Efendi	16	-
Besni	Şambayad	Mehmet Zeki Efendi	14	-

261 *Salname-i Nezareti Maarifi Umumiye 1317*, Matbaa-i Amire İstanbul, s. 1178-79; *Salname-i Nezareti Maarifi Umumiye 1317*, Matbaa-i Amire İstanbul, s,1381; *Salname-i Nezareti Maarifi Umumiye 1318*, Matbaa-i Amire İstanbul, s. 1552-1553; *Salname-i Nezareti Maarifi Umumiye 1319*, Matbaa-i Amire İstanbul, s.884-885; MF.MKT. 484/47. 31 Ocak 1900 tarihinde Çalgan, Gözene, Karıcık, Alut ve Tokaris ilkokullarının hocalarının Veli, Ahmed, Hüseyin, Sıdkı, Hüseyin Osman adlı kişiler olduğu görülmektedir. Bkz. MF. MKT. 484/47.

262 *Salname-i Nezareti Maarifi Umumiye 1318*, Matbaa-i Amire İstanbul, s.1552.

263 *Salname-i Nezareti Maarifi Umumiye 1321*, Matbaa-i Amire İstanbul, s.659.

264 TS.MA.e. 1372/2.

Besni	Tut	Mustafa Sıtkı Efendi	35	-
Besni	Kızılin	Mehmet Efendi	31	-
Besni	Belviran	Ali Efendi	39	-
Besni	-	Yakub Efendi	20	-
Besni	Sürgü	Mehmet Efendi	43	-
Besni	Hevidi	-	29	-
Adıyaman	Kocan	Mahmut Efendi	24	-
Adıyaman	Çalğan	Ahmet	21	-
Adıyaman	Koç Ali	Münhal	-	-
Adıyaman	Samsad	Münhal	-	-
Adıyaman	Karıcık	Hacı Hüseyin Efendi	20	-

Tablo 16. *1907-1908 yıllarında Adıyaman ve çevresinde bulunan iptidai mekteplerin durumu*

1908 yılının vilayet salnamesinden çıkarılan bu tabloya göre, Adıyaman ve çevresinde toplamda 20 okul bulunmakta ve bunlar arasında sadece Sincik nahiyesindeki okulda erkeklerin yanı sıra kız çocuklarına da eğitim verilmektedir[265]. Aynı yıl Besni'de 748 öğrenciye sahip 38 iptidai okulu bulunduğu ve bu okulların öğrenci ortalamasının 15 ile 16 arasında değiştiği görülmektedir[266]. Yukarıda da ifade edildiği gibi, Adıyaman'da Müslümanlara ait okulların niceliğinin belirlenememesindeki en büyük sıkıntı daha önce salnamelerde var olan bazı okulların sonraki salnamelerde belirtilmemesidir. Nitekim 1894 yılında Besni'de İdris Mahallesi ve Çavuşbaşı Mahallesi'ndeki okullar; Adıyaman'da Eslemez Bey, Hoca Ali isimli okullar ve Kâhta merkezdeki okula daha önceki salnamelerde değinilmesine rağmen 1908 yılına ait olan salnamede değinilmemiştir[267].

Adıyaman bölgesindeki okulların sayısındaki belirsizlikler, ya okulların düzenli bir şekilde işlememesinden veya Besni örneğinde olduğu gibi salnamelerde bulunanların ayrıntılı şekilde yazılmama-

265 *Osmanlı Salnamelerinde Adıyaman 1286-1325/1869-1908,* s. 278, 280, 281-284, 301; Adnan Işık, *a.g.e.*, s.420-421. 1904 yılında Karıcık Karyesi Mekteb-i İptidai Muallimi Hüseyin Efendi, Hac farizasını yerine getirmek için izin istemiştir. Bkz. MF.MKT. 781/77.

266 Adnan Işık, *a.g.e.*, s.396.

267 *Osmanlı Salnamelerinde Adıyaman 1286-1325/1869-1908,* s.234-35., 294.

sından kaynaklanmakta olup bu gibi nedenler eğitim konusunda tam bir resim elde etmemizi zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte arşivlerden okullar ve okullarda görev yapan hocalarla ilgili aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere birtakım veriler elde edilebilmektedir.

Okul Adı	**Öğrenci Sayısı**	**Hocası**	**Yılı**
Sincik Nahiyesi	20	-	1912[268]
Koçali Nahiyesi Zey köyü	22	-	1914[269].
Keysun	22	-	1911[270].
Gerger Perdesu köyü	11	Mehmet Efendi	1910[271].
Adıyaman Mesropyan	-	Levon Efendi[272]	1913
Adıyaman İnas (kız) Mektebi	-	Faika Hanım[273]	1913
Hoca Ömer	-	Ahmet Efendi[274]	1913
Kab Camii	20-30	Mehmet Bedii Efendi[275]	1913
Karıcık nahiyesi	-	Ali Efendi[276]	1913

268 MF.İBT.459/89.

269 MF.İBT.515/49. Zey (Zek) karyesi, Koçali nahiyesine bağlı bulunan köylerden birisidir. Buradaki mektebinin hangi yılda açıldığı bilinmemektedir. Bununla birlikte okulun Meşrutiyet yıllarında okulun faal olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1913-1914 ders yılına ait bilgiler okul hakkında bize önemli bilgiler vermektedir. İlk olarak, okulun 4 ayrı sınıfının bulunması okulun en az 4 yıl önce kurulmuş olduğundan en geç 1910'da açılmış olmalıdır. Bu dönemde okulun öğrenci mevcudu ise 32'ydi. Bunlardan 22'si ihtiyat, 2'si birinci, 3'ü ikinci ve 5'i üçüncü sınıfta bulunmaktadır. İhtiyat sınıfının 10, diğer sınıfların ise tüm öğrencisi sınıfını başarıyla tamamlayarak bir üst sınıfa "terfi etmiştir". Bu rakamlara göre okulun başarı yüzdesi %62,5'tir. Okulda, kız öğrenci bulunmamaktadır. Sene sonunda yapılan imtihanlara nezaret edenler arasında köyün imamı, Hısn-ı Mansur Rüştiye mektebi Muallimi Sani, maarif kâtibi, okul muallimi Hüseyin Efendi müezzini de bulunmaktadır. Bu yıllarda okulun muallimi Hüseyin Efendi'dir 1254. Hüseyin Efendi 1877 (R. 1293) doğumludur. Muallimliğe 25 Mayıs 1908 tarihinde başlamış olup maaşı aylık 150 kuruştur 1255. Okul, seferberlik yıllarında da eğitim hizmetine devam etmiştir. Bkz. Ahmet Nalcı Tez, s. 250; MF. İBT., 515/49, (24 L. 1332/15 Eylül 1914).

270 MF.İBT. 453/63.

271 MF.İBT. 431/39.

272 Türkçe/Ermenice konuşabilir, muallim-i sani derecesine kadar ders verebilir.

273 Bekar.

274 Hoca Ömer Mahallesi Mektebi Muallimi Ahmet Efendi, Arapça ve Türkçe bilmekte olup rüştiyede çalışabilir.

275 Mehmet Bedii Efendi çok iyi derecede hafızdır. Kab Camii Mektebinde her sen yirmi otuz kadar öğrenciye diploma vermektedir. Rüştiye derecesinde eğitim verebilir. Türkçe kelam ve Arapçaya aşinadır. Yetiştirdiği öğrencilerden muallim-i sani olanlar vardır.

276 Arapça ve Türkçe bilir.

Muhacir (?) karyesi	-	Hakkı Efendi[277]	1913
Koçali nahiyesi		Hüseyin Efendi[278]	1913
Kuyucak nahiyesi		Mahmud Efendi[279]	1913
Samsat nahiyesi Birik köyü	-	Muhlis Efendi[280]	1913
Şambayat nahiyesi	-	Hasan Efendi[281]	1913
Kızılin köyü	-	Mehmet Efendi[282]	1913
Belveren köyü	-	Halil Efendi[283]	1913
Pervari köyü (?)	-	Hafız Efendi[284]	1913
Tut	-	Mustafa Efendi[285]	1913
Keysun	-	Ahmet Efendi[286]	1913
Sincik –Sincik (Ayrım Yok)	-	Mehmet Tahir Efendi[287]	1913
Kâhta-Sincik (Ayrım Yok)	-	Emin Hacı İsmail Efendi	1913
Kâhta kazası	-	Timur Efendi[288]	1913

277 Söz konusu arşiv belgesinde bilgi yok

278 Söz konusu arşiv belgesinde bilgi yok. Zek karyesi, Koçali nahiyesine bağlı bulunan köylerden birisidir. Buradaki mektebinin hangi yılda açıldığı bilinmemektedir. Bununla birlikte okulun Meşrutiyet yıllarında okulun faal olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1913-1914 ders yılına ait bilgiler okul hakkında bize önemli bilgiler vermektedir. İlk olarak, okulun 4 ayrı sınıfının bulunması okulun en az 4 yıl önce kurulmuş olduğundan en geç 1910'da açılmış olmalıdır. Bu dönemde okulun öğrenci mevcudu ise 32'ydi. Bunlardan 22'si ihtiyat, 2'si birinci, 3'ü ikinci ve 5'i üçüncü sınıfta bulunmaktadır. İhtiyat sınıfının 10, diğer sınıfların ise tüm öğrencisi sınıfını başarıyla tamamlayarak bir üst sınıfa "terfi etmiştir". Bu rakamlara göre okulun başarı yüzdesi %62,5'tir. Okulda, kız öğrenci bulunmamaktadır. Sene sonunda yapılan imtihanlara nezaret edenler arasında köyün imamı, Hısnı Mansur Rüştiye mektebi Muallimi Sani, maarif kâtibi, okul muallimi Hüseyin Efendi müezzini de bulunmaktadır Okul, seferberlik yıllarında da eğitim hizmetine devam etmiştir: Bkz . Ahmet Nalcı, *a.g.e.*, s.250; MF. İBT., 515/49, (24 L. 1332/15 Eylül 1914).

279 Mahmud Efendi, Rüştiye mektebi hocası olabilecek kabiliyette olup Türkçe, Arapça ve Farsça yazabilmektedir.

280 Söz konusu arşiv belgesinde bilgi yok.

281 Söz konusu arşiv belgesinde bilgi yok

282 Söz konusu arşiv belgesinde bilgi yok

283 Söz konusu arşiv belgesinde bilgi yok

284 Söz konusu arşiv belgesinde bilgi yok

285 Söz konusu arşiv belgesinde bilgi yok

286 Söz konusu arşiv belgesinde bilgi yok

287 Türkçe ve Kürtçe bilmekte olup Sincik bölgesinde aşiretlerin Kürtçe konuşmasından dolayı bunlara Türkçe öğretmek ilk amaçlardandır. MF.MKT. 1188/52.

288 İstenilen derecede iyi değildir. Vasattır. Çok yumuşak huylu olmasından dolayı öğrencilerini terbiye edememektedir.

Tokaris nahiyesi	-	Yusuf Efendi[289]	1913
Alut nahiyesi	-	Osman Zeki[290]	1913.
Mırdes nahiyesi Narince	-	Mehmet Efendi[291]	1913292

Tablo 17. *1910-1913 Yılları Arasında Adıyaman ve çevresindeki iptidai mekteplerin durumu*

25 Şubat 1914 tarihinde Elâzığ valiliğince masrafları karşılanmak kaydıyla ilköğretimin zorunlu olması kararlaştırılmıştır. Ancak bölgesel özellikleri göz önünde bulundurularak Adıyaman ve Kâhta bu kararın dışında bırakılmıştır[293]. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum ve bölgenin olumsuz şartlarına rağmen Adıyaman bölgesinde eğitim öğretim verilmeye çalışılmıştır.

Cihan Harbi'ne rağmen devlet yetkilileri taşradaki eğitim öğretim ihtiyaçlarının karşılanmasına çalışmıştır. Bu bağlamda diğer yerler gibi Adıyaman ve çevresinde bulunan okullara da eğitim materyalleri gönderilmiştir. Bu bağlamda dönemin eğitiminde yeri olan Tabakatülarz Levhası yani jeoloji levhası adlı dersin kitabı 29 Temmuz 1916 tarihinde gönderilmiştir. Söz konusu kayıt, Adıyaman'da ve Besni merkezde iki adet, Kahta'da ise bir adet okulun olduğunu göstermesi açısından önemlidir[294]. Ancak bu belgedeki sayının bölgenin tamamını yansıtmadığını söylemek mümkündür.

2.1.6. Kız Sıbyan Mektepleri

1897 yılında Elâzığ vilayetinin kazalarında kızlar için okulların açılması hız kazanmıştır. Bu bağlamda Adıyaman'da açılan okullardan birisi kızlara tahsis edilmiştir. Bu okulda görev almak isteyen Torun Bekir'in karısı Emine Hanım, kocasının vefatından sonra üç çocu-

289 Hasta olduğu için çalışamamaktadır. Vazifesinde devamlı ise de okuttuğu derslerde o kadar başarılı değildir. Türkçe ve Kürtçe, Osmanlıca okuyabilir ve yazabilir.

290 Alut nahiyesi mektebi iptidaisi Osman Zeki, elinden geldiğince programlara uymaya çalışan birisidir. Kürtleri eğitim için teşvik etmek ve birçok öğrenci yetiştirmekle birlikte Kürtler çocuklarını rüştiyeye göndermiyorlar. Alut Müdürüne göre Türkçe, Kürtçe, Arapça ve Farsçaya aşinadır. İcap ederse bu dillerde de yazı yazabilir. Osman Zeki aynı zamanda molla olduğundan insanlara Kur'an-ı Kerim okur ve onlara kuran-ı öğreten cemaatle namaz kılmaya alıştıran devlet adına birlik ve kardeşlik adına nasihatlerde bulunan birisidir.

291 Türkçe yazar ve okur.

292 MF.MKT.1188/52.

293 MF.İBT. 485/18.

294 MF.İBT.590/19.

ğuyla geçim sıkıntısı çektiğini belirterek başladığı dilekçesinde otuz yıldan beri ilim yolunda olduğunu, hüsn-i hat bildiğini belirtmiş ve vatanın kız çocuklarının eğitimsiz bırakılmaması için aylık 150 kuruş maaşla görevlendirilmesi için Malatya Mutasarrıflığı'na başvuruda bulunmuştur. Ancak daha sonraki gelişmelerden anlaşıldığı üzere bu konuda vilayet bütçesi müsait değildir[295]. 1913 yılında bu okulda Adıyaman ahalisinden bekar bir öğretmen olan Faika Hanım görev yapmaktadır[296]. Maarif kayıtlarında Faika Hanım için zeki, vazifesine dikkat eden ilkokul için yeterli meslek bilgisine sahip bir hoca hanım olduğu ifade edilmiştir[297].

XIX. yüzyılda başta II. Abdülhamit döneminde olmak üzere birçok hükümdar döneminde ülkenin birçok yerinde okullar açılmıştır. Bu yüzyılda Adıyaman'da ilköğretim faaliyetlerinde meydana gelen en büyük değişiklik, sıbyan mektebinin iptidaiye dönüştürülmesidir. Ancak açılan bu okullarda kız çocuklarının eğitim olanaklarından erkekler kadar yararlanamadığı gibi eğitimin de düzensiz işlediği görülmektedir. Hatta bu nedenle bazı okulların açılıp tekrar kapandığı ve yetersiz kaldığı görülmektedir. Bunda halkın eğitime gereken önemi vermemesi ve maddi anlamda yaşanan yetersizlikler etkili olmuştur. Buna rağmen Osmanlı döneminde Adıyaman'da okullaşma oranının en fazla olduğu dönemin II. Abdülhamit dönemi olduğu bilinmektedir. Cumhuriyet'in ilanından sonra Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na kadar belirli bir şekilde varlıklarını sürdüren bu okullar adı geçen kanun ile kapatılmıştır.

2.2. Rüştiye Mektepleri

Genel olarak Osmanlı eğitim anlayışı ve bu anlayış çerçevesinde oluşturulan eğitim kurumları, kendinden önceki Türk-İslam devletlerinin ilmî geleneğinden tevarüs etmiştir. Ancak bu kurumlar, zamanla çağın ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalmaya başlamışlardır[298]. Bu nedenle Osmanlı eğitim anlayışında değişikliklere gidilerek bu eksiklik giderilmeye çalışılmıştır. Bu anlamda XIX. yüzyıl Osmanlı eğitim anlayışında yapılan önemli reformlardan birisi sıbyan mekteplerinin bir üst seviyesi olan rüştiye mekteplerinin açılmasına karar verilme-

295 MF.MKT. 424/40; Ahmet Nalcı, *a.g.e.,* s.189.
296 MF.MKT.1188/52.
297 MF.MKT. 1188/52.
298 Cavit Binbaşıoğlu , *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi,* Anı Yayınları, Ankara 2009, s. 60-61.

sidir[299]. Bu okullara *rüştiye* denilmesinin nedeni, öğrencilerin ergenlik çağına yani 14 yaşına erişinceye kadar buralara devam edeceklerinin düşünülmesidir. Rüştiye aynı zamanda "reşit olmaya başlayan kişilerin oluşturduğu okul" anlamında kullanılmıştır[300].

1846 yılında Mekatib-i Umumiye Nazırlığı'nın kurulmasıyla birlikte yeniden düzenlenen eğitim sisteminde sıbyan mekteplerinin tamamlayıcısı olarak rüştiye mektepleri açılmıştır. Bu okullardan mezun olan kişilerin merkez ve taşradaki çeşitli devlet kademelerinde memurluk görevini icra edebilmesi amaçlanmıştır[301]. Bu nedenle rüştiye mekteplerinde Osmanlıca okuma ve yazma, Arapça, Farsça dilbilgisi ve matematik dersleriyle rika yazısının öğretilmesine önem verilmiştir[302]. Abdülhamit ve II. Meşrutiyet devirlerinde ise derslere yabancı dil, fen ve sosyal dersleri gibi yeni dersler eklenmiştir.

Rüştiyeler, erkek, kız, karışık, askeri ve özel rüşdiyeler şeklinde açılmış ve bütün Osmanlı ülkesine yayılmıştır. Rüşdiyelerin programı da çeşitliliğine göre değişiklikler göstermiştir. Genel olarak bu mekteplerin hem yükseköğretime hem mesleğe yönelik programları uyguladığı görülmektedir. Rüştiye mekteplerine bir iki defa Kur'an-ı Kerimi hatmetmiş ve ilmi hal okumuş olan öğrencilerin alınması öngörülmüştür. Bu mektepte okunacak dersler ise Türkçe, Tuhfe ve Nuhbe, Sübha-i Sıbyan gibi dil, Birgivî Risalesi ve diğer ahlak kitapları, hat ve kitabet dersleri olarak programlanmıştır. Bu mektebi bitiren öğrenciler kabiliyet ve başarısına göre, kurulmuş olan yüksekokullardan istedikleri birine alınacaklardı. 1846 talimatnamesine göre, buralarda Kur'an-ı Kerim, Akaid, Arapça, Hesap ve yazı öğretilmekteydi. 1848'de bu programa Farsça, Coğrafya ve Hendese ilave edildi. 1867'ye kadar rüştiyelere yalnızca Müslüman öğrenciler alınırken, bu tarihten sonra gayrimüslim çocukları da alınmıştır[303].

299 Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi, C. 1-2,* Eser Matbaası, İstanbul 1977, s. 284.

300 Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi,* TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 91.

301 Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s.164.

302 Selçuk Akşin Somel, "Kırım Savaşı, ıslahat fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler", 150.Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856), İstanbul: *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi*, 2007, s.64-65.

303 Ünal Taşkın, "1317 (1899-1900) Maarif Salnâmesi'ne Göre Trabzon Vilayeti'nde Eğitim Kurumları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi-The Journal of International Social Research*, (Volume 2/7 Spring), 2009, s. 248; Ünal Taşkın vd., *Elazığ Eğitim Tarihi*, Elazığ, 2010, s. 35;; Ünal Taşkın, "Maarif Salnamelerinde İşkodra Vilayetine Ait Veriler", *Yeni Türkiye*, 21/67, Mart-Haziran 2015, s. 1668; Ünal Taşkın "Vilayet ve Maarif Salnamelerine Göre Turgutlu

Rüştiyelerde öğretmen okullarından mezun olan *muallim-i evvel*, diğer muallimlerden üstün olarak onların vazifelerini tam layıkıyla icra etmelerini sağlamakla görevlidir. Zira bu unvan Osmanlı Devleti'nde öğretmen okullarından öğretmenlere verilen bir unvan ve ayrıcalıktır. Mektepte devletçe belirlenen dersler ve kitaplar dışında başka bir kitap veya ders verilmesi yasaktır. Aksi davranan muallimlere verilen ceza görevden el çektirilmesidir[304]. Okullarda bulunan öğretmen okulu mezunu olmayan, ancak bilgilerinden ve eğitim işlerinden faydalanmak üzere görevlendirilen diğer eğitimcilere ise *muallim-i sâni* yani ikinci öğretmen adı verilmiştir.

2.2.1. Adıyaman Rüştiye Mektebi

Osmanlı Devleti'ndeki yeni eğitim anlayışının bir parçası olarak Diyarbakır Valiliği tarafından 1870 yılı başlarında aralarında Malatya, Besni ve Adıyaman'ın da bulunduğu merkezlerde rüştiye mekteplerinin açılması yönünde çalışmalar yapılmıştır. Bu bağlamda Adıyaman'da ilk rüştiyenin inşaatı 1871 yılında tamamlanmış; ancak muallim ve ödenek yetersizliğinden eğitim öğretim başlayamamıştır[305]. Adıyaman'daki rüştiye mektebi, Musalla Caddesi'nde açılmıştır[306]. 1903 yılında ise bu okulun Hallaçlar Pazarı'nın yakınlarında olduğu kaydedilmektedir[307].

1874 yılı salnamesinde de varlığı belirtilen Adıyaman Rüştiyesi'nin[308] bina olarak hazır olmasına rağmen öğretmen ve diğer eğitim öğretim materyallerinin eksikliği nedeniyle faaliyete geçmesi ancak 1875 yılı eğitim öğretim yılında gerçekleşmiştir[309]. Buradaki eğitim ve öğre-

Kazasında Osmanlı Eğitim Kurumları", *Uluslararası Turgutlu Sempozyumu Bildirileri*, C. 2, Turgutlu, 2018, s. 914; Ünal Taşkın – Metin Kopar, "Maarif Salnamelerine Göre II. Abdülhamit Devrinde Osmanlı Vilayetlerinde Açılan Eğitim Kurumları", *3. Uluslararası Gap Sosyal Bilimler Kongresi*, Adıyaman, 2019, s. 582; Ünal Taşkın, "Vilayet ve Maarif Salnamelerinde Trablusgarp ve Bingazi'deki Eğitim Kurumları Hakkında Veriler", *Abay Kunanbayev Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları-III*, Gaziantep, 2020, s. 436; Ünal Taşkın, "Maarif Salnamelerinde Osmanlı Vilayetlerine Dair Veriler: Yemen ve Hicaz Vilayetleri", *Bilge Tonyukuk Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları-I*, Gaziantep, 2020, s, 236.

304 Mahmut Cevad İbnü'ş-Şeyh Nâfi, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrâât*ı,M.E.B Yay., Ankara 2002, s.297-300.

305 Said Öztürk, "a.g.e.", s.142.

306 Mehmet Köçer, Murat Babuçoğlu ve Cengiz Eroğlu, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Mamuratülaziz (1869-1907),* Ankara 2009, s. 367.

307 İbrahim Kandırırık, *a.g.e.*, s.44.

308 Talip Atalay, "Diyarbekir Vilayeti'nde Hısnımansur, Kâhta ve Besni", *Medeniyetler Kavşağı Adıyaman*, Adıyamanlılar Vakfı Yay., İstanbul 2008, s. 152.

309 Talip Atalay, "a.g.m., s.168; *Osmanlı Salnamelerinde Adıyaman 1286-1325/1869-1908*, s.112.

tim faaliyeti, 8 Şubat 1874 tarihinde Kudüs Mekteb-i Rüştiyesi'nin Muallim-i Sânisi Muhsin Efendi'nin görevini yerine getirmemesinden dolayı maaşının Adıyaman Rüştiye Mektebi Muallim-i Sânisi Şeyh Muhammed Efendi'ye verilmesiyle ancak başlayabilmiştir[310]. Bu maaşın bir kısmı 1874 yılında rüştiyeden sıbyan mektebine çevrilen Akhisar Rüştiyesi'nden arta kalan tahsisatın aktarılmasıyla karşılanmıştır[311]. Aynı yıl Hasan Babazade Mehmet Ali, kendi isteği üzerine Maarif Komisyonu tarafından senelik 300 kuruş maaşla Adıyaman Rüştiye Mektebi'ne kapıcılık görevine atanmıştır[312]. Bu dönemde Musalla Mahallesi'nde açılan okulun bir yıllık masrafı için 600 kuruş ve hocası olan Şeyh Mehmet Efendi için 300 kuruş tahsisat ayrılmıştır[313]. Okulun açılmasına rağmen sorunları, ihtiyaçları ve sıkıntıları bir türlü bitmemiştir. Öğretmen ve eğitim giderleri dışında diğer bir sorun da öğrencilerin kullanacakları eğitim materyali ile ilgili olmuştur. Bu amaçla Maarif Nezareti'nden kitaplar istenmiştir. Bunun için 1875 yılında yeni açılan Hısn-ı Mansur Rüştiye Mektebi öğrencileri için istenen kitap ve risalelerden Maarif Kütüphanesi'nde mevcut olanlardan bir kısmı öğrencilerin istifadesi için 4 Mayıs 1875 tarihinde gönderilmiştir[314]. Konuyla ilgili yapılan yazışmalarda okulun kitap materyal sorununun devam ettiği görülmektedir. Nitekim söz konusu okul ile ilgili materyallerin 30 Kasım 1876 tarihinde gönderildiğine dair bir belge bulunmaktadır[315]. Bu materyaller arasında haritalar ve kitaplar bulunmaktadır. Gönderilen eğitim materyalinin toplam sayısı 47'dir. Bu da bize öğrenci sayısı için önemli ipuçları vermektedir. Osmanlı Maarif yetkilileri, 23 Kasım 1876 tarihinde gönderilen materyalin Hısn-ı Mansur Rüştiyesi'ne ulaşıp ulaşmadığının kendilerine bildirilmesini ve okul envanterine kaydedilmesini istemişlerdir. Bu durum söz konusu materyalin öğrencilere şahsi olarak verilmediğini okula verildiğini göstermesi bakımından önemlidir. Öte yandan eğitim öğ-

310 MF.MKT. 17/3; A.}MKT.MHM. 475/58. 14 Mart 1874 tarihinde Kudüs Rüştiye Mektebine devam eden öğrenci azlığından dolayı muallimi Şeyh Mehmet Efendi yeniden açılan Adıyaman Rüştiye Mektebi'ne görevlendirilmiştir. Bkz. İ.DH. 680/47411.

311 MF.MKT.17/80.

312 MF.MKT.20/50; İ.DH. 680/47411.

313 Said Öztürk, "a.g.e.", s.142. Murat Gökhan Dalyan-Ali Ünişen, "Yüzyılda Adıyaman ve Çevresindeki Rüştiye Mektepleri", *Afyon Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.12, Sayı 2, 2010, s. 66-72.

314 MF.MKT.27/197; MF.MKT.32/146.

315 MF.İBT. 9/59.

retim materyalinin Adıyaman'a ulaşıp ulaşmadığının merkeze bildirilmesinin istenmesi daha önce gönderilenlerin ulaşmadığı izlenimini uyandırmaktadır[316]. Bu eksiklik muhtemelen Adıyaman Rüştiyesi'nin eğitim öğretim faaliyetlerini olumsuz etkilemiştir. 1875 yılına kadar Adıyaman Rüştiyesi'nin açılmama nedenleri arasında muallim ve materyal eksikliğinin dışında diğer bir önemli etken de Adıyaman halkının eğitime yeterince ilgi göstermemesidir[317].

1876 yılında okulun temizlik ve diğer işlerinin görülmesi için hademe atanmıştır[318]. 1876 yılında Adıyaman Rüştiye Mektebi Muallim-i Sanisi Mehmet Efendi vefat etmiştir. Onun yerine, yapılan imtihanla Seyyid Efendi seçilerek numune hat yazısı ve ataması için Diyarbakır vilayetine yazı yazılmıştır[319]. Elâzığ Maarif Vekaleti tarafından Adıyaman Rüştiyesi'nin faaliyetleri takip edilmiş ve okuldan 1878 yılında olduğu gibi devam çizelgeleri ve yıllık faaliyet raporları istenmiştir[320]. Bu durum 1879 yılında da devam etmiştir. Adıyaman Rüştiye Mektebi'nden merkeze gönderilen evrakta öğrencilerin sayısı ve devam durumları ile birlikte verilen derslere yer verilmediğinden bundan sonra gönderilecek evrakta buna dikkat edilmesi istenmiştir[321].

Tarih	Rüşdiyenin Adı	Muallim	Talebe Sayısı	Bevvab/Kapıcı
1875	Hısn-ı Mansur Rüştiyesi	Muallim-i Sani Mehmed Efendi	25	Mehmed Ali Efendi
1877	Hısn-ı Mansur Rüştiyesi	Muallim-i Sani Mehmed Efendi	30	Mehmed Ali Efendi
1882	Hısn-ı Mansur Rüştiyesi	Muallim-i Sani Mehmed Efendi	30	Mehmet Ali Efendi

Tablo 18. *1875-1882 Yıllarında Adıyaman Rüştiye Mektebinin Durumu*[322]

316 MF.İBT. 9/22.
317 Talip Atalay, "a.g.m., s.169.
318 Murat Babuçoğlu ve Cengiz Eroğlu, *a.g.e.*, s.235; *Osmanlı Salnamelerinde Adıyaman 1286-1325/1869-1908*, s.134.
319 MF.MKT.41/42. Nalcı yanlışlıkla bu tarihi 1878 tarihini verdiği gibi "Seyyid Efendi'nin gayretleriyle öğrenci mevcudunda bir kıpırdanma olmuştur. Mektebin öğrenci sayısı 1881'de 26 iken, 1882 ve 1883 yıllarında 31'e ve 1884 yılında 35'e yükselmiştir." şeklinde yaptığı değerlendirme de Osmanlı belgesi de konuyla ilgili değildir. Sehven kullanılmıştır. Bkz. MF. İBT., 20/19
320 MF.MKT.56/15.
321 MF.MKT.63/106.
322 Said Öztürk, "a.g.e.", s.144.

1877 yılında rüştiyelerin işleyişi konusunda herhangi bir atama ve sayısal değişiklik yaşanmamıştır[323]. Osmanlı Devleti, bütün rüştiyeler gibi Adıyaman Rüştiyesi'nin de faaliyetlerini takip etmiş ve kurumdan 2 Mayıs 1878 tarihinde olduğu gibi devam çizelgelerini ve yıllık faaliyet raporlarını istemiştir[324]. 16 Temmuz 1879 tarihinde bir kez daha öğrencilerin sayıları, devam durumları ve hangi dersleri gördükleri bir cetvele işlenerek Maarif Müdürlüğü'ne, oradan da genel merkeze göndermeleri istenmiştir[325]. Bu durum daha sonraki dönemlerde de devam etmiş ve her üç ayda bir bu devam ve mevcut cetvellerin gönderilmesi istenmiştir[326]. Bu şekilde Osmanlı Devleti, Adıyaman'da ve diğer şehirlerde bulunan rüştiyelerdeki işleyişi takip etmeye çalışmıştır. 17 Ocak 1914 tarihinde Elazığ Maarif Müdürlüğü tarafından hazırlanan eğitim istatistiklerinde 11 şehir eksiktir ki bunlardan iki tanesi Besni ve Kahta'dır. Bu iki yerin öğrencilere ve öğretime ait olan eksik listelerin yeniden hazırlanarak merkez vilayete gönderilmesi istenmiştir[327]. 12 Şubat 1910 tarihinde Adıyaman Rüştiye Mektebi Muallim-i Sânisi Habib Efendi, eğitim dışında köylerdeki arazi ve mülkleriyle uğraştığı için Vilayet Maarif Müdürlüğü'ne şikâyet edilmiş ve görevden alınması veya değiştirilmesi istenmiştir. Bunun üzerine verilen cevapta hocaların atanması veya değiştirilmesinin mahalli idare tarafından yapılacağı ifade edilmiştir[328].

Osmanlı Devleti aynı zamanda Adıyaman ve çevresindeki rüştiyelerde ve diğer okullarda görev yapan hocaların özgeçmişleri dahil evraklarını maarif müdürlüklerindeki arşivlerde dosya halinde tutmaya çalışmıştır. 27 Ağustos 1913 tarihinde Adıyaman Rüştiye Mektebi hat Muallimi Arif Mazhar Efendi'ye daha önceden kendisine gönderilen özgeçmişi ile ilgili evrakın doldurularak eksikliklerin giderilmesi istenmiştir. Bu şekilde taşrada da olsa Osmanlı Devleti, hocaların sicil kayıtlarını oluşturmaya çalışmıştır[329].

323 *Osmanlı Salnamelerinde Adıyaman 1286-1325/1869-1908*, s.150.
324 MF.MKT.56/15.
325 MF.MKT. 63/106.
326 MF. İBT.115/15.
327 MF.İBT.478/6.
328 MF.İBT.261/109.
329 MF.İBT.449/63.

Yılı	1883/1298	1884/1299	1885/1300	1886/1301	Toplam
Sınıfı	1	4	4	4	-
Öğrenci Sayısı	-	26	31	31	35
Devam Eden	-	-	-	-	35
Zikr-i Cemil Kazanan330	-	-	-	-	6
Mazhar-ı Mükafat	-	-	--	-	3
Diploma (Şehadetname) Alan	-	-	-	-	-

Tablo19. *Hısn-ı Mansur Rüştiyesi*[331]

Ancak zamanla rüştiye mekteplerindeki faaliyetlerin istenilen düzeyde olmadığı anlaşılmıştır. 1889 yılının sonunda Adıyaman Rüştiye Mektebi'nin hocası Seyyid Efendi'nin vefatından dolayı karısı ve üç oğluna 150 kuruşluk bir maaş bağlanmıştır[332]. Nitekim 1889 yılında Adıyaman ve Besni mekteplerinin ıslahata ihtiyacı olduğu belirtilerek, Adıyaman Rüştiyesi'nin muallim-i sâniliğine Mustafa Efendi'nin getirilmesi uygun görülmüştür[333]. 1890 yılında Adıyaman Rüştiyesi'nin talebe sayısı 30'dır[334].

1890 yılında Adıyaman Rüştiye Mektebi'nde eğitim, sadece muallim-i sânilik rütbesine sahip bir eğitimci tarafından verilmiştir. Söz konusu muallim-i sâni, ders yükünün fazla olmasından dolayı yalnızca bazı derslerle ilgilenebilmiş ve diğer dersler hoca eksikliğinden dolayı verilememiştir. Bunun yanı sıra okulun 50-60 arasında değişen mevcudu sebebiyle acil bir şekilde hat ve rika hocasına ihtiyaç duyul-

330 Zikr-i cemîl (güzel hatırlanma), herhangi bir mükâfat kazanamamış talebeyi daha fazla çalıştırarak mükâfat kazanmaya teşvik etmek için verilen belgeye denilmektedir.

331 MF.İBT.20/19.

332 ŞD.899/17.

333 MF.MKT. 117/56.1890/91 yılında Mustafa Efendi'nin nüfus kayıt örneği istenilmiş ve bu kay 1894 yılında gönderilmiştir. Bkz MF.MKT.178/102;MF.MKT.222/13. 1897 yılında sekiz sene boyunca Adıyaman Rüştiyesi'nde sekiz sene muallim-i sâniliğe devam eden Mustafa Avni Efendi, maaşı 500 kuruş olan Muallimi evveliğe atanmasını istemiş olmasına rağmen bu isteği kabul edilmemiştir. Bkz. MF.MKT.364/60; *Osmanlı Salnamelerinde Adıyaman 1286-1325/1869-1908*, s.199-202.

334 *Osmanlı Salnamelerinde Adıyaman 1286-1325/1869-1908*, s. 205-208.

duğu belirtilmiştir. Bunun için aylık 100 kuruş maaşla Adıyaman Kaymakamlığı Tahrirat Memuru yazı işleri kâtibi olan Hasan Efendi'nin tayin edilmesi istenmiştir. Ancak gelen cevapta muallim-i sânilikle idare edilen ve ehemmiyetsiz olan bu tür rüştiyelerin lağvı veya ıslah edilmesi gerektiği, yeni bir maaşın tahsis edilemeyeceği, masrafların yerel idarece karşılanması gerektiği bildirilerek olumsuz cevap verilmiştir[335]. Aynı yıl Adıyaman'da açılan ilköğretim okulunun öğretmen maaşlarının, geliri Adıyaman Rüştiyesi'ne ait olan iki dükkânın 700 kuruş olan kirasından karşılanması için başvuruda bulunulmasına karşın bakanlık bunun uygun olmadığını bildirerek gelirin rüştiye mekteplerine ait olduğunu belirtmiştir. Ayrıca iptidai okullarının ve buralarda görev yapan muallimlerin her türlü masrafının ahali tarafından karşılanmasını istemiştir[336]. 1891 yılında Adıyaman Rüştiye Mektebi'nin muallim-i sâniliğine Mustafa Avni Efendi atanmıştır[337].

1893/1894 yıllarında Adıyaman Rüştiyesi'ne devam eden 46 öğrenci varken 5 öğrenci ise devamsızlık yapmaktadır[338]. 1894 yılında Muallim-i Sâni Mustafa Avni Efendi ve Bevvab Ali Efendi'nin idaresinde Adıyaman Rüştiyesi 50 öğrenciye sahiptir.[339] 1895 tarihinde Rüştiye Hocası Mustafa Avni, Adıyaman'dan merkeze gönderdiği yazıda, Rüştiye Mektebi'nin kalitesinin yükselmemesinin temel nedeni olarak okula gelen öğrencilerin adi okullardan rüştiye için hiçbir hazırlık yapmadan geldikleri için büyük zorluklar çektiklerini belirtmiştir. Birinci sınıfında 22, ikinci sınıfında 15, üçüncü sınıfında 8 ve dördüncü sınıfında 9 kişi olmak üzere 54 öğrencinin olduğu Adıyaman Rüştiye Mektebi'nin kalitesinin iyileşmesi için kazada bir iptidai mektep açılacak olursa bunun Rüştiye Mektebi'ne kayıt yaptıracak öğrenci sayının artmasına olumlu etki yapacağını vurgulamıştır[340].

1897 yılında Adıyaman Rüştiye Mektebi'nde okuyan öğrenci sayısı 60'a ulaştığından ve muallimi bunların hüsn-i hat dersine ve diğer derslerine yetişemediğinden bahisle Tahrirat Kâtibi Cemal Efendi'nin

335 MF.MKT.127/49.
336 MF.MKT.120/3; MF.İBT. 37/45
337 MF.MKT.113/41; MF.İBT. 37/45.Aynı tarihlerde 1901 Hozat Rüştiyesi Muallim Muavini Hafız Mustafa Efendi'nin Adıyaman Rüştiyesine tayin edildiği belirtilmektedir. Bkz. MF.MKT. 611/6.
338 MF.İBT.45/55.
339 MF.İBT.39/113.
340 MF.İBT. 43/88.

aylık 80 kuruşluk bir maaşla hüsn-i hat hocası olması kararlaştırılmıştır[341].

Rüştiye Adı	Tarihi	Muallimi	Talebe Sayısı	Hademesi
Hısn-ı Mansur	1896	Muallim-i Sani Mustafa Avni Efendi	53	AliEfendi342
Hısn-ı Mansur	1897	Muallim-i Sani Mustafa Efendi	60	-343.
Hısn-ı Mansur	1899	Muallim-i Sani Mustafa Efendi	49	1
Hısn-ı Mansur	1902	Rika Muallimi Cemal Efendi	-	Ali Efendi
Hısn-ı Mansur	1902	Muallim-i Sani Mustafa Avni Efendi	56	-344

Tablo 20. *1317/1899 Yılında Adıyaman ve Beni Rüştiye Mekteplerinin Durumu*

Bu okullarda görüldüğü gibi Adıyaman'daki Rüştiye Mektebi'nde *rika* yazısı öğretilirken Besni'de *hat* öğretilmektedir[345]. 1899 yılına ait olan Maarif Salnamesi'nde kazalardaki mekteplerin eğitime devam ettiği ve talebe sayılarının Adıyaman'da 49'a çıktığı görülmektedir[346].

1 Mart 1902 yılında Adıyaman Rüştiye Mektebi'nin muallim muavinliğine (yardımcı öğretmen) Hozat Rüştiyesi'ndeki muallim muavinlerinden Hafız Mehmet Efendi'nin getirilmesi hususu görüşülmüş ve aynı yıl ataması gerçekleşmiştir[347]. Yine aynı yıl Hısn-ı Mansur Rüştiye Muallimi Mustafa Avni Efendi, İstanbul'a gitmek için izin istemiştir[348].

341 MF.İBT.60/20; Ramazan Çelem, *Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Malatya Doğumlu Memurlar (1879 – 1909)*, T.C. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2014, s.82. Ramazan Çelem'in çalışmasında maaşın 80 kuruş olduğu belirtilmiştir.

342 MF.İBT.51/8. Bu sene öğrenci sayısı elli dört olarak görülmektedir. Ancak okulu terk edenlerden dolayı bu sayı değişmiştir. Dördüncü sınıf olarak yedi ve üçüncü sınıfta ise dokuz kişi okumaktadır. Bkz aynı eser.

343 MF.MKT.364/60; MF.İBT.60/20.

344 MF.İBT.115/15.

345 *Salname-i Nezareti Maarifi Umumiye*, 1317, s.1370-71.

346 *Salname-i Nezareti Maarifi Umumiye*, 1316, s.1171

347 MF.İBT.111/93; DH.MKT.792/62;739/29; MF.MKT. 611/6.

348 MF.İBT.191/93.

16 Mart 1902 tarihinde Adıyaman Rüştiyesi'nin iki öğrencisinin kaydı silinirken beş öğrencinin de yeniden kaydı yapılmıştır. Bu dönemde yeniden kaydı yapılan öğrenci üçüncü sınıfa kaydolurken diğerleri muhtemelen birinci sınıfa kaydolmuştur. Genel olarak sınıfların mevcuduna bakıldığında en kalabalık sınıfın birinci sınıf, en az öğrenciye sahip olan sınıfın ise dördüncü sınıf olduğu görülmektedir. Buna göre 1902 yılı eğitim yılında birinci sınıflar eğitim hayatına 22 kişi ile başlarken dördüncü sınıfta sadece 6 öğrenci bulunmaktadır. Bu durum rüştiyeye başlayan öğrencilerin %70'inin okulu tamamlayamadığını göstermektedir. Ayrıca rüştiye mektebine öğrenci yetiştirmesi için bir ibtidai mektebin açılması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Böylece rüştiye mektebine daha nitelikli öğrencilerin gelmesi amaçlanmıştır. Bu konuda öneride bulunan kişi Muallim-i Sâni Mustafa Avni Efendi'dir[349].

1902-1903 yıllarında Adıyaman Rüştiye Mektebi'ndeki eğitim kadrosu ve işleyişi hemen hemen aynıdır. 1903 yılında Adıyaman'daki rüştiye muallimi Mustafa Avni Efendi, hat muallimi Ahmet Cemal Efendi ve hademesi ise Ali Efendi'dir. Üç aylık ders yoklamalarına bakıldığında okuldaki ders yükünün en büyük kısmını Mustafa Avni Efendi çekmektedir. O, aylık ortalama 26-27 gün boyunca derslere girerken hüsn-i hat muallimi Ahmet Cemal Efendi ise haftada bir gün derse girmektedir. Öğrencilerin sınıf mevcuduna bakıldığında 54 ile 56 arasında değişkenlik göstermektedir. En fazla okulun terk edildiği sınıf olarak birinci sınıf görülürken dördüncü sınıflarda mevcutlar on civarındadır. Buna göre birinci sınıfın mevcudu 18-19 arasında değişirken ikinci sınıf 18, üçüncü sınıf 10 ve dördüncü sınıf 10 ile 11 arasında değişmiştir. Mustafa Avni ve Ahmet Cemal Efendi'nin aylık cetvellerde en çok dileklerde bulundukları konu okula temel oluşturması için bir iptidai mektebinin açılmasıdır. Zira rüştiyeye gelen öğrenciler çeşitli alt okullardan gelmektedir[350].

1907 yılında uzun yıllar Adıyaman Rüştiyesi'nde görev yapan Mustafa Avni Efendi Keban Rüştiyesi Muallimi Habib Efendi ile yerini değiştirmiştir. 12 Haziran 1907 tarihinde Avni Efendi tatilini geçirmek için İstanbul'a gitmek için izin istemiştir. Yapılan yazışmalarda görev yerlerini farklı olduğu görülerek kendilerinden ve Elazığ Maarif

349 MF.İBT. 115/15.
350 MF. İBT. 139/11; MF. İBT.115/15.

Müdürlüğü'nden bunun sebebi sorulmuştur[351]. 1908 senesinin ilk döneminde Hacı Habib Efendi'nin gözetiminde Rüştiye Mektebi'nin mevcudu 56 olmakla birlikte belgeye göre yıl boyunca bu sayı 55-56 aralığında değişmiştir[352].

15 Haziran 1908 tarihinde yaz dönemine geldiğinde Adıyaman Rüştiyesi'nin 42-44 civarında öğrencisi bulunmaktadır. Bu sayı sabit olmayıp zaman zaman değişmiştir. Ancak önceki yıllarda olduğu gibi öğrencilerin büyük bir bölümü mezun olmadan ayrılmaktadır. 1908 yılında dördüncü sınıf öğrencisi bulunmadığı gibi üçüncü sınıfta sadece üç öğrenci ve ikinci sınıfta sekiz öğrenci eğitim görmektedir. Geri kalanları birinci sınıflar oluşturmaktadır. Kasabanın büyüklüğüne göre bir muallim-i sâni dışında başka muallim muavini gibi eğitimcilerin de olması şiddetli bir gereklilik olarak ifade edilmiştir. Yine Hısn-ı Mansur'da modern iptidai tarzda okul olmadığı, yalnızca geleneksel mektepler olduğu, çoğunlukla Kuran-ı Kerim okutulduğu vurgulanmıştır. Bu durum rüştiye mekteplerinin öğrenci kaynağının nitelik olarak zayıf kalmasına neden olmaktadır. Bu nedenle rüştiyede mülazemet yani hazırlık sınıfı gibi bir sınıf bulunmaktadır[353]. 3 Nisan 1909 tarihinde Adıyaman Rüştiye Mektebi'nin öğrenci sayısı 58'e ulaşmıştır. Bu dönemde Muallim-i Sâni Mehmet Habib Efendi ve müstahdemi Hüseyin Efendi'dir[354]. 3 Ağustos 1909 tarihinde Hacı Habib Efendi'nin bu vasfına göre yeterli olduğu ifade edilmiş olmasına rağmen kasabanın büyüklüğünden dolayı buraya bir muallim-i evvel atanması gerektiği ifade edilmiştir[355]. Habib Efendi'nin kimi yerde Hacı kimi yerde de Mehmet ismiyle anıldığı görülmektedir.

15 Şubat 1910 yılında Vilayet Maarif Müdürlüğü'nden Maarif Nezareti'ne yazılar yazılarak üç bin haneden oluşan (yaklaşık 15 bin nüfus) Adıyaman gibi bir şehirde Rüştiye'nin idaresi için bir muallim-i sâninin yetersiz kaldığı, dolayısıyla bu hocaya ilave olarak bir muallim-i evvelin tayin edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Zira diğer türlü, çocukların eğitimden yeterince istifade edemediklerini dile getirmişlerdir. Ancak söz konusu yıl için tahsis edilen bütçenin

351 MF. İBT. 191/93.
352 MF. İBT.230/1. Başka bir belgede 44 olarak gösterilmiştir. Bkz. MF. İBT. 209/39.
353 MF. İBT. 209/39; MF. İBT. 217/103. Muallim-i Sani Habib Efendi, Kapıcı Hüseyin efendidir. Bkz. Aynı belge.
354 MF. İBT.245/50.
355 MF. İBT.238/48.

yeterli olmadığı, muallim-i evvel atamasının ileriki tarihlerde gerçekleşebileceği ifade edilmiştir[356]. 12 Şubat 1910 tarihinde yeniden istenen muallim-i evvelin ancak bütçede tahsisat olması halinde görevlendirileceği bildirilmiştir[357]. Bu dönemde Adıyaman Rüştiyesi'nin öğrenci mevcudu 40'tır[358].

1910 senesinde rüştiyede bulunan kırk dört öğrenciden dokuzu *aliyyü'l-alâ* (çok iyi), dördü *alâ* (iyi) ve biri *vasat* (orta) derece ile olmak üzere toplamda on dört kişi mezun olmuştur. Bu seneye ait olan imtihan cetvelinde öğrencilerin yerleşim yerlerine de yer verilmiştir. Buna göre 44 öğrenciden sadece iki tanesi köylüdür. Bu kişilerden Göklanlızade Senai Efendi orta derece ile mezun olurken birinci sınıfta bulunan Teşikanlızade Mahmud Efendi ise köyde olduğundan okuldaki sınavlara katılamamış ve bir üst sınıfa geçememiştir. Bu durum köyden gelenlerin eğitimlerine devam konusunda sıkıntılar yaşadığının bir göstergesi olabilir[359]. Bu dönemde rüştiye mektebine devam eden öğrencilerin ailelerine ve lakaplarına bakıldığında şehrin ileri gelen ailelerinin ve esnafların çocukları oldukları görülmektedir.

1911 yılında Adıyaman ve Besni'ye, şehirlerin büyüklüğü ve öğrencilerinin göstermiş olduğu ilerlemeden dolayı birer muallim-i sâni atanması ihtiyacı bulunmaktadır[360]. 1911 yılında Adıyaman Rüştiyesi'ne bir muallim-i evvelin atanmasına karar verilmiş[361] ve 300 kuruşla münasip bir kişi[362] bu göreve atanmıştır[363]. 18 Ocak 1912 tarihinde Adıyaman Rüştiyesi'nde Darülmuallimin ve idadi mezunu muallim-i evvel olarak 30 yaşındaki Mustafa Efendi 500 kuruş, idadi mezunu olarak muallim-i sâni 30 yaşındaki Ahmet Efendi 300 kuruş ve hat muallimi 33 yaşındaki Ömer Mazhar Efendi 100 kuruş maaşla görev yapmışlardır[364]. 1913 yılında Muallim-i Evvel Mustafa Efendi için kaynaklarda namuslu, rüştiye mektebinde öğretmenlik yapabilecek kabiliyette, Arapça ve Türkçe bilen bir kimse olarak tanımlanmıştır.

356 MF. İBT. 262/59; Ahmet Nalcı, *a.g.e.,* s.370.
357 MF. İBT.261/109.
358 MF. İBT. 285/53.
359 MF. İBT.381/21.
360 MF. İBT.344/67.
361 MF. İBT.350/17. 1910 ve 1911 tarihinde Adıyaman'daki Rüştiye'nin imtihanına 40 civarında öğrenci girmiştir. Bkz. MF. İBT. 452/48; MF. İBT. 381/21.
362 MF. İBT.347/39.
363 MF. İBT. 350/17.
364 MF. İBT. 357/13.

Bununla birlikte söz konusu muallim sadece Türkçe yazabilmekte olup herhangi bir ödül almamıştır. Ancak birlikte görev yapmış olduğu Ahmet Efendi'nin meziyetleri kendisinin üzerindedir. Ahmet Efendi maarif kayıtlarında zeki, eğitime önem veren, Türkçe dışında Fransızcaya aşina bir hoca olup sultanî mezunudur. Ayrıca kendisinin idadide görev alabilecek yetenekte olduğu belirtilmiştir[365]. Ancak bu eğitim kadrosu uzun bir süre devam etmemiştir.

Nitekim kısa bir süre sonra 12 Ekim 1912 tarihine kadar Adıyaman Rüştiyesi uzun zamandan beri tek bir muallim ile idare edilmektedir. Ayrıca buraya ek olarak bir muallim-i evvelin atanması istenmiştir. Verilen cevapta Adıyaman Rüştiyesi için kanuni olarak vilayet bütçelerinde 1907 yılındaki kanuna göre 300 kuruş maaş tahsis edilmesine izin verilmiştir. Ancak bu miktar ancak bir muallim-i sâninin maaşına denk gelmekte ve muallim-i evvelin maaşını karşılamaktan uzaktır. Bu nedenle vilayet bütçesinden bir miktar ayrılamadığı gibi muallim-i evvelin masrafını ödeyecek miktarda para da bulunamamıştır[366]. Mustafa Efendi'nin 320 kuruş olan maaşı 1914 yılında 500 kuruşa yükselmiştir[367].

Rüştiye mezunları daha sonraki dönemlerde Adıyaman'ın önemli etkili kişilerinden olmuşlardır. Bu kişilerden Abdulkerimzade Mehmet Efendi, 14.11. 1919 tarihinde Sivas Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne milli mücadeleye katkı sağlamak adına Malatya'dan milletvekili seçilmek için bir telgraf çekmiştir[368]. Çektiği bir başka telgrafta Sivas'ta oluşturulan Temsil Heyeti'nin seçilmesinden büyük bir mutluluk duyduğunu kendisinin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Adıyaman şubesinin kurucusu ve daha önceden belediye başkanı, belediye azası ve umum idaresinde görev almış olduğunu belirterek milletvekili olmak istediğini belirtmiştir[369].

2.2.2. Besni Rüştiye Mektebi

Besni Rüştiyesi, halkın maddi desteği sayesinde Muallim-i Sâni Ahmed Hamdi Efendi yönetiminde ve hademe Mehmet Said'in eşliğinde eğitim öğretime başlamıştır[370]. Adıyaman ve Besni bölgesindeki

365 MF.MKT.188/52

366 MF. İBT.398/62.

367 27 Ağustos 1913 tarihinde Adıyaman Rüştiye Mektebi hat mualliminin Arif Mazhar Efendi olduğu görülmektedir. MF. İBT.449/63; MF.İBT.483/26.

368 110-9-1-11 / ATATÜRK KOLEKSİYONU (1905-1980)/ 22 - 0 – 23 (Genelkurmay Atase Arşivi, ATA-ZB, Kutu No:22/Gömlek 23).

369 110-9-1-11 / ATATÜRK KOLEKSİYONU (1905-1980)/ 19 - 0 – 157.

370 MF.MKT.1/39; *Osmanlı Salnamelerinde Adıyaman 1286-1325/1869-1908*, s. 71, 82.

eğitim-öğretimin ilk yıllarında kolaylık sağlanması amacıyla gerekli ders kitapları merkezden posta yoluyla gönderilmiştir[371]. 1871 yılında Besni'de okul muallimliğine atanan Ahmed Hamdi Efendi uzun yıllar bu görevi icra etmiştir[372]. Besni'deki okul Kurşunlu Camii civarında açılmıştır[373]. Bu konuda Besni'de açılan mektebe halkın desteği ve ilgisinin önemi büyüktür. Bu bağlamda, Besnili hayırsever Halil Ağazade Muhammed Ağa'nın katkısı önemlidir. Nitekim onun sayesinde Kurşunlu Camii'nin sol tarafında, kemer üzerinde bir büyük koğuş ve sekiz odadan oluşan mektep binası ve buna ek olarak mektebin yıllık tamir ve bakım masraflarının karşılanması amacıyla 7 dükkân ve 5 musluklu bir çeşme ile bir gasilhane yaptırılmıştır. Bütün bu işler için Halil Ağazade tek başına 23.000 kuruş para harcamıştır. Böylelikle Besni Rüştiye'sinin yaşatılması için gerekli ekonomik kaynak sağlanmıştır. Bu sayede ilk yıl yöre ulemasından Muallim-i Sâni İbrahim Efendi idaresinde 50'yi aşkın talebe eğitim öğretime başlamış ve hemen talebelerin ihtiyaç duyduğu kitap ve diğer gereçler için hükümet nezdinde girişimlerde bulunulmuştur[374]. 1873 yılında okulun ihtiyaçları kapsamında Avrupa, Amerika ve Afrika kıtası haritaları ile birlikte 25 adet coğrafya kitabı okula gönderilmiştir[375]. Mekteple ilgili yazışmalar aşağıda verilmiştir:

19 mayıs 1870 (Malatya) sancağı dâhilinde kâ'in (Behisni) kazası hânedanından Âmâ Halil Ağazâde Mehmed Ağa kâffe-i masârıfı tarafından tesviye olunmak üzere kazâ-i mezkûrede vaki' Kurşunlu Câmi'i şerîfinin cihet-i yesârında kemer üzerine bir büyük koğuş ve sekiz odayı şâmil bir mekteb ile mektebe vakfolunmak üzere tahtında yedi bâb dükkan ve yek-diğerine muttasıl üç 'adet kademgah ve beş lüleden cârî olmak üzere bir çeşme ve ona muttasıl bir gasilhâne inşâ ideceğini mahallî hükümetine ifâde iylemesi üzerine hey'et-i meclis ve 'ulemâ ve mu'teberân-ı ahâli hazır oldukları halde emr-i keşfi bi'l icrâ inşâsına mübâşeret olunduğu kazâ-i mezkûrdan bâ-mazbata iş'ar olunmuş ve bu babda me'murîn ve vücûh-ı mahaliyenin vaki' olan himmet ve ikkdâmları şâyân-ı takdîr ve tahsîn olduğu gibi ağa-yı mumâ-ileyhin dahî vatanı uğrunda bu vechile ibrâz ve icrâ iylediği fedâkârlık vazîfe-i vatanperverî

371 MF.MKT.1/39.
372 Talip Atalay, "a.g.m., s.170; *Osmanlı Salnamelerinde Adıyaman 1286-1325/1869-1908*, s. 71, 85, 94; Mehmet Köçer, Murat Babuçoğlu ve Cengiz Eroğlu, *a.g.e.*, s. 220.
373 Mehmet Köçer, Murat Babuçoğlu ve Cengiz Eroğlu, *a.g.e.*, s. 367.
374 Talip Atalay, "a.g.m., s.170; *Osmanlı Salnamelerinde Adıyaman 1286-1325/1869-1908*, s.71, 85, 94.
375 MF. MKT., 10/120.

ve medenîyeti îfâya muvaffak olduğunu îmâ iderek hakkında mûcib-i icrâ ve mükâfât olacağı cihetle bu bâbda cânib-i vilâyetden îcâb eden tahsînnâme derdest-i testîr bulunmuşdur. Sâye-i 'ümranpirâye-i hazret-i pâdişâhîde vilâyetmizce gerek fünûn ve ma'arif ve gerek umûr-u hayriye-i sâireye müte'allik şimdiye kadar manzûr çeşm-i ibtihacımız olan terakkîyat lehü'l-hamd ve'l-minne gün-begün ilerlemekde ve ahâlimizin dahî ahvâl-i sâbıka-i gayr-i mergûblarıyla şimdiki halleri beyninde görülen fark ve tefâvüt mertebe-i bidâhete vâsıl olarak ahâli-i merkûmenin şimdiye kadar hâlet ve evsâf-ı meşrûha ile bi'l-ittisaf tazyi'i evkât itdikleri içün te'essüf iylemekde olmağla bu bâbda yâveri-i tevfik-bârî ve âsâr-ı merâhim ve müsa'adât-ı celîle-i hazret-i pâdişâhî ile muvaffak olunan ıslâhat ve terakkîyâta teşekkürle berâber du'a-yı istidâme-i 'ömür ve şevket-i mülûkâneye hasr-ı kalb ve lisân olunmakdadır[376].

10 Kasım 1870 tarihinde sâye-i ma'ârifvâye-i hazret-i şâhânede (Behisni) kazâsında dahî, te'sîs ve küşâdı arzu-kerde-i ahâlî olan rüştiye mektebinin mesârif-i inşâ'iyesi, mahalli hânedânından Halil Ağazâde fütüvvetlü Mehmed Ağa tarafından i'âne olunacağı mukaddemâ gazetelerimizin birinde yazılmışdı. Bu kere kazâ-yı mezbûrun metbu'ı bulunan (Malatya) Mutasarrıflığı'ndan vârid olan mazbatada, mûmâileyh cânibinden bu bâbda yirmi beş bin üç yüz guruş masraf ihtiyârıyla, mekteb-i mezbûr, be kemer üzerine fevkâni yedi oda bir sofa ve tahtâni yedi bâb dükkân ve beş lüleden mürekkeb kârgir çeşme ve gusulhâneyi şâmil olmak ve mezkûr dükkânların icârları dahî işbu mektebin ta'mîr ve termîne meşrût bulunmak üzere, yeni alınan hükûmet konağı civârında bi'l-iftihâr inşâ ve ikmâl idilerek, teyemmünen feth ü küşâd ve cümle tarafından kemâl-i sürûr ve mefharetle du'â-yı izdiyâd-ı ömr-i şevket-i cenâb-ı cihândârî tilâvet ve yâd olunub, şimdiki hâlde elli neferden mütecâviz şâkird tecemmu'la derslerine bezl-i ictihâd itmekde bulunduklarından bahisle, buna mahallî ulemâsından mükerremetlü İbrâhim Efendi'nin mu'allim-i sânî ta'yîni bi'l-intihâb icâbının icrâ ve lüzûmı olan kütüb ve resâilin dahî sür'at-i irsâl ve ısrâsı mahallinden bildirildigi iş'âr olunmuş ve Ağa-yı mûmâileyhin işbu himmet-i fevkalâdesi, doğrusı memleketi uğrunda pek büyük bir hidmet ve herhâlde şâyeste-i kemâl-i takdîr ve memdûhiyet oldığından, buraca olan iktizası dahî derdest-i icrâ olunmuşdur[377].

376 Diyarbekir Gazetesi- Sayı: 42 Sayfa: 4.
377 Diyarbekir Gazetesi- Sayı: 67 Sayfa: 1.

Bunlara ek olarak 1875 yılında 20 talebeyle eğitim-öğretim hayatına başlayan Adıyaman Rüştiye Mektebi ile kıyaslandığında Besni Rüştiye Mektebi'nin talebe sayısı ve materyal bakımından daha ileri seviyede görülmektedir.

Rüştiye Adı	**Mualllimi**	**Öğrenci**
Adıyaman	Muallim-i Sâni Şeyh Mehmed Efendi	20
Besni	Muallim-i Sâni Zühdü Efendi	25

Tablo 21.*1292/1875 Yılında Adıyaman ve Besni Rüştiye Mekteplerinin Durumu*[378]

1876 yılında Besni Rüştiyesi'nin hocası değişmiş, temizlik ve diğer işlerinin görülmesi için bir hademe atanmıştır[379]. Aynı yıl Besni Rüştiye Mektebi'nin muallim-i sânisi olarak görülen Salih Efendi, Bayındır kazasına atanmıştır. Bu dönemde Adıyaman ve Besni Rüştiye Mektebi hocaları 315 kuruş civarında bir maaş almaktadır[380]. Bu dönemde Besni Rüştiyesi'nin kitap ve kırtasiye malzemeleri temin edilmiş ve bunlar bir sandığa konularak Besni'ye gönderilmiştir[381].

	1883/1298	**1884/1299**	**1885/1300**	**1886/1301**	**Toplam**
Sınıfı	1	2	2	4	
Öğrenci Sayısı	-	-	50	70	45
Devam Eden	-	-	-	-	45
Zikr-i Cemil Kazanan	-	-	-	-	8
Mazhar-ı Mükafat	-	-	-	-	4
Diploma (Şehadetname) Alan	-	-	-	-	10

Tablo 22. *1883 ve 1886 Yılları Arasında Besni Rüştiyesi*[382]

1886 yılında Muallim-i Sani İbrahim Efendi, Besni'deki rüştiyenin yeniden işlerlik kazanması için çok gayret göstermiştir. Onun bu çabası

378 *Osmanlı Salnamelerinde Adıyaman 1286-1325/1869-1908*, s.112.
379 Murat Babuçoğlu ve Cengiz Eroğlu, *a.g.e.*, s.235; *Osmanlı Salnamelerinde Adıyaman 1286-1325/1869-1908*, s.134.
380 MF.MKT. 57/173
381 MF.MKT.35/82; Zeynel Özlü, *Cenûbda Bir Şehr-i Medeniyet: Behisni (Bethesna-Besni)*, s. 418.
382 MF.İBT.20/19.

takdir edilerek meşihat (günümüz Diyanet İşleri Başkanlığı) tarafından ödüllendirilmesi istenmiştir[383]. Ancak bir başka belgede Muallim-i Sâni İbrahim Efendi'nin rüştiyedeki görevini aksattığı yönünde bir şikâyette bulunmasından dolayı inceleme yapılması istenmiştir[384]. Bu çabalara rağmen rüştiye mekteplerindeki faaliyetlerin istenilen düzeyde olmadığı görülmektedir. Nitekim 1889 yılında Adıyaman ve Besni mekteplerinin ıslahata ihtiyacı olduğu belirtilmiştir[385]. 1897 yılında Besni Rüştiyesi'nde aslen Malatyalı olan Muallim Hüseyin Efendi vefat etmiştir[386].

Rüştiye Adı	Tarihi	Mualllimi	Talebe Sayısı	Hademesi
Besni Rüştiyesi	1899	Muallim-i Evvel Yunus Efendi	27	1
	1899	Hat Muhammed Efendi	-	-

Tablo 23. *1317/1899 Yılında Besni Rüştiye Mektebinin Durumu*[387]

1899 yılı Maarif Salnamesi'nde kazalardaki mekteplerin eğitime devam ettiği ve talebe sayısının Besni'de 27'ye çıktığı görülmektedir[388]. 19 Ocak 1902 tarihinde okul mevcudunun üçüncü sınıfta beş, ikinci sınıfta sekiz olmak üzere üç sınıfta toplamda 29 öğrenci eğitim görmektedir. Bu öğrencinin sekiz tanesi yeniden kaydedilen eski öğrencilerdir. Bu yılda dördüncü sınıfta okuyan öğrenci bulunmamaktadır. Eğitim kadrosu değişmemekle birlikte okulun hademesi Hacı Şeyh Efendi isimli kişidir[389].

383 MF.MKT.94/34; 1887 yılında Besni'deki iptidai okulun muallimlerinden İbrahim'in okula devamsızlığı neticesinde onun yerine muallime getirilmesi planlanan Malatyalı Cafer Abdalizade Hüseyin Efendi'nin Malatya Rüştiyesi Muallim-i Evveli ve Diyarbakır Eski Müftüsü olan Osman Efendi tarafından yapılan imtihanda ilkokul hocası diploması olmasına rağmen rüştiyede görev yapabilecek yetenekte olmasından dolayı vilayete ilgili şahsın muallim-i sâni olarak Besni Rüştiyesi'ne atanmasına karar verilmiştir. Bkz. MF.MKT. 103/87.

384 MF.İBT.21/6.

385 MF.MKT. 117/56.1890/91 yılında Mustafa Efendi'nin nüfus kayıt örneği istenilmiş 1894 yılında gönderilmiştir. Bkz MF.MKT.178/102;MF.MKT.222/13. 1897 yılında sekiz sene boyunca Adıyaman Rüştiyesi'de sekiz sene muallimi saniliğe devam eden Mustafa Avni Efendi, maaşı 500 kuruş olan Muallimi evveliğe atanmasını istemiş olmasına rağmen bu isteği kabul edilmemiştir. Bkz. MF.MKT.364/60.

386 Salt Araştırma: Hüseyin Efendi, muallim. Erişim:10.10.2023.

387 *Salname-i Nezareti Maarifi Umumiye*, 1317, s. 1370-71.

388 *Salname-i Nezareti Maarifi Umumiye*, 1316, s. 1171

389 MF. 109/44.

3 Nisan 1909 tarihinde Besni Rüştiyesi'nin hocası Mehmed Vasıf Efendi, müstahdemi Şeyho Efendi olup öğrenci sayısı 21'dir[390]. 3 Ağustos 1909 tarihinde kendisinin öğretim konusunda erbab-ı iktidar ve kâfi derece olmasına rağmen Besni'nin büyük bir kasaba olmasından dolayı muallim-i evvel Mehmed Efendi'nin yanına bir muallim-i sâninin görev alması gerektiği ifade edilmiştir[391]. 1910 yılında Besni Rüştiyesi'nin mevcudu 53 kişidir[392]. 1910 yılında Besni Rüştiye Mektebi Muallim-i Evveli Mehmed Vasıf Efendi, buranın havası ve suyuyla imtizaç edemeyip (alışamadığından) hasta olduğuna dair belediye tabibinden rapor alarak görevinden bir müddet ayrılmıştır[393]. Zira 18 Ocak 1912 tarihinde onu yeniden rüştiyede görmekteyiz. Aynı yıl Vasıf Efendi'ye muallim-i sâni olarak daha önceden Mümbiç'te çalışmış olan Zeki Bey ve 100 kuruş maaşla Hüsn-i Hat muallimi Hüseyin Bey'in eşlik ettiği görülmektedir[394]. 1913 yılında Zeki Efendi'nin oldukça zeki olduğu ve öğretmenlikte iyiye yakın bir seviyede olduğu belirtilirken Muallim-i Evvel Mustafa Efendi ise lisan olarak sadece Türkçe bilmekte ve eğitim öğretimde vasat olduğu ifade edilmiştir[395]. 11 Ağustos 1914 tarihinde Besni Rüştiye Mektebi'nin hat muallimi yine Hüseyin Efendi'dir[396].

2.2.3. Kahta Rüştiye Mektebi

Osmanlı Devleti'ndeki yeni eğitim anlayışının bir parçası olarak Diyarbakır Valiliği tarafından 1870 yılı başlarında aralarında Malatya, Besni ve Adıyaman'ın da bulunduğu merkezlerde rüştiye mekteplerinin açılması yönünde çalışmalar yapılmıştır. Bu bağlamda Adıyaman ve Besni'de eğitim için hazırlıklar yapılırken[397] aynı şekilde söz konusu yıllarda Kahta ve diğer ilçelerde okul açılıp açılmadığı konusunda kesin bir malumat bulunmamaktadır[398]. Kahta Rüştiyesi'nin binası, Osmanlı Devleti'nin birçok yerinde olduğu gibi yöre halkı tarafından kendi imkânları ile bir bâb olmak üzere inşa edilmiştir. 15 Aralık 1881

390 MF.İBT.245/50.
391 MF.İBT.238/48.
392 MF.İBT. 285/53.
393 MF.İBT. 283/14.
394 MF.İBT. 357/13. 500 kuruş maaş alan Vasıf Efendi rüştiye ve Darülmuallimin mezunudur.
395 MF.MKT.1188/52.
396 MF.İBT. 512/7.
397 Said Öztürk, "a.g.e." , s.142.
398 Adnan Işık, *a.g.e.,* s. 220.

tarihli belgede Kahta Rüştiye Mektebi'nin açılmasına karar verilerek 250 kuruş maaşla hocalığına bölge ahalisinden Hacı Ahmet Efendi'nin getirilmesi kararlaştırıldığı gibi seksen kuruş maaşla da bir kapıcının istihdam edilmesi uygun görülmüştür. Okulun diğer eğitim masraflarının karşılanması için de yıllık 500 kuruş ayrı bir tahsisat ayrılmasına karar verilmiştir[399]. 1882 yılında Muallim-i Sâni Ahmet Efendi'nin gözetiminde 21 çocuk eğitim ve öğretime başlamıştır[400]. 1883/1884 yılında da Kahta Rüştiyesi'nde, Muallim-i Sâni Hacı Ahmet Efendi'nin gözetiminde 21 öğrenci eğitim görürken kapıcı Abdurrahman Efendi ise okulun hizmetlerini görmektedir[401].

Yılı	**1883/1298**	**1884/1299**	**1885/1300**	**1886/1301**	**Toplam**
Sınıfı	1	1	2	4	-
Öğrenci Sayısı	-	22	18	33	40
Devam Eden	-	-	-	-	40
Zikr-i Cemil Kazanan	-	-	-	-	8
Mazhar-ı Mükafat	-	-	--	-	4
Diploma (Şehadetname) Alan	-	-	-	-	-

Tablo 24. *Kahta Rüştiye Mektebi*

399 MF.MKT. 72/ 108; Ahmet Nalcı, Osmanlı Eğitiminde Modernleşme Gayretlerinin Taşraya Yansıması: Adıyaman, Besni ve Kâhta Erkek Rüşdiyeleri Örneği, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Mart 2021, Cilt 7, Sayı 1., s.51.

400 Said Öztürk, *a.g.e.*, s.74, 89; Murat Babuçoğlu ve Cengiz Eroğlu, *a.g.e.*, s. 240; Adnan Işık, *a.g.e.*, s. 244-245.

401 Said Öztürk, *a.g.e.*, s.74, 89; Murat Babuçoğlu ve Cengiz Eroğlu, *a.g.e.*, s. 240; Adnan Işık, *a.g.e.*, s. 244-245. Adıyaman'daki rüştiye mektebini bitiren az sayıdaki öğrencilerden bir kısmı yüksek öğretim olanağına kavuşmuştur. Öğrencilerden İbrahim Fevzi Efendi'nin hukuk mektebine gittiği görülmektedir. Bu öğrencilerden 1883 yılında İbrahim Fevzi Efendi, kendisine askerlik kurasının isabet ettiğini ifade ederek hukuk mektebi ikinci sınıf öğrencisi olduğundan dolayı bu görevden muaf tutulmasını istemiştir. Kendisine verilen cevapta askerlik kurasına tabi olmadığı ifade edilmiştir. Bkz. MF.MKT.100/13; MF.MKT.103/76. MF.MKT. 99/148. 1913 yılında Darülfünun hukuk bölümüne kaydolmak isteyen 921 numaralı Hısn-ı Mansurlu (Adıyaman) Sıddîk Efendi'nin Hukuk Şubesi'ne ibraz ettiği diplomanın tahrif edilmiş olduğu anlaşılmıştır. Bkz. Hüseyin Sarıkaya, "*Darülfünun'da Sahte ve Muharref Diplomalar Hadisesi (1913)*", Tarih İncelemeleri Dergisi XXXVIII -1, 2023, s. 259; Besni Rüştiyesinden mezun olan Galip Yeğenoğlu daha sonra İstanbul Gelenbevi Sultanisi'ne girmiş ve buradan mezun olmuştur. 1939 yılında diplomalarını kaybettiği için ilan vermiştir. Bkz. Ulus Gazetesi, 18 Mart 1939, s. 10.

12 Ocak 1886 yılına ait bilgilerden derlenen yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere Kahta Rüştiyesi 1882 yılında açılmasına rağmen eğitim öğretim hayatına başlayabilmesi bir yıl sonra olmuştur. Bununla birlikte kısmî düşüşlere rağmen öğrenci mevcudiyetinin giderek arttığı görülmektedir. Öğrencilerden dört tanesinin çok başarılı ve sekiz tanesinin giderek daha iyi olmaya başladığı, aldıkları belgelerden anlaşılmaktadır. Diğer öğrencilerin ise vasat olduğu anlaşılmaktadır[402].

1886 yılında Kahta Rüştiye Mektebi Muallimi Hacı Ahmet Efendi, Malatya Rüştiyesi'nin muallim-i evveli olmak istemişse de bu göreve daha önceden imtihanla belirlenmiş olan Kalaycızade Mehmet Efendi'nin gelmesi gerektiği, aksi takdirde mağduriyete neden olunacağı belirtilerek uygun görülmemiştir[403].

Kahta Rüştiyesi'nin işleyişi ile ilgili incelenmeler ve yapılan araştırma neticesinde bir rapor hazırlanmıştır. Bu raporda okulun uzun zamandan beri açık olmasına rağmen okulda herhangi bir ilerlemenin sağlanamadığı ifade edilmiştir. Bunun üzerine 2 Ağustos 1888 tarihinde bu okulun kapatılmasına karar verildiği Maarif Nezareti'ne bildirilmiştir[404]. Maarif Nezareti de Kahta Rüştiyesi'ni kapatmıştır. Ancak bu durum Kahtalıların ve Malatya idarecilerinin hoşuna gitmemiştir. 8 Kasım 1888 tarihinde Maarif Nezareti'ne Mamuretülaziz Valisi Enis Paşa tarafından gönderilen yazıda okulun başarısız olduğu tespitinin doğru olmadığı belirtilmiştir. İlim ve fen öğrenme yönüyle istenen gelişmenin olmamasının nedeni halkın ekrad ve göçebe taifesinden olduğundan Türkçe diline yabancı olmasıdır. Bunun için öğrencilerden 40 kişi Türkçeyi öğrenmiş ve gün be gün ilerleme kaydetmişlerdir. Ancak bir kaza merkezi olan Kahta'da okul kapatılarak, mevcut öğrenciler ilim, terbiye ve aydınlanmadan mahrum bırakılmıştır. Ahalisi ekrad ve aşiretlerden oluşan Kâhta gibi bölge halklarının aydınlatılması için eğitim, en öncelikli araçtır. Vali Enis Paşa'ya göre buralarda okul açmaktan maksat, Kahta gibi medeniyetten nasibi pek olmayan halkın medeniyet dairesine alınmasıdır. Bunun için de Maarif Nezareti'ne, Kahta'da ve buna benzer bölgelerde ilerlemenin diğer yerler gibi hızlı bir şekilde değil, yavaş yavaş süreç içinde beklenilmesi gerektiğini ifade ederek Kahta Rüştiye Mektebi'nin tekrar açılmasını istemiştir. 28

402 MF. İBT.20/19. Belgede toplamda 41 olması gereken öğrenci sayısı 40 olarak verilmiştir.
403 MF. İBT.20/68.
404 MF.MKT. 105/90; Ahmet Nalcı, "a.g.m.", s.52.

Kasım 1888 tarihinde Mekatib-i Rüştiye İdaresi ise bu yazıya verdiği cevapta, Kahta Rüştiyesi'ne ayrılan paranın başka bir yere kaydırıldığından okulun açılmasının şimdilik mümkün olmadığı ve ileride durumun tekrar değerlendirileceğini ifade etmiştir. Mekatib-i Rüştiye İdaresi'nin bu cevabında sadece Kahta ile ilgili değerlendirmeler yoktur. Onlara göre Besni, Adıyaman, Keban Madeni, Hekimhan rüştiyelerinden de istenilen ilerleme kaydedilememiştir. Bu okulların da durumun ortaya konması için söz konusu yerlerin kaçar hane, nüfus ve sıbyan mektebine sahip olduğu ile ilgili bilgilerin gönderilmesi istenmiştir[405]. Muhtemeldir ki Kahta Rüştiyesi'nin kapatılmasına verilen tepki Adıyaman, Besni ve diğer yerlerin kapatılmasına engel olmuştur. Bu durum ayrıca Kahta Rüştiyesi'nin neden maarif salnamelerinde veya vilayet salnamelerinde yer almadığını açıklamaktadır. Buna göre rüştiyenin masrafını halk karşılamadığı için veya ıslah edilerek istenen fayda sağlanamayacağı için kapatılmıştır. Nitekim aynı yıla ait olan bir başka belgede bu mektebin kapatılmasından dolayı Kahta Rüştiye Mektebi Muallim-i Sânisi Mehmet Efendi'nin Adıyaman'daki Rüştiye Mektebi'nde vazife almak için başvurduğunu görmekteyiz[406]. Bütün bunlardan da anlaşılacağı üzere rüştiyelerin faaliyetleri konusunda Kahta kazası düzensiz ve işlevsizdir[407]. Bunda rüştiyelerin alt kademesi olan sıbyan mekteplerinin Kahta'da düzenli işlememesinin etkisi büyüktür[408]. 1889 yılında Kahta'daki aşiretlerin ve ahalinin büyük bir cehalet içinde olmalarından ve bazı batıl inanışlara meyletmeye başlamalarından dolayı bu bölgede bir rüştiye mektebinin açılması yönünde girişimlerde bulunulmuştur. Bununla da yetinilmeyip cahil olan halkı aydınlatması için ulemadan yetkin yedi sekiz vaizin seyyar olarak köylerde İslam dinini anlatması ve köylüleri bilinçlendirmesi amaçlanmıştır[409].

Kahta Rüştiyesi'nin yeniden açılması için sürekli olarak yazışmalar devam etmiştir. Nitekim bir kez daha 1891 yılında Kahta'da bir

405 MF.MKT. 105/90.
406 MF.MKT.133/41.
407 Hacı Duran, *a.g.e.,* s. 292-293.
408 Servet Ekmekçi, Murat Gökhan Dalyan ve Ömer Erdimez , "a.g.m", s. 55-60.
409 DH.MKT.1862/23; DH.MKT.1825/16.Bu durum sadece Kahta için geçerli olmayıp Akçadağ ve Dersim'de aynı durumdadır. Bu eksikliğin giderilmesi için on civarında okul açılması ve 4.00.000 kuruş olan haşlatın 120.000'inin bu amaç için kullanılması öngörülmüştür. B.kz aynı eser.

rüştiye mektebinin açılmasının zaruri olduğu öngörülmüştür[410]. Buna rağmen mektebin yeniden açılması uzun yıllar sonra olmuştur. Nihayet ahalinin isteği üzerine 1907 yılında Kahta Rüştiyesi'nin tekrardan açılması uygun görülmüştür[411]. Buraya Çemişgezek Rüştiyesi'nden Muallim-i Evvel Halil Efendi'nin atanması kararlaştırılmıştır[412].

1913 yılında Kahta Rüştiyesi'nde toplam ondokuz talebeye eğitim veren İsmail Hakkı'nın Ziya, Mahmut, Abuzer, Emin, Ramazan, Ali adlı Müslüman öğrencileriyle birlikte Serkis, Ohannes, Kevrok ve Bedros adlı dört Ermeni öğrencisi bulunmaktadır. Kahta Rüştiyesi'nde Kur'an-ı Kerim, hüsn-i hat, Arapça, Farsça, Fransızca, Osmanlı tarihi, coğrafya, hesap ilmi, resim gibi dersler verilmektedir[413]. Kahta'da kalmasına rağmen buradan memnun olmayan İsmail Hakkı Efendi, ifadesinde Mamuretülelaziz'in ücra bir kazası olan Kahta'da kalmak istemediğinden ve ailesini buraya getiremeyeceğinden bahisle yakın olan başka yere dönmek için sürekli olarak İstanbul'a başvurularda bulunmuştur. Buna gerekçe olarak daha önceden çalıştığı Cuma-i Bâlâ gibi medeni ve gelişmiş bir kazanın rüştiye muallim-i evvelliğinden dünyanın en ücra, en vahşi yerine yani Kahta Kazası muallim-i evvelliğine tayin edildiğini belirtmektedir. Buna rağmen elinden geleni yaparak daha önce eski usullerle ders verilen rüştiyeyi yeni usullerle tanıştırdığını ve görev yaptığı dört buçuk ay boyunca hiçbir şey bilmeyen öğrencilerine büyük ilerlemeler kaydettiğini, bunun kaymakam ve il müfettişleri tarafından da kabul gördüğünü belirterek kendisini övmüştür. Bu şekilde Kahta'dan ayrılmaya çalışmıştır[414]. Kahta hakkında oldukça olumsuz, kendisi hakkında ise oldukça olumlu intiba oluşturan bu dilekçe sonrasında İsmail Hakkı, yaz tatilinde Dersaadet'e gitmiş, oradayken de Maarif Nezareti'ne tayin başvurusu yapmış, iki ay boyunca bunun çarelerini aramıştır. Onun bu kendisini öven dilekçesine rağmen maarif müfettişleri onun hakkında öğrencileriyle laubali ve fesat meyilli olduğundan ahali üzerinde olumsuz tesirler bıraktığı yönünde rapor vermiştir. Derslerini işleyişi mükemmel olarak görülen

410 ŞD.211/48.

411 MF. İBT.398/54. Bu dönemde yalnız Kahta değil Arapgir, Pütürge, Harput ve Akçadağ bölgesinde açılacak ve tamiratı yapılacak olan rüştiyeler ve hocaları için 10.000 kuruş tahsisat ayrılmıştır. Bkz. MF.İBT. 285/41.

412 MF. İBT.294/60.

413 MF. İBT.445/20.

414 MF. İBT.448/43;453/73;458/3.

İsmail Hakkı'nın Fransızcaya aşina olduğu, ancak mevsim ortasında geldiğinden işlerini suistimal ettiği anlaşılmaktadır[415].

Ailesinin durumundan ve kendi ifadesindeki perişanlık ve zaruret halinden dolayı sonunda Edirne Sancağı dâhilindeki Keşan Rüştiye Mektebi'ne tayin edilmiştir. İsmail Hakkı'nın tayin isteğinin olumlu karşılandığı Maarif Nezareti evrakında aile durumuna özellikle dikkat çekilmiştir. Bu durum aile birliğinin devletçe önemsendiği şeklinde yorumlanabilir[416]. Bu dilekçe Kahta'daki rüştiyenin muallim-i evvel tarafından yönetildiğini göstermesi açısından önemlidir. İsmail Hakkı, 9 Şubattan haziran ayına kadar burada görev yapmıştır[417].

16 Eylül 1913 tarihinde İsmail Hakkı Keşan Rüştiyesi'ne tayin edilirken[418] 21 Eylül 1913 tarihinde Rasim Efendi, Kahta'ya onun yerine muallim-i evvel olarak atanmıştır[419]. Gilan Rüştiye Mektebi'nde muallim-i evvel olan Rasim Remzi Efendi, 8 Ekim 1913 tarihinde, Kahta Rüştiyesi'ne atanmıştır. Ancak maaşı Gilan bölgesine göre düşük olduğu için söz konusu hoca maaşının yükseltilmesi için Maarif Müdürlüğü'ne 21 Ekim 1913 tarihinde başvuruda bulunmuştur. Gerekçesinde Gilan'da 600 kuruş maaş alırken Kahta'da ancak 500 kuruş maaş aldığını göstermiştir. Onun bu zam isteği yerinde görülmemiştir. Rasim Remzi Efendi de bundan rahatsız olarak bir müddet sonra yani 12 Aralık 1913 tarihinde istifasını vererek Kahta Rüştiyesi'nden ayrılmıştır[420]. Bu kayıtlar bize Kahta Rüştiyesi'nin maaşının ve kazanın fiziki ortamının hocalar için uygun görülmediğini göstermektedir.

Kahta Rüştiyesi'nin kapanmasına rağmen buradan mezun olan çocuklardan iki tanesi yüksek öğrenim görebilmek, mülkiye mekteplerinden Mekteb-i Sultani (Galatasaray)'de okumak için İstanbul'a gitmişlerdir. Öğrenci sayısının fazlalığından ve yatak bulunamadığından dolayı bu okula kayıt olamayan Kahtalı Abdurrahman ve Bekir isimli öğrenciler 24 Ekim 1900'de bu sefer Darüşşafaka Mektebi'ne kayıtlarının yapılmasını rica etmişlerdir[421]. 27 Nisan 1907 tarihinde de Pütürge'den Osman b. Ali, İstanbul'da Darülfünun'a kaydolmak için

415 MF.MKT. 1188/52.
416 Ahmet Nalcı, "a.g.m.", s. 54; MF. İBT.458/3; MF. İBT. 453/73; MF. İBT. 453/17.
417 MF. İBT.448/43
418 MF. İBT.453/19.
419 MF. İBT. 453/73.
420 MF. İBT. 460/78;471/25; 476/11.
421 BEO. 1570/117694.

girişimde bulunmuştur[422]. Kahta dışında Besni Rüştiye'sinden mezun olan öğrencilerden bazıları da Galip Yeğenoğlu örneğinde olduğu gibi yüksek öğrenim görebilmek için İstanbul'a gitmişlerdir. Galip Yeğenoğlu, İstanbul Gelenbevi Sultanisi'nden mezun olmuştur[423].

2.2.4. Samsat Rüştiye Mektebi

1887 yılında Rüştiyeler konusunda yaşanan en önemli gelişme Besni, Kahta ve Adıyaman dışında Samsat'a, Ziravkan'a ve Besni'ye bağlı Harabeşehir nahiyesine birer rüştiye mektebi açılıp buralara kapıcılar dahil bütün görevlilerin atanmasıdır. Aşağıdaki tabloda bu mekteplerin durumu görülmektedir.

Rüşdiyenin Adı	Tarih	Muallimi	Bevvab/Kapıcı	Talebe Sayısı
Samsat	1887	Muallimi Sani Seyyid Efendi	Ali Efendi	30
Zerükan	1887	Muallim-i Sani Mehmed Efendi	Abdurrahman Efendi	28
Harabeşehir	1887	Muallimi Sani Hasan Efendi	Şeyh Mehmed Efedi	40

Tablo 25. *1886-1888 Yıllarında Samsat, Zerükan ve Harabeşehir Rüştiye Mekteplerinin Durumu*[424]

Yukarıdaki bilgilerden anlaşılacağı üzere göre mekteplere yönelik en fazla talep Harabeşehir adlı nahiyeden gelmiştir[425]. 1889 yılına ait salnamede bu mekteplerden sadece Harabeşehir nahiyesindeki okulun aynı kadro ve talebe sayısıyla devam ettiği görülmektedir[426].

2.2.5. Gerger Rüştiye Mektebi

1880 yılında ödenek yokluğundan dolayı kapatılmış olan Gerger Rüştiye Mektebi'nin yeniden açılması için okulun muallim-i evve-

422 MF.MKT. 993/32.
423 *Ulus Gazetesi*, 18 Mart 1939, s. 10.
424 *Osmanlı Salnamelerinde Adıyaman 1286-1325/1869-1908*, s. 93-96; Murat Babuçoğlu ve Cengiz Eroğlu, *a.g.e.*, s. 248-249.
425 *Osmanlı Salnamelerinde Adıyaman 1286-1325/1869-1908*, s. 93-96; Murat Babuçoğlu ve Cengiz Eroğlu, *a.g.e.*, s. 248-249.
426 *Osmanlı Salnamelerinde Adıyaman 1286-1325/1869-1908*, s. 199-202.

li tarafından Maarif Vekâleti'ne telgraf çekilmiştir[427]. 1887 yılında Gerger'de bölge halkına hizmet etmesi için bir yatılı okul yapılması kararlaştırılmıştır. Bu okul için aynı yıl 109.298 kuruş tahsisat ayrılmakla birlikte okulun inşaatı uzun sürmüştür. Nitekim 1902 yılında bile okulun inşaatı ile ilgili yazışmalar devam etmiştir[428].

427 MF.MKT. 65/116.
428 İ.DH.1386-1.

III. BÖLÜM

3. ADIYAMAN HALKININ EĞİTİM VE ÖĞRETİME BAKIŞ AÇISI VE SORUNLAR

3.1. Adıyaman'ın Eğitime Bakış Açısı

1875 yılına kadar Adıyaman Rüştiyesi'nin açılmama nedenleri arasında muallim ve materyal eksikliğinin dışında diğer bir önemli etken de Adıyaman halkının eğitime yeterince ilgi göstermemesidir. Çünkü zengin ahali, eğitimi önemsiz görüp çocuklarını mektebe göndermekten kaçınırken fakir halk ise, maddi nedenlerden dolayı çocuklarını mektep yerine daha kazançlı gördükleri çeşitli işlere göndermektedirler. Bu etkenler dışında bölgede yaygın olan erken yaşta evlilik geleneği, gençlerin mektep yerine başlık parası ve sermaye biriktirmek için çalışma hayatına atılmasına neden olmuştur[429]. 1885 yılında da bu durum değişmemiştir. Bu nedenle Adıyaman'ın bağlı bulunduğu Mamuretülaziz Vilayet Gazetesi'nde Adıyaman'daki halka çocuklarını okula göndermelerinin faydaları anlatılarak ahali teşvik edilmeye çalışılmıştır. Ancak okul masraflarının halk tarafından karşılanması bu çabayı olumsuz etkilemiştir[430]. Bu olumsuz etkenlere rağmen 1876 yılına gelindiğinde Adıyaman Rüştiyesi'ndeki talebe sayısı yüzde elli artarak 30 öğrenciye ulaşmıştır[431]. Adıyaman Rüştiyesi bu belgeye göre henüz mezun vermemiştir. Bununla birlikte maarifin istatistiklerinin net bir rakam verdiğini söylemek zordur[432]. Ancak zamanla rüştiye mekteplerindeki faaliyetlerin istenilen düzeyde olmadığı anlaşılmıştır.

429 Talip Atalay, "a.g.m., s. 169.
430 Ali Devrim, *M'amuratü'l-Aziz Vilâyet Gazetesi (1883-1886)*, TC, Ankara Üniversitesi, İnkılap tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1988, s. 102-104.
431 Talip Atalay, "a.g.m., s. 169.
432 MF.İBT.20/19.

Nitekim 1889 yılında Adıyaman ve Besni mekteplerinin ıslahata ihtiyacı olduğu belirtilerek, Adıyaman Rüştiyesi'nin muallim-i sâniliğine Mustafa Efendi'nin getirilmesi uygun görülmüştür[433]. Adıyaman ve çevresindeki rüştiyelerin sağlam bir şekilde ilerlemediği görülmektedir. Nitekim 1888 yılında Kahta Rüştiyesi'nin kapatılmasına karar verildiği gibi aynı yıl Kahta, Hekimhan, Keban Madeni, Besni ve Hısn-ı Mansur rüştiyelerinde beklenen gelişmelerin olmadığından bahisle buralarda kaçar hane ve sıbyan mektebi olduğuna dair bilgilerin gönderilmesi istenmiştir[434].

1910 senesinde Adıyaman Rüştiyesi'nde bulunan kırk dört öğrenciden iki tanesi köylüdür. Bu kişilerden Göklanlızade Senai Efendi orta derece ile mezun olurken birinci sınıfta bulunan Teşikanlızade Mahmud ise köyde olduğundan okuldaki sınavlara katılamamıştır. Bu örnekler köyden gelenlerin eğitimlerine devam konusunda sıkıntılar yaşadığının bir göstergesi olabilir[435]. Ayrıca rüştiyelere daha çok şehir merkezinden öğrencilerin devam ettiğini göstermektedir. Bu durum son olarak söz konusu köylerde ilköğretim seviyesinde bir okulda veya camilerde okuma yazma öğretildiğini de göstermesi bakımından önemlidir.

Adıyaman halkının eğitime olan bakış açısının zamanla değiştiğine dair küçük de olsa emareler bulunmaktadır. 12 Şubat 1910 tarihinde Adıyaman Rüştiye Mektebi Muallim-i Sânisi Habib Efendi, eğitim dışında köylerdeki arazi ve mülkleriyle uğraştığı için Vilayet Maarif Müdürlüğü'ne şikâyet edilmiş ve değiştirilmesi istenmiştir[436]. Ancak bunun şahsi bir şikâyet mi yoksa ahalinin genel bir isteği mi olduğu bilinmemektedir.

1910-1911 eğitim öğretim yılında Müderris Bekir, Nakipzade, Kerimzade (Akın), Müfti, Abdullahağazade, muallim-i evvel, belediye tabibi gibi birçok kişinin huzurunda yapılan imtihanla otuz iki öğrenciden sekiz öğrenci diploma almaya hak kazanmıştır. İmtihan heyetin-

433 MF.MKT. 117/56.1890/91 yılında Mustafa Efendi'nin nüfus kayıt örneği istenilmiş ve bu kay 1894 yılında gönderilmiştir. Bkz MF.MKT.178/102; MF.MKT.222/13; 1897 yılında sekiz sene boyunca Adıyaman Rüştiyesi'nde sekiz sene muallim-i saniliğe devam eden Mustafa Avni Efendi, maaşı 500 kuruş olan muallim-i evvelliğe atanmasını istemiş olmasına rağmen bu isteği kabul edilmemiştir. Bkz. MF.MKT.364/60.

434 Ahmet Nalcı, *a.g.e.*, s.366.

435 MF. İBT.381/21.

436 MF. İBT.261/109.

de yer alan kişilerin aynı zamanda okulda çocukları da bulunmaktadır. 1893 yılından 1910 ve 1911 yıllarındaki öğrencilerin ailelerine ve vasıflarına bakıldığında bu kişilerin şehirdeki önde gelen aileler olan Mollazade, Terkzade, Çalkayışzade, Arslanzade, Kerimzade, Delalzade, Bereketzade, Poturzade (Öncel), Kerimzade Hidayet Efendi (Bilgiç/Akın), Sarı Şeyhzade (Sarıgül), Çerkes Musazade (Arslan) Küttanizade (Ketenci), Nakibzade (Seçilmiş), Bayıllızade (Bayıllı) ve Hacı Mollazade gibi ailelerden Ekmekçizade, Köşkerzade, Köroğlu, Rumiyanlızade, Abacı Hocazade, Arnavutzade, Kebabçızade, Hacı Rıdvanzade, Bağçecizade, Terzizade, Barutçuzade, Gülcüzade, Hamamcızade, Attarzade, Bıçakçızade gibi esnaf ve Poliszade, Mal Müdürüzade, Tapu Katibizade, Alaybeyizade, Mülazımzade, Serçavuşzade, Zaptiye Sefer Ağazade, Topçuzade, Yüzbaşızade, Şababettinzade Numan Efendi, Osman Çavuşzade gibi memurların çocuklarından oluşmaktadır. Bu ailelerin bir kısmının sürekli olarak eğitim için çocuklarını rüştiyeye gönderdiği görülmektedir. Bunun dışında çok az sayıda da olsa Göklan ve Teşikan köyleri gibi bazı köy ağalarının çocuklarının da rüştiyeye kaydoldukları görülmektedir. Ayrıca Adıyaman rüştiyesinde ağa ve bey çocuklarıyla birlikte Elazığ-Eğin, Antalya-İbradi, Sürgü, Malatya, Besni, Erzincan ve Harput kökenli öğrenciler de bulunmaktadır. Bu durum bu çocukların ailelerinin görevleri vesilesi ile Adıyaman'da bulunduklarını göstermektedir[437].

1940 yılında Adıyaman ve çevresinde okullaşma ve eğitim faaliyetleri oldukça geri durumdadır. Mart 1940 tarihinde 200 köyü ve 35.000 nüfusu olan Kahta merkez ve köylerinde toplamda dört ilkokul bulunmaktadır. Bu dönemde yol olmadığından inşaat malzemeleri oldukça kıt ve pahalıdır. Kültür olarak bölge oldukça geri kalmış ve bu durumun ortadan kalkması için en azından 20 köyde ilkokulun açılması arzulanmıştır. Ayrıca halkın kalkınması için de on ailenin elinde olan bölge topraklarının istimlak edilerek köylüye dağıtılarak yeni fenni ziraat usullerinin öğretilmesi istenmiştir. Bir anlamda köylülerin de tarım alanında ilerlemesi istenmiştir. Bölge o kadar geridir ki alışverişler küçükbaş hayvan ve diğer malların takasıyla gerçekleştirilmektedir. Yani para kullanımı sınırlıdır[438].

437 MF.İBT.452/48; MF.İBT.381/21; MF.İBT.39/113; MF.İBT. 37/45; MF.İBT. 41/10. Rüştiye mektebinde özellikle Anteplizadelilerin kardeş olduğu görülmektedir.

438 *Son Posta Gazetesi*, 21 Mart 1940, s. 10.

Bütün bu eksikliklere rağmen Cumhuriyet döneminde Adıyaman halkı kendi imkânlarıyla eğitim öğretime destek olmaya çalışmıştır. Ancak bu konuda devletin yeteri kadar yardımcı olduğunu söylemek güçtür. 1941 yılında toplamda yaklaşık 200.000 nüfusa sahip olan Adıyaman, Kahta ve Besni çevresinde bir ortaokul yoktur. Bu nedenle ahali neredeyse bir yüzyıl öncesinde olduğu gibi çocuklarını ilkokuldan sonra ziraat ve diğer işlerde çalıştırmaktadır. Adıyaman halkı biran önce ülkenin her yerinde olduğu gibi Adıyaman'da da bir ortaokul açılmasını istemişlerdir. Bu işin hızlanması için yeni yapılmış olan okulun yani Cumhuriyet Okulu'nun ortaokul, yeni yapılmakta olanın da ilkokul olmasına izin verilmesini istemişlerdir. Bu dönemde hali vakti yerinde olan zengin kesimler ile ahaliden eğitime önem verenler çocuklarını Malatya'ya yakınlarının yanına yerleştirerek veya onlara ev tutarak eğitimlerini sağlamaya çalışmışlardır[439]. Bu kişilere örnek olarak bir dönem CHP milletvekilliği ve Genel Sekreterliğini yapmış olan Mustafa Kamil Kırıkoğlu örnek verilebilir. Eğitim almak için Malatya'ya gelmiş ve buradan daha sonra CHP milletvekili adayı olarak İnönü'nün devrilip yerine Bülent Ecevit'in CHP genel başkanı olmasına giden yolu "CHP Kapıkulu Ocağı değildir." sözleriyle açan kişidir.

3.2. Besni'nin Eğitime Bakış Açısı

1882-1884 yılları arasında yukarıdaki sayısal veriler ve bilgilerle ilgili değişiklik yaşanmamıştır. Bununla birlikte talebe sayısı konusunda Besni'nin Adıyaman ve çevresine göre oldukça ileri olduğu söylenebilir[440]. Bu durum, Besni'deki halkın bu konuya olan duyarlılığından kaynaklanmaktadır. Hatta bu nedenle Besni ahalisi, kazalarındaki rüştiyelerin muallim ve kapıcıları görevlerini yapmadıkları vakit Malatya Maarif Müdürlüğü'ne şikâyet dilekçeleri göndermekten çekinmemişlerdir. Misal olarak 1890 yılında Cami-i Şerif Mahallesi'nden İbrahim isimli bir şahıs Rüştiye muallimi ve kapıcısının görevlerini

439 *Son Posta Gazetesi*, 16 Ocak 1941, s. 6.

440 Said Öztürk, *a.g.e.*, s.74, 89; Murat Babuçoğlu ve Cengiz Eroğlu, *a.g.e.*, s.240; Adnan Işık, *a.g.e.*, s.244-245. Adıyaman'daki rüştiye mektebini bitiren az sayıdaki öğrencilerden bir kısmı yüksek öğretim olanağına kavuşmuştur. Öğrencilerden İbrahim Fevzi Efendi'nin hukuk mektebine gittiği görülmektedir. Bu öğrencilerden 1883 yılında İbrahim Fevzi Efendi, kendisine askerlik kurasının isabet ettiğini ifade ederek hukuk mektebi ikinci sınıf öğrencisi olduğundan dolayı bu görevden muaf tutulmasını istemiştir. Kendisine verilen cevapta askerlik kurasına tabi olmadığı ifade edilmiştir. Bkz. MF.MKT.100/13; MF.MKT.103/76. MF.MKT. 99/148.

yapmadıklarını ifade eden bir şikâyet mektubu göndermiştir. Bunun üzerine ilgili otorite, olayın araştırılması talimatını vermiştir[441]. Ancak arşiv belgelerinde olayın sonucu hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır.

1886 yılında Besni Rüştiyesi'ne halkın rağbeti diğer kazalardan fazla olmasına rağmen ayni ilginin öğrenci devamlarında gösterilmediği görülmektedir. Bu nedenle devam eden öğrenci sayısına oranla diploma alan öğrenci sayısı düşüktür. Bütün bu olumsuzluklara rağmen Besni Rüştiyesi'nin diğer yerlerden daha önce açılmış ve faaliyetlerine kesintisiz devam ettiğin göstermesi bakımından bu diplomalar önemlidir[442].

Adıyaman'da Osmanlı döneminde Kahta, Adıyaman ve Besni'de açılan bu mektepler arasında en fazla önem gösterilen ve halkın desteklediği rüştiye, Besni'de yer almaktadır. Bu nedenle eğitim öğretim faaliyetleri bu kazada diğer yerlere göre daha ileri bir seviyededir. Aynı şekilde Adıyaman'daki eğitim faaliyetleri de Kahta'dan ileri seviyedir[443].

3.3. Kahta'nın Eğitime Bakış Açısı

Bugünkü Koçhisar köyünün bulunduğu eski Kahta, küçük bir yerleşimdir. XIX. yüzyıla gelindiğinde eski parlak ve görkemli günlerinin uzağında kalan Kahta, küçük bir yerleşim yeri olarak çoğunlukla göçebe ahalinin yaşadığı bir bölgedir. Bu nedenle eğitim ve öğretim faaliyetleri son derece kısıtlıdır. Göçebelerin eğitim ve kültürü konusunda Kahta'nın önemli aşiretlerinden Diyarbakır'ın doğusunda bulunan Zerükan ahalisi önemli bir fikir vermektedir. Söz konusu aşiret hem Türkçe hem de Kürtçe konuşmaktadır. Kahta bölgesinde okuma yazma bilen kimseler ancak tek tük bulunmaktadır. Bu köylerde dini olarak çoğunlukla Molla adı verilen kimseler imamlık yapmaktadır. Bu kişiler aynı zamanda papazlar gibi kendi cemaatlerinin eğitiminden de sorumludurlar[444].

Yeni eğitim politikaları uyarınca birçok yerde olduğu gibi Kahta bölgesinde de rüştiyeler açılmış, ancak bir müddet sonra ilgisizlikten kapanmıştır. 1888 yılının ağustos ayında kapatılan Kahta

441 MF.MKT. 153/34.
442 MF. İBT.20/19.
443 Talip Atalay, *a.g.e.,* s.170.
444 Y.PRK.UM. 3/37 (1878 tarihli).

Rüştiyesi'nin muallimi Malatyalı Mehmet Efendi yeni açılmış olan Akçadağ Rüştiyesi'ne görevlendirilmek için 24 Eylül'de dilekçe vermiştir[445]. Bunda Kahta Rüştiyesi'nin durumunun etkili olduğu düşünülmelidir. Bu durum rüştiye seviyesine uygun öğrenci bulunamaması ve ahalinin eğitime gerekli önemi vermemesinden kaynaklanmıştır[446]. Kahta Rüştiye Mektebi hocası olan Mehmet Efendi, Akçadağ'a görevlendirme talebinin uygun görülmediğini, bir yıl sonra 15 Ekim 1889 tarihinde bu sefer Adıyaman Rüştiye'sine görevlendirilme talebinde bulunmasından anlamaktayız[447].

Okulun kapatılmasından sonra ahali eğitimin önemini anlamış ve bir müddet sonra rüştiyelerinin açılması için girişimde bulunmuşlardır. 20 Eylül 1888 tarihinde eşraftan otuz kişinin imzasının bulunduğu dilekçede kapatılan Kahta Rüştiyesi'nin, nahiye merkeziyle birlikte bölgede bulunan 360 köydeki öğrencilere başta dini eğitim olmak üzere çeşitli bilimler öğretilmesi için oldukça önemli olduğu vurgulanmıştır. Buradaki öğrencilerin gece gündüz hafızlık ve dini eğitimle uğraşacaklarını ve mizacı sert olan ahalinin dini olarak eğitilmesi için okulun önemli olduğunu belirtmişler ve yeniden açılması için padişah ve yöneticilerden ricacı olmuşlardır. Dilekçedeki dini hassasiyet ve vurgu oldukça dikkat çekicidir. Kahta ahalisi batılı eğitimin öncüsü olarak görülen rüştiyeyi dini eğitimin verildiği bir kurum olarak görmektedir[448]. 28 Ocak 1889 tarihinde bu dilekçeye verilen cevapta; 1888 yılına, yani mektep kapatılıncaya kadar bölge halkının medeniyetten uzak aşiretlerden oluştuğu, Türkçe bilmeyen ve rüştiyeye başlamak isteyen kırk kadar öğrenciye bu konuda eğitim verildiği, ancak öğrenci sayısının istenilen sayıya ulaşmadığı belirtilmiştir. Ayrıca ahalinin eğitime gerekli önemi vermediği vurgulanmıştır. Bununla birlikte rüştiye kapatıldığı için buraya ayrılan tahsisat bölgedeki başka okullara ayrıldığından Kahta Rüştiyesi'nin şimdilik açılamayacağı, ancak ilerleyen zamanlarda bu durumun tekrar değerlendirilmeye alınacağı bildirilmiştir. Tüm bu olumsuz gelişmelere rağmen rüştiye için hazırlık yapan kırk öğrencinin durumunda ilerlemeler yaşanmıştır. Aynı şekilde eğitim konusunda seviye ve ilgisizliğin sadece Kahta'ya özgü

445 MF. İBT.22/39.
446 MF.MKT. 105/90
447 MF.MKT.113/41.
448 MF. İBT.22/36.

olmadığı Adıyaman ve Besni'deki okullardan da istenildiği gibi gelişme sağlanamadığı not edilerek söz konusu yerlerdeki hane ve sıbyan mekteplerinin sayısının merkez vilayete gönderilmesi istenmiştir[449]. Söz konusu belgeden Kahta (Koçhisar köyü)'da bu okulunun açılmasının en önemli sebebinin halkı eğitim sayesinde medenileştirmek ve eğitim seviyesini arttırmaktır. Muhtemeldir ki söz konusu okulun kapanmasında rüştiyedeki öğrenci sayısını besleyecek olan sıbyan mektebinin olmaması ya da yetersiz kalmasının etkisi büyüktür.

Bütün bu çabalara rağmen eğitim ve öğretim konusunda Osmanlı Devleti'nin bölgedeki faaliyetleri istenilen düzeyde olmamıştır. Malatya bölgesinde, Kahta ve Pütürge en geri kalmış bölgelerden birisi olarak rapor edilmiş ve buradaki halkın medeniyete ulaştırılması ve cehaletten kurtarılması için 1909 yılında buralara okul açmaktan başka bir çare olmadığı rapor edilmiştir. Bunun üzerine 1911 yılında dahi çalışmalar devam etmiştir[450].

3.4. Adıyaman'daki Öğretmenlerin Yaşadığı Sorunlar

Adıyaman bölgesindeki öğretmenlerin yaşadığı sıkıntıların kültürel, sosyal ve ekonomik alanlarda olduğu düşünülmelidir. Özellikle maaş konusu öğretmenlerin sıkıntılarının başında yer almaktadır. 1910 yılında Besni Rüştiye Mektebi Muallim-i Evveli Mehmed Vasıf Efendi, buranın havası ve suyuyla imtizaç edemeyip (alışamadığından) hasta olduğuna dair belediye tabibinden rapor alarak görevinden ayrılmıştır[451]. Böylelikle görevini yapmayarak siyasi propaganda ile meşgul olduğu için azledilen Dersim Mekatib-i İbtidai Müfettişi Hüsnü Efendi'nin yerine Vasıf Efendi, onun yerine Kahta Rüştiyesi Muallim-i Evveli Mustafa Efendi ve onun da yerine 23 Ocak 1913 tarihinde Cuma-yı Bâlâ Rüştiyesi Muallim-i Evveli İsmail Hakkı Efendi atanmıştır[452]. Yukarıda da belirtildiği üzere Kahta Rüştiye Mektebi'ne atanan İsmail Hakkı Efendi, geldiği mektep olan Cuma-yı Bâlâ Rüştiye Mektebi'nden sonra bu yeni yere alışmakta zorlanmış ve bir an önce başka bir yere tayin olmak için çabalamıştır. Kahta kazasını memleketin ücra bir yeri ve vahşi bir yer olarak tanımlayan İsmail Hakkı ailevî

449 MF.MKT. 105/90; MF.MKT. 106/31.
450 MF. İBT. 313/87.
451 MF. İBT. 283/14.
452 MF. İBT. 410/84; MF. İBT. 410/70; MF. İBT.410/62.

birtakım sebepler de öne sürerek nihayet Kahta'dan ayrılmış ve Keşan kazasına tayin olmuştur[453].

8 Kasım 1910 tarihinde Adıyaman Rüştiye Mektebi hocası Habib Efendi'nin adı mahkeme memurları ile birlik olarak halka zulmettiğine dair bir şikâyet mektubunda yer almıştır. Bu nedenle söz konusu kişilerle birlikte kaymakamlık tarafından soruşturma komisyonuna havale edilmiştir[454].

3.5. Adıyaman'daki Öğretmenlerin Maaş Durumları

Osmanlı Devleti'nden günümüze kadar genel olarak hocalar düşük maaştan dolayı geçim sıkıntısı çekmişlerdir. Bu bağlamda günümüzdeki öğretmenlerin maaş ve ekonomik durumlarının düşüklüğü Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e miras kalan ve nüfus artışından dolayı çözülemeyecek konulardan birisidir. Zira memurlar arasındaki en fazla grup öğretmenlerdir. Buna ek olarak ilahiyatla birlikte kendi fakültesi olan ancak maaşı en düşük gruplardandır. Bu bölümde modern eğitimin uygulaması olarak açılan başta rüştiye mekteplerinin hocaları olmak üzere Adıyaman ve çevresindeki hocaların maaş durumları üzerinde durulmaya çalışılacaktır. 1876 yılında Adıyaman ve Besni Rüştiye Mektebi hocaları 315 kuruş civarında bir maaş almaktadır[455].

Vergilerin düzenli toplanamaması ve yukarıda görüldüğü gibi bir kısmının da yükseköğrenim ve Dersaadet'teki okullar için kullanılmak üzere merkeze gönderilmesi, beraberinde birtakım mali problemler getirmiştir. 1889 yılında Muallim-i Sâni Hüseyin Efendi'nin ailesi kalabalık olduğundan aldığı maaşın geçimine yetmediği gerekçesiyle Besni'den Hısn-ı Mansur Rüştiyesi'ne tayinini istemiştir. Tayin istediği Hısn-ı Mansur Rüştiyesi muallimliği doldurulmuş olduğundan Hüseyin Efendi'nin sorunu hemen çözülememiş, 1893'te Besni Rüştiyesi'nde rika muallimliği kadrosu açıldığında 80 kuruş ilave maaşla kendi okulunda göreve devam etmiştir. Böylelikle, muallim-i sâni olarak aylık 250 kuruş maaş almakta olan Hüseyin Efendi, bundan sonra, kesintiler olmadan toplamda 330 kuruş maaş alacaktır[456]. Bize

453 Ahmet Nalcı, "a.g.m.", s.54; MF. İBT.458/3; MF. İBT. 453/73.
454 DH. MUİ.128/27.
455 MF.MKT. 57/173
456 Ahmet Nalcı, *a.g.e.,* s.377.

bir fikir verebilmesi ve günümüze göre bir değerlendirme yapılabilmesi için dönemin et ve ekmek fiyatları üzerinden bir karşılaştırma yapmak mümkündür. 1886 yılında bölgemizde bir okka (1.282 kg) et 3 kuruştur. 330 kuruş bir öğretmen maaşı ile o dönem yaklaşık 141 kg et alınabilmektedir. Bugünkü fiyatlar üzerinden çarparsak bir öğretmenin 77.550 tl maaş aldığı oraya çıkmaktadır[457]. Aynı hesabı ekmek fiyatları üzerinde yapacak olursak söz konusu tarihte bir okka (1.282) ekmek 0.30 kuruştur. Günümüz fiyatlarıyla bir okka ekmek 64,1 tl'dir. Buna göre bir öğretmen maaşıyla 1.100 okka ekmek alınabilmektedir. Günümüz parasıyla bu oran 70.510 TL'ye karşılık gelmektedir[458].

1899 yılında Adıyaman Rüştiye Mektebi muallim-i sânisi olan Mustafa Avni Efendi, mektepte hem müspet ve hem de dini ilimleri tek başına yürüttüğünü, geçim sıkıntısı çektiğini ve bundan dolayı aylık geliri 500 kuruş olan muallim-i evvelliğe terfi edilmesini istemiştir. Adıyaman'daki yetkililer de önce Malatya Mutasarrıflığı'na daha sonra da Elâzığ Maarif Müdürlüğü'ne Mustafa Avni Efendi'nin halk tarafından sevilen ve bu göreve layık birisi olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak Elazığ'dan gelen yazıda, Onun muallim-i evvelliğin şartı olan Darülmuallim Mektebi'nden mezun olma durumunu sağlamaması gerekçe gösterilerek bu atamanın yapılamayacağı bildirilmiştir[459]. Bu kayıttan anlaşıldığı üzere Adıyaman'daki hocalar geçim sıkıntısı çekmektedirler. Bu durum Kahta kazası için de geçerli olmuştur. Nitekim Kahta Rüştiyesi'nin maaşının düşüklüğü hocalarının buradan ayrılmalarına gerekçe olarak gösterilen nedenlerden birini olmuştur. Yeni açılan okulun hocaları sürekli olarak buradan ayrılmak istemişlerdir. Okulun açılışında Maarif Nezareti tarafından Kahta muallim-i evvelliğine ilk görev yeri olarak Mustafa Efendi atanmış, ancak anlaşıldığı kadarıyla onun da buradaki görev süresi uzun soluklu olmamış ve 1912 yılında bu görevinden ayrılmıştır[460]. Muallim-i evveller, yani üst eğitim kadrosu, muallim-i sânilerin ve yazı muallimlerinin bazen iki katı maaş almışlardır. Muallim-i sânilerin, rika hocalarının ve hüsn-i hat hocalarının maaşları o dönemdeki bir tarım işçisinin ya

457 Günümüz et fiyatı Ocak 2025 tarihi ve Adıyaman esas alınarak 550 tl üzerinden hesaplanmıştır.
458 Ali Devrim, M'amuratü'l-Aziz Vilâyet Gazetesi (1883-1886), TC, Ankara Üniversitesi, İnkılap tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1988, s. 80.
459 MF.MKT.364/60.
460 MF.İBT.388/71.

da zanaatkârın aylık kazancına eşdeğerdir. Haliyle, bu durum diğer muallimlerin muallim-i evvel olma isteğini de artırmıştır. Bunun dışında rüştiye hocalarının maaşlarını, bulundukları kazanın gelişmişliği, öğrenci sayısı gibi etkenler doğrudan etkilemiştir. Daha kalabalık ve öğrencisi fazla olan kazalardaki hocaların maaşları diğerlerinden daha yüksek olmuştur. Bu bağlamda XIX. yüzyılın sonunda ortalama öğrenci sayısı 115 olan Malatya Rüştiye hocası 330 kuruş maaş alırken 32 öğrencisi bulunan Besni Rüştiyesi hocasının maaşı 240 kuruştur. XX. yüzyılda da maaşların belirlenmesinde yukarıdaki esaslar aynı kalmıştır. 15 Ocak 1912 tarihinde Harput Rüştiyesi muallim-i evveli 800 kuruş maaş alırken muallim-i sânisi 700 kuruş maaş almıştır. Tunceli/Dersim Rüştiyesi muallim-i evveli 600 kuruş ve Pütürge muallim-i evveli 500 kuruş maaş almaktadır. Bunun dışında hocaların maaşları ve alım güçleri zamanın şartlarına yenilerek maddi anlamda sıkıntılar çektiklerini söylemek yerinde olacaktır[461].

Adıyaman ili ve ilçelerindeki hocaların büyük bir bölümü şehir merkezindeki ahalinin veya komşu illerinin çocuklarıdır. 1912 yılındaki Koçali hocası Hüseyin Efendi Yenipınar Mahallesi'nden Tüccar Şeyh Abdurrahman'ın oğludur[462]. Maaş konusunda dışarıdan gelen hocaların yaşadığı sıkıntılara rağmen yerli hocaların sahip oldukları arazi ve mülkleri işleterek maaş dışında gelir elde ettikleri görülmektedir. 12 Şubat 1910 tarihinde Adıyaman Rüştiye Mektebi Muallim-i Sânisi Habib Efendi, eğitim dışında köylerdeki arazi ve mülkleriyle uğraştığı için Vilayet Maarif Müdürlüğü'ne şikâyet edilmiştir[463]. Bu kayıt bize aynı zamanda Adıyaman çevresinde uzun süre görev yapan hocaların ahaliden olduğu intibaını uyandırmaktadır.

Bu dönemde Adıyaman köy okullarında eğitim veren hocaların maaşları ile ilgili olarak 1897 yılında iptidai bir öğretmenin maaşı aylık 100 kuruş, Kahta bölgesindeki muallim Ahmet Arif[464] ve 1912 yılında Kab Câmii ve Hoca Ömer sıbyan muallimleri 180 kuruştur. Kuyucak ve Çalğan köylerinin muallimleri 100 kuruş alırken Zey, Karıcık, Ar-

461 MF. İBT., 356/88; Ahmet Nalcı ve Mesut Gün, "Modernleşme Yolunda Osmanlı Devleti Maarifinin Finansman Sorunu: Malatya Rüşdiyesi Örneği", *Journal of History Studies*, Volume 10 Issue 1 February 2018, s. 117-118.

462 Salt Araştırma: Hüseyin Hüsnü Efendi (1220), muallim. Erişim: 12.10.2023. Bazı kaynaklarda sadece Hüseyin olarak da verilmektedir.

463 MF.İBT.261/109.

464 TS.MA.e.1381/29.

tan, Birik, Artan, Rezip köyleri 150 kuruş maaş almaktadır[465]. 1913 yılında Zey köyü muallimi Hüseyin Efendi'nin maaşı değişmemiştir. 1877 yılında doğan Hüseyin Efendi hocalığa 25 Mayıs 1908 tarihinde başlamış olup 1913 yılındaki maaşı 150 kuruştur[466]. Son dönem medrese hocalarının maaşlarına bakıldığında onların maaşları da rüştiyelere göre daha düşüktür. Nitekim Hacı Mahmud Hilmi Efendi 1910 yılında yapılan imtihanla resmi olarak 200 kuruş maaşla Ulu Camii Medresesi'ne müderris olarak atanmıştır[467]. Söz konusu örneklerden de anlaşılacağı üzere sıbyan okullarında ve medreselerde görev yapan hocaların maaşları rüştiye hocalarınkinden daha düşüktür.

Muallim-i evvel ve sâniler dışında rüştiyelerde görev alan ve dışarıdan derse giren rika ve hüsn-i hat ders hocalarına da ücret verilmiştir. Ancak söz konusu bu hocaların maaşları diğerlerinden daha düşük kalmıştır. Rüştiyelerde maaş alan bir rika öğretmeninin aylık 100 kuruş aldığı bu göreve Adıyaman yazı işleri kâtibi olan Hasan Efendi'nin tayin edilmesinden anlaşılmaktadır[468]. Bunun dışında vefat eden hocaların ailelerine de maaş bağlanmıştır. Bu bağlamda 1889 yılının sonunda Adıyaman Rüştiye hocası Seyyid Efendi'nin vefatından dolayı karısı ve üç oğluna 150 kuruşluk bir maaş bağlanmıştır[469].

Bununla birlikte muallimlerin vefatından sonra, eş ve çocuklarına "yetim ve dul maaşı" bağlanması ise 10 yıl çalışma şartına bağlanmıştır. Bu durum, Hüseyin Efendi'nin Ekim 1897 tarihinde vefatından sonra eşi ve yetim bıraktığı 2, 8 ve 11 yaşlarındaki 3 çocuğu için sıkıntılı bir süreci beraberinde getirmiştir. Zira Hüseyin Efendi'nin çalıştığı süre, 9 yıl 7 aydır. Bunun üzerine, Malatya Mutasarrıflığı, Malatya'nın İskender Mahallesi'nde sakin olan ailenin araştırılmasını istemiştir. Yapılan tahkikat sonucunda, ailenin perişan durumda olduğu, Hüseyin Efendi'den geriye herhangi bir mülk kalmadığı anlaşıldığından aileye yardım etmenin merhametli devletimizin şanına uygun olacağı ifade edilmiştir. Sonuçta, emekli maaşı bağlanması mümkün olmadığından aileye "muhtacin tertibatından" yoksul aylığı bağlanmasına karar

465 MF.İBT.357/13.

466 Ahmet Nalcı, *a.g.e.*, s.250; MF. İBT., 515/49, (24 L. 1332/15 Eylül 1914).

467 Ahmet İnan, "Adıyaman'da Son Dönem Osmanlı Ulemasından İki Porte: Mahmud Hilmi ve Mustafa Hayri Efendi", *Medeniyetler Kavşağı Adıyaman*, Adıyamanlılar Vakfı Yay., İstanbul Mart 2008, s. 236-238.

468 MF.MKT.127/49.

469 ŞD.899/17.

verilmiştir. Besni Rüştiyesi'nden 1904'te vefat eden Yunus Efendi'nin ailesine ise "Tekaüd Kararnamesi" gereğince 123 kuruş maaş tahsisi kararı alınmıştır. Yukarıda belirtildiği üzere, Yunus Efendi'nin Dersaadet'te okuyan oğlu ise babasından geriye mal ve mülk anlamında hiçbir şey kalmadığını ifade ederek bu para ile geçimlerinin zor olduğunu Maarif Nezareti'ne yazmıştır. Aslında, çalıştıkları yıllarda dahi geçim sıkıntısı çeken muallimlerin, kendi imkânlarıyla menkul veya gayrimenkul edinememeleri çok şaşırtıcı bir durum değildir. Bunun yanında, daha yüksek maaş alan muallimlerin şikâyetlerini incelediğimizde bu emekli maaşı ile bir ailenin geçinmenin pek kolay olmadığı da daha rahat anlaşılacaktır[470].

Adıyaman bölgesinde Cumhuriyetin ilk yıllarında maaş yetersizliği dışında yaşanan en önemli sorunların başında iç ve dış pazarda büyük talep gören tütünün depolanması sorunudur. 1939 yılında yetiştirilen ürünler o kadar çok fazla olmuştur ki Adıyaman halkı evlerini tütünlerin depolanması için yüksek fiyattan kiralamışlardır. Bu durum şehre gelen memurların dolayısıyla da muhtemelen öğretmenlerin kiralanacak ev bulamamalarına ve başta Tuz Hanı olmak üzere uygunsuz yerlerde çoluk çocuk gecelemelerine neden olmuştur[471].

3.6. Adıyaman Çevresindeki Okulların Nitelikleri

Adıyaman'daki okulların fiziki ortam ve şartları eğitime çok uygun değildir. Mektep olarak adlandırılan binalar genellikle kiralanan, uygun olmayan ve bulunduğu yerleşim yerinin özelliklerine göre küçük ve tamirata muhtaç binalardan ibarettir. Bazen de Şambayadı'nda olduğu gibi bir camii hücresidir. Bu okulların hemen hepsi sağlık bakımından elverişsiz, zemini toprak ve tamirata muhtaç okullardır. Bunlara Şambayadı, Sofraz, Yalankoz, Burunçayır, Hamra, Kavaklı, Tut ve Kızılin okulları örnek verilebilir. Ayrıca Sürgü'nün ve Besni Erkek Okulu'nun daha büyük binaya, Belviran'ın 20.000 ve Besni Kız Okulu'nun 40.000 kuruşa ihtiyacı vardır. Bütün bu eksiklikler için bazı köylerde okul inşaatları başlamıştır. Ancak I. Dünya Savaşı'nın başlaması ve tahsisatlarının kesilmesi bu işlerin yarım kalmasına neden olmuştur[472].

470 Ahmet Nalcı, *a.g.e.*, s.380.
471 *Tarihli Vakit Gazetesi*, 17 Ocak 1939, s. 10.
472 Ahmet Nalcı, s. 259-261.

Tokaris'e gelen teftiş heyeti de raporlarına, mektebin bir cami hücresinden ibaret ve hıfzıssıhha şartları açısından da olumsuz olduğunu; nahiyenin nüfusuna göre iki derslikli iki mektebin yapılması gerektiğini yazmışlardır[473]. Narince İbtidaisi, seferberlik yıllarında, bu öğrenci mevcutlarıyla evkafa ait cami hücresinde tedrisata devam etmiştir[474]. 1915-1916 yılında okula gelen teftiş heyeti de okulun durumunu "gayri muntazam" olarak değerlendirirken, Narince'ye birer derslikli iki mektebin gerektiğini not etmiştir[475].

3.7. 1893 Yılı Depremi'nin Eğitime Etkisi

1893 yılının mart ayında Malatya merkezli meydana gelen deprem Adıyaman'ın üçte ikisini tahrip ederek birçok binanın yıkılmasına ve can kaybına neden olmuştur. Bu durum ister istemez eğitim hayatına da etki etmiştir. Zira okulların birçoğu zarar görmüştür. Bu okullar yıkılmış ya da eğitim vermeyecek hale gelmiştir. İstatistiklere göre Adıyaman'da 31 camii yıkılmış, 13 tanesi ağır hasar, 95 tanesi ise az hasar görmüştür. Adıyaman çevresinde bulunan 5 Ermeni okulu yıkılmış ve 2 tanesi zarar görmüştür. Müslüman okullarından ise 9 tanesi tamamen yıkılmış, 14 tanesi ağır, 2 tanesi hafif hasar görmüştür[476]. Ermeni Protestan Kilisesi ile mektebi kısmen harap olduğu gibi Protestan Kilisesi de zarar görmüştür. 6 Mart tarihli telgrafta yetkililere göre köylerden henüz bir bilgi edinilememiştir[477].

473 Ahmet Nalcı, s. 264.

474 Ahmet Nalcı, s. 265.

475 Ahmet Nalcı, s. 266.

476 Hayrenasiragan Miyutyun (Armenian Patriotic Society); Y.MTV. 75/118; Y.MTV. 75/128; Y.MTV. 75/106; BEO.164/12244; BEO.165/12324; BEO.167/1245; BEO. 170/12688; Y.A.HUS.270/111.

477 Y.MTV. 75/118; Y.MTV. 75/128; Y.MTV. 75/106; BEO.164/12244; BEO.165/12324; BEO.167/1245; BEO. 170/12688. Daha sonraki 29 Mart tarihli yazışmalarda Adıyaman ve çevresindeki hasarın 283 kişi enkaz altında kalarak yaşamını yitirmiş, 30 kişi ise yaralı kurtulmuştur. 2181 evin ise 771'i tamamen yıkılmış, 1.189'si ağır hasar almış, 215'i tamir edilebilecek derecede zarar görmüştür. Kışla tamamen harap olmuş, telgraf binası ise ağır hasar görmüştür. Adıyaman ve çevresindeki hayvanattan 257 öküz, 90 katır, 19 at, 17 eşek, 3.551 koyun ve keçi telef olmuştur. 7 cami tamamen 94'ü ise kısmen harap, 2 Müslüman mektebi tamamen, 2'si kısmen 1'i ise tamir edilebilecek seviyede harap olmuştur. 1 kilise tamamen, 1'i kısmen 2'si ise tamir görebilecek derecede hasar görmüştür. Ticari olarak 1 han ve 1 hamam ağır hasar görmüştür. 84 dükkân tamamen yıkılmış, 64'ü ağır, 102'si ise tamire muhtaç bir şekilde hasar görmüştü. 6 minare, 1 tekke ve 1 zaviye de tamamen harap olmuştur. BEO. 208/15547/ Y. MTV. 76/81; Naim Ürkmez, "Osmanlı Devleti'nde bir toplumsal dayanışma örneği: 1893 Malatya Depremi, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9(43), 2021 s.976; Murat Gökhan Dalyan, "A General Evaluation of the 1893 and 2023 Earthquakes in Adıyaman and its Environs ", *folklor/edebiyat- folklore&literature*, 2024; 30(4/1)-120 EK. Deprem Özel Sayısı/s.1435-1444.

Osmanlı Devleti deprem sonrasında birçok binanın tamiratını yaptığı gibi bazı okulların da tamiratını yapmıştır. 5 Ekim 1894 tarihinde depremzedeler için gönderilen paraların kilise, mescit, okul ve diğer kamu binalarının tamiri için değil depremzedelerin gıda ve barınma ihtiyaçları için harcanması istenmiştir[478]. Okulların bir kısmının tamirat görerek eğitim ve öğretime açıldığı söz konusu yıllardaki eğitimle ilgili yazışmalardan veya rüştiyelerin işleyişinden de anlaşılabilmektedir. Ama ne olursa olsun şiddetli depremin eğitim ve öğretime zarar verdiği bilinen bir olaydır.

3.8. Adıyaman'da Meydana Gelen Hastalıklar ve Eğitime Etkisi

Trahom hastalığına bağlı olarak artan körlük vakalarından dolayı Adıyaman'daki halkın bir kısmı ve özellikle azınlıklar çocuklarını misyonerlerin Urfa bölgesinde açmış oldukları okula göndermişlerdir[479]. Bu konuda özellikle Miss Corinna Shattuck'un Urfa'daki çalışmaları oldukça etkili olmuş ve bölgede kendisine yönelik olumlu yansımaları olmuştur. Nitekim 1896 yılında bir grup tarafından Shattuck'a yönelik saldırı bölge halkından Bezik Efendi, Hasan Efendi, Mustafa Efendi, Durak Efendi, İsa Efendi ve Said Efendi tarafından engellenmiştir. Bu kişiler The New York Times Gazetesi'nde övülmüşlerdir[480]. Trahom hastalığının etkileri yalnızca insanların sağlığına yönelik olmamış aynı zamanda Adıyaman'daki eğitim faaliyetlerini de engellemiştir. Sağlık Bakanlığı'nın Trahomla Mücadele Faslının 102. Maddesi uyarınca "*Trahom mücadele mıntıkalarında ve gerekse memleketin sair aksamında trahomun sâri devresine musap olan hastaların bu devre devam ettiği müddetçe mektep, fabrika, imalathane veya sair resmî ve hususî müessesata devamları men olunur. Trahom mücadele mıntıkalarındaki çocukların tedrisatı için Sıhhat ve Maarif Vekâletlerince müştereken hususi tedbirler ittihaz olunur.*" ibaresinden dolayı çocuklar okullara gidememiş ve gidenler arasında da trahomlu veya sağlıklı şeklinde önleyici bir ayrımcılık yapılmıştır. Bu anlayış uyarınca 1930'lu yıllarda hastalığın yayılmasına bağlı olarak trahomlu öğrencilerin diğerlerinden ayrılması ve hastalığın yayılması-

478 MV.76/10.

479 İdris Yücel, "Bir Misyonerlik Uygulamasının Teorisi ve Pratiği: Urfa Amerikan Körler Okulu (1902-1914)", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 14, 2011, s. 77.

480 The New York Times, "These Turks Are Heroes", February 24, 1896.

nın önüne geçilmesi için bu öğrencilerin okulları ayrılmıştır. 1933-1934 yılında bu şekilde Besni ve Adıyaman'da birer okul bulunmaktadır[481]. Sağlıklı bireylerin hastalanmaması ve hastalığın mümkün mertebe en az hasarla atlatılması için yapılan bu girişimlerin öte yanında bu hastalığın kurbanı olmuş kimseler için devlet tarafından Adıyaman'da herhangi bir kültürel veya sosyal etkinlik yapılmamıştır. Nitekim 1967 ve 1973 yıllarına ait olan Adıyaman İl Yıllıkları'nda ilde gerçekleştirilen kurs, eğitim-öğretim ve kültürel konulardaki istatistikler yer alırken âmâlara yönelik herhangi bir sosyal program bulunmamaktadır[482]. Bunun en büyük nedeni devletin maddi imkanlarının yetersiz olmasıdır. Bu nedenle âmâlara laik eğitimin gerektirdiği eğitim verilemediği gibi bunun alternatifi olan dini eğitim yoluyla onların hayata dahil edilmesi meselesi devletin benimsemiş olduğu laiklik anlayışı nedeniyle görmezden gelinmiştir. Nitekim T.C. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, 1938 yılında bu tür engellilere artık hafızlık eğitimi veren Darülhuffaz gibi kurumların faaliyetlerinin tasvip edilmediği ve köhne kurumlar olduğu belirtilmiştir[483]. Bu kayıtta âmâlara bu tür eğitimler verildiği belirtilse de fonlardan veya arşiv tasniflerinde böyle bir şeye tesadüf edilememiştir. Sonuç ne olursa olsun bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Adıyaman'daki hafızlık eğitimi devletin ilgisizliğine rağmen halkın bir merhamet nişanesi olarak kendiliğinden gelişimini sürdürmüştür.

1915 yılında ortaya çıkan tifo Adıyaman'da eğitim öğretimi etkileyerek hastalığın görüldüğü yerlerde okulların kapatılmasına neden olmuştur. Hatta bu hastalıktan Narince köyünde olduğu gibi ölen hocalar dahi olmuştur[484].

1934 yılında Adıyaman ve Kahta bölgesinde trahomla mücadele edebilmek ve halkı bu illetten kurtarabilmek için doktorların yanı sıra eğitimcilerin de görev alması gerektiği görülmüştür. Bu amaçla Kahta ve Adıyaman'daki ilkokullarda görev yapan öğretmenler, trahom hastalığının özellikleri ve bu hastalıktan nasıl kaçınacakları konusunda bilgilendirilmişlerdir. Bu sayede öğretmenler öğrencileri ve onlar da ailelerini bilgilendirerek hastalığa karşı başarılı olunması amaçlanmıştır[485].

481 Umumi Hıfzıssıhha Kanunu Kanun No: 1593 Resmî Gazete: 6 Mayıs 1930 - Sayı: 1489.
482 1967 Adıyaman İl Yıllığı, s. 67-72.
483 Sağır, Dilsiz ve Körler Müessesi 1923-1938, s. 1-2.
484 Osman Sebri, *a.g.e.*, s.18.
485 *Son Posta Gazetesi*,15 Ekim 1934, s. 4.

7 Ekim 1958 tarihinde bir kısım lise ve ortaokul öğrencilerine grip hastalığının sirayet ettiği öğrenilmiş ve durum derhal Adıyaman Sağlık Teşkilatı'na bildirilmiştir. Böylece durumdan derhal haberdar edilen sağlık teşkilatı, öğrencileri muayene etmiştir. Bu salgın hastalığın bu muayeneler sonrasında grip olduğu anlaşılması üzerine okullar 1 hafta tatil edilmiştir.[486]

3.9. Adıyaman'da Engelli Eğitimi ve Körler Memleketi Adıyaman

Bazı bireyler insanlığın varoluşundan itibaren ya doğuştan ya da savaş, kıtlık, hastalık gibi çeşitli nedenlerden dolayı bazı uzuvlarını kaybederek engelli durumuna düşmüşlerdir. Bu nedenle tarih boyunca bu tür kişilerin toplumsal yaşama uyum sağlaması için çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nde engelli gruplarından körler, dilsizler ve sağırlar için açılan okulda körlere yönelik eğitim faaliyetleri 17 Mart 1891 tarihinde başlamıştır. Bu şubede âmâ öğrencilere Türkçe, Fransızca, müzik, tarih, coğrafya ve hesap derslerinin kabartma harflerle okutulması kararlaştırılmıştır[487]. Bu derslerden özellikle okuma ve müzik derslerine ağırlık verilmiştir. Bu okulu bitirenler öğrendikleri müzik aletleri ve parçalarla geçimlerini sağlamaya çalışmışlardır. Nitekim görme engelliler için tahsis edilen beş öğretmen ve bir mübaşirden en fazla maaşı 500 kuruşluk maaşla müzik ve tarih öğretmeni almıştır. Ancak bir müddet sonra körler şubesinde müzik derslerinin kaldırılmasıyla birlikte âmâ öğrenciler bu okulu terk etmişlerdir. 1900'lere kadar bu durum böyle kalmıştır[488]. 1902'den sonra görme engellilerin eğitimine önem veren Dr. Mehmet Esat, Belçika'da yapılan Dünya Körler Kongresi'ne Osmanlı Devleti'ni temsilen katılmış ve burada körler ile ilgili gözlemlediği eğitim, öğretim ve teknikleri ülkesinde de uygulamaya çabalamıştır. Ona göre körlere meslek olarak Avrupa'daki gibi sepet örme, fırça yapma, çorap örme

486 Hüseyin Kozludere, *Adıyaman Basınına Göre Adıyaman'ın Siyasi, Ekonomik ve Sosyal Yapısı (1954-1968)*, T.C. Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Bilim Dalı, Niğde 2011, s.121.

487 Ramazan Günay- Halil İbrahim Görür, "Osmanlı Devleti'nde Sağır, Dilsiz ve Âmâ Mektebi", OTAM, XXXII/53, 2013, s. 62; Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, PegemA Yayınları, İstanbul 2012, s. 248; Osman Ergin, Türk Maarif Tarihi, c.3-4, İstanbul 1973, s.1165-168.

488 Ömer Faruk Yelkenci, Türk Modernleşmesinde II. Abdulhamit'ın Eğitim Hamlesi, Kaknus Yayınları, İstanbul 2010 s. 138-139; Sezai Balcı, Osmanlı Devleti'nde Engelliler ve Engelli Eğitimi Sağır ve Körler Mektebi, Libra Kitap:83, İstanbul 2013, s. 125-126, 129

marangozluk yapma ve dikiş nakış gibi işler öğretilerek geçimleri sağlanabilirdi. Ders olarak da Kur'an-ı Kerim ve hafızlık eğitimi verilerek mübarek günlerde ve aylarda tilavet yaptırılarak ekonomik olarak geçimleri sağlanabilirdi. Mehmet Esat'ın bu görüşü II. Abdülhamit tarafından uygun görülerek Darülaceze bünyesinde 60 kişilik bir körler okulu açılması kararlaştırılmıştır. Aynı dönemde İstanbul'un Acıbadem bölgesinde de bir körler okulu açılmaya çalışılmıştır. Ancak gerek Darülaceze'nin mâlî durumundan gerekse de II. Abdülhamit'in tahtan indirilmesiyle birlikte açılması planlanan bu körler okulu girişimi sonuçsuz kalmıştır[489].

Adıyaman ve çevresinde körlük vakalarına neden olan hastalık trahomdur. Öyle ki bu hastalıktan dolayı bir dönem Adıyaman ve çevresi körler diyarı olarak da adlandırılmıştır. Trahom; bilimsel adıyla *chlamydia trachomatis* adlı virüsün neden olduğu sinsi veya aniden başlayan bulaşıcı, bakteriyel bir hastalıktır. MÖ. 2000 yılından beri Mısır'dan bütün dünyaya yayıldığı bilinen bu hastalık, Avrupa'ya Napolyon'un Mısır seferi sonucu yayılırken Anadolu topraklarına ise bu bölgedeki savaşlar sonrasında geri dönen asker ve memurlar vasıtasıyla yayılmıştır. Kornea ve damar iltihaplanması ile karakterize edilen hastalık, tedavisiz vakalarda göz kapaklarında ciddi şekil bozuklukları, ilerleyici görme yetersizliği ve körlükle sonuçlanmıştır. Orta Doğu, Güney Asya, Afrika ve Güney Amerika'da yaygın olmakla birlikte endemik bölgelerde, genellikle insan hayatının ilk dönemlerinde bir çocukluk çağı hastalığı olarak ortaya çıkan trahom, tedavi edilmediği takdirde yaşam boyu sürebilir. Özellikle kuru ve tozlu bölgelerde yetersiz hijyen, yoksulluk ve kalabalık yaşam koşullarında yayılımı yüksektir. Hasta kişinin hastalıkla direkt olarak elle temas ile bulaşmış havlu ve mendil gibi eşyalarla ise dolaylı olarak bulaşma olabilir. Bulaşmada bu etkenler dışında ortamın sağlıksızlığından beslenen mikrop taşıyan karasinekler de etkili olabilir. Dünyada en büyük körlük nedenlerinden birisi olan trahom, hastalık evresinde göz kapaklarının altında oluşan kabarıklıklarla ortaya çıkar, zamanında

489 Ramazan Günay- Halil İbrahim Görür, "a.g.m.", s. 68; Sezai Balcı, *a.g.e.*, s. 150-152. Osmanlı Devleti'nde körlerin en iyi icra edebilecekleri meslek olarak müzisyenlik ve masörlük olarak görülmüştür. Bkz. Sezai Balcı, *a.g.e.*, s.143; Murat Gökhan Dalyan-Ali Ünişen, "Engelli Eğitimine Alternatif Bir Bakış: Hafızlık Eğitimiyle Görme Engellilere Toplumsal Saygınlık Kazandırılması (Osmanlıdan Cumhuriyete Adıyaman'da Kör Hafızlar)", *Route Educational and Social Science Journal*, Volume 3(5), December 2016, s.1-15.

tedavi edilmediği takdirde kirpiklerin içeriye doğru büyüyerek korneada damarlaşma ve yaralar oluşmasına neden olarak hastalık ilerledikçe arızalar şiddetlenir. Yaralar iltihaplanarak delinir ve gözün akıp kör olmasına neden olur. Cumhuriyetten önce, ülkemizin geniş bir kısmında çok yaygın bulunan ve önemli oranda da göz hastalıklarına ve körlüklere sebep olan trahom hastalığına karşı yeterli tedbir alınamamış ve bu nedenle de o tarihlerde milyonlarla ifade edilen trahomlu hasta yurttaşımız kendi kaderiyle baş başa kalmıştır[490].

Osmanlı Devleti'nde Arabistan, Suriye ve bazı güney topraklarındaki kötü havadan dolayı bu bölgelerde yaşayanlar ve özellikle memurlar çeşitli göz hastalıklarından dolayı rahatsız olarak görevleri ifa ederken zorluklarla karşılaşmışlardır. Bu nedenle, 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren Adıyaman, Besni, Gölbaşı, Suvarlı, Gölbaşı, Keysun, Sarıyaprak gibi birçok köy ve kasabada körlük olaylarına rastlanmaktadır[491]. Bölge halkının başta trahom olmak üzere çeşitli hastalıklardan dolayı körlük yaşanması karşısında Osmanlı Devleti, bu bölgelere sıhhiye elemanları göndermeye çalışarak bu hastalıkların önünü almaya çalışmıştır[492]. Adıyaman bölgesinde de kötü havadan kaynaklanan göz hastalıkları yaygın olup her yıl bu göz hastalarına yenilerinin eklendiği görülmektedir. Nitekim 1898 yılına ait arşiv belgesinde Mamuretülaziz Vilayeti'nin Hısn-ı Mansur kazasında uzun bir süreden beri devam eden trahom hastalığı nedeniyle birçok kişinin rahatsız olduğu ve bu sayıya ek olarak aynı yıl üç yüz kişinin daha bu hastalığa yakalandığı konusunda yetkililere iki defa uyarılarda bulunarak gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir. Hısn-ı Mansur Belediye Başkanlığı da bölgelerine gönderilecek cerrahlık bilgisine sahip göz hastalıkları konusunda uzmanlaşmış bir doktora aylık 1.000 kuruş maaş verebilecek güçte olduklarını ifade ederek acilen doktor gönderilmesi istenmiştir[493]. Ancak bu konuda yapılan araştırmalarda istenilen vasıflara sahip Mülkiye Tıp Fakültesi'nde ve Haydar Paşa Hastanesi'nin göz polikliniğinde bir doktor bulunamadığından ve Askeri Doktor Jül Efendi'ye de askeriyede ihtiyaç duyulduğundan

490 Mehmet Temel, Atatürk Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele, Nehir Yayınları, İstanbul 2008, s. 133-135; İnci Hot, "Ülkemizde Trahom İle Mücadele", Tıp Eğitim-Hukuku-Tarihi 2003, s. 22-23.

491 Zeynel Özlü, *Cenûbda Bir Şehr-i Medeniyet: Behisni (Bethesna-Besni)*, s. 223-255.

492 DH.MKT 287/56.

493 DH.MKT. 2129/39.

1900'lere kadar Adıyaman bölgesine daimî olarak bir doktor gönderilememiştir. Bunun yerine Jül Efendi'nin geçici olarak gönderilmesi mevzubahis olmuştur[494]. 1900 yılında yine göz hastalığından dolayı bir tabibin gönderilmesi yazışmalara konu olmuştur. Bu yazışmada hastalığın eskiden beri ahaliyi sıkıntıya soktuğuna dikkat çekilerek gerekli tedbirlerin alınarak bölgeye askeri tıbbiyeden merhemler ve göz hastalıkları konusunda tahsil ve tecrübe sahibi Askeri Doktor Yüzbaşı Jül Efendi'nin Çifteler Çiftliğinden Hısn-ı Mansur belediye tabipliğine atanması kararlaştırılmıştır. Ancak 1900'lerde de asker olan doktorların görevlendirilmesiyle çözüm arayışı soruna bir çare olmamıştır. Nitekim daha sonraki dönemlerde bile Adıyaman bölgesine sürekli bir doktor tayin edilmediğinden dolayı yazışmalar devam etmiştir[495]. Bu yazışmalar sırasında devlet yetkilileri bölgedeki hastalığın önlenmesi için geçici çözümler yerine kalıcı bir belediye doktorunun görev alması gerektiğinin farkına varmışlardır. Ancak göz hastalıkları konusunda yeterli doktor olmadığından bu sorun çözülememiştir[496]. Bu durum başka bölgelerdeki hastalar için de geçerli olmuştur[497]. 1903 yılında Beyrut Hastanesi Doktoru Nikolaki Bey, Suriye ve Lübnan'daki köy ve kasabalarda da bu hastalığın hijyen eksikliğinden yayıldığını, aslında hijyen kurallarına dikkat edilerek bu hastalıktan insanların kurtulabileceğini rapor etmiştir. Ancak buna rağmen bölgedeki askerlerin ve ahalinin dikkat etmediğini kaydetmiştir[498].

I. Dünya Savaşı'na kadar genellikle güney bölgelerinde endemik olarak görülen bu hastalık savaşın açmış olduğu nüfus hareketleri sonucunda Anadolu'daki diğer şehirlere de yayılmıştır. Trahom I. Dünya Savaşı ve sonrasında birçok il ve ilçede yaygınlık göstererek halkın sağlığını olumsuz etkilemiştir. 1926 yılında Erzurum, Malatya, Erzincan, Diyarbakır, Ağın, Adıyaman, Eleşkirt, Elazığ, Suşehri, Sivas, Arapkir, Bayburt gibi birçok şehirde yayılmıştır[499]. Trahom

494 DH.MKT. 2226/131. Trahom, uzun yıllar sadece Adıyaman merkezinde değil aynı zamanda çevre yerleşim yerlerinde de etkili olmuştur. Nitekim Besni'de muhtemelen bu hastalıktan dolayı Suvarlı, Sarıyaprak, Hevidi gibi köylerde birçok kör bulunmaktadır. Bkz. Zeynel Özlü, *Osmanlı Döneminde Behisni (Besni) Kazasında Aşiret ve Aileler, Gaziantep Üniversitesi Basımevi*, Birinci Baskı, Gaziantep 2015, s. 74-76.

495 DH.MKT. 2148/119; DH.MKT. 2226/131

496 DH.MKT. 2226/131.

497 DH.MKT.2186/109.

498 DH.MKT.2721/34

499 Vefik Hüsnü, II. Milli Türk Tıp Kongresi Türkiye Trahom Coğrafyası, Ankara 1927, s. 46-47

hastalığıyla mücadeleye ilk olarak 1925 yılında; trahomun meydana getirdiği sakatlıklar nedeniyle "Körler Çarşısı" bulunan Kilis'te ve "Körler Memleketi" denilen Adıyaman'da ve Malatya'da birer trahom hastanesi ve dispanseri açılmasıyla başlandı[500]. Adıyaman'da 1925 senesinde muayene edilen 5.685 kişiden 5.446'sında trahom hastalığına rastlanmıştır[501]. Bu nedenle aynı yıl yalnız Adıyaman'da beş sıhhat memurundan oluşan bir seyyar mücadele heyeti oluşturuldu. Adıyaman'daki hastanenin Baştabipliğine Dr. Kâşif Ömer Bey atandı. Bunun dışında bir asistan tabip, üç sıhhiye memuru, bir eczacı, iki hasta bakıcı aynı kurumda görevlendirildi[502].

Devlet yetkilileri trahom hastalığına karşı bu tedbirleri alırken Adıyaman halkı da bu hastalığa yakalananlara ve âmâlara sahip çıkmıştır. Halk, devletten veya hasta yakınlarından hiçbir ücret ve karşılık beklemeden âmâları hafız olarak yetiştirerek sosyal bir çözüm bulmuştur. Bu sayede görme engellilerin toplumsal yaşama dinin koruyucusu unvanıyla katılımı sağlanmıştır. Çünkü hafız kelimesi Arapça "*korumak, ezberlemek*" anlamına gelen *hıfz* kökünden türemiş bir sıfattır ve "*koruyan, ezberleyen*" anlamlarına gelmektedir. Adıyaman'da uygulanan hafız yetiştirme programında veya etkinliğinde âmâ bireyler belirlenen cami hocasının veya hıfza aracı olacak ferdin bulunduğu mevkiye akrabaları ya da çevredekiler tarafından götürülerek eğitim başlatılırdı. Ancak daha önceden belirtildiği gibi âmâların eğitimi devlet politikası olmayıp halk arasında kendiliğinden gelişen bir sosyal davranış örüntüsüdür. Bu özelliğinden dolayı bu eğitimde, tabii olarak imkânların eksikliğinden de kaynaklı, âmâlar için herhangi bir körler alfabesi kullanılmamasıyla da farklılık göstermektedir. Bu nedenle eğitimde daha çok işitsel yöntemler kullanılmıştır. Bu yöntemde hafız adayı cami hocasının veya Kur'an-ı Kerim bilen birinin huzurunda oturur onun

500 Kâşif Ömer, *Muhtasar Trahomoloji ve Bazı Mühim Munzama Hastalıkları*, Doğruöz Matbaası, 1934, s. 200; İnci Hot, Ülkemizde Trahom İle Mücadele, s. 24. 1925'de körler memleketi denilen Adıyaman'da 20 yataklı bir hastane ve buna bağlı dispanserle çalışmalarına başlayan teşkilat aynı yıl Malatya'da 10 yataklı bir hastane ve dispanser açmıştır. Bundan sonra Malatya merkezleriyle Samsat ve Çalğan bucaklarında ve 1930'da onar yataklı Besni, Kilis ilçeleriyle, Gaziantep ilinde trahom hastanesi ve dispanserleri ilave edilmiştir. Bkz. aynı eser.

501 Kâşif Ömer, *a.g.e.*, s. 199-200; Sadet Altay, "Bulaşıcı ve Müzmin Bir Sosyal Afet: Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Trahom Hastalığı ve Mücadele Çalışmaları (1924-1938)," CTAD, Yıl:12, Sayı 23 Bahar 2016), s.173.

502 Sadet Altay, "Bulaşıcı ve Müzmin Bir Sosyal Afet: Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Trahom Hastalığı ve Mücadele Çalışmaları (1924-1938)", s.178.

söylediklerini tekrar ederdi. Bu tekrarlar sayesinde belirlenen bölüm/cüz hafız adayına ezberletilirdi. Gün boyu namaz vakitleri aralarında süren bu eğitim sonunda hafız olmayı başaran bireyler bundan sonra hafız unvanını alarak toplumda daha saygın bir konuma ulaşmış olurdu. Hafızlık eğitiminde bulunan Sadık Tunç (51), Adıyaman'da âmâ mevlithanlardan Eşref'in hafızlık eğitiminde kendisine Diyanet İşlerine bağlı Kab Camii Kuran Kursu'nda 1980 yılında Kur'an okuyarak onun Kur'an'ın cüzlerini ezberlemesinde yardımcı olmuştur. Hafızlık eğitimi için Kuran-ı Kerim'i iyi derece okuyabilen kişiler dahi imamın olmasına gerek kalmadan âmâlara yardımcı olarak onların eğitimine katkı sağlamışlardır. Bu kişilerden Sadık Tunç'a göre hafızlık eğitiminde bulunan âmâların çok çabuk öğrendiklerini hatta beş defalık bir tekrardan sonra bölümleri hafızalarına aldıklarını belirtmiştir. Kendisi de bir dönem bu hastalığa yakalanan Sadık Tunç, görme sorununun olduğu bu sürecin oldukça zor olduğunu belirtmektedir.

Bu dönemde özellikle Kab Camii, Ulu Camii, Eskisaray Camii ve Yenipınar Camii'nin hafızlık eğitiminde kullanılan mekânlar olduğu görülmektedir. Hoca Ömer Mahallesi'nden 01.02.1918 doğumlu Halit Sağlam, Ulu Camii hocası Gani Hafız'dan bu şekilde eğitim alarak hafız olmuştur. Bu aşamadan sonra hafız olan âmâlar yeni edindikleri bilgi ve yeteneklerini kullanmaları için düğün, taziye, çocuklara ad koyma ve mevlit gibi dinî törenler veya sohbetlerde etkin katılımcılar olarak yer alır ve saygı görürlerdi. Bu tür organizasyonlara giderlerken genellikle yanlarında bir çocuk veya yardımcı götürdükleri gibi bazen de bir araya gelip kol kola girerek beraberce giderlerdi. Bu tür sohbetlerde ve törenlerde başköşeye oturtuldukları gibi sofralarda da en iyi yer kendilerine ayrılırdı. Bazıları da bizzat eğitim veren bu kurumlarda Hafız Abuzer gibi müezzinlik ve kayyımlık yapmışlardır. Görüldüğü gibi başka toplumlarda veya ülkelerde âmâlar engelli vatandaş olarak dışlanıp ikinci sınıflara doğru itilirken Adıyaman'da verilen hafızlık eğitimi sayesinde dinin koruyucusu unvanını alarak toplumsal yaşamda toplum nazarında normal bir bireyin erişemeyeceği saygın bir konuma ulaşmışlardır. Bazen âmâ bireylerin toplumun onlara göstermiş olduğu şefkat ve merhametten ötürü tamir ve çeşitli araç gereçlerin yapımında uzmanlaştıkları görülmüştür. Adıyaman'da âmâlara hafızlık eğitimi ile toplumda saygınlık ve statü kazandırılırken bir taraftan da Adıyaman'da hafız kelimesinin anlamında bir

kayma olarak âmâ veya kör anlamında kullanılan bir tabire dönüşmüştür. Halk arasında şahısların birbirlerinin görme engelli olduğunu anlatmak için hafız kelimesi darb-ı mesel olarak kullanılır. Ancak 1980'lerden itibaren trahom hastalığıyla yapılan mücadelenin başarılı olmasına bağlı olarak zamanla bu hastalıktan âmâ olanların sayısının azalmasıyla birlikte hafızlık eğitimi de azalmaya yüz tutmuş ve günümüzde bu eğitim Adıyaman'da artık bu şekliyle verilmemektedir.

3.10. Adıyaman'da Göçebelerin Eğitimi

XIX. yüzyıla kadar fasılalarla göçebelerin iskânına devam edilmesine çalışılmış, ancak bu konuda istenilen başarı sağlanamıştır[503]. Bu nedenle yerleşiklere ve hükümet yetkililerine çeşitli sorunlar çıkaran göçebelerin önce iskân edilmesi daha sonra da eğitim yoluyla medenileştirilmesi arzu edilmiştir. Bu amaçla 1869'dan itibaren Kahta ve Gerger bölgesinde öncelikle sıbyan mekteplerinin çoğaltılması ve bu yolla göçebe halkın medeniyete alıştırılmaları ve cehaletten kaynaklandığı düşünülen sorunların giderilmesi amaçlanmıştır. Diyarbakır Valisi Hatunoğlu Kurt İsmail Paşa, Kahta ve Gerger bölgesindeki göçebelerin eşkıyalık faaliyetlerinden ve başına buyruk hareketlerinden vazgeçirilmesinin askerle değil ancak eğitimle olacağının farkında olan ve bunun için çabalayan bir kişidir. Ancak bütün bu çabalara rağmen bu amaç gerçekleşmemiştir[504]. Nitekim XX. yüzyılın ilk yıllarında yine göçebe toplulukların eğitilmesi başlı başına bir sorun teşkil etmiştir. Zira bu topluluklar dini vecibelerini bilmedikleri gibi eğitimsiz ve cahil bir şekilde yaşamaktaydılar. Bunların dini olarak eğitilmesi ve

503 Adnan Işık, *a.g.e.*, s. 666.

504 Talip Atalay, "a.g.m., s.170; Cihat Durgun, *Diyarbekir Vilayet Gazetesi'nin (1-15 Sayıları, H.1286-M.1869) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, TC. Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Bingöl 2022, s. 57. « Kâhta ve (Gerger) taraflarında ve mevâkı'-i sâ'irede sıbyân mektebleri inşâsına emirler itâ buyurdukları gibi şu emr-i mes'ûdun kabâ'il ve 'aşâyir-i mevcûdeye ta'mîmi çâresini dahi aramakdadırlar. Vâkı'a tavâ'if-i mebhûsün 'anhâ sıbyânının evvel-emirde mevki' be-mevki' mekâtib-i sıbyâniye küşâdıyla bir müddet kâffeye zarfında akı karayı fark edecek kadar okutdurulmaları ve sıbyân derslerini tekmîl eden çocuklar içün mekâtib-i rüştiye açılması ve çünki şu takımların 'alel-'umûm metbû'-i mufahhamlarına mensûb olan lisân-ı Osmânîyi dahi hîç birisi bilmediklerinden ta'lîm-i lisân cihetine de i'tinâ olunması ıslâhât-ı vilâyetin en büyük rüknüdür. (S. 3.) ve tavâ'if-i mezkûrenin öteden berü müşâhede olunmakda olan fenâlıklarının izâlesi içün içlerinde 'askerler ve taburlar ikâmesinden ziyâde mü'essir olacak tedâbîr-i kavî derûnlarında ta'lîm ü te'allüm mâdde-i mes'ûdesinin ta'mîmidir. Sâye-i ma'ârif-i-vâye-i hazret-i şahanede münteşir âfâk u aktâr olan envâr-ı 'ulûm u ma'ârifin cihât-ı mesrûdece dahi eşba-i baş muvaffakiyet olması eltâf-ı celîlei ilâhî'den me'mûl ve muntazırdır."

medeniyet dairesine alınması için Osmanlı Devleti 21 Haziran 1903 tarihinde Adıyaman'daki göçebelerin eğitimi için Adıyaman ulemasından Küçük Mehmed Efendizade Süleyman Salim Efendi'yi belirli bir maaşla görevlendirmiştir. Bu şekilde ulemadan gönderilen kişiler vasıtasıyla aşiretlerin eğitilmesi amaçlanmıştır; ancak istenilen başarı sağlanamamıştır[505]. Osmanlı Devleti döneminde Kahta bölgesindeki eğitim faaliyetlerinin düşük olmasının esas nedenlerinden birisinin göçebelik olduğu düşünülebilir.

Osmanlı Devleti, aşiretlerin eğitilerek devlete bağlılıklarının arttırılması ve önde gelen kişilerin çocuklarının eğitimi için İstanbul'da aşiret mektebi açmaya karar vermiştir. 1891 yılında İstanbul'da açılacak olan aşiret mektebi için Malatya sancağı ile Kahta'dan bir öğrenci istenmiştir. Bununla birlikte söz konusu belgede istenilen öğrencinin Kahta'dan mı başka bir yerden mi gönderildiği açık değildir[506]. Ancak ilerleyen yıllarda tespit edilecek yeni belgelerle bu durum aydınlanacaktır.

505 Said Öztürk, "a.g.e.", s.117-147; DH.MKT. 707/49.S
506 MF.İBT.31/42.

IV. BÖLÜM

4.1. ADIYAMAN EĞİTİM HAYATINDA ÖNEMLİ SİMALAR

Adıyaman bulunduğu coğrafi konum ve yapısı itibarıyla kendisini çevreleyen büyük şehirlerin gölgesinde kalmıştır. Ayrıca bölge ahalisinin büyük bir kısmının da göçebe olması okul gibi yerleşik hayata uygun müesseselerin ilin her bölgesine eşit bir şekilde dağılımını engellemiştir. Bütün bu özelliklerine ve eksikliklerine rağmen Adıyaman'da birçok divan şairi ve müderris yetişmiştir. Klasik dönem Osmanlı döneminde Adıyaman ve çevresinden birçok alimin yetiştiği ifade edilmektedir. Bunar arasında Sultan Bayezid döneminde Müderris Molla Sina-i Berdeî, Yavuz Sultan Selim zamanında Molla Muhyiddin-i Berdei, haşiyeler yazmış ve sarayda eğitim vermiştir[507].

Mustafa Nehcî Dede

17. yüzyıl divan şairlerinden Nehcî, tam adıyla Mustafa Nehcî Dede İbn Seyyid Himmet el-Hüseynî el-Halvetî el-Behesnî, 27 Ağustos 1616 (14 Şa'ban 1025) tarihinde, berat gecesinde Besni'de doğmuştur. İsminin künyesinden anlaşıldığı üzere babasının adı Himmet'tir. Nehcî'nin soyu peygambere dayanmaktadır. İlk öğrenimi hakkında bilgi sahibi olunamayan Nehcî'nin yüksek seviyede eğitim almak için 11 Şubat 1649 Çarşamba günü Besni'den hareket ederek 19 Mart 1649 (5 Rebi'u'l-evvel 1059) Cuma Üsküdar'a yani İstanbul'a ulaşarak

507 Ahmet İnan , "Adıyaman'da Son Dönem Osmanlı Ulemasından İki Porte: Mahmud Hilmi ve Mustafa Hayri Efendi", *Medeniyetler Kavşağı Adıyaman* , Adıyamanlılar Vakfı Yay., İstanbul Mart 2008, s.227.

burada eğitimine başlamıştır[508]. Nehcî, Mart 1655 (Cemaziye'l-ahir 1065)'te halife olmuştur. Bu sırada Nehcî'nin büyük oğlu Seyyid Muhyiddin de İstanbul'a gelmiş ve Hasan Burhaneddin Efendi'ye bağlanarak sofi olmuştur. Hocasından bir yıl sonra, 27 Haziran 1655'te Besni'ye dönmüştür[509]. 12 Eylül 1656 Çarşamba günü büyük oğlu Seyyid Muhyiddin'i Besni'de bırakarak ondan 1 yaş küçük olan, yirmi yaşındaki Seyyid Seyfullah'ı ve dervişlerinden seksen yaşındaki Hacı Mustafa Dede'yi yanına alarak İstanbul'a yola çıkmış ve 27 Ekim 1656 Perşembe günü İstanbul'a gelmiştir. Hasan Burhaneddin Efendi, 21 Kasım 1656 Pazartesi gecesi Nehcî'ye siyah sarık ile tâc giydirmiştir. Oğlu Seyfullah da Şeyh Cihangirî'ye bağlanarak huzur dervişi olmuştur. Nehcî'nin oğlu Seyfullah, 1657'de İstanbul'da taundan (veba) ölünce Nehcî memleketine dönmek istemiş, ancak şeyhi müsaade etmemiş ve 1663 yılına kadar Cihangir Tekkesi'nde hizmete devam etmiştir. Sonunda 30 Nisan 1663 Cumartesi günü izin verilmiş ve 5 Haziran 1663'te Besni'ye ulaşmıştır. 24 Aralık 1663'te Besni'de Kâhta Mahallesi Camii'nde *erba'in itikaf*ına girmiştir. Aralık 1665'te Maraş Valisi Çavuşzade Mehmed Paşa ile Sofraz'da görüşmüştür. Paşa kendisine hürmet ederek onu Maraş'a götürmüş ve bir süre sonra Paşa, Göksun Yaylası'na gidince Nehcî de Besni'ye dönmüştür. Çavuşzade Mehmed Paşa, Şam valisi olunca onunla birlikte buraya gitmiş ve burada Şems Ahmed Paşa Tekkesi'nin idarecisi olmuştur. 1674 yılında hacı olmuş ve dönüşte Arap eşkıyalar tarafından soyulmuştur. Edirne ve İstanbul seyahatinden sonra 1680 yılında vefat etmiştir[510].

Karacaoğlan

17. yüzyılda Adıyaman ve çevresinde gezip dolaşan ünlü şahsiyetlerden birisi de aşk ve sevgi şairi Karacaoğlan'dır. Adıyaman'ın kendisinde iz bıraktığı şiirlerinden de anlaşılabilmektedir.

"Hısnımansur derler, ol Adıyaman
Oradan şindik geçti güzelleri"

508 *Nehcî Dîvânı Müellifi: Besnili Mustafa Nehcî Dede*, Haz. Üzeyir Aslan, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2017, s.6-7.

509 *Nehcî Dîvânı Müellifi: Besnili Mustafa Nehcî Dede*, Haz. Üzeyir Aslan, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2017, s.8-9.

510 *Nehcî Dîvânı Müellifi: Besnili Mustafa Nehcî Dede*, Haz. Üzeyir Aslan, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2017, s.10-14.

sözleriyle Adıyaman'da bulunduğu anlaşılmaktadır[511].

Mucib Efendi

Adıyamanlı meşhur şahsiyetlerden bir diğeri de divan şairi olan Mucib Efendi'dir. Fetva Eminî Hısn-ı Mansurlu Ahmed Efendi'nin oğlu olduğu için Hısn-ı Mansurî-zâde olarak tanınmıştır. Medrese öğrenimi görerek 1687-1688 yılında İmam-ı Sultanî Lâdikli Şeyhülislam Mehmed Efendi'den mülazım olmuştur. Ekim 1696 (Rebiyülevvel 1108)'da Dersiyye-i Firûz Ağa Medresesi'nde göreve başlamış ve sırasıyla Nisan-Mayıs 1698 (Şevval 1109)'de Eyyühüm Medresesi, Şaban 1112/Ocak-Şubat 1701'de Molla Kırımî Medresesi, Ocak 1704 (Kasım 1115)'te Sadî-zâde Medresesi, Ekim 1706 (Receb 1118)'da Hüsrev Kethuda Medresesi ile Mayıs 1708 (Safer 1120)'de Sahn-ı Seman'dan birine müderris olarak atanmıştır. Müderrislik görevine Mayıs 1709 (Zilhicce 1120)'da Nisancı Paşa-yı Cedid, Haziran 1710 (Cemaziyelevvel 1122)'da Mehmed Ağa Medresesi, Nisan 1713 (Rebiyülevvel 1125)'te Kara Mustafa Paşa Medresesi, Eylül 1716 (Şevval 1128)'da Ayasofya-i Kebir Medresesi, Mayıs 1717 (Cemaziyelâhır 1129)'de Süleymaniye medreselerinden birinde devam etmiştir. Temmuz 1719 (Ramazan 1131)'da Halep kadısı olmuş ve burada bir yıl kadar görev yapmıştır. Eylül 1726 (Muharrem 1139)'da Şam'a kadı olarak atanmıştır. Bu görevde iken 2 Haziran 1727 (12 Şevval 1139)'de Şam'da vefat etmiş ve Bilal-i Habeşi civarına defnedilmiştir[512].

Hasmi

18. yüzyıl divan şairlerinden Hasmi, Tut'ta doğmuştur. Hasmi, tasavvufa değer vermiş, göçebe bir hayat yaşamış ve Arap ile Fars dillerinden fazlaca etkilenmiştir. İlim sahibi olarak servet sahibi olacağını da düşünmüş; ancak bu hayallerini gerçekleştirememiştir. Dertlerinden kurtulabilmek için kendini içkiye vermiş daha sonra tövbe etmiştir. Yazmasının nedeni güzellerin vasfını ortaya koymak, isimlerini zikretmek içindir. Övünmeyi ve kendini diğer şairlerle karşılaştırmayı

511 Ömer Kaya, *Karacaoğlan 17. Yüzyıl Güney Vilayetleri Halk Hayat Görüş ve Felsefesinin Karaca Oğlan'da Sentezi*, Öncü Basımevi, Kahramanmaraş 2014, s.36.

512 Hısn-ı Mansûrîzade Mustafa Mucîb Efendi, Hısn-ı Mansurizade Mustafa Mucib, Haz. Kudret Altun, Atatürk Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara 1997.

sevmiştir. Rind ve Melamilik bir tarza sahip olan şair Maraşlı güzellerden vefa göremeyince Antep'e gitmiştir.

Cemāl-i dilberān-ı şehr-i Mar'aşdan vefā yoḳdur
Anıñçün Ḫaṣmīyā cān u gönül 'Antāba düşmüşdür[513].

Sabb Salih

Besnili Sabb Salih /Şahab Salih, hat sanatının önde gelen ustalarından birisidir. Çevre illerdeki hattatlarla bir süre çalıştıktan sonra sonunda büyük bir törenle icazetini almıştır. Bir süre hattat olarak çalışmış, Kuran, Dela'il al-Hayrat ve diğer ahzab'ların kopyalarını yazmış ve Mısır'da bulunan Muhammed Murtaza Zebidi'den hattatlık ve hüsni hat dersleri almış ve onunla birlikte çalışmıştır. Sonunda Anadolu'ya geri dönmüş ve onunla yazışmaya devam etmiştir[514]. Şahab Salih'in ne zaman öldüğü bilinmemektedir.

Lüzûmî Efendi

Lüzûmî Efendi, 1802 (H.1218) yılında, şu an Adıyaman ilinin bir ilçesi olan Besni'nin Hamra Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir Şunu da belirtelim, Besni kasabasının adı Lüzûmî Efendi'nin yaşadığı 19. yüzyılda "Behisni" idi. Lüzûmî Efendi tahsil hayatına Urfa, Diyarbekir ve Halep medreselerinde devam etmiş, burada Arapça ve Farsçanın yanında İslamî ilimlere de vâkıf olmuştur. Tahsil hayatından sonra Besni'ye dönen Lüzûmî Efendi, burada müderrislik ve müftülük yapmıştır. Birçok talebe yetiştirmiştir. Besnili Sıtkı Efendi'nin de hocasıdır. Halim-selim, duygulu bir kişiliğe sahip olan Lüzûmî, Adıyamanlı şair Rıfat Baba ile çağdaştır. Bu iki hemşehri şair arasında geçen bir diyalog şöyle rivayet edilir: "Bir gün Lüzûmî ile Rıfat Baba gezinirlerken, bir gübre yığınına rastlarlar. Lüzûmî Efendi Rıfat Baba'ya: "*Amma da rıf'atli yığmışlar haa.*" der. Tabi Rıfat Baba bu taşın altında kalmayarak: "*Lüzûmî olmasaydı yığmazlardı.*" der[515].

513 Engin Selçuk, *Hasmi Divanı (İnceleme-Metin),* T. C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Konya 2007, s.7-16.

514 Stefan Reichmuth, The world of Murtada al-Zabidi (1732-91) : life, networks and writings, 2009, s.217.

515 Maşallah Kızıltaş, *Besnili Lüzûmî Dîvânı Tahlil - Transkripsiyonlu Metin – Dizin*, T.C. Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bingöl 2014, s. 6.

Lami Efendi

1804-1847 yılları arasında yaşamış bir divan şairidir. Müfteritleri, methiyeleri ve gazelleri olan şairin iyi bir tahsil gördüğü ve bundan mütevellit hakimlik görevini icra ettiği ve Vidin'de hâkimlik yaptığı bilinmektedir[516].

Çırağı Baba

1814-1886 yılları arasında yaşamış olup hayatı hakkında fazla bir bilgi bulunmamakla birlikte gazel ve naatlarının olduğu bilinmektedir[517].

Halis Efendi

1819-1881 yılları arasında yaşamış olup hakkında birkaç şiiri dışında bilgi bulunmamaktadır[518].

İbrahim Hakkı Baba

1832-1926 yılları arasında yaşamıştır. Mesleği çulhacılık yani dokumacılık olan şair, şiirlerinde mahalli şiveyi ustalıkla kullanmıştır. Geçim sıkıntısı çeken İbrahim Hakkı Baba, Adıyaman'ın Karacaoğlan'ı olarak kabul edilmektedir[519].

Ali Rıza Efendi

1834-1918 yılları arasında yaşamıştır. Kuvvetli bir kültüre sahip olan şair arzu ve hece vezniyle yazmış olduğu şiirlerinde tasavvufî konuları işlemiştir. Uzun bir müddet adliyede çalışmış olup Arapça ve Farsça bilmektedir[520].

Sezai Efendi

1834-1909 yılları arasında yaşamıştır. Geçim sıkıntısı çeken şairin birkaç şiiri elde edilebilmiştir[521].

---

516 Şemşettin Bilgin, "Adıyamanlı Şair ve Edibler", s. 265; M. Şemşettin Bilgin, *Adıyamanlı Şairler*, Adıyaman Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Adıyaman 2010, s.75.

517 M. Şemşettin Bilgin, *Adıyamanlı Şairler*, s.91.

518 M. Şemşettin Bilgin, *Adıyamanlı Şairler*, s.95.

519 Şemşettin Bilgin, "Adıyamanlı Şair ve Edibler", s.265; M. Şemşettin Bilgin, *Adıyamanlı Şairler*, s.103.

520 Şemşettin Bilgin, "Adıyamanlı Şair ve Edibler", s.266; M. Şemşettin Bilgin, *Adıyamanlı Şairler*, s.119.

521 M. Şemşettin Bilgin, *Adıyamanlı Şairler*, s.147.

Âsım Efendi

1839-1909 yılları arasında yaşamıştır. XIX. yüzyıl divan şairi olup 1839 (H.1255) yılında Adıyaman'da doğmuştur. Şair, çeşitli kademelerdeki tahsilini Adıyaman'da tamamlamış olup tahsilinin ardından Gaziantep, Diyarbakır ve Adıyaman'da devlet memuriyetlerinde uzun müddet çalışmış, uzun bir süre Kâhta Mal Müdürlüğü'nü yürütmüştür. 1909 (H.1327) yılında vefat eden şairin günümüze intikal eden tek eseri divanıdır. Divanında dini ve tasavvufî şiirlerin yanı sıra âşıkane, rindane ve yer yer hikemî içerikli şiirleri de bulunmaktadır[522]. Muhtemelen hocalık vasfı da bulunduğundan Asım Efendi'ye Asım Hoca da denilmektedir.

Hafız Mahmud Efendi

1844-1904 İstanbul Ahmet Medresesi'nde tahsilini tamamlamıştır. Varna kentinde (günümüzde Bulgaristan'ın bir şehri) müderrislik yapmıştır. Burada Türk edebiyatında önemli bir yer edinen Muallim Naci ile tanışmış ve adına atfen Muallim Naci'nin şiir yazacak kadar sıkı bir ilişkileri olmuştur. Gazel ve birçok türde şiirleri bulunmaktadır[523].

Besnili Sıdkî Efendi

1845-1925 yılları arasında yaşamıştır. Besni'de doğan şair ilk eğitimi aldıktan sonra yüksek eğitimini Şam'da tamamlamıştır. Dönemin ünlü şair ve ediplerinden Lüzumi Efendi, Asım Efendi ve Rıfat Baba'dan etkilendiğini kendisi ifade etmektedir. Lüzumi Efendi'den de ders alan Sıdkî Efendi Farsça bilmektedir. Duyûn-ı Umûmiye ve banka memurluklarında bulunmuş ve bir süre Besni'nin köylerinde tahsil müfettişliği yaparak öşür vergisi toplamıştır. Devlet memurluğu dışında, kendisinin de divânının mukaddime kısmında ifade ettiği gibi, belki ileride şiire başlayacak birileri olursa onlara rehber olsun temennisiyle divânını yazdığını söylemiştir.[524].

---

522 Erdal Yalçın, "Adıyamanlı Divan Şairi Âsım Efendi ve Aşk Anlayışı", International Journal of Language Academy, Volume 5/1 Spring 2017 p. 317/324; M. Şemşettin Bilgin, *Adıyamanlı Şairler*, s.153.

523 M. Şemşettin Bilgin, *Adıyamanlı Şairler*, s.333.

524 Özgür Kazıcı, *Sâdık Ağazâde Sıdkî Efendi Divânı (Çeviriyazılı Metin-İnceleme 1a-48b)*, T.C. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Gaziantep 2011, s.5. Şâ'ir degilim faḳaṭ eyyām-ı şebābette ẕāt-ı belāġat-süḫanlarına az yetiştigim üstād-ı kāmillerden Ḥışn-ı Manṣūrlu Rif'at Bey ve Āṣım ve Behisnili Lüẕūmî Efendiler eş'ār-ı manẓūmelerini iḥyāları miyānında tenezzühen ḳırā'et eyledikçe kāṣkī ben de bunlar gibi bir ṣā'ir olsam yāḫūd ṣu ġazel ve ḳaṣīdeyi ben

Hicri Efendi

1865-1927 yılları arasında yaşamıştır. Asıl adı Abdurrahman olup mahlası Hicri'dir. Nahiye müdürlüğü de yapan şair özellikle tahmisler, gazeller ve mevlitler konusunda meşhur olmuştur. Bu bağlamda Hicri Efendi, Asım Efendi'nin gazellerine tahmisler yapmıştır[525].

Akif Hoca

1865-1933 yılları arasında yaşamış olan şair uzun bir müddet devlet memurluğu yapmıştır. Bir şiirinde haksızlığa uğradığından bahsetmektedir[526].

Hadadd Efendi

1868-1890 yılları arasında yaşamıştır. Kaleli Resulgillerden olduğu ifade edilen şairin utangaç bir mizaca sahip olduğu ve dervişane bir yaşam sürdüğü kaydedilmektedir. Genç yaşta vefat ettiğinden fazla bir şiiri günümüze ulaşmamıştır. Buna bağlı olarak bekar olarak öldüğü bilinmektedir[527].

Haydar Efendi

Ulemadan Said Efendi'nin oğlu olup tam adı Mustafa Haydardır. 1869-1927 yılları arasında yaşamıştır. Rüştiye ve medrese eğitimi görmüştür. 1894 yılında Maraş Orman Müdürlüğüne 400 kuruş maaşla atanmış ancak 1904 yılında görevden el çektirilmiştir. Daha sonraları Adıyaman Belediyesi, Kaymakamlığı ve Samsat Nahiye müdürlüğünde bulunmuştur. Memuriyet hayatının kendisine uygun olmadığı için

söylemiş bulunsam gibi bir ṭāḳım vāhī taḥayyülāt ve gençlikte vuḳū'u muḳadder olan hevā ü hevesāt sāyiḳasıyla müṭāla'aya ġayr-ı şāyān ve bī-ma'nā şeyler inşād ve bir mecmū'aya ḳaydını i'tiyād ile bilâ-âḫire ḥadd ü vaẕīfemden ḫāric olaraḳ teberrüken ve temenniyen ba'zı ḳaṣīde-i ilāhiyye ve na't-ı nebeviyye ve ḫānedān-ı nübüvvet ḥaḳḳında merðiyeler 'ilāvesine de cür'et eyledim. Ḥālbūki bunları tanẕīm zamānında ise ṣâ'irlik 'ādetā budalalıḳ ḳaṣīde ya ġazel inşādı hemāre ḥamāḳat ve cühelālıḳ 'add olunuyordu. Dīvān degil mecmū'a şeklinde şu mecelleniñ terbiyeti biraz hüner yāḫūd bizden biraz ḳalsın efkārına mebnī olmayıp eslāf u ecdād-ı kirāmımızdan şākird-i māhir efendiler gibi ẕevātıñ eş'ār-ı leṭāfet-ḳārlarından ba'zıları efvāh-ı nāsdan nādiren işitilip mecmū'a-i āðārlarına muvaffaḳ olunamadıġı bize bir dāġ-ı derūn olduġundan 'âlim budur. Belki bir zamān gelir de kālā-yı naẓm ü eş'ārına revāclanır ve eḫfādımız miyānında ṣi're merāḳ ve ṣâ'irlige iştiyāḳ eder bulunursa kendilerine rehber-i eş'âr ve ḳırâ'etiyle tenezzüh ettikçe bir fātiḥa ile ruḥumuzu yâd ve teẕkār eylesinler mülāḥaẓasından 'ibāret olaraḳ hüner bir maḥalle verip zâyi' etmemek ve kendilerine maḫṣūṣ vaḳt-i maḳāmında bulunmaḳ şarṭıyla yādigār ḳılınmıştır. Ve minallāhi't-tevfīḳ. Bkz aynı eser s.174.

525 Şemşettin Bilgin, "Adıyamanlı Şair ve Edibler", s.267.

526 M. Şemşettin Bilgin, *Adıyamanlı Şairler*, s.361.

527 M. Şemşettin Bilgin, *Adıyamanlı Şairler*, s.413.

sık sık istifa etmiş veya görevden el çektirilmiştir[528]. Aşk, gazel ve naat gibi konularda şiirleri bulunmaktadır[529]. Şiirlerinde toplumsal olaylara ve kendi yaşadığı olaylara da yer vermiştir. Bu bağlamda sosyal tarih açısından yerel tarihçiler tarafından önemlidir. Bunlar arasında Kab Camii'nin Hacı Abdulkerim Akın tarafından tamiri, Adıyaman'a çayın gelişi, kızının ölümü, 1922 yılında Kahta hükümet konağının yapımı, okulun eğitim için önemi, dönemin kaymakamı tarafından işret yani içki içmesi yüzünden Koçali Nahiye müdürlüğüne ve Kahta'ya sürgün edilmesi ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi için Mustafa Kemal Atatürk'e yönelik kasidesi örnek verilebilir. Başına gelen hadiselerde sivri dilinin de etkisi olduğu düşünülmektedir[530]. Bu durumu, kendisine ait olduğu düşünülen "Kim olursa Allah'a asi, sürgün yeri veya vatanı olur Kahta Kalası" sözleriyle ifade etmektedir[531]. Haydar Efendi, Adıyaman'da kıymeti bilinen ender şairlerdendir. Onun adı bir caddeye ismi verilerek yaşatılmaktadır.

Nakipzâde Atâ Efendi

1875-1933 yılları arasında yaşamış ve aynı zamanda hocalık yapmıştır. Kab Camii'nin tamiratıyla ilgili kitabeyi kendisi yazmıştır[532].

528 DH.SAİDd. 173/499.
529 Şemşettin Bilgin, "Adıyamanlı Şair ve Edibler", s.267; M. Şemşettin Bilgin, *Adıyamanlı Şairler*, s.369.
530 . Şemşettin Bilgin, *Adıyamanlı Şairler*, s.392-413.
531 Mustafa Tunç, Adıyaman 1953.
532 M. Şemşettin Bilgin, *Adıyamanlı Şairler*, s.415.

V. BÖLÜM

5.1. CUMHURİYET DÖNEMİNDE ADIYAMAN'DA EĞİTİM

5.1.1. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Eğitim

Osmanlı Devleti'nin son döneminde özellikle Besni, diğer merkezlere göre, eğitim alanında gözle görülebilir ilerlemeler kaydetmiştir. Bu zamanda Adıyaman çevresinde yüksek eğitim kurumu olarak sadece rüştiyeler (ortaokul seviyesi) mevcut iken Besni'de rüştiyelerden daha yüksek bir kurum olan idadi 1922 yılında açılmıştır. Reşid Ağar'a göre bu okul bir yıl içerisinde ilga edilmiş ve öğretmenlerine maaş ödenmemiştir. Bu konuda 29 Kasım 1923 yılında Malatya Mebusu Reşit Ağar tarafından Başbakanlık'a;

"T.B.M.M. Riyaseti Celilesine öteden beri halkın arzu ve intizar eylediği mekteplerin küşadı ve çocuklarının talim ve terbiye görmesi idi. Binaenaleyh vilâyet ve kazalarda müceddeden bir mektep küşad edilmediği gibi eskiden beri küşad edilmiş, halen mevcut bulunan mektep muallim ve muallimelerine ancak altı mahta bir maaş verilmektedir. Bu suretle muallim ve muallimeler zaruret ve sefalet içerisinde yaşamaktadır ve bir de Malatya vilâyetine tabi Behisni kazasına geçen sene bir mektebi idadi küşadedilmiş iken bu sene ilga edildiği istihbar kılınmıştır. Eğer hakikat ise mekteb-i idadinin ilgasiyle mektep muallimlerinin maaşlarının verilmediğini ve esbab-ı taahhurunu Maarf Vekâleti Celilesinden istifsar eylerim."

9 Teşrinisani 1339

Malatya Reşid

şeklinde soru önergesi verilmiştir[533]. Bu önergeye Milli Eğitim Bakanı Saffet Bey'in verdiği cevaptan açılan İdadi'nin içinde iptidai okulu da içeren bir bölüm olduğu anlaşılmaktadır. Ancak sadece İptidai yani ilköğretim kısmı faaliyete geçebilmiştir. Maaşların dört beş ayda bir alınmasının temel sebebi ise paranın geç gönderilmesi ve Malatya'da bankada tutulmasıdır. 1923 yılında Besni'de eğitim öğretim için gönderilen para miktarı 6.500 lira olup bunun 2.500 lirası öğretmen maaşları için ayrılmıştır[534]. Besni'de var olan İdadi daha sonraları Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile liseye dönüştürülmüştür. 1924 yılında Besni Lisesi Müdürü olan Ali Haydar Bey 3.500 kuruş maaşla Siirt Maarif müdürlüğüne atanmıştır[535]. Muhtemelen bu olay buradaki lisenin kapanmasından sonra gerçekleşmiştir.

1925 yılında bu okulun öğretmenlerinden Hakkı Efendi terfi ederek okul müdürlüğüne getirilmiştir. Daha sonra Besni'deki lise lağvedilerek yerine yatılı bir ilköğretim okulu açılmıştır. Bu okulun öğretmenliğine ise 1.500 kuruş maaşla Tut köyü öğretmeni Nusret Efendi atanmıştır. Lise yerine açılan yatılı okulun sınırlı sayıda öğrenciye hizmet verecek olması nedeniyle dışarıda kalan öğrencilerin de eğitim hayatlarına devam edebilmesi için Besni Sıtma Pınarı mevkiinde okul olarak kullanmak üzere bir ev kiralanmıştır. Bu dönemde Malatya İl Meclisi'nde, Kâhta içinde aynı şekilde bir yatılı okul açılması kararlaştırılıp Ankara'dan izin alınmasına rağmen Kâhta'da okul için bina temin edilemediğinden okul açılamamıştır. Adıyaman ise bu dönemde yatılı okul imkânından mahrumdur[536].

1925 yılına ait olan verilerde 36.709 kişinin yaşadığı Adıyaman'da biri kızlara ait olmak üzere 11 adet ilkokul bulunmaktadır. Bu okullarda 284 öğrenci eğitim görmektedir. Okul başına yaklaşık 26 öğrenci düşmektedir. Adıyaman merkezde Tayyare ve Türk Ocağı dernekleri bulunmaktadır. Söz konusu yılda Kahta ve Besni'ye ait eğitim verilerine salnamede verilmemiştir[537]. 1926 yılındaki salnamede ise 60'ı

533 30-10-0-0 / Muamelat Genel Müdürlüğü/ 6 - 33 – 8; https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c005/b087/tbmm020050870254.pdf

534 https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c005/b087/tbmm020050870254.pdf

535 180-9-0-0 / GENEL/ 196 - 969 – 8.

536 Kemal Deniz, "Malatya Gazetesine Göre Hısn-ı Mansur, Besni, ve Kahta Kazaları (19123-1928)", *Adıyaman Tarihi ve Kültürü Üzerine*, Editör: Hamdi Doğan, Kömen Yayınları, Konya 2012, s.159.

537 *1926-1925 Türkiye Devlet Salnamesi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1926, s. 846, 849.

kız olmak üzere Adıyaman'da 618 öğrenci biri kız okulu olmak üzere 10 okulda eğitim görmektedir. Aynı yılda Kahta'da 6 okulda 188 öğrenci ve Besni'de 7 okulda 241 öğrenci eğitim görmekte olduğu ifade edilmiştir[538]. Ancak bu rakamlar ilgili salnamede ifade edildiği gibi 1922/1923 yıllarına yani Osmanlı dönemine aittir. Dolayısı ile gerçekçi rakamlar değildir. Nitekim okulların sayısı verilirken kız okulunun ayrı verilmesi bu durumu bize kanıtlamaktadır. Zira ilerleyen yıllarda 1926-1927 yıllarına ait okullara ait verile ancak çeyrek asır sonra elde edilecektir.

1928 yılında Adıyaman 22.729'u erkek olmak üzere 46.092 kişi Besni'de 14.445'i erkek olmak üzere 30.727 kişi bulunurken Kahta'da ise 16.136'ı erkek ve 15.883'ü kadın olmak üzere 32.019 kişi yaşamaktadır.[539] Bütün bu 1928 yılına ait sayısal verilerin toplamı ele alındığında bugünkü sınırlar içinde 108.838 kişi yaşamaktadır.

Öte yandan tasnif edilmiş olan Osmanlı belgelerinde Adıyaman'da bir idadi yani lise olup olmadığını bilmiyoruz yalnız 1938 yılındaki CHP raporlarında I. Dünya Savaşı öncesinde bir idadinin olduğu ve savaş nedeni ile kapatıldığına dair ifadeler geçmektedir[540]. Ancak biz bunun idadi değil Adıyaman rüştiyesi veya Besni'deki söz konusu okul olduğu kanaatindeyiz.

Adıyaman'daki iptidai mektepleri, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile kapatılarak faaliyetlerine son verilmiştir. Ancak bunlardan Adıyaman merkezdeki 6 sınıflı Numune Mektebi İptidaisi harf inkılâbından sonra Latin harfleriyle eğitim öğretimine Yeniyol İlkokulu yapılıncaya kadar devam etmiştir[541]. Bu okulun bugünkü Demokrasi Parkı'nın bulunduğu ve eskiden Adıyaman Ticaret Meslek Lisesi'nin bulunduğu alanda olduğu bilinmektedir. Yeniyol olarak da bilinen İlkokulu'nun inşaatı sırasında Bereketzade Hanifi Ağa, toprak damlı okulun çatısı ve direkleri için gerekli kavak tomruklarını bedava vermiştir[542]. 25 Ekim 1925 tarihinde ilk meclis milletvekilleri memleketin kurtulması ve gelişmesi için nelere ihtiyaç duyulacağı konusunda yapılan ankete katılan 46

538 *1926-1927 Türkiye Devlet Salnamesi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1927, s.957, 1123, 1124, 1127.
539 *Türkiye Cumhuriyet Devlet Yıllığı, Matbuat İl Yıllığı Matbuat Umum Müdürlüğü 1928-1929*, Devlet Matbaası, İstanbul 1929, s.575, 731,
540 490-1-0-0 / Cumhuriyet Halk Partisi / 682 - 309 - 1
541 *Adıyaman İl Yıllığı 1967*, s. 61.
542 Mehmet Hasan Bereket, 1965.

yaşında Hacı Bedir Ağa, işçi mekteplerinin açılmasına, çiftçiliğin korunmasına ve yolların yapılmasına bağlıdır cevabını vermiştir[543].

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında Türk millî eğitiminin önemli köşe taşlarından olan 2 Mart 1926 tarihli Maarif Teşkilatı Hakkında Kanun, eğitim öğretim faaliyetlerinin daha verimli yapılabilmesi için Türkiye'yi Maarif Eminliği adı altında 13 bölgeye ayırmıştır. 2 Mart 1926 tarihli Maarif Teşkilatı Hakkında Kanuna göre Sivas Mıntıkası Maarif Eminliği Amasya, Tokat, Sivas ve Malatya vilayetlerinden oluşuyordu. Malatya'nın ilçeleri ise bu dönemde Merkez, Pütürge, Kâhta, Hısn-ı Mansur (Adıyaman), Besni ve Akçadağ'dan oluşmaktadır. [544]

Yıl	Kaza	Okul sayısı	Erkek	Kız	Toplam Okul	Derslik	O. düşen derslik sayısı	Öğretmen kadrosu	Toplam öğretmen	Boş	Erkek öğretmen	Kadın öğretmen	Erkek Öğrenci	Kız Öğrenci
1925-1926	Kahta	5	5	0	5	6	1.20	10	6	4	6	0	118	0
1925-1926	Adıyaman	11	10	1	11	15	1.36	15	15	0	14	1	374	60
1925-1926	Besni	12	11	1	12	14	1,17	10	10	0	9	1	391	0

Tablo 26. *1925-1926 eğitim öğretim yılında Adıyaman ve Çevresinde Bulunan İlkokul ve Derslik Sayıları*[545]

543 *İlk Meclis Anketi Birinci Dönem Tbmm Üyelerinin Gelecekten Bekledikleri*, Yayıma Hazırlayan: Cihangir Gündoğdu, Ankara 2004,s. 292.

544 M. Serhan Yücel, "Sivas Mıntıkası Maarif Eminliğine Bağlı Vilayetlerde İlköğretim (1925-1926)", *Her Yönüyle Sivas Kongresi'nin 100. Yılında Sivas 2 Cilt Tarih Sivas 2019 Uluslararası Sempozyumu*, Sivas 2019, s.408-409.

545 M. Serhan Yücel, "Sivas Mıntıkası Maarif Eminliğine Bağlı Vilayetlerde İlköğretim (1925-1926)", , s.417-418.

5.1.2. Adıyaman ve Çevresinde Okur Yazarlık Oranı ve Türkiye Karşılaştırması

1926-1927 yılı Adıyaman ve çevresi eğitim ortalaması düşüktür. Hısn-ı Mansur kazasında 713 erkek ve 50 kadın okuma ve yazma bilmektedir. 1927 yılında Besni kazasında 13.926 erkeğin 747'si yani %5,36'sı, 16.411 kadının ise ancak 36'sı yani % 0,22'si okuma yazma bilmektedir. Kâhta ilçesine gelindiğinde bu durum daha da kötüleşmektedir. Nitekim 189 kişi okuma ve yazma bilirken nüfusun geri kalan kısmının (31.842 kişi) ise okuma ve yazması yoktur. Buna göre nüfusun %0,6'sı ancak okuryazardır.[546]. 1926-1927 yılına ait olan Türk Ticaret Salnamesinde Adıyaman'daki ilkokul sayısı 11 olarak verilmektedir[547]. Diğer yandan 1927-28 yıllarında Adıyaman'da, Türk Ocağı, Hilal-i Ahmer, Teyyare, Himaye-i Etfal ve Muallimler Birliği kurulmuş olup faaliyet göstermekteydi[548].

1927 yılında devlet istatistiklerinde Adıyaman henüz vilayet olmadığından eğitim ve nüfus verileri Malatya ile birlikte ele alınmıştır. Buna göre Malatya vilayetinde 306.882 kişi yaşamaktadır. Bu nüfusun hane ortalaması 4,14'tür. Okuma yazma bilen yedi yaş üzerindeki erkeklerin oranı %9.39 iken bu oran kadınlarda %1.05'tir. Kadın erkek toplam okuma yazma oranı toplamda %4,68'dir[549]. Söz konusu istatistiğin medeni hal, yaş ve okuryazarlığın verildiği kısımda, Malatya erkek nüfusunun %6,35'i kadınların ise %0,82'sinin yani toplam nüfusun %3,43'ünün okuryazar ve %96,57'sinin ise okuryazar olmadığı anlaşılmaktadır[550]. Bu oranların vilayet genelini kapsadığı ve Adıyaman'ın okuma yazma oranının Malatya'dan daha düşük olduğu unutulmamalıdır. 1927 yılında Adıyaman merkez nüfusu 8.644 ve Besni 7.014 kişidir[551]. Aynı dönemde Kahta'nın nüfusu toplamda 834 kişi olup ilçe

546 *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi Matbuat Umum Müdürlüğü 1926-1927*, Devlet Matbaası, İstanbul 1927, s. 1123.

547 *Türk Ticaret Salnamesi, 1926-1927*, İkinci Sene, İstanbul 1928, s.519.

548 Metin Kopar, "Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamelerinde Adıyaman (1925-1930)", *Sosyal Bilimler Dergisi* , Cilt 7 Sayı 13, Haziran 2017, s.182;1128.

549 *28 Teşrinievvel 1927 Umumî Nüfus Tahriri Fasîkül III Usuller Kanun ve Talimatnameler Neticelerin Tahlili*, Başvekalet Müdevvenat Matbaası, Ankara 1929, s. 22-23.

550 *28 Teşrinievvel 1927 Umumî Nüfus Tahriri Fasîkül III Usuller Kanun ve Talimatnameler Neticelerin Tahlili*, s. 44.

551 *28/Teşrinievvel/l927 Umumî Nüfus Tahriri Vilayet, Kaza, Şehir ve Köyler İtibariyle Türkiye Nüfusu*, Merkezî İstatistik Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatından 3, Türk Ocakları Merkez Hey'etî Matbaası 1928, s.12.

büyükçe bir köy hüviyetindedir[552]. 1935 yılında Adıyaman nüfusu, merkez 10.305 ve köylerde 40.004 olmak üzere toplamda 50.309 kişi iken Besni şehir merkezi 8.266 ve köylerde 36.648 kişi olmak üzere 44.914 kişidir. Kahta nüfusu, merkez 1.127 ve köylerde 31.484 kişi olmak üzere 32.611 kişidir[553]. Samsat'ın nüfusu ise 713 kişidir[554]. Eğitim öğretim faaliyetlerinin şehir merkezinden kırsala doğru yayıldığını düşünecek olursak Kahta eğitim faaliyetleri konusunda nüfus olarak en geri kalan ilçedir. Zira 1935 yılında nüfusunun nerdeyse %97'den fazlası köylerde yaşamaktadır. Oysa aynı dönemde Adıyaman ve Besni'de nüfusun %25'i şehir merkezinde yaşamaktadır. Bu durum şüphesiz eğitim konusunda her iki kazayı öne çıkarırken Kahta'nın geride kalmasına neden olmuştur.

1935 yılında Adıyaman merkezdeki eğitim durumuna bakıldığında erkeklerin %14,2'si okuma yazma bilmekte olup bunun %85,8'ise okuma yazma bilmektedir. Aynı yılda eğitim yaş aralığına bakıldığında 5.007 olan erkek nüfusun sadece 702'si okuma yazma ve 8'i sadece okuyabilmektedir. Yaş aralığına bakıldığında 25 yaş ve üstü okuryazar kesimin 322 kişi ve sadece okur olan erkek sayısının 5 olduğu görülmektedir. Buna göre toplamda 327 kişin yani erkek nüfusunun %46,38'nin cumhuriyet döneminde değil Osmanlı döneminden beri okur yazar olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu kişiler aynı Mustafa Kemal Atatürk gibi eski yazıdan yeni yazıya geçmiş olmalıdırlar. Sadece 25 yaş ve üstünün eğitim öğretim durumları ile nüfusunun karşılaştırılmasını yaptığımızda Adıyaman'da 1935 yılında yaşayan 2.003 erkeğin %16,325'i okuryazardır. Cumhuriyetin eğitim nimetlerinden yaralandığını düşündüğümüz 25 yaş ve altı gruba baktığımızda %12,749 gibi orana ulaşmaktayız. Aynı dönemde kadınların eğitim durumuna bakıldığında benzer sonuçlara ulaşılmaktadır. 1935 yılında 5.292 kadının yalnız 112'si okuryazar ve 3 tanesi sadece okuyabilmektedir. 25 yaş üstüne bakıldığında 45 kadının 25 yaş ve üstü okuryazar olduğu ve 3 kişinin sadece okur olduğu görülmektedir. Buna göre kadınların %44,036'sı Osmanlı döneminden beri okuryazardır[555]. Buna göre eği-

552 *1935 20 İlkteşrin Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu Vilâyet, Kaza, Şehir Ve Köyler İtibarile Muvakkat Rakkamlar*, Ulus Basımevi, Ankara 1935, s. XII.

553 *1935 20 İlkteşrin Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu Vilâyet, Kaza, Şehir Ve Köyler İtibarile Muvakkat Rakamlar*, s. XII.

554 *1935 20 İlkteşrin Genel Nüfus Sayımı Kati ve Mufassal Neticeler Köyler Nüfusu*, Cilt: 59, Neşriyat 75, Hüsnü Biat Matbaası, İstanbul 1937, s. 320. Bu istatistik sayısında Besni ve Adıyaman'daki nüfus azalırken Kahta'nın nüfusu az da olsa artmıştır.

555 *Ali Bingül, Cumhuriyet Dönemi Adıyaman Nüfusu (1927-2000)* , T.C. Niğde Ömer Halisdemir

timli nüfusun büyük bir bölümü ilkokul mezunu olmayan Osmanlı döneminden eğitimini miras almış kişilerden oluşmaktadır. Bu durum Cumhuriyet döneminde kadınların eğitim olanaklarından az da olsa Osmanlı dönemine göre daha fazla yaralandığını göstermektedir.

1945 yılında Adıyaman merkezde erkeklerin %29,70'i okuryazar olarak kaydedilmiştir. Okuma ve yazma bilmeyen erkeklerin oranı ise %70,30'dur[556]. 155 kişi ile %3,40'lık orana sahip olan kadın nüfusu, oldukça düşük bir oranı ifade etmektedir. Adıyaman'da okuma ve yazma bilmeyen kadınların oranı ise %96,60'dır[557]. Bu okuma yazma oranlarının Kahta, Gerger ve kırsal alanlarda daha düşük olduğunu unutmamak gerekmektedir. Kırsal alanların eğitim durumunun genel eğitim düzeyini aşağıya çektiğini düşünmek gerekir.

1949-1950 yılı eğitim öğretim yılında Adıyaman bölgesinde okuryazarlığı arttırmak için halkevleri ve halkodalarında Türkçe okuma yazma kurslarının açılmasına karar verilmiştir. Bunda halkın büyük bir bölümünün okuma yazma bilmemesi etkili olmuştur. Bu nedenle Samsat, Tut, Besni ve Suvarlı bucaklarında kurslar açılmıştır. Bu durumdan halk oldukça memnun kalmıştır. Samsat'ta 250 ve yakın köylerde 300 civarında kalıtım olacağı düşünülerek Mehmet Baltacı, Suvarlı' da 57 kişi için Yusuf Çetin, Tut' ta 80 kişi için Fevzi Uçan ve Mehmet Avcı, Besni'de ise 57 kişi için, kasaba içinde Mehmet Şakı'ya ait evde, Ahmet Öcal öğretmen olarak görevlendirilmiştir. Bu kurslardan Suvarlı köyündeki yazışmalar geciktiğinden öğretmene verilecek olan 200 lira geri gönderilmiştir. 1948 yılında Adıyaman'ın 255 köyünün ancak 14'ünde okul ve bunların yalnız 12'sinde öğretmen istihdam edilmiştir. Aynı şekilde 208 köyü olan Kahta' nın sadece 11 köyünde okul bulunmaktadır[558]. Adıyaman 1950 yılında Türkiye'nin 63 vilayeti arasında okuma yazma bilmeyen nüfus olarak %67,7 oranıyla on ikinci sırada bulunmaktadır[559].

1960 yılındaki Genel Nüfus Sayımına göre Adıyaman'da okuryazar oranı %13,81 olup, okuryazar olmayanların nüfusa oranı ise

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Niğde 2022, s.66.

556 *Ali Bingül, a.g.e.*, s.98.

557 Ali Bingül, *a.g.e.*, s.99.

558 490-1-0-0 / Cumhuriyet Halk Partisi / 1057 - 1058 – 1.

559 Sevim Baykal, *1950 Türkiye Genel Nüfus Sayımının Coğrafi Analizi*, T.C. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı Coğrafya Bilim Dalı, İstanbul 2019, s. 86, 88.

%86,19'dur. Adıyaman okuma-yazma bilenlerin oranında Türkiye ortalaması olan %39,49 oranının altındadır. Okuma-yazma bilenler içerisinde erkeklerin oranı %24,09 iken, kadınların oranı %3,23 gibi oldukça düşük bir durumdadır. Bu dönemde 184.450 kişi olan nüfustan ilkokul mezunu10.569 kişinin erkek 9.573'ini erkekler oluşturmaktadır Ortaokul durumunda ise 797 mezunun sadece 75'ini kızlar oluşturmaktadır. Mezunların lise ve fakülte durumuna bakıldığında 122'i erkek öğrenciye karşın 9 kız ancak lise diplomasını almıştır. Fakülte mezunlarından 8'i kadın olup toplam 89 kişidir[560]. Fakülte ve lise mezunlarının bir kısmının bölgeye çalışmak için gelmiş öğretmen gibi devlet memuru veya eşi olduğu kısmının da hesaba katıldığı düşünülürse yüksek öğretimdeki Adıyamanlı sayısının daha da aşağıya düşeceği aşikardır.

1965 Genel Nüfus Sayımına göre Adıyaman ve ilçelerinde 208.404 kişi olan nüfusun okuryazar oranı %21,17 olup, okuryazar olmayanların nüfusa oranı ise %78,83'dür. Türkiye genelinde okuryazar oranı bu yıl itibariyle %48,72'dir. Okuma-yazma bilenler içerisinde erkeklerin oranı %35,28 iken, kadınların oranı ise %6,57 seviyesindedir. Kadın eğitimi konusunda Adıyaman 67 il içerisinde Hakkari'den sonra son ikinci sırada bulunurken erkelerde ise Hakkâri ve Mardin'den sonra sondan üçüncü sırada bulunmaktadır[561]. 1965 Genel Nüfus Sayımına göre Adıyaman merkezi ile ilçe merkezlerinde okuryazar oranı %37,89 olup, okuryazar olmayanların nüfusa oranı ise %62,11'dir. Okuma-yazma bilenler içerisinde erkeklerin oranı %79,76 iken, kadınların oranı ise %20,24'dir. 1965 Genel Nüfus Sayımına göre Adıyaman'ın köylerinde okuryazar oranı %17,28 olup, okuryazar olmayanların nüfusa oranı ise %82,72'dir. Okuma-yazma bilenler içerisinde erkeklerin oranı %87,29 iken, kadınların oranı ise %12,71 seviyesindedir.[562].

16 Eylül 1969 tarihinde Adıyaman ilinin okuma yazma oranlarına bakıldığında şehir nüfusunun %37,89'u ve köy nüfusunun %17,28'i okuma yazma bilmektedir. İlkokullarda 22.444 öğrenci eğitim görmektedir. Bunun 17.251'ini erkek ve 5.193'ünü kız öğrenciler oluşturmak-

560 Ali Bingül, *a.g.e.,* s.155.

561 *Genel Nüfus Sayımı İdari Bölünüş [İl, İlçe, Bucak ve Köy (Muhtarlık) Nüfusları] 24.10.1965*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1965, s. XXXVIII-XXXXIX;Ali Bingül, *a.g.e.,* s. 191.

562 Ali Bingül, *a.g.e.,* s.192.

tadır. Buna göre okuma yazma bilen öğrencilerin %76,86'sı erkek ve %23,14'ünü kızlardan oluşmaktadır[563].

1970 Genel Nüfus Sayımına göre Adıyaman ve ilçelerinde okuryazar oranı %29,49 olup, okuryazar olmayanların nüfusa oranı ise %70,51'dir. Türkiye genelinde okuryazar oranı %56,21'dir. Okuryazarlar içerisinde erkeklerin oranı %23,26 iken, kadınların oranı ise %6,23 seviyesindedir.

	Erkek	**Kadın**	**Toplam**
Okuma Yazma Bilmeyenler	62.092	98.226	160.318
Bir Öğrenim Kurumundan Mezun Olmayanlar	24.733	8.271	33.004
İlkokul	24.068	4.977	29.045
Ortaokul	2.116	360	2.476
Ortaokul Dengi Okul	39	55	94
Lise	622	71	693
Lise Dengi Okul	884	189	10.73
Yüksek Okul ve Fakülteler	251	67	318
Öğrenim Kurumu Bilinmeyen	177	176	353
Toplam	114.982	112.392	227.374

Tablo 27. *1970 Yılı Adıyaman'da Nüfusun Eğitim Durumu*[564].

1975 yılında 1975 Genel Nüfus Sayımına göre Adıyaman ve ilçelerinde 6 ve daha yukarı yaşlardaki nüfusun okuryazar oranı %36,70 olup, okuryazar olmayanların nüfusa oranı ise %63,30'dur. Türkiye genelinde okuryazar oranı %63,78'dir. Okuma yazma bilenler içerisinde erkeklerin oranı %27,66 iken, kadınların oranı ise %9,03 seviyesindedir.[565].

1980 Genel Nüfus Sayımına göre Adıyaman'da 6 ve daha yukarı yaşlardaki nüfusun okuryazar oranı %43,95 olup, okuryazar olmayanların nüfusa oranı ise %56,05'dir. Türkiye genelinde okuryazar oranı

563 Cumhuriyet Gazetesi, 16 Eylül 1969, s.
564 Ali Bingül, *a.g.e.,* s.228.
565 Ali Bingül, *a.g.e.,* s.264.

%67,45'dir. Okuma-yazma bilenler içerisinde erkeklerin oranı %70,81 iken, kadınların oranı ise %29,19 seviyesindedir.[566].

5.1.3. Cumhuriyet Döneminde İlköğretim Faaliyetleri

1928 yılında Besni bölgesinde okuryazar sayısını arttırmak için iki halk dershanesinin açılmasına karar verilmiştir[567]. 13 Aralık 1933 tarihinde Adıyaman halkının eğitim konusunda büyük eksiklikleri bulunduğu ve halkın çok büyük bir nüfusa sahip olmasına rağmen tek bir okulun eğitim konusunda yeterli olmadığından dolayı şikâyetçi oldukları belirtilmiştir[568]. Sekiz yıl önce yapılmasına başlanılan fakat bir türlü ikmal edilemeyen ilkokul binası bu yıl mutlak ikmal edilecektir. Okulun inşaatının tamamlanması için ihtiyaç duyulan 14 bin lira ayrılmıştır[569].

1935 yılında Adıyaman merkezde sadece bir ilkokul bulunmakta olup daha önceden inşaatına başlanmış olan ikinci bir okulun inşaatının bitirilmesi için ihaleye çıkılmıştır. Söz konusu gazeteye göre 11.000 nüfusu olan kasaba eğitim öğretim yükünü çekmektedir[570]. 1937 yılında Besni ve Adıyaman'daki okulların inşaatları tamamlanmıştı[571]. Bu okullardan Adıyaman'daki şimdiki Cumhuriyet İlkokulu'nun inşaatı 1927 yılında başlamıştır. Ancak 1935 yılına kadar bitirilemeyen okulun, bu yıl itibariyle 14.000 lira tahsisat ayrılarak bitirilmesine çalışılmaktaydı[572]. Besni'deki diğer okul ise evden bozma bir okul olan Dumlupınar İlkokulu'dur. Bu okuldan 1942 yılında Erdemoğlu Holding'in kurucusu Mehmet Erdem mezun olmuştur[573].

8 Ekim 1935 tarihinde başta Gerger, Taraksu, Keferdiz, ve Sinan'ın bağlı olduğu Pütürge kazasının 154 köyü bulunmaktaydı. Bu yerleşim yerlerinde Pütürge ve Keferdiz'de tam zamanlı bir ilkokulla beraber bütün kazada yalnızca beş okul vardı. Buna ek olarak yeni bir tane-

566 Ali Bingül, *a.g.e.,* s.296.

567 Rabia Doğan, *Kilis Yevmî Halk Gazetesi (Transkripsiyon ve Değerlendirme 1927-1928),* T.C. Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kilis 2021, s.601.

568 *Milliyet Gazetesi*, 13 Aralık 1933, s.6.

569 Son Posta Gazetesi, 26 Eylül 1935, Sayfa 4

570 *Son Posta Gazetesi*,13 Eylül 1935, s.4.

571 *Son Posta Gazetesi*, 2 Şubat 1938, s.5.

572 *Son Posta Gazetesi*,26 Eylül 1935, s.4. 1935 yılında sekiz yıldan beri bitirilemediğinden dolayı bu yıl mutlaka bitilmek istenmiş ve bunun için 14.000 lira ayrılmıştır.

573 Aysun Öner, *Besnili Bilge Mehmet Erdemoğlu Yaşamı İlkeleri Eserleri*, İstanbul 2010, s.25.

sinin de yapımı düşünülmekteydi[574]. 11 Kasım 1936 yılında Gerger bölgesinde yalnız merkez nahiyede üç sınıflı bir ilkokul bulunduğu belirtilmektedir[575]. Aynı dönemin sonlarında ise Kahta'da bir ilkokul bulunmaktadır. Bu okulun muhtemelen 1930'ların sonunda yapıldığı veya yeniden Kubilay İlkokulu adlandırılmasında da anlaşılmaktadır. İbrahim Halil Çiftçi, ilkokulu bu okulda okumuştur. 10[576].

1938 yılında Adıyaman kazasında Yeniyol, Zey, Akpınar, Besni kazasında Dumlupınar, Perveri, Tut, Köseceli, Burunçayır ilkokulları bulunmaktadır[577]. Aynı yıl Adıyaman'da var olduğu ifade edilen idadinin I. Dünya Savaşı sırasında kapatılmasından sonra okulsuz kalan halk, bir ortaokul açılması yönünde istekte bulunmuştur. CHP raporlarında 10.000'nin üzerinde bir nüfusu barındıran şehrin kuvvetli bir Türk kültürüne sahip olduğu belirtilerek halka daha önceden vaat edilen okul dileği tekrarlanmıştır[578]. Buna rağmen Adıyaman'daki ortaokul 1948 yılına kadar açılamayacaktır. Açılan bu okul ise evden bozma bir okuldur[579]. 1937-1938 yılında Adıyaman, Kahta ve Besni'de birer okul bulunmaktadır[580]. 1939 yılında Adıyaman'ın en büyük okulu olan bugünkü Cumhuriyet İlkokulu, 37.000 liraya bitirilmiş ve 1939 yılında yaklaşık 500 Adıyamanlı öğrenciye hizmet verdiği gazetelere yansımıştır[581].

1941 yılında Haber Gazetesi'ne Adıyaman'ın bağlı bulunduğu Malatya'nın kültür ve eğitim düzeyi olarak 414.000 bir nüfusa sahip olduğu belirtilmiştir. Adıyaman ve Besni kazalarıyla birlikte toplam 87 ilkokulu bulunmaktadır. Söz konusu gazetede bu okulların hangi ilçelerde kaçar adet olduğu belirtilmemiştir[582]. 1942-43 yılına geldiğinde Adıyaman'da öğrenci sayısı 223'ü erkek olmak üzere 258, Besni'de 183'ü erkek olmak üzere 209 ve Kahta'da ise 91 'i erkek olmak üzer 108

574 *Tan Gazetesi*, 8 Ekim 1935, s.4.
575 Cumhuriyet Gazetesi, 11 Kasım 1936, s. 3.
576 İbrahim Halil Çiftçi, 27.10.1950 Kahta.
577 Yusuf Beyhan, *Demokrat Parti Döneminde Malatya'da Sosyal, Siyasi Ve Ekonomik Hayat (1950-1960)*, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Ana Bilim Dalı, Erzurum 2018, s.10.
578 490-1-0-0 / Cumhuriyet Halk Partisi / 682 - 309 – 1 İdadi daha çok merkezi yerleşim yerlerinde kurulan yüksek dereceli okullardır. Muhtemelen bu okul rüştiye mektebidir.
579 Adıyaman İl Yıllığı 1967, Kemal Matbaası, Adana 1967, s. 61.
580 Başvekâlet İstatistik Umum Direktörlüğü Maarif 1937-38 İstatistiği No :145, Sühulet Basımevi- İstanbul 1939, s. 22-23.
581 *Son Posta Gazetesi*, 10 Ocak 1939, s.5.
582 *Haber Gazetesi*, 27 Nisan 1941, s.6.

öğrenci ilköğretim okullarında eğitim görmektedir[583]. Ancak bu veriler biraz şüpheli görünmektedir.

Adıyaman'ın il oluşuna kadar merkez ilçede sadece bir okulun hizmet verdiği ilde 1955-1956 yıllarında kiralanan bir binada ikinci bir ilkokul açılmış ve daha sonra bu okul yapımı tamamlanan Biraralık İlkokulu'na taşınmıştır. İl oluşunun katkısıyla birlikte okullaşma hızlanmış, 1956-1957 yıllarında Atatürk İlkokulu, 1959 yılında Yatılı Bölge Kız İlkokulu ve 1965 yılında Devrim İlkokulu ve 1967 yılında Fatih ilkokulu açılmıştır.[584].

1954 -1955 yılları arasında Adıyaman'da toplam 120 okulda 6'sı kadın öğretmen olmak üzere 164 öğretmen görev yapmakta olup 1.422 kız olmak üzere toplamda 6.688 öğrenci eğitim görmektedir. Öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 41'dir.[585]. Bu öğrencilerin yaklaşık %67'si erkek öğrenciler geri kalanını ise kız öğrenciler oluşturmaktaydı. Bu yıllarda okullaşmaya bağlı olarak kırsal bölgelerde eğitim gören kız çocuk sayılarında da bir iyileşme göze çarpmaktadır. Mesela şehir merkezinde 2. sınıfa devam eden 44 kız ve 256 erkek varken kırsalda 254 kız ve 891 erkek öğrenci bulunmaktadır[586].

1955-1956 eğitim öğretim yılına gelindiğinde okul sayısı 173'e öğretmen sayısı 251'e ve öğrenci sayısı 11.793'e yükselmiştir. Okul ve öğretmen sayısının artmasına rağmen öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 47'e ulaşmıştır[587].

1950'lerde ilköğretim okullarında okuyan öğrenci sayısı düzenli bir şekilde artmasına rağmen 1957-58 öğretim yılında daha önce 2.272 olan öğrenci sayısı 1.704'e düşmüştür. Bu düşüş ertesi sene durmasına rağmen 1960'larda bile eski öğrenci sayısına ulaşılamamıştır. Ayrıca bu dönemde ilkokulu tamamlayıp diploma alan öğrenciler arasında kız öğrenci sayısı, okulda okuyan kız öğrenci sayısından düşük olup

583 Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Milli Eğitim İstatistikleri 1942-43, Ankara 1943, s.80-83

584 *Adıyaman İl Yıllığı 1967*, s. 61.

585 Milli Eğitimde 50 Yıl 1923-1973, Devlet İstatistik Enstitüsü, s.18; Resul Köse, *CHP ve DP hükûmetleri Dönemlerinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Politikaları*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, İstanbul 2019, s.750,

586 Milli Eğitim İstatistikleri İlk Öğretim 1953-60, Ankara 1963, s. 90-91.
Bu eğitmenli her geçen yıl geçtikçe azalmıştır. Bkz. Şevket Sarı, *Adıyaman ve Kazaları*, Yeni Desen Matbaası –Ankara 1956, s. 34.

587 Resul Köse, a.g.e., s.750,

% 4-5 ile % 7-8 arasında değişmiştir. Bunda kız çocuklarının sınavlarda başarısız olmaları hatırda tutularak ilerleyen senelerde okuldan alınmalarının etkili olduğu düşüncesindeyiz. 1957-58 eğitim öğretim yılında 80 erkek öğrenciye karşılık 64 kız öğrenci okuldan ayrılmıştır[588]. Bu dönemde ilkokulların masraflarının karşılanması için 685.385 liralık bir harcama gerçekleştirilmiştir[589].

Bu istatistikler Şevket Sarı tarafından farklı verilmiştir. Muhtemelen bu veriler 1950-1953 yıllarına aittir.

Yerleşim birimi	**İlkokul**	**Köy okulu**		**Eğitmenlik**		**Bağımsız Eğitmenlik**	
		Açık	Kapalı	Açık	Kapalı	Açık	Kapalı
Adıyaman	1	28	6	1		1	1
Besni	1	18	10	5		31	2
Kahta	1	19		7		7	
Gerger	1					6	
Çelikhan	1	2				1	

Tablo 28. *1954-1955 yılları arasında Adıyaman*

Yukarıdaki tabloya bakıldığında Adıyaman Milli eğitim müdürlüğüne bağlı 5 ilköğretim okulu ile 73 adet köy okulu bulunmaktadır. Bunlara ek olarak yetişkinlerin okuma yazma ihtiyacını sağlamak için 32'si kapalı olmak üzere 62 adet eğitmenlik bulunmaktadır. Yine bu tabloya bakıldığında en fazla yetişkinlere verilen eğitimin Besni'de olduğu görülecektir. Şevket Sarı'nın bu verilerine rağmen 1954-55 yılında Adıyaman'da 30 şehirlerde olmak üzere toplamda 134 ilkokul bulunmakta olup buna ek olarak 45 tane eğitmenlik halka hizmet vermekteydi[590].

Adıyaman bölgesinde Samsat gibi yakın büyük nahiyelerde ilkokul olarak kullanılan binalar çatısı toprak damdan oluşan derme çatma yerlerdir. Samsat'taki ilk kiremit çatılı bina olan ve aynı zamanda

588 *Milli Eğitim İstatistikleri İlk Öğretim 1953-60*, Ankara 1963, s. 90-91.
589 Milli Eğitim İstatistikleri İlk Öğretim 1953-60, s.266-67.
590 Şevket Sarı, *a.g.e.*, s.34-35.

1947 yılında açılan ve halkevi olarak da kullanılan Samsat ilkokulu olmuştur. Bu dönemde okula gönderilen çocukların büyük bir bölümü erkek çocuklarından oluşuyordu. Ahali kız çocuklarını okula göndermekten imtina etmiştir[591].

1962 yılında Adıyaman ve çevresinde ve Kahta merkezinde olmak üzere toplam 14 okulun inşaatı için ihaleye çıkartılmıştır[592]. İnşaat faaliyetleri devam etmiş ve 1966 Ağustos ayında Adıyaman Valisi Naci Bozkurt, Milli Eğitim Müdürü, Kaymakamları ve İlköğretim Müdürlerimizin iştirak ettiği bir toplantı yapmıştır. Bu toplantıda 1967 mali yılı içinde gerek bakanlıktan gelecek ve gerekse Özel İdare'den ayrı olarak yaklaşık olarak 3 milyon ödenekle okul yaptırılacak yerler tespit edilmiştir. Adıyaman merkez ilçesinde 9, Besni'de 8, Kahta'da 9, Gerger'de 4, Çelikhan'da 2, Gölbaşı'nda 4 ve Samsat'ta 1 olmak üzere 37 derslikli okul yapılması planlanmıştır[593].

Yıl	İl/İlçe	Merkez	Köyler	Toplam
1965	Adıyaman	5	84	89
1966	Adıyaman	5	90	95
1967	Adıyaman	6	100	106
1965	Besni	5	59	64
1966	Besni	5	63	68
1967	Besni	5	69	74
1965	Çelikhan	2	17	19
1966	Çelikhan	2	17	19
1967	Çelikhan	3	21	24
1965	Gerger	1	22	23
1966	Gerger	1	22	23
1967	Gerger	1	29	30
1965	Gölbaşı	2	26	28
1966	Gölbaşı	2	29	31

591 Ziya Köşker, *Gizemli Güneş Diyarı Samsat*, Adıyaman 2018, s.61.
592 Hüseyin Kozludere, *a.g.t.*, s.159.
593 Hüseyin Kozludere, *a.g.t.*, s.160-161.

1967	Gölbaşı	5	34	39
1965	Kahta	2	50	52
1966	Kahta	2	56	58
1967	Kahta	3	70	73
1965	Samsat	1	13	14
1966	Samsat	1	16	17
1967	Samsat	1	17	18

Tablo 29. *1965-1967 Yıllarındaki Adıyaman ve Çevresindeki İlkokul Sayısı*

1967 yılında Adıyaman ilçe ve köylerindeki 666 köyden 77 köyde okul bulunmamaktadır. Buna göre Adıyaman ve çevresindeki köylerin %11,56'sında okul ve öğretmen bulunmamaktadır. İlçeler göz önüne alındığından köylerinde okullaşma oranın en düşük olduğu ilçe Gerger'dir. Gerger'deki köylerin %36,6'ında okul bulunmamaktadır. Onu yaklaşık %13 ile Kahta ilçesi takip etmektedir. İlçeler arasında köylerdeki okullaşma oranın en yüksek olduğu ilçe Çelikhan'dır. Bu ilçedeki köylerin %6,6'sında okul bulunmamaktadır. Bu şaşırtıcı faktör söz konusu ilçenin en az köye sahip olan ilçe olmasıyla açıklanabilir. 1965 yılında bütün çabalara rağmen ilköğretimdeki öğrencilerin ancak %27,22'isini kızlar oluşturmaktadır. İlerleyen yıllarda bu oran yılda yüzde bir artarak devam etmiştir[594].

Lise ve ortaöğretim kurumlarına bakıldığında okullaşma oranının ilköğretime göre daha düşük olduğu görülmektedir. Bunda ilkokulun mecburi, ortaöğretimin ise isteğe bağlı olmasının etkisi büyüktür. 1967 yılında ilin tek lisesi olan Adıyaman Lisesi dahil il ve ilçelerdeki ortaokullarda 2.645 öğrenci, 12'si kadın öğretmen olmak üzere 62 öğretmenin gözetiminde eğitim görmüştür. Buna göre öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 42,6'dır. Ortaokullarda okuyan öğrencilerin cinsiyet oranına bakıldığında kız çocuklarının oranı, Kahta'da %3,05, Samsat'ta %7,14 , Gerger'de %8,16 , Besni'de %9,30 , Gölbaşı'nda %12,06 ve Çelikhan'nda %18,42'dir. Adıyaman il merkezindeki verilerde ortaokul ile lise birlikte verildiğinden bu oran tam olarak tespit edilememektedir. Buna rağmen Adıyaman Lisesi ve ortaokulundaki

594 *Adıyaman İl Yıllığı 1967*, s.62-64.

öğrencilerin %7,65'inin kız öğrencilerden oluştuğu görülmektedir. Toplamda ortaokul öğretmenlerinin kişi başına düşen öğrenci sayısı 40,69'dur. İl ve ilçe merkezlerindeki ortaöğretim kurumlarında eğitim gören öğrencilerin %7,93'ünü kızlar oluşturmaktadır. Çelikhan ilçesindeki ortaokulda kız öğrenci oranının yüksek olmasında orta okulda görevli olan dört öğretmenin de kadın olmasının[595] etkili olduğu düşünülebilir. Adıyaman merkezde 1968 yılında eğitim öğretime başlaması düşünülen yeni bir ortaokulun da ihalesi yapılmıştır.

1967 yılında Adıyaman'da bulunan köy okullarındaki öğretmenlerin zorluklarla mücadele ettiği söylenebilir. İl ve ilçelere bağlı 332 köyün 249'unun köy standartlarında yolu bulunmamaktadır. Bu sebepten, köylerdeki okullarda görevli öğretmenler, görevlerine binek hayvanlarıyla ulaşabiliyordu[596]. 16 Eylül 1969 yılında Adıyaman il genelinde 339 köyden sadece 274 okul bulunmakta olduğu Cumhuriyet Gazetesi'nde belirtilmektedir[597].

1970 yılında Adıyaman'da bulunan 341 köyden 318 tanesinde yani köylerin yüzde 93,25'inde öğretmen bulunmaktadır[598]. 1970-71 eğitim öğretim yılında ilde, 18'i şehir merkezinde olmak üzere toplamda 422 okul hizmet veriyordu.

Yerleşim Yerleri	Öğrenci Sayısı		
	Erkek	Kız	Toplam
Şehir Merkezi	6.371	3.299	9.670
Köy	19.686	7.043	28.729
Genel	26.057	10.342	36.399

Tablo 30. *1970-71 yılında Adıyaman'da Öğretmen Sayısı*[599]

Bu okullarda eğitim gören öğrencilerin profiline bakıldığında kız çocuklarının okullaşma oranın köylerde ve şehirlerde hala istenilen

595 *Adıyaman İl Yıllığı 1967*, s.62-64.
596 *Adıyaman İl Yıllığı 1967*, s.145.
597 Cumhuriyet Gazetesi, 16 Eylül 1969, s.5.
598 Milli Eğitim İstatistikleri İlköğretim 1979-80, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1981, s. 3.
599 Milli Eğitim İstatistikleri Öğretim Yılı Başı 1970-71, s. 3.

düzeyde olmadığı görülmektedir. Bu oran köylerde daha da aşağıda olmaktadır[600].

Asil Öğretmen			Stajyer Öğretmen		Yedek Subay	Er Öğretmen	Eğitmen		222 sayılı Kanuna Göre Muvakkat Öğretmen		Vekil Öğretmen	
	K	E	K	E	E	E	K	E	K	E	K	E
Toplam	85	212	19	88	-	319	-	24	-	10	2	46
Şehirde	67	105	14	14	-	-	-	-	-	4	1	11
Köyde	18	107	5	74	-	319	-	24	-	6	1	35

Tablo 31. *1970-71 yılında Adıyaman'da Öğretmen Sayısı*[601]

Adıyaman	Okul	Öğretmen			Öğrenci			Diploma Alanlar		
Öğretim Yılı		Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kız	Toplam	Erkek	Kız	Toplam
1954-55	120	158	6	164	5266	1422	6688	410	20	430
1959-60	173	241	10	251	9767	2026	11793	850	74	924
1964-65	274	480	26	506	17251	5193	22444	2162	287	2449
1969-70	424	685	85	770	25078	9809	34887	3340	693	4033
1972-73	444	909	178	1087	28735	12172	40907	0	0	0

Tablo 32. *1954-73 Yılları Arasında Adıyaman'da Öğretmen, Öğrenci ve Diploma Alanların Sayısı*

600 Milli Eğitim İstatistikleri Öğretim Yılı Başı 1970-71, Ankara 1972, s. 2-3.
601 Milli Eğitim İstatistikleri Öğretim Yılı Başı 1970-71, s. 3.

Yukarıdaki tabloda görüleceği üzere Adıyaman'da 1954-55 eğitim öğretim yılında öğretmen başına düşen öğrenci sayısı ortalama 41'dir.1972-73 eğitim öğretim yılına kadar bu sayı 38 ile 47 arasında değişmiştir. Yine Adıyaman'da okul başına düşen öğrenci sayısı da aynı dönemde 56'dan 92'ye çıkmıştır. Öğretmen arasında ilkokul öğretmenlerinin %3'ü bayanlardan oluşurken 1973 yılında bu oran % 19'lara kadar ulaşmıştır.

Öğrencilerin cinsiyet dağılımına bakıldığında ise erkeklerin daha yoğunlukta ve kızların ancak %20'lerde olduğu görülecektir ancak bu oran 1972-73 eğitim öğretim yılında %30'lara ulaşmıştır. Ancak diploma alanların cinsiyetine bakıldığında oldukça az sayıda kız çocuğunun mezun olduğu görülmektedir. Bu da okula başlayan kızların belirli bir dönemden sonra çeşitli nedenlerle okuldan ayrıldıklarını göstermektedir[602]. Adıyaman'ın eğitim ve okuryazarlık anlamında 1935 Türkiye ortalamasını yakalaması ancak 1970'lerde mümkün olmuştur.

5.1.4. Latin Alfabesine Geçişe Adıyaman Halkının Tepkisi

1 Kasım 1928 tarihinde Latin alfabesinin kabulüyle birlikte Adıyaman'daki ahali bu durumu algılayamamıştır. Zira uzun bir müddetten beri Latin alfabesinin misyonerler ve Hristiyanlar tarafından kullanıldığını bilmekteydiler. Arap alfabesinden Latin alfabesine geçişin dinsel ve kültürel bir değişime neden olacağına inanmışlardır. Adıyaman Süryanilerinden Brhaim Bar-Yonan o günlerde ahalinin durumunu;

"*Okula ben gittim. 6 yaşındaydım, 1928'de yeni yazı kabul ettiler. Eskiden, 1928'den sonra evvel Arap yazısıydı. 1930'da 5-6 arkadaş benim çağımda arkadaşlar, bizim kilisenin orada duruyordu, baktım biri dedi ki: Yeni yazı çıkmış, gelin bizde gidek. Ona: olur, dedik. Kalktık babamıza annemize söylemeden, kalktık gittik, bu 5-6 kişi. Bunlar amucem oğlu Amin'di, Ayyub'di, Geworg'di, Giragos'di, Boğos'di bunlar benim çağımda olanlar. Gettik okula. Okulda şey, okulun hizmetçisi, ona hademe diyorlar. İçeri girdik, hademe dedi: Ne var? Dedi. Ona: Okula gelmek istiyoruk. Okula o zaman mektep diyorlardı. Bize: olur, dedi. Hepimizi Yazdı. …. O zaman müslümanlar gelmiyordu okula. Müslümanlar diyorlardı: Gavur mu olacak bizler? Bu gavur yazısına gidecek diyordu. Gelmiyorlardı okula. Biz başladık okula Okumaya*

602 Milli Eğitimde 50 Yıl 1923-1973, Devlet İstatistik Enstitüsü, s.18; Milli Eğitim İstatistikleri İlköğretim 1979-80, s.18.

başladıksa, bir gün, o zaman gazete yoktu. Dellal vardı. Dellal bağırdı dedi ki: her kim ki çocuğunu okula göndermezse, üç aydan üç seneye kadar mahpusluk, bilmem ne kadar, para cezası verilecek diyor. Yedi yaşına gelmiş çocuklar okula mecburi gelecekler diyor. O zaman müslümanlar cezadan kurtulmak için okula gelmeye başladırlar"

sözlerle aksettirmiştir[603].

5.1.5. Adıyaman ve Çevresinde Orta Öğretim Kurumları

Cumhuriyetin ilk yıllarında Malatya-Adıyaman bölgesinde yüksek tahsilli insan sayısı 4-5 kişiyi geçmemekte ve bunlar da daha çok büyük şehirlere göç etmektedirler. 1939 yılında Adıyaman halkının uzun yıllardan beri büyük bir arzuyla açılmasını istedikleri ortaokulun inşaatını ahali kendisi bitirmiştir. Bu okulun tek ihtiyacı öğretmen ataması olarak gösterilmiştir. Ayrıca bu okulun açılmasıyla Adıyaman'la birlikte Kâhta ve Besni gibi bölgelerin de eğitim ihtiyacının karşılanacağı düşünülmüştür. Besni de Adıyaman gibi kazalarında bir ortaokul açılmasını istemiştir[604]. 1939 yılının haziran ayında Kâhta' da 3.000 lira masrafla bir ilk öğretim okulunun yapılmasına karar verilmiştir[605]. 1940 yılında Malatya Akçadağ'da açılan Köy Enstitüsü'ne Kahta'dan dört öğrenci kabul edilmiştir. Bu öğrenciler sayesinde Kahta bölgesinde eğitim ve öğretim faaliyetlerinde ilerleme olacağı düşünülmüştür[606].

1942 yılında Adıyaman halkının ortaokul isteği, binasının 10 yıldan beri hazır olduğu ifadesiyle tekrarlanmıştır. Kahta ve Besni arasında bir mevkide bulunan Adıyaman'da açılacak olan bu okul sayesinde bölgenin eğitim çağında bulunan çocuklarının buradan istifade ederek irfan yönünden aydınlanacağı umut edilmiştir[607].

Şevket Sarı'ya göre 1954-1955 yılları arasında bütün Adıyaman'da biri merkez ilçe ve diğeri Besni'de olmak üzere sadece iki tane ortaokul bulunmaktadır. Diğer ilçelerde ortaokul bulunmamaktadır[608]. Ancak bu sayı daha sonraki yıllarda ilçeler dahil artış göstermiştir. Nitekim

603 Dayroyo Afrem Fawlus, *a.g.e.*, s.59.7 Kasım 1935 tarihinde ilçe kaymakamı Şükrü Alptekin'in başkanlığındaki ilçe meclisinde alınan karar üzerine 2 Aralık 1935 tarihinden itibaren kazada peçe ve çarşafla gezilmesi yasaklanmıştır. Bkz. Cumhuriyet Gazetesi, 7 Kasım 1935, s.3.

604 490-1-0-0 / Cumhuriyet Halk Partisi/ 682 - 310 - 1

605 *Tan Gazetesi*, 4 Haziran 1939, s.6.

606 *Son Posta Gazetesi*, 3 Ağustos 1940, s. 6.

607 490-1-0-0 / Cumhuriyet Halk Partisi / 682 - 312 - 1

608 Şevket Sarı, Adıyaman ve Kazaları, Yeni Desen Matbaası –Ankara 1956, s.34.

1959-1960 yıllarında Adıyaman'da 3 ortaokulun olduğu görülmektedir.

1955 yılında daha önceden kiralanan bir evde açılan ortaokul halkın yardımıyla birlikte yapılan yeni binasına taşınmıştır[609]. Bu yıl itibariyle şehirde, 19 öğretmen ve 246 öğrenciyle eğitim verilirken 1960'a gelindiğinde öğretmen sayısı 30'a öğrenci sayısı 650'ye yükselmiştir. 1955 yılında öğretmen başına 13 öğrenci düşerken 1960'ta artık bu oran 27'ye ulaşmıştır[610].

1954-55 yılında Adıyaman'da bulunan ortaokuldaki bütün sınıfların toplamında 100 öğrenci eğitim görmekteydi. Bu öğrencilerin yüzde 10'nunu kız öğrenciler oluşturmaktadır. Aynı yıl bu okuldan 13 erkek ve 4 kız çocuğu diploma almıştır. Bu da kız öğrencilerin erkek öğlencilere göre daha başarılı olduğunu göstermektedir. Yine aynı yıl 19 erkek ve 2 kız çocuğu çeşitli nedenlerden ötürü okuldan ayrılmak durumunda kalmışlardır. Adıyaman ilinde bulunan ortaokullarda 1958-1959 yıllarında öğrenci sayısında düşüş yaşanmıştır. Hatta Kahta'da bu dönem hiçbir kız çocuğu diploma almamıştır. İlçelere baktığımızda Kahta'da ilk kez ortaokulun 1954-55 senesinde 43 erkek ve iki kızla eğitim hayatına başladığını görmekteyiz. Bu okuldaki öğrenci sayısı yukarıda belirttiğimiz sene dışında sürekli olarak artmıştır. Ancak bu durum kızlar için geçerli olmamıştır. Okulun açılması ile birlikte okula kayıt olan kız öğrencilerin her ikisinin de mezun olduğunu görmekteyiz. 1959-1960 yılında ortaokullardaki öğrenci sayısı bakımından Besni 210 öğrenci ile 111 öğrencili Kahta'nın neredeyse iki katıdır. Aynı yıl Kahta'dan 9 kız öğrenci diploma alırken Besni'de bu öğrenci sayısı 38 dir. Adıyaman'daki okullardaki öğrenciler arasındaki kız öğrenci sayısı bu yıllarda toplam öğrenci sayısının %4'nü geçememiştir[611].

Ders Yılı	**Birinci Sınıf**				**İkinci Sınıf**				**Üçüncü sınıf**				**Toplam**			
	Geçen		**Kalan**		**Geçen**		**Kalan**		**Geçen**		**Kalan**		**Geçen**		**Kalan**	
	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
1955-54	88	6	51	4	48	1	9	1	24	2	5	1	160	9	65	6

609 *Adıyaman İl Yıllığı 1967*, s. 61.
610 Resul Köse, *a.g.e.*, s.763.
611 Milli Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim Ortaöğretim 1953-1960, s.11.

1955-56	70	3	24	1	58	2	3	2	29	1	0	0	157	6	31	2
1956-57	73	2	31	0	50	3	26	0	55	6	4	0	178	8	58	0
1957-58	75	6	42	0	76	2	19	1	44	5	13	0	195	10	69	2
1958-59	72	4	28	1	60	5	27	0	79	5	10	0	207	10	61	0
1959-60	124	2	38	0	85	1	14	1	82	6	11	1	166	6	57	2

Tablo 33. *Adıyaman ve Çevresindeki Ortaokul ve Öğrenciler*[612]

1961–1965 yılları arasında Adıyaman'da 3 ortaokul ve bir lise bulunmaktaydı[613]. Adıyaman Kahta ve Besni'de 1962-63 yılındaki eğitim öğretim yılı istisna tutulursa öğrenci sayısı sürekli artış göstermiştir. Bu okullar arasında kız çocuklarının öğrenciler arasında okullaşma oranında erkeklere göre oldukça düşük bir oranda olduğu görülmektedir. Ayrıca bu yıllarda okullardaki kız öğrenci sayılarının oldukça düşük olduğu görülecektir. Adıyaman ve Besni'de eğitim gören kız öğrenci sayısı yıllar geçtikçe artmasına rağmen Kahta'da yerinde sayarak mezun olan ve orta 3. sınıfa geçen kız öğrenci sayısı 1961-1965 yılları arasında hep 1 dir. Hatta 1964 yılında hiçbir kız Kahta ortaöğretiminden mezun olmamıştır.

Adıyaman İli ve ilçeleri genelinde bakıldığında kız öğrencilerinin eğitim sürecinde sayılarının sınıf seviyesi yükseldikçe azaldığı görülmektedir. Misal olarak Adıyaman'da 1963-64 eğitim yılında 7 kız öğrenci lise ikinci sınıfta eğitim görürken 1964-1965 yılında lise üçte bu sayı 5'e düştüğü gibi diploma alan kız öğrenci sayısı 2'dir. Ancak bu rakam sürekli olarak değişmiştir. Bu okullarda verilen yabancı dillerin İngilizce ve Fransızca olduğu, Kahta'da ise sadece İngilizce dili öğretildiği görülmektedir[614].

1955 yılının ilk aylarında Adıyaman, Muş, Hakkâri, Bingöl ve Tunceli'yle birlikte lisesi olmayan beş vilayetten birisidir. Kasım ayı geldiğinde Adıyaman artık bir liseye sahiptir[615]. Zira 3 Ekim 1955 tarihinde Adıyaman Lisesi resmen açılarak eğitim öğretime başlamıştır[616].

612 Milli Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim Ortaöğretim 1953-1960, s.261.
613 Milli Eğitim istatistikleri Ortaöğretim 1961/1965, s. 3-4.
614 Milli Eğitim istatistikleri Ortaöğretim 1961/1965, s.10-12, 13.
615 Resul Köse, a.g.e., s.766.
616 Hüseyin Kozludere, *a.g.t.,* s.125. "Eğitim-öğretimde lise öğrencilerinin okul idaresini protesto ettiği zamanlar da olmuştur. Şubat 1961 tarihinde meydana gelen bir olay bu

1957-58 eğitim öğretim yılında mezun vermeye başlayan okulun 15 kişilik ilk mezunları arasında kız öğrenci yoktur. Liseden mezun olan ilk kız öğrenci ise 1959-1960 eğitim öğretim yılındadır. 1960'a kadar olan dönemde lisede edebiyat bölümleri ağırlıkta olup diploma alanlar arasında fen bölümü ancak 1958 yılında görünmektedir[617]. 1959-1960 yılında 20'si erkek olmak üzere toplamda 25 öğretmen görev alırken bu okulda 195 öğrenci öğrenim görmektedir. Bu öğrencilerden yalnız ikisi kızdır[618].

1953-1960 yıllarında Adıyaman'da Öğretmen Durumları												
Asil		**Staj-yer**		**Yar-dımcı**		**Ücretli**		**Vekil**		**Toplam**		**Ders Yılı**
Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
3	3	1	1	0	0	8	0	0	8	12	4	1955-56
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1956-57
5	2	2	0	1	0	0	0	0	0	8	2	1957-58
6	1	1	2	0	0	5	0	0	0	12	3	1958-59
9	3	1	1	0	0	10	1	0	0	20	5	1959-60

Tablo 34. *1953-1960 Arası Adıyaman ve Çevresindeki Öğretmen Durumları*[619]

durumu örneklemektedir. Öğrencilere küfrettiği nedeniyle okul öğrencileri bir araya gelerek lise müdürü Veli Soysal'ı protesto etmişlerdir. Olayın gün geçtikçe büyümesinin ardından 300 kadar öğrenci velisi Valiye başvurarak bu duruma bir çare bulunmasını ricada bulunmuşlardır. Bunun üzerine Adıyaman'a Maarif Vekaleti Baş Müfettişi beraberinde bir müfettişle teşrife gelmişlerdir. 16 Şubat 1961 Perşembe günü liseli öğrenciler bir protesto mitingi yapmak suretiyle haksızlığa uğradıklarını iddia etmiş ve bu durumun izalesini istemişlerdir. Muhitte büyük bir yankı uyandıran bu olay tahkik için maarif vekaletince daha evvel tavzif edilmiş müfettiş Abdulkadir Tuğa çalışmalarını devam ederken aynı hadisenin yerinde tahkik ve tetkiki için Baş Müfettiş İrfan Alıcıoğlu ve müfettiş Mesut Erginsav 23 Şubat 1961 tarihinde Adıyaman'a gelmiştir". Bkz aynı eser.

617 Milli Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim Ortaöğretim 1953-1960, s.582

618 Eğitim İstatistikleri İlköğretim 1979-80, s.56.

619 Milli Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim Ortaöğretim 1953-1960, s.261.

Görüldüğü üzere Adıyaman Lisesindeki öğretmen sayısı değişiklikler gösterse de 1955-60 arasında genelde artış göstermiştir[620]. Yine okul bütçesi öğretmenlere ve pansiyonda görev yapan hizmetlilere verilen ücretler dahil 1955 yılı için 314.168 liradır. Bunun 54.719 lirasını pansiyon giderleri için tahsis edilmiştir[621].

Adıyaman'daki Adıyaman lisesinin 1961-1965 yılları arasında 6 şubeli bir okul hüviyetinde olduğu görülmektedir. Bu şubelerden iki tanesi birinci sınıflara ait olup diğerleri fen ve edebiyat bölümlere ayrılmıştır. Okuldaki öğrencilerin yaklaşık yüzde doksanı erkek öğrencilerden oluşmaktadır. Eğitim gören öğrencilerin büyük bir çoğunluğu ve özelliklede kız öğrenciler edebiyat bölümünü tercih etmişlerdir.

Ders yılı	**Sınıfı**	**Erkek**	**Kız**	**Sınıfı geçenler**		**Sınıfta kalanlar**		**Diploma alanlar**	
				Erkek	**Kız**	**Erkek**	**Kız**	**Erkek**	**Kız**
1961-62	1	73	4	50	4	23	0		
Edebiyat	2	32	2	32	1	0	1		
Fen	2	14	1	14	0	0	1		
Edebiyat	3	11	3			2	0	20	3
Fen	3	16	0		6		0	12	
Toplam								32	3

620 Milli Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim Ortaöğretim 1953-1960, s.612
621 Milli Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim Ortaöğretim 1953-1960, s.640.

Ders yılı	Sınıfı	Erkek	Kız	Sınıfı geçenler		Sınıfta kalanlar		Diploma alanlar	
				Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız
1962-63	1	97	5	70	5	27	0		
Edebiyat	2	53	2	42	2	11	0		
Fen	2	0	0	0	0	0	0		
Edebiyat	3	39	1	25	1	14	0	35	1
Fen	3	0	0		0	0	0	10	
Toplam								45	1

1962-1963 yıllarında fen bölümü öğrenci almamıştır. Liseden mezun olan öğrenci sayısı 35'ten 46'a yükselmiştir. Ancak mezun kız öğrenci sayısı 3'ten 1'e düşmüştür.

Ders yılı	Sınıfı	Erkek	Kız	Sınıfı geçenler		Sınıfta kalanlar		Diploma alanlar	
				Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız
1963-64	1	105	8	73	6	32	2		
Edebiyat	2	35	2	31	2	4	0		
Fen	2	38	3	29	3	9	0		
Edebiyat	3	44	3	41	3	3	0	60	3
Fen	0	0	0	ü	0	0	0	3	
Toplam								63	3

1963-64 eğitim öğretim yılında Fen bölümü tekrar öğrenci almış ve okulun mezun sayısı 3'ü kız olmak üzere 66'ya yükselmiştir.

Ders yılı	Sınıfı	Erkek	Kız	Sınıfı geçenler		Sınıfta kalanlar		Diploma alanlar	
				Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız
1964-65	1	117	8	63	2	54	6		
Edebiyat	2	49	7	35	5	14	2		
Fen	2	34	0	26	0	8	0		
Edebiyat	3	34	2	25	0	12	0	24	2
Fen	0	29	2	21	1	8	1	21	1
Toplam								45	3

1965 yılında genel olarak öğrenci sayısının artmasına rağmen mezun olan öğrenci sayısında düşüşler görülmüştür[622]. 1961-1965 yılları arasında Adıyaman Lisesinden çeşitli sebeplerle ayrılan öğrencilerin sayısı ortalama 8'dir. Bu konuda özellikle 1963-64 yılı dikkat çekicidir. Bu yılda 20 erkek öğrenci okuldan ayrılmıştır. Kız öğrenciler arasında okuldan ayrılma oranının en yüksek olduğu dönem 1961-1962 yılıdır. Bu yılda 3 öğrenci çeşitli nedenlerle okuldan ayrılmıştır[623]. 1970-71 yılına geldiğinde Adıyaman Lisesi dışında şehirde iki lise daha eğitim öğretim hayatına katılmıştır[624]. Bu okullarda okuyan öğrencilerin sayısı 717 olup bunlardan 181'ni köyden gelen öğrenciler oluştururken 37'sini ise kızlar oluşturmaktadır. Bu dönemde hala köyden lise okumak için bu kurumlara kayıt olan öğrenci bulunmamaktadır[625].

Ders yılı	Asil		Stajyer		Ücretli		Toplam	
1961-1962	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız
	2	1	1	2	0	0	3	3
1962-1963	7	3	0	0	1	0	8	3
1963-1964	8	2	1	0	5	0	14	2
1964-1965	0	0	1	0	5	0	5	

Tablo 31. *Adıyaman Lisesi Öğretmen Kadrosu*

622 Milli Eğitim istatistikleri Ortaöğretim 1961/1965, s. 276.
623 Milli Eğitim istatistikleri Ortaöğretim 1961/1965, s. 389.
624 Eğitim İstatistikleri İlköğretim 1979-80, s.56.
625 Milli Eğitim İstatistikleri Öğretim Yılı Başı 1970-71, s. 34-35.

Yukarıdaki tabloda öğretmen sayısı 1961-62 yılında 3 erkek ve 3 bayan olmak üzere toplam 6 iken, 1963-64 yılında bu sayı öğrenci sayının düşmesine rağmen 5 geçici olmak üzere toplamda 16 öğretmenle 1961-65 yılları arasındaki en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Ancak 1965 yılında kadrolu öğretmen sayısı bir stajyer erkek öğretmen ve 4 ücretliyle birlikte 5'e düşmüştür[626]. Ancak 1969–70 yılına geldiğinde 3'ü kadın olmak üzere Adıyaman Lisesinin öğretmen sayısı 23 çıkmıştır. 1972-73 eğitim öğretim yılında ise bayan öğretmenler ayrılmıştır. Adıyaman Lisesi'nin yanında iki lise daha açılarak ildeki lise 3'e öğretmen sayısı da 39'a yükselmiştir.[627].

5.1.6. Eğitim ve Öğretime Bakış

1932 yılında Adıyaman ve çevresinde eğitim ve kültür hayatının eskiden iyi durumda olmasına şimdi rağmen eğitim faaliyetlerinin yetersiz olduğu ifade edilmiştir[628]. 1940'lı yılların başında Kahta bölgesinde 35.000 civarında bir nüfus bulunmaktadır. Bu nüfusun büyük bir bölümü tarım ve hayvancılıkla uğraşmakta ve geçim zorluğunun da etkisi ile eğitim ve öğretim alanında oldukça büyük eksiklikler bulunmaktadır. Bu dönemde yollar oldukça bozuk ve toprak tesviyesinden ibarettir. Bölgedeki halkın eğitimi için dört ilkokul bulunurken bölgede eğitim için en az yirmi okula ihtiyaç bulunmaktadır. Bulunan okulların fiziki durumu oldukça kötüdür. Buna inşaat malzemelerinin yol olmamasından dolayı katırlarla naklinin zor olması ve yeni yapı malzemelerini kullanılacak usta bulunamaması etki etmiştir. Halk memurlara ve hükümet görevlilerine oldukça hürmetkardır[629].

1950'li yıllarda Gerger bölgesindeki eğitim faaliyetleri oldukça sınırlıdır. Hıniç gibi bazı köylerde eğitim faaliyetleri köy imamının Kuran-ı Kerim, İlmihal ve Mevlit gibi dini bilgilerin verildiği sınırlı bir eğitimden ibarettir. Sabri Orman anılarında başta kendi köyü olmak üzere Gerger bölgesinde köylerin çerçiler, kolcular ve diğer devlet görevlileri dışında tamamen dışa kapalı yolu ulaşımı olmayan bir yer-

626 Milli Eğitim istatistikleri Ortaöğretim 1961/1965, s. 389.

627 Milli Eğitimde 50 Yıl 1923-1973, Devlet İstatistik Enstitüsü, s.56; Eğitim İstatistikleri İlköğretim 1979-80, s.56

628 Milliyet Gazetesi, 29 Kasım 1932, s.5.

629 *Son Posta Gazetesi*, 21 Mart 1940, s.10. Buradaki halkın ekonomik ve kültürel yönden gelişimi için birkaç ailenin elinde bulunan toprakların hükümetçe alınarak buradaki çiftçilere dağıtılması gerekmektedir.

leşim yerleri olduğundan bahsetmektedir. 1950'lerden sonra Hiniç'e bir betonarme ilkokul yapılmıştır. Bu bina yapılış itibariyle köydeki ilk modern bina tarzı olmakla birlikte eğitim öğretim hayatının değişmesine ve köy öğretmeniyle birlikte köyün dış kültüre açılmasına yardım etmiştir. Özellikle öğretmenin beraberinde getirmiş olduğu radyo oldukça ilgi çekici olmuştur. Bu yıllarda okul açılmasına rağmen halkın gelir düzeyinin düşük olmasından dolayı öğrencilerin büyük bir kısmı bir ayakkabı giyemeden ve önlüksüz entari ve fistanla okulu tamamlamışlardır. Hiniç özelinde olan bu durum söz konusu yıllarda Adıyaman'ın birçok köyü için geçerli olan durumdur[630]. Bununla birlikte söz konusu köylerde erkekler askere alındıktan sonra teşkilat bünyesinde bulunan Ali okulunda okuma yazmayı öğrenerek köylerine dönmüşlerdir[631].

Cumhuriyetin ilk yıllarında yükseköğretim gören insan hemen hemen yoktu. Sadece bir kaymakam ve kardeşinin kaynı olan Celal Oranlı (1905)'nın hukuk okuduğunu ancak evlenmek için okulu bıraktığını Mehmet Sait Bereket ifade etmektedir. Adıyaman il oluncaya kadar öğrenciler orta ve yüksek öğretim için Ankara, Diyarbakır, Malatya ve Gaziantep gibi şehirlere giderek eğitim görmüşlerdir. Bu şehirlerde herkes için yurt veya yatılı okul bulunmadığından genellikle akrabalarının veya tanıdıklarının evinde kalarak eğitimlerine devam etmişlerdi. 1930'larda Malatya İskân Müdürü olan Celal Oranlı'nın akrabaları ve tanıdıkları olan Abuzer Bereket ve Ziya Baykan onun evinde kalarak lise öğrenimini görmüşlerdir. Buradan sonra Abuzer Bereket, hukuk fakültesini kazanmasına rağmen babasının en küçük oğlu olduğundan babasının isteği üzerine okulu bırakmak durumunda ve o dönem lise mezunlarına verilen öğretmenlik görevini yapmıştır.

Kız çocuklarının cumhuriyet döneminin ilk yıllarında eğitim öğretim faaliyetleri sınırlıdır. 1930 yıllarda kız çocuklarını okula göndermemek için insanların direnmesinden dolayı devlet, görevliler aracılığıyla evlere giderek kız çocuklarını göndermeyenlere çeşitli cezalar verecekleri yönünde uyarılarda bulunmuşlardır[632]. 1964 yılında Samsat Kantara/Balcılar köyünde ilk defa kız çocuklarını okula kaydetme

630 Sabri Orman, "Adıyaman'da Sosyal Değişme Fenomeni Üzerine Bir Deneme-Gelenekten Moderniteye (Mi), s.38-43.
631 Sabri Orman, "a.g.m.", s. 43.
632 Mehmet Sait Bereket, 1928. Adıyaman.

işi Şenel Koçal isimli Samsunlu bir öğretmen tarafından gerçekleştirilmiştir. Kendisinin ifadesiyle köy halkı sanki bunu bekler gibiydi hiçbir olumsuz tepkiyle karşılamadım demektedir. Köye ilk geldiğinde birkaç köyünde ağası olan Bekir Ağa (Çetin) tarafından evinde misafir edilmiştir. Bayramlarda köy ağalarından Mehmet ve Ömer Ağa öncelikle kendisini ziyaret geldiklerini ve öğretmen olarak kendisine değer verildiğini kaydetmektedir[633].

Cumhuriyetin ilk elli yılında varlıklı olanlar için eğitim masrafları sorun olmazken daha düşük gelire sahip olan bazı Adıyamanlılar çocuklarını okutabilmek için tarlalarını satmaktan çekinmemişlerdir. Hasan Taşar'a göre bu durum halkın eğitim öğretime verdiği desteği göstermektedir. Bu sayede kendi döneminde ve bir süt kuşaktan kendisi kayınbiraderi matematik alanında Prof. Dr. Muzaffer Abacı (1941), Göz Doktoru Nedim Arzık, Gergerli Av. Celal Kızılkaya, Gergerli Yusuf Ziya Yılmaz (1924), Av. Ve eski devlet bakanı Süleyman Arif Emre (1923), Dr. Nevzat Binzet (1933/1934), Av. Yalçın Nakipoğlu (1936), Savcı ve sonradan Av. Şeref Bilgiç, Milletvekili Abdurrahman Ünsal (1931) ve Mustafa Aslancirit (1932) kişiler yetişmiştir[634]. Kahta bölgesinde ise özellikle Hacı bedir Ağa'nın Mersin bölgesinde kendisine toprak verilmesiyle birlikte bu durum buraya yerleşen çocuk ve torunlarının eğitimi için olumlu olmuştur. Milletvekili Hüseyin Fırat (1914), Sırrı Turanlı, Hamit Çiftçi ve Dengir Mir Fırat, Tarsus'taki eski Amerikan kolejinde eğitim görmüşlerdir. Bu kişilerden Hamit Çiftçi geri dönmek durumunda kalmıştır. Bunlara ek olarak Elek. Müh. İsmail Hakkı Çiftçi gibi bazı akrabaları da yüksek öğretim görmüşlerdir.[635] Bu kişilerin hemen hemen hepsi eşraf ve toprak ağası kişilerden oluşmaktadır. Bu dönemde tahsillilere büyük önem verilmiş ve onlara saygı duyulmuştur.

633 Şenel Koçal, 16.06.1944. Samsun/Ladik. Samsat bölgesinde ilk yüksel tahsil görenler Orhan Samsatlıoğlu, Mahmut Dalyan, Bedir Çetin, Av. Yusuf Alper,Hasan Bozan, Mehmet Ekinci, Ziya Köşker gibi kişiler olduğunu babam Mahmut Dalyan kaydetmektedir.

634 Fadil Demirhan Seçilmiş, 01.01.1965; Hasan Taşar, 1942. Adıyaman. Hasan Taşar, kendisi de eğitime büyük önem vermiş ve birisi kendi adına bir diğeri de eşi Hatice Hanım Adıyaman iki okul ve İstanbul'da bir Anadolu Lisesi açmıştır. Adıyaman'da eşinin adına yaptırmış olduğu Hatice Taşar Özel Eğitim Uygulama Okulu'nun yapımından sonrada işlerini takip etmektedir. 2022 yılında okulda öğrencilerin kullanabilmesi için bir engelliler için aparatlarla donatılmış bir minibüs ve bir kumaş baskı makinası da bağışta bulunarak öğrencilere ve okula gelir sağlamak istemiştir. Hasan Taşar'a eğitime ve Adıyaman'da olan hizmetlerinden dolayı teşekkür ederiz.

635 Hacere (Çiftçi) Gül,04.03. 1952.Kahta

İl olmadan önceki dönemde daha çok erkekler yüksel tahsil görürken kız çocuklarının eğitimi şehrin il oluşundan sonra artmaya başlamıştır. Zira kız çocuklarının cumhuriyet döneminin ilk yıllarında eğitim öğretim faaliyetleri sınırlıdır. 1930 yıllarda kız çocuklarını okula göndermemek için insanların direnmesinden dolayı devlet, görevliler aracılığıyla evlere giderek kız çocuklarını göndermeyenlere çeşitli cezalar verecekleri yönünde uyarılarda bulunmuşlardır. İbrahim Halil Çiftçi, öğretmen ve diğer eğitimli kişilerin halk nazarında oldukça iyi bir izlenime sahip olduklarını ve özellikle öğretmenlere karşı halkın oldukça saygılı olduklarını belirtmektedir[636]. 1930'lu yıllarda Yeniyol/Cumhuriyet İlkokulu'na giden Mehmet Sait Bereket, eğitimleri sırasında öğretmenlerinin kendilerine "hoca" ifadesinden ziyade öğretmen denilmesini istediklerini belirtmektedir[637].

Bununla birlikte XX. yüzyılın ilk yarısında Adıyaman'daki kız çocuklarına yönelik eğitim dinsel nedenlerden daha çok gelenek ve kültürden kaynaklı bir önyargılarla etkilenmiştir. Bu nedenle kız çocuklarının eğitime ilköğretimden sonra genellikle izin verilmemiştir. Bu duruma geleneklerin yansıra evlenme yaşının da düşük olmasının etkili olduğunu İbrahim Halil Çiftçi belirtmektedir[638]. Onu Fadil Demirhan Seçilmiş, annesinin ilkokulu bitirdikten sonra büyükbabası Fadıl Seçilmiş'in annesine kocaman bir kız olduğunu ve artık okula gidemeyeceğini söylemesi de desteklemektedir[639]. Adıyaman'ın ilk kadın avukatı olan Nebahat Gürsoy'da bu durumu teyit etmektedir. Özellikle ilkokuldan sonra kız çocukların ergenliğe girdiklerinden dolayı kültürel olarak çarşaf giymek durumunda kaldığını belirtmektedir. Nebahat Hanım'a göre eğer çocukların başörtüsü ile ortaokula gitmelerine izin verilseydi belki daha fazla kız çocuğu Adıyaman'da eğitim görme olanağına sahip olacaklardı. Nitekim kendisi de ilko-

636 Mehmet Sait Bereket, 1928. Adıyaman; Fadil Demirhan Seçilmiş, 01.01.1965; Hasan Taşar, 1942. Adıyaman. Hasan Taşar, kendisi de eğitime büyük önem vermiş ve birisi kendi adına bir diğeri de eşi Hatice Hanım Adıyaman iki okul ve İstanbul'da bir Anadolu Lisesi açmıştır. Adıyaman'da eşinin adına yaptırmış olduğu Hatice Taşar Özel Eğitim Uygulama Okulu'nun yapımından sonrada işlerini takip etmektedir. 2022 yılında okulda öğrencilerin kullanabilmesi için bir engelliler için aparatlarla donatılmış bir minibüs ve bir kumaş baskı makinası da bağışta bulunarak öğrencilere ve okula gelir sağlamak istemiştir. Hasan Taşar'a eğitime ve Adıyaman'da olan hizmetlerinden dolayı teşekkür ederiz.

637 Mehmet Sait Bereket, 1928. Adıyaman.

638 İbrahim Halil Çiftçi, 27.10.1950 Kahta.

639 Fadil Demirhan Seçilmiş, 01.01.1965. Adıyaman

kuldan sonra ailesi tarafından okula gönderilmediğinden dolayı üç yıl boyunca evde kaldığını daha sonra Adapazarı'nda bulunan dayısı Mehmet Düzen'in desteği sayesinde Kız Meslek Okulu'na gitmiş ve daha sonra da liseye devam etmiştir. Ailesinin tutumunun değişmesiyle birlikte 2. Sınıftan sonra okulu Adıyaman Lisesi'nde bitirmiştir. Bu konuda kendisine en büyük desteği anneannesi Zeynep Düzen gibi kendiliğinden öğrenen annesi Halise Hanım'dan görmüştür[640]. Aynı şekilde bir diğer aynı dönemi yaşayan Hacere (Çiftçi) Gül'de aynı yollardan geçmiştir. Ailesi Kahta'nın önde gelen ailesinden Hacı Bedir Ağa'nın sülalesinden olan Hacere Hanım kendisi ve kardeşlerinin yüksek eğitim görmesinde söz konusu dönemde Adnan Menderes'le yakın ilişki içinde bulunan Milletvekili Hüseyin Fırat'ın babası Hamit Çiftçi'yi ikna etmesinin etkili olduğunu belirtmektedir. O da Nebahat Hanım gibi Adıyaman'daki Kız Sanat Okulu'nu birincilikte bitirmiş ancak babası tarafından geleneksel aile yapısı ve kültürden dolayı üniversiteye gidememiş ancak bir yıl sonra devam etmiştir. İbrahim Halil Bey, kız kardeşinin okula gittiği için Kahta'daki akrabaları tarafından babası Hamit Çiftçi'nin ayıplandığını ve zaman zaman bu konuda çeşitli söylemlerle baskıda bulunmuşlardır. İlginç bir şekilde 7 çocuğu olan Hamit Çiftçi'nin çocukları Adıyaman'da yaşadıklarından dolayı daha iyi bir şekilde eğitim görerek üniversite mezunu olurken Kahta'daki akrabalarının erkek çocuklarının bir kısmı ve kızlarının tamamı ilkokulu ya bitirebilmiş ya da yarıda bırakarak eğitim hayatını tamamlayamamıştır[641].

Adıyaman Lisesi'nin açılmasıyla birlikte kızlar ortaöğretim olanağına kavuşmuşlardır. Nitekim Av. Nebahat Gürsoy (1947), Diş Hekimi Sabriye Kılıç, Harita Mühendisi Halise Dilek, Hacere (Çiftçi) Gül ve üç kız kardeşi gibi kişiler Adıyaman'da üniversite bitiren ilk kadınlardır[642]. Bir anlamda yüksek tahsilin önünü açarak kendilerinden sonra gelen kız çocuklarına ilham kaynağı olmuşlardır.

Adıyaman halkı özellikle il olma konumuna ulaştıktan sonra eğitim ve öğretimi geliştirmek için çeşitli dernek ve cemiyetler kurmuşlardır. Bunlardan Adıyaman İlkokul ve Lise Binası Yaptırma Derneği Adıyaman'da 1954 yılında kurulan bu dernek hiçbir siyasi parti

640 Nebahat Gürsoy, 01.12.1947. Adıyaman.
641 İbrahim Halil Çiftçi, 27.10.1950 Kahta; Hacere (Çiftçi) Gül,04.03. 1952.Kahta
642 Hacere (Çiftçi) Gül,04.03. 1952.Kahta

veya örgüte mensup değildir. Derneğin kurucuları ise; Fuat Bilgin, Zeki Adıyaman, Süleyman Kara, Hasan Toprak, Hacı M. Kızılyaprak, Hacı İbrahim İnan, Selim Bilgiç, Abdullah Başsürücü ve Mehmet Abacı[643]'dır. Ağustos 1954 tarihinde kurulan bir diğer eğitim amaçlı derneğin merkezi Besni olmuştur. Herhangi bir şubesi olmadığından dernek çalışmalarını Besni Dumlupınar İlkokulu'nda yapmıştır. Dernek kendi amacını ise şu şekilde özetlemiştir. Besni'de belediye hudutları içerisinde ihtiyacı karşılayacak İlkokul yaptırmak ve mevcutları onarmak şeklinde izah etmiştir. Ayrıca dernek bu amacın doğrultusunda milli, iktisadi ve içtimai esaslar dahilinde çalışır ve dernek hiçbir siyasi oluşuma tabi değildir şeklinde belirtilmiştir.[644]. Adıyaman ve Besni haricinde de ilçelerden en küçük olanlardan olan Çelikhan 'da da halk Çelikhan Ortaokul Binası Yaptırma Derneği'ni Şubat 1955 tarihinde kurmuştur. Bu derneğin merkezi Çelikhan'da kurulmuştur. Bu derneğin de amacı eğitim olup siyasi faaliyetlerle bir ilgisi olmamıştır.[645] 1960'ların ortalarında Çelikhan'da eski Hükümet Konağı onarılarak ortaokula çevrilmesi için Ortaokul Yaptırma Derneği'nin faaliyeti ile temin edilen 25 bin lira harcanması planlanmıştır[646].

1955 yılında Adıyaman'da Kızılay Derneği, il merkezindeki İlkokul ve Ortaokuldaki 35 fakir öğrenciye de ayakkabı yardımı yaparak Adıyaman'da herhangi bir sebepten dolayı mağdur olanlara yardımlarda bulunmuştur. 1963 yılında kurulan bir başka dernek olan Adıyaman İlini Kalkındırma ve Öğrencileri Okutma Derneği bir lise mezunu ile yine lisede okuyan başka bir öğrenciye tahsil yardım yapmaya karar vermiştir. Tahsil hayatınca üstün başarılı ve aileleri hakkında da maddi imkansızlıklar içinde bulunan bu öğrencilerden Yusuf Karar'a üniversite hayatı boyunca resmi burs miktarı, lise öğrencisi Neyel/Neyfel Tekintaş'a da ayda 100 lira yardım yapılmıştır. Bu gibi yardımlar maddi imkanları az olan dar gelirli öğrenci velilerini oldukça memnun etmiştir. 1955 yılında Adıyaman merkez okullarında mevcut 240 yoksul çocuğun giydirilmesi için 1 Ocak 1965 tarihinde Adıyaman Valisi Ragıp Gerçeker'in eşi başkanlığında bir komisyon kurulmuştur. Cuma günü faaliyete geçen komite bu 240 çocuğun giy-

643 Hüseyin Kozludere, *a.g.t.*, s.51.
644 Hüseyin Kozludere, *a.g.t.*, s.54-55.
645 Hüseyin Kozludere, *a.g.t.*, s.55.
646 Hüseyin Kozludere, *a.g.t.*, s.160.

dirilmesi için çalışmıştır. İlk başlarda 'Yardım Seven Kadınlar' adıyla yardım yapan bu kurum, resmi kuruluştan sonraki adı 'Adıyaman Kadınlar Yardımlaşma Derneği' adını almıştır. Daha sonraki yılda faaliyetlerine devam eden dernek 1966 yılının ocak ayında bu dernek bir törenle yardıma muhtaç çocuklara hediyeler dağıtmıştır. Halk Eğitim Salonu'nda Cumhuriyet İlkokulu, Fakir Çocukları Koruma Derneği yararına düzenlediği bir gecede, fakir ve bakıma muhtaç çocuklara maddi ve manevi yardım için bir araya gelen Adıyaman'ın duyarlı vatandaşları tarafından kayda değer bir ilgi görmüştür[647].

1965 yılında Adıyaman'da bir İmam Hatip Okulu yaptırmak için bir dernek kurulmuştur. Bu derneğin faaliyetlerine Adıyaman halkının da yardımları önemli bir derece etki etmiştir. Şehrin en seçkin yerinde yapılacak olan okul için temin olunan arsaya Terzi Hacı Mahmut Tanrıverdi 1000 m2 daha ilave etmek suretiyle sahayı genişletmiş ve ayrıca Adıyaman Belediye Başkanı Mahmut Bilginer, Kitapçı Dursun Kutlu, Marangoz Abdurrahman Ergül ve Tüccar Emin Akbaş gibi saygın kişiler 1000'er lira bağışta bulunmuşlardır.[648]. Özellikle te parti döneminde kuran okumanın yasak olduğunu yakalananların takibata uğradığını ifade eden Mehmet Sait Bereket, kadınların gizli gizli kuran okumaları yaptıklarını kendisinin ve arkadaşlarının şehirde bitişik olan evlerin damlarından birbirine atlayarak gizlice kuran okumaya gittiklerini ifade etmektedir. 1938 yılında bir seferinde ayağı çıkmış olmasına rağmen iki arkadaşının kollarından tutarak damdan dama atladıklarını dün gibi hatırladığını ifade etmektedir[649].

5.1.7. Adıyaman Halkevi

Osmanlı Devleti'nin yıkılıp cumhuriyet rejiminin kurulması ve devletin kültürel yönünü batı kültürüne dönmesiyle birlikte cumhuriyetin ilkelerini halka öğretmek ve halkın kültür seviyesini artırmak için ülke genelinde şehirlerde açılan halkevleri ve köylerdeki ufak şubeleri olan halk odalarının birtakım örnekleri Adıyaman'da da açılmıştır. 19 Şubat 1932'de Malatya Halkevi bünyesinde Adıyaman ve Kâhta halkodaları da açılmıştır. CHP milletvekillerinin teftiş raporlarında 1938

647 Hüseyin Kozludere, *a.g.t.*, s.9-10.
648 Hüseyin Kozludere, *a.g.t.*, s.11.
649 Mehmet Sait Bereket, 1928. Adıyaman.

yılında Adıyaman Halkevinin açılacağı öngörülmüştür[650]. Bu karar Cumhuriyet Gazetesi'nde ilan edilmiştir[651]. 6 Mart 1938 tarihinde kaymakam B. Şevket İçöz tarafından eski bir binada açılan halkevi programlarına başlamıştır[652]. Adıyaman halkevi, şehir merkezinde *"Eski Mektep"* olarak adlandırılan binada 120 lira kira karşılığında açılmıştır. Bu dönemde Adıyaman Halkevi başkanı Trabzon Erkek Öğretmen Okulu mezunu Yeniyol ilkokul müdürü Mehmet Yener'dir[653]. 1939 yılında inşaatına başlanan Adıyaman Halkevi için merkezden 5.000 lira gönderilmesi istenmiştir[654]. Kışın yoğun yağışlarından dolayı yarım bırakılan yeni Adıyaman Halkevinin inşaatının 1 Nisan 1939 tarihinde yeniden başlanması planlanmıştır. Bu konuda özellikle Adıyaman Kaymakamı B. Şevket İçöz'ün yoğun bir çalışması olmuştur. Aynı yılın mart ayında yüzlerce Adıyamanlının katıldığı bir gösteri yapılmıştır[655].

Kahta Halkevi'nin ne zaman açıldığı belli olmamakla birlikte, 1940 yılında başkanının Osman Özen olduğu ve halkın binayı ahşaptan yaptığı bilinmektedir [656]. Aynı yıl Adıyaman Halk evinin ihtiyaç ve inşaatı için Adıyaman halkı 3.000 TL yardımda bulunmuştur. Yapılması amaçlanan binanın çeşitli bölümlerden ve 300 kişilik bir salondan oluşması öngörülmüştür[657]. Birinci katı çıkan inşaatın bitimine kadar zengin bir şahsın bir yıl ücretsiz verdiği binada kira ile oturmaktadırlar[658]. Kahtalı bu şahıs halkodası olarak kullanılan binayı yardım olarak partiye vereceğini ifade etmiş ve kaymakamla bu konuda irtibata geçmiştir. Bununla birlikte memurlar için acınacak bir mahal olan Kahta'da yeni bir halkevinin inşa edilmesi gerektiği belirtilmiştir.[659]. Kahta Halkodası'nın arsası 1 Temmuz 1941 yılında CHP uhdesine geçmiştir. Daha sonra burası on lira karşılığında CHP'ye devredilmiş

650 490-1-0-0 / Cumhuriyet Halk Partisi / 682 - 309 – 1.

651 *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Ocak 1938, s.3.

652 *Akşam Gazetesi*, 6 Mart 1938, s.7.

653 *Son Posta Gazetesi*, 10 Ocak 1939, s.5, Yaşar Özüçetin-Bülent Kara-Gökhan Gülbeyaz, "Malatya Halkevi ve Faaliyetleri, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Researc*h Cilt: 9 Sayı: 46 Volume: 9 Issue: 46 Ekim 2016 October 2016, s. 214.

654 490-1-0-0 / Cumhuriyet Halk Partisi/ 682 - 310 - 1

655 *Vakit Gazetesi*, 30 Mart 1939, s. 10.

656 Yaşar Özüçetin-Bülent Kara-Gökhan Gülbeyaz, "a.g.m.", s. 214.

657 490-1-0-0 / Cumhuriyet Halk Partisi /202 - 799 - 3

658 490-1-0-0 / Cumhuriyet Halk Partisi / 682 - 311 - 1

659 490-1-0-0 / Cumhuriyet Halk Partisi / 682 - 311 – 1. 1941 yılı raporunda spor kulübü olarak Besni (30 kişi), Kahta (39 kişi) Gençlik Kulüpleri ve Adıyaman Kulübü'nde 53 kişi bulunmaktadır. Bu spor kulüpleri malzemesizlik ve belediyeden tahsisat alamadıkları için zor durumdadır.

ve ilçedeki memurlar tarafından üstü toprak dört odalı bir bina haline dönüştürülmüştür[660]. 1941 yılında 95.518 liraya yapılması planlanan Adıyaman halkevinin tamamen işlevsel hale gelmesi için altı yıldır inşaatının devam ettiği belirtilmektedir. Mimarı Mahmut Pınar adlı bir şahıstır[661]. Aynı yıl 9 Eylül Ulus Gazetesi'nde Adıyaman ve çevresinin eğitim olarak birçok eksikliğinin olduğu da belirtilmiştir[662]. 1942 yılında bu binanın çatısının yapılması ve zeminin betonla kaplanması için masraf yapılması öngörülmüştür[663]. Bu dönemde Kahtalıların halk odasında yapılan en küçük müsamere ve etkinlere yoğun bir şekilde katılmaları ve bu konuda Kahta kaymakamı Ziya'nın faaliyetleri CHP parti müfettişi Mithat Aydın'ı oldukça memnun etmiştir[664].

Halkevlerinin köylerdeki şubeleri olarak teşkilatlanan halkodaları da önemli köylerde kurulmuştur. Besni Halkodası, Besni-Suvarlı Bucağı Halk Odası, Besni-Tut Bucağı Halk Odası, Kuyucak Halk Odası (Adıyaman), Koçali Halk Odası (Adıyaman), Çalgan Halk Odası (Adıyaman), Gerger Halk Odası, Alat Halkodası (Kâhta), Narince Halk Odası (Kâhta), Tokaris Halk Odası (Kâhta), Perveri Halkodası (Besni), Perveri Halkodası (Besni) ve Kileyik Halk Odası (Besni) başlıca açılan halk odalarıdır.[665]. Bunlara daha sonra Belveren ve 1948 yılında bitirilen Sincik Halk odası da eklenmiştir. Sincik'te açılan teşkilatın ise dağlık alandaki halka hizmet vermesi düşünülmüştür. Halkın kendi imkanları ile 30.000 lira harcayarak inşa ettiği Belveren Halk Odasının parasızlıktan ve binanın yerli kiremitlerinin çatlamasından dolayı binanın su aldığı ve tamir edilmediği takdirde çökeceği ve kapatılacağı başkanı Mustafa Bener tarafından bildirilerek tamiri için para yardımı talep edilmiştir. Ancak gelen cevapta halkodalarının masraflarının yerelden karşılanması gerektiği bildirilmiştir[666].

660 490-1-0-0 / Cumhuriyet Halk Partisi / 1758 - 1134 – 3. 1942 yılında Adıyaman'da halkevi eski bir okul binasında çalışmalarını sürdürmektedir. Müfettiş Aydın'ın raporundan 1941 yılı itibariyle Adıyaman Halkevinin kiralanan yeni bir binaya taşındığı ancak kendilerine ait bir bina yapmaya başladıkları görülmekte. Kâhta'da ise halkodası zorunlu iskâna tabi tutularak Kâhta'dan uzaklaştırılan eski Kâhta beylerinden birine ait bir binada görev yapmaktadır. Bkz. Mehmet Serkan Şahin, *Cumhuriyet Halk Partisi'nin Malatya Teşkilatı (1923-1950)*, s.160-161.

661 490-1-0-0 / Cumhuriyet Halk Partisi / 1758 - 1133 – 2.

662 Ulus Gazetesi, 9 Eylül 1941, s.2.

663 490-1-0-0 / Cumhuriyet Halk Partisi / 1758 - 1134 – 3.

664 490-1-0-0 / Cumhuriyet Halk Partisi / 682 - 311 - 1

665 Yaşar Özüçetin-Bülent Kara-Gökhan Gülbeyaz, "a.g.m.", s. 215.

666 490-1-0-0 / Cumhuriyet Halk Partisi / 1514 - 166 – 1. 1947 yılında Malatya İl Meclisi tarafından

Açılan halkodalarının bir kısmı fiziki yetersizliklerden dolayı bir süre sonra kapanmış fakat yeniden açılmaları için faaliyetler yürütülmüştür. 1944 yılında Besni Halkevi'nin yeniden açılması için gösterilen çaba bunlardan biridir[667]. 1948 yılına kadar Adıyaman halkevinin, aslında bir halk odası olduğu Zeki Adıyaman'ın 19.01.1948 tarihinde Adıyaman ve Kahta halkodalarının halkevine dönüştürülmesi dilekçesinden anlaşılmaktadır[668].

1947 yılında Kahta'daki halkodasının mülkiyetinin kendisine geri verilmesi için Selah köyünden Hamik Kaya tarafından CHP'ye dava açılmıştır. Ona göre belediye tarafından halk odasına satılan bina aslında kendisinin olup Hasan isminde birinden satın alınmıştır. Bu konuda mahkemeye birkaç tanık da göstermiştir. Bunun üzerine yerel mahkeme Hamik Kaya'yı haklı bulmasına rağmen alınan karar Yargıtay'a gönderilmiştir. CHP'liler Hamik Kaya'yı Demokrat Partili olarak tanımlamış tek amacının partiye zarar vermek olduğu yönünde, başta CHP başkanı L. Sayman olmak üzere suçlamalarda bulunmuşlardır[669]. CHP avukatları olan İbrahim Kemal Oran vasıtasıyla kaybettikleri davayı temyize göndererek CHP ve halk odası binasını kurtarmak istemişlerdir[670].

1950'lere doğru halkodalarının bakımı için çevreden toplanan aidatlarda sıkıntılar baş göstermiştir. Suvarlı'dan 1945 yılında başkan Vakkas Erdem, aza olarak kaydedilen halkın altı aydır 50 kuruş olan aidatlarını vermediklerini, alaycı bir tavır takındıklarını ve bu yüzden kâtip M. Baki Arslan'ın maaşını veremediklerini belirterek, ilgililere bu konuda yasal olarak ne yapılabileceğini sormuştur[671].

Adıyaman halkevi sadece eğitim öğretim ile ilgili işlevleri yerine getirmemiş ihtiyaç duyulduğunda başka hizmetler için de kullanılmıştır[672]. 1952 yılında Adıyaman'daki halkevi görülen lüzum üzerine,

---

Belveren Halk Odasına 300 lira tahsisat ayrılmışken Besni bölgesinin bu parayı kendi uhdelerine almaları üzerine Beleveren Halk Odası başkanı Mustafa Bener tarafından şikayet edilmiştir.

667 490-1-0-0 / Cumhuriyet Halk Partisi /1758 - 1134 - 1

668 490-1-0-0 / Cumhuriyet Halk Partisi/ 959 - 712 - 1

669 490-1-0-0 / Cumhuriyet Halk Partisi / 1758 - 1134 – 3.

670 490-1-0-0 / Cumhuriyet Halk Partisi / 1758 - 1134 – 3.

671 490-1-0-0 / Cumhuriyet Halk Partisi / 1514 - 166 – 1.

672 Salih San, *a.g.e.*, s.44.

tadilatı yapılarak sağlık merkezine dönüştürülmüştür. 1953 yılında Adıyaman'da sadece bir doktor bulunmaktadır[673].

Halk eğitim merkezi Adıyaman'da aynı zamanda yurtta meydana gelen olayların öğrenildiği tartışıldığı bir mekân olarak da hizmet vermiştir. Televizyonun olmadığı dönemde bu merkeze alınan radyo/ajans aracılığıyla yurt ve yurtdışındaki gelişmelerden haberdar olunmuştur. Büyük bir ahşap kasaya sahip olan ilk radyoyu halk evinde gören Hanifi Bereket, cihazın içinde bir insan olduğunu düşünmüştür. Buradaki radyoyu bozulmasın diye açıp kapatabilme salahiyeti Berber Abuzer Havan'ın aktardığına göre sadece ortaokul veya ilkokul mezunlarına verilmiştir[674].

5.1.8. İlk Meslek ve Teknik Dershaneleri

Adıyaman'da 1961-65 yılları arasında köy kadınlarını biçki-dikiş konularında eğitmek ve meslek sahibi olmalarını sağlamak için toplam 18 tane kurs açılmıştır. Bu kurslara 374 öğrenci katılmış ve 288 kişi mezun olmuştur. Bu kursa devam edenlerin büyük çoğunluğunun okuma yazma bilmeyenlerden oluştuğu görülmektedir. Nitekim katılımcılardan 288'nin okuma yazması yoktur. Bu da bu tür kursların daha çok eğitim seviyesi düşük kadınlara yönelik olduğunu göstermektedir[675].

Köylerde kadınlara yönelik biçki-dikiş kursları açılırken erkekler için de gezici demircilik ve marangozluk kursları açmıştır. Bu kurslara 3 öğretmen gözetiminde 138 erkek katılmıştır. Bu grubun eğitim düzeyi kadınların aksine daha yüksektir. Ancak eğitim seviyesi genelde okuryazar ve ilköğretim seviyesinde bulunmaktadır. 1965 senesi hariç kursa katılan köylü erkeklerin tamamı mezun olmayı başarmıştır. 1965 yılında ise sadece 5 kişi kursu bitirebilmiştir.[676].

5.1.9. Bağımsız Akşam Kız Sanat Okulu

Adıyaman'da 1954-55 yılları arasında bir kız sanat okulu bulunmaktaydı[677]. 1961-62 yılında biçki-dikiş, kadın çamaşırı, erkek çama-

673 https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/tutanak/TBMM/d09/c023/b092/tbmm090230920096.pdf. B:925.6.1953 0 2.
674 Mehmet Sait Bereket, 1928. Adıyaman; Mehmet Hasan Bereket, 1965,Adıyaman.
675 Milli Eğitim İstatistikleri Meslek-Teknik ve Yüksek Öğretim 1961/65, s.471.
676 Milli Eğitim İstatistikleri Meslek-Teknik ve Yüksek Öğretim 1961/65, s.480.
677 Şevket Sarı, Adıyaman ve Kazaları, Yeni Desen Matbaası –Ankara 1956, s.34.

şırı, nakış gibi mesleki dallarda 34 öğrenci bir öğretmen gözetiminde eğitim görmekteydi. Bu öğrencilerin iki tanesi hariç hepsi yirmi yaş ve altı kişilerden oluşuyordu[678]. 1963-64'te Bağlı Akşam Kız sanat Okulunda 16 öğrenci eğitim görürken sonraki yıl öğrenci sayısı 35'e yükselmiştir. Ancak aynı yıl diploma alan öğrenci sayısı 10'dur[679]. Bu okulun en büyük özelliği daha çok yetişkinleri eğitmek için açılmış olmasıdır. Bu nedenle fakülte mezunları ile hiç okuma yazma bilmeyen kişiler bir arada eğitim görmekteydiler. 1970-71 yılında Adıyaman'da var olan bu çeşit 2 okulda eğitim görenlerin neredeyse yarısı okuryazar değildir. Nitekim 144 olan yeni kaydın 68'i okuma yazma bilmemektedir. Toplamda öğrenci sayısı 223 olan bu okulda biçki-dikiş, kadın çamaşırı, erkek çamaşırı, nakış ev idaresi, yemek pişirme ve pasta yapımı gibi dersler bulunmaktadır. Bu kurslar arasında ağırlığı biçki-dikiş ile nakış çekmektedir. Ancak bu kurslara devam eden öğrenci sayısı ile gerçek öğrenci sayısı arasında rakamsal olarak farklılık bulunmaktadır. Okula devam eden öğrenci sayısı 223 iken kurslardaki öğrenci sayısı 445'tir[680].

5.1.10. Radyo ve Gazeteler

Cumhuriyet döneminde Adıyaman kazasının dışarıdan haber kaynağı sadece posta ve telgraftır. Ancak bir müddet sonra hükümet işlerini takip etmek ve olaylardan haberdar olmak için Belediye tarafından bir radyo temin edilmiştir. Ancak radyo bir müddet sonra bozulmuştur. 1938 yılının sonunda Adıyaman'da Sandıkçıoğlu Mustafa kahvesine daha fazla müşteri çekebilmek için yeni bir radyo almıştır. Bir müddet sonra belediye radyosu da tamir edilmiştir. Sandıkçıoğlu'nun ardından diğer kahvehanelerde müşterileri için birer radyo edinmeye başlamışlardır. Radyoların artışı Adıyaman bölgesinde gazetelere yönelik ilginin artmasına ve halkın okumak için gazeteler satın almaya başlamasına neden olmuştur. Bu nedenle söz konusu yılda Adıyaman'da bir gazete bayiliği açılmıştır[681]. Bununla birlikte televizyonların yaygınlaşmasına kadar radyo çok önemli bir iletişim ve eğlence aracı olarak görülmüştür. Öyle ki Mehmet Sait Be-

678 Milli Eğitim İstatistikleri Meslek-Teknik ve Yüksek Öğretim 1961/65 TC Başbakanlık İstatistik Enstitüsü, s. 428.
679 Milli Eğitim İstatistikleri Meslek-Teknik ve Yüksek Öğretim 1961/65, s.442.
680 Milli Eğitim İstatistikleri Öğretim Yılı Başı 1970-71, s.152-153.
681 *Vakit Gazetesi*, 17 Ocak 1939, s.

reket, 1960 yılında en pahalı ve en iyi radyoyu Adıyaman'da kendisinin aldığını belirtmektedir[682]. Dedem İbrahim Dalyan'ın da 1960'larda hac farizasını yerine getirmek için Hicaz'a gittiğinde diğer hacılar gibi oradan getirdiği en önemli iki eşyadan birisi radyo diğeri ise lüks lambasıdır. Zira o dönemde Adıyaman köylerinin hiçbirinde elektrik yoktur. Akşamları gaz lambasının önünde oturmak sohbet etmek büyük bir lükstür. Televizyon öncesi radyo ve lamba zenginlik alameti olarak görülen nesnelerden birisidir.

Adıyaman'a matbaa ilk defa il olmasından sonra Mahmut ve oğlu Ali Deniz tarafından Malatya'dan bir kamyona yüklenerek Adıyaman'a getirilmesiyle başlamıştır. İlk çıkarılan gazetenin adı Yeşil Adıyaman'dır[683]. Bunun dışında ilk kütüphanenin kuruluşu da aynı dönemlere rastlamaktadır. Köy Enstitülerinden mezun olan Hasan Tunç bir aylığına kütüphanecilik kursuna gönderilir ve ilk kütüphane onun tarafından kurulmuştur[684].

5.1.11. Yatılı Okul Sorunu

Adıyaman ve çevresinde eğitim veren üst düzey okullar sadece şehir merkezlerinde olduğu için kırsal alanda yaşayan ve çocuklarının eğitim görmesini isteyen aileler büyük sıkıntılar yaşamışlardır. Çevre köy ve kazalardan gelen öğrencilere barınacak bir yer temin edilmemesi nedeniyle sıkıntılar yaşanmıştır. Kasım 1956 tarihinde Adıyaman'a okumak için gelen lise öğrencileri pansiyon olmadığı için kendilerine ayrılan Yeniyol İlkokulu'nun bir odasında barınmak zorunda kalmışlardır. Havalar soğuduğundan ve yattıkları odanın pencerelerinin camsız olmasından dolayı kendilerini korumak için burayı terk etmek zorunda kalmışlardır. Bu durum hem öğrencileri hem de velileri olumsuz yönde etkilemiştir[685].

1950'lilerin sonunda Adıyaman Lisesi bünyesinde çevre yerleşim birimlerinden gelecek öğrenciler için yapılan yurt faaliyet girmiş ve 65'i paralı 30'u parasız olmak üzere toplamda 95 öğrenciye barınma imkanı sağlanmıştır[686].

682 Mehmet Sait Bereket, 1928. Adıyaman
683 A. Hayrettin Kalkandelen, *Dünü ve Bugünü ile Adıyaman*, Doğuş Matbaası, Adıyaman 2004, s.24.
684 Mustafa Tunç, 1950, Adıyaman.
685 Hüseyin Kozludere, *a.g.t.*, s.129.
686 Milli Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim Ortaöğretim 1953-1960, s.612.

1959 yılında Adıyaman Maarif Müdürü Ahmet Çakıroğlu, 1 Milyon 200 bin liraya mal olan ve köy kız çocuklarının ilk tahsillerini garantiye alacak olan Yatılı Kız İlkokulu'na talebe kaydı işi üzerinde önemle durmuştur. Ekim ayının başından itibaren eğitime başlanmasını ve okulda belirli günlerde çocuklarını ziyarete gelecek veliler için de kalacak yer planlamıştır. Böylece Adıyaman kızlarının hiç değilse ilkokulu bitirecek ve okumanın zevkini tadıp anladıktan sonra tahsilini devam ettirebilmelerinin önünü açmak istemiştir[687]. 1967 yılında il merkezinde Bölge Yatılı İlkokulu'nda 201 kız, 96 erkek olmak üzere 297 öğrenci okumaktadır. Kahta Yatılı Bölge İlkokulu ise 1968-1969 yılında 500 öğrenci ile eğitim öğretime başlayacaktır[688]. Bunun için 1967 yılında Kahta Yatılı Okulu için 200 bin lira ayrılmıştır[689]. Köylerdeki özellikle kız çocuklarının yatılı ilköğretim okuluna gelerek eğitim görmelerini sağlamak için eşraf ve toprak ağalarının okumuş kızları birer başarı örneği olarak köylerde anlatılmış ve zaman zaman da bu kişilerden Nebahat Gürsoy ve Hacere (Çiftçi) Gül gibi kimseler debu ikna turlarına katılmışlardır.

Daha sonraki dönemlerde kırsaldan gelip okumak isteyen öğrencilerin barınması için Adıyaman Lisesi'nin pansiyonu başta olmak üzere birkaç tane daha okul yatılı hale getirilmiştir. Bununla birlikte 90'lı yılların sonunda bile köylerinden eğitim için şehre gelen öğrenciler bulunmaktadır. Bu öğrenciler yıllık ihtiyaçları olan ekmekleri söğütten yapılmış ekmeklikler içinde getirdikleri gibi bulgur ve peynir gibi gıda maddelerini de beraberinde getirmişlerdir. Bu kişiler genellikle kale civarında veya şehrin kenar mahallelerinde kiraladıkları odalarda veya eski evlerde kalarak eğitim öğretim hayatlarını devam ettirmişlerdir.

5.1.12. Halk Dershaneleri, Mesleki ve Genel Bilgi Kursları

Adıyaman'da halkın eğitimi için bütün Türkiye'de olduğu gibi Halk Dershaneleri bulunmaktaydı. Bu dershaneler okuma-yazma bilmeyen yetişkinlere okuma yazma öğretmek için açılmış kurumlardı. Bu okullar ihtiyaca göre şehir ve köylerde açılmalarına rağmen genellikle köyler bu kurumlardan daha fazla faydalanmışlardır. 1942-43 yılında Adıyaman'da halkın eğitimi için halk eğitim merkezinde

687 Hüseyin Kozludere, *a.g.t.*, s.130.
688 Adıyaman İl Yıllığı 1967, s. 62.
689 Hüseyin Kozludere, *a.g.t.*, s.156.

yetişkin eğitimi için B tipi dershane bulunmakta olup burada bir öğretmen 18 erkek öğrenciye eğitim vermiş, bu öğrencilerden 15'i mezun olmuştur[690]. Ayrıca burada 492'si Türkçe ve 12'si Arapça olmak üzere toplamda 510 kitap bulunmaktaydı[691]. Halk dershanesindeki hizmetlerin ve bakımının görülebilmesi için aylık 30 TL maaşla bir memure bulunmaktaydı[692]. 1953-1960 yıllarında bu kurumlarda dikkati çeken nokta, şehirdeki az sayıdaki kadın öğrenciyi sayılmazsa, tamamen erkeklere yönelik hizmet vermesidir. Özellikle açıldığı kırsal alanlarda bu kurslara kadın katılımı yoktur[693]. 1954-55 yılında Adıyaman'da 31 halk dershanesi bulunurken on yıl sonra 1964-65 yılında bu sayı 58'e çıkmıştır. Ancak 5 yıl sonra dershane sayısı 50'e düşmüştür[694].

27 Mayıs İnkılabından sonra devletçe desteklenen 'Milli Eğitim Davası' adıyla ülkenin her bölgesinde bir seferberlik başlatmıştır. Bunun bir sonucu olarak Adıyaman'da da bu alana yönelik çalışmalar yapılmıştır. 1963 tarihinde 'Halk Eğitimi ve Toplum Kalkınması' adıyla kurslar verilmeye başlanmıştır. Bu kurslara ilköğretim müfettişleri, ilkokul müdür ve yardımcıları, ilköğretim müdürleri katılarak buralarda halkı eğitmeye onların okuma-yazma öğrenmeleri için çalışmışlardır[695].

1968-1971 yılları arasında Adıyaman'daki kadınları biçki ve dikiş konusunda eğitmek için sabit 5 tane kurs açılmıştır. Bu kurslarda 7 öğretmen gözetiminde 170 kadın eğitim görmüştür. Bu kadınların 66'sı okuryazar değildi ancak mevcut içerisinde ilkokul ve ortaokul mezunlarının sayısı 46 idi. Bu kurslara katılan kadın ve kızlardan mezun olanların sayısı ise 156'dır[696].

1979-1980 yıları arasında halk eğitimi bünyesinde Adıyaman'da kadın ve erkeklere yönelik tam 28 tane kurs açılmıştır. Bu kurslara 577 kişi katılmış ancak 495 tanesi devam etmiş, devam edenlerin ise 464 tanesi başarıyla bu kursları bitirmiştir. Kursları bitirenlerin yalnızca 39'u erkekti ayrıca kursiyerlerden 61 tanesi okuryazar değildi[697]. Yine aynı

690 Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Milli Eğitim İstatistikleri 1942-43, s.186.
691 Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Milli Eğitim İstatistikleri 1942-43, s. 532.
692 Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Milli Eğitim İstatistikleri 1942-43, s.512.
693 Milli Eğitim İstatistikleri İlk Öğretim 1953-60, s.348.
694 Eğitim İstatistikleri İlköğretim 1979-80, s.91.
695 Hüseyin Kozludere, *a.g.t.*, s.12.
696 Millî Eğitim İstatistikleri Yaygın Eğitim 1967-1974, s.
697 Milli Eğitim İstatistikleri Yaygın Eğitim 1979-1980, s. 19.

yıl bütün açılan ev ekonomisi kursuna katılanların tamamını kadınlar oluşturmaktadır[698].

1979-80 yılında Adıyaman'da halk eğitim merkezleri bünyesinde 8 öğretmen gözetiminde 8 el sanatları kursu açılmıştır. Bu kurslara Adıyaman'da 130 kadın kayıt yaptırmış olup bunların 112 tanesi mezun olmuştur. Mezunların büyük bölümünü 63 kişi ile 17-25 yaş arasındakiler oluşturmuştur. Bu grubu 30 kişi ile 13-16 yaş grubundakiler izlemiştir. 46 yaşından büyük olan 8 kişi de bu kurslara katılarak başarılı olmuştur. Bu kursları başarı ile bitirenlerin tamamı okuryazar olup 73'ü ilköğretim, 24'ü ortaokul, 8'i lise mezunudur. 7 kişi ise mezuniyetleri olmayıp okuryazar olanlardır[699].

1979-80 yılları arasında Adıyaman'da kültürel ve sosyal konularda da halkı eğitmek için 3 öğretmen gözetiminde 3 kurs açılmıştır. Bu kurslara sadece kadınlar ilgi göstermiştir. Eğitim gören 24 kadının 21'nin 17-25 yaş aralığında geri kalanında 26-45 yaş aralığında ve okuryazar oldukları görülmektedir[700].

Sonuç

Cumhuriyet Dönemi'ne kadar varlıklarını koruyan bu okullar, Türkiye'deki diğer okullar gibi Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile ilköğretim okullarına dönüştürülerek tarihteki misyonlarını tamamlamışlardır. XIX. yüzyılda Adıyaman ve çevresinde Rüştiye Mektepleri açılmış; ancak Besni ve Adıyaman'daki Rüştiyeler dışında istenen sonuçlar elde edilememiştir. Bunda halkın okullara yönelik ilgisinin az olması ve maddi durumunun iyi olmaması etkili olmuştur. Rüştiye hocalarının öğretmen yetiştiren kurumlardan değil de genellikle muallim-i sani olduğu yani ikinci dereceden öğretmen okullarından mezun olmayan muallimler olduğu ve eğitimin bu hocalar tarafından verildiği görülmektedir. Bu da bize Adıyaman ve çevresindeki Rüştiyelerin niteliği hakkında ipucu vermektedir. Buna göre okullarda verilen eğitim diğer

28 tane katılanların yaş ve eğitim seviyesi şöyledir. 61 tanesi okuryazar değil, 25 okuryazar, 279 ilkokul mezunu, 48 ortaokul, 14 mesleki ortaokul meznunu, 37 tanesi lise mezundur. Yine yaş gurubu aralığına bakıldığında ise 254 tanesi 13-16 yaş grubu aralığında , 173 tanesi 17-25 yaş grubunda, 35 tanesi 26-45 yaş grubunda ve 2 taneside 46 ve daha yukarılarına ait olan yaş gruplarını temsil etmektedir. Bkz.

698 Milli Eğitim İstatistikleri Yaygın Eğitim 1979-1980, s..20

699 Milli Eğitim İstatistikleri Yaygın Eğitim 1979-1980, s. 18.

700 Milli Eğitim İstatistikleri Yaygın Eğitim 1979-1980, s. 23.

illere göre kalite ve nitelik olarak geride kalmıştır. Nitekim bu durum Osmanlı yetkililerinin de dikkatini çekmiş, zaman zaman bu okulların ya kapatılması ya da ıslah edilmesi istenmiştir. Rüştiye hocalarına göre ise bu okulların kalitesiz olmasında ve öğrenci sayısının düşük olmasında dönemin modern şartlarına göre eğitim veren iptidai okullarının olmaması etkili olmuştur. Onlara göre iptidai okullar rüştiyeleri öğrenci ve eğitim kalitesi olarak destekleyen ve besleyen kurumlardır. Bu kurumların zayıf olması rüştiyelere gelen öğrencilerin niteliğinin zayıf olmasına ve öğrenci katılımının düşmesine neden olmaktadır. Zira var olan okullar eski sıbyan veya taş mektep seviyesinde olup daha çok camii hocalarının görev aldığı mekteplerdir. Bu durumu olumsuz yönde etkileyen nedenlerin başında ahalinin eğitim ve öğretimi yeterince önemsemesi gelmektedir. Bu okullarda hocalık yapan yerel şahıslar dışındaki kişilerin sürekli olarak Adıyaman ve çevresinden gitmek istediklerinden dolayı kendilerinden nitelikli bir verim alınamamıştır. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde açılan okul ve görevlendirilen hocalara bakıldığında genç cumhuriyetin bu oranlara ulaşabilmesi için neredeyse yarım yüzyıla ihtiyaç duyulmuştur. Buna neden olarak yeni anlayışa ve rejime göre öğretmen yetiştirmenin uzun zaman alması, okul binalarının olmaması, ödenek eksikliği ve ulaşımın gelişmemesi olarak gösterilebilir.

Cumhuriyetle birlikte şehir merkezi dışında son dönemlere kadar camii yaptırılmasına ve tamir edilmesine verilen önem okullara gereği gibi yansımamıştır. Veya biz en azından bu konuda kayda değer bir veri elde edemedik. Ahalinin dünyevi gelişim ve rahatlığa giden yol olan eğitim ve okul yerine ahiretteki rahatın ve konforun simgesi olan dini yapıları tercih etmesinin bunda önemi büyüktür. Bunun günümüzdeki bilinçaltına en büyük yansıması şehirde şahıs adlarına kurulan birçok taziye evinin olmasıdır. Tabiri caizse taziye evleri, banilerine dünyada şanına ve ahirette imanına katkı sağlayan bir yapıyken okullar sadece dünyevi olup ahiretine katkı sağlamayan laik bir yapı olarak taziye ve camiye göre daha az prestij sağlayan yapılardır. Oysaki İbni Haldun, Mukaddimesinde beşerî bilimlerin metafizik ilimlerden önce geldiğini bize 14. Yüzyıldan bildirmektedir.

Adıyaman eğitimine özellikle cumhuriyet dönemine bakıldığında Türkiye'nin eğitim alanındaki ortalamalarının çok uzağında son sıraları paylaşan bir il olduğu görülmektedir. Bu dönemde Adıyaman'ın,

Samsat'ın ve Kahta'nın önde gelen toprak ağalarının ve mahalli eşrafın herhangi bir okul binası inşa etmediği görülmektedir. Oysaki Osmanlı dönemindeki eşraf ve toprak ağalarının dönemin eğitim kurumları olan cami, sıbyan mektebi ve medrese inşa ederek bunların devamı için vakıflar kurduğunu düşünecek olursak cumhuriyet dönemindeki eşrafın aynı kültür ve eğitim anlayışından uzak olduğunu söyleyebiliriz.

1930-1970'lere kadar özellikle şehirde yüksek öğretim görmüş olan insan sayısı ildeki eğitim kurumlarının olmayışı ve halkın ilgisinin yetersiz olmasından dolayı oldukça azdır. Yükseköğretim görenlerin büyük çoğunluğu maddi olanağa sahip olan eşraf ve toprak ağalarının çocuklarıdır. Fakir aile çocukları ise özellikle yatılı okulların ve bu okullara erişimi sağlayan sınavlar vasıtasıyla eğitim görüp devlet memuru olabilmişlerdir. Özellikle bu kesimden kişiler ilk gördükleri devlet memuru olan öğretmen ve sağlık memurlarından etkilenerek bu meslekleri tercih etmişlerdir. Bu bağlamda bu okulların varlığı sosyal tabakalar arasındaki geçişi kolaylaştıran birer merdiven görevini görmüştür. Adıyaman ve çevresinde başta babam olmak üzere birçok kişi yatılı öğretmen okullarına giderek eğitim görmüşlerdir. Bu konuda özellikle devlet tarafından yapılan okulların ve sunulan imkanların etkisi büyüktür. Adıyaman ilinin eğitim işi zenginlere kalsaydı. Ne okuryazarlık ne de kültürü yükselebilirdi. Zira onlar da öğrenim görmemiş ve var olan eğitim seviyelerinden kaynaklanan bilinçle hareket etmişlerdir.

İl olmasıyla birlikte Adıyaman'da özellikle 1970'lerden itibaren eğitimde yavaş yavaş bir ilerleme olduğu görülmektedir. Günümüzde devletin vergi muafiyetinden kaynaklanan okul yapımlarıyla birlikte okul yaptırmaları hızla artmaya başlamıştır. Bu konuda isimlerini saymadığımız hayırseverden özür dileyerek başta Erdemoğlu ailesi olmak üzere Av.Hasan Taşar ve birkaç hayırseveri de burada diğerlerine örnek olmak üzere anmak gerekmektedir. Okul yapma ve eğitime önem verme bir kültür işidir. Zenginlik işi değildir. Günümüzde birçok zengin iş adamımız olmasına rağmen bu konularda oldukça çekingen ve nazlı davranmaktadırlar. Oysaki bir ildeki eğitim işi zenginlerin ve hayırseverlerin ön almasıyla gelişebilir ve kültür düzeyi yükselebilir. Ancak fakir ve orta halli ahalinin eğitimin bir ekonomik getirisi olduğunu görmesinden sonra canla başla çalışarak ekonomik

kaynakları kendisinden kısarak çocuklarını artık kız erkek ayrımı göstermeden okullara göndermesi gelecek için umut verici olarak görülmelidir. Bununla birlikte eğitim düzeyi hala istenilen bir düzeyde değildir.

KAYNAKÇA

Osmanlı Arşivi

A.}MKT.MHM: Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı

A.}MKT.NZD: Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Deva'ir Evrakı

A.}MKT.UM: Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Evrakı

A.MKT. DV: Sadaret Mektubi Kalemi Deavi Evrakı

AE.SMST.II: Ali Emiri Mustafa II

AE.SMST.III: Ali Emiri Mustafa III

AE.SOSM.III: Ali Emiri Osman III

AE.SSLM.III: Ali Emiri Selim III

AE.SMST.III: Ali Emiri Mehmet III

BEO.: Babıali Evrak Odası Evrak

C.EV.: Cevdet Evkaf

C.MF.: Cevdet Maarif

DH. MKT.: Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi

DH.İ.UM.: İdâre-i Umumiye Belgeleri

DH.MUİ.: Muhaberât-ı Umumiye İdaresi Belgeleri

DH.SAİDd.: Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Komisyonu Defterleri

EV.d.: Evkaf Defterleri

HAT.: Hatt-I Hümâyûn Tasnifi

HR. MKT.: Hariciye Mektubi Kalemi

İE.EV.: İbnülemin Vakıf

MF. İBT.: Maarif Tedrisât-ı İbtidâiye Kalemi

MF.İST.: Maarif İstatistik Kalemi

MF.MKT.: Maarif Mektubi Kalemi

MV.: Meclisi Vala

ŞD.: Şûrâ-yı Devlet Defterleri

TSMA.E.: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Evrak

Y.A.HUS.: Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı

Y.MTV.: Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı

Y.PRK.UM.: Yıldız Perakende Evrakı Umumi

998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr ve 'Arab ve Zü'l-Kâdiriyye Defteri (937/1530) I Âmid, Mardin, Sincar, Musul, 'Arabkir, Ergani, Çirmük, Siverek, Kiğı, Çemişkezek Harpurt, Ruha, 'Ana-Hit ve Deyr-Rahbe Livâları ile Hısn-i Keyf ve Si'ird Kazâları, Ankara 1988.

Cumhuriyet Arşivi

180-9-0-0 / GENEL/ 196- 969 – 8.

230-0-0-0 / Nafia Vekaleti/ 149- 57 – 6.

30-10-0-0 / Muamelat Genel Müdürlüğü/ 6- 33 – 8.

490-1-0-0 / Cumhuriyet Halk Partisi / 1514- 166 – 1.

490-1-0-0 / Cumhuriyet Halk Partisi / 1758- 1134 – 3.

490-1-0-0 / Cumhuriyet Halk Partisi / 1057- 1058 – 1.

490-1-0-0 / Cumhuriyet Halk Partisi / 1514- 166 – 1.

490-1-0-0 / Cumhuriyet Halk Partisi / 1758- 1133 – 2.

490-1-0-0 / Cumhuriyet Halk Partisi / 1758- 1134 – 3.

490-1-0-0 / Cumhuriyet Halk Partisi / 682- 309- 1

490-1-0-0 / Cumhuriyet Halk Partisi / 682- 311 – 1.

490-1-0-0 / Cumhuriyet Halk Partisi / 682- 312- 1

490-1-0-0 / Cumhuriyet Halk Partisi /1758- 1134- 1

490-1-0-0 / Cumhuriyet Halk Partisi /202- 799- 3

490-1-0-0 / Cumhuriyet Halk Partisi/ 682- 310- 1

490-1-0-0 / Cumhuriyet Halk Partisi/ 959- 712- 1

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/tutanak/TBMM/d09/c023/b092/tbmm090230920096.pdf. B:925.6.1953 0 2.

https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c005/b087/tbmm020050870254.pdf.

Gazeteler

Akşam Gazetesi, 6 Mart 1938.

Cumhuriyet Gazetesi, 13 Ocak 1938.

Cumhuriyet Gazetesi, 7 Kasım 1935.

Diyarbekir Gazetesi- Sayı: 42.
Diyarbekir Gazetesi- Sayı: 7.
Diyarbekir Gazetesi- Sayı: 67.
La Petite presse, 1 Maı 1893.
Milliyet Gazetesi, 13 Aralık 1933.
Sicill-i Osmani III, s. 423.
Son Posta Gazetesi, 16 Ocak 1941.
Son Posta Gazetesi, 2 Şubat 1938.
Son Posta Gazetesi, 21 Mart 1940.
Son Posta Gazetesi, 26 Eylül 1935.
Son Posta Gazetesi,10 Ocak 1939.
Son Posta Gazetesi,13 Eylül 1935.
Son Posta Gazetesi,15 Ekim 1934.
Tan Gazetesi, 4 Haziran 1939.
Tan Gazetesi, 8 Ekim 1935.
Tarihli Vakit Gazetesi, 17 Ocak 1939.
Ulus Gazetesi, 18 Mart 1939.
Ulus Gazetesi, 9 Eylül 1941.
Vakit Gazetesi, 30 Mart 1939.
Vakit Gazetesi, 7 Eylül 1929.

İNCELEME VE KAYNAK ESERLER

1926-1925 Türkiye Devlet Salnamesi, Matbaa-i Amire, İstanbul 1926.

1935 20 İlkteşrin Genel Nüfus Sayımı Kati ve Mufassal Neticeler Köyler Nüfusu, Cilt: 59, Neşriyat 75, Hüsnü Biat Matbaası, İstanbul 1937.

1935 20 İlkteşrin Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu Vilâyet, Kaza, Şehir ve Köyler İtibarile Muvakkat Rakkamlar, Ulus Basımevi, Ankara 1935.

28 Teşrinievvel 1927 Umumî Nüfus Tahriri Fasîkül III Usuller Kanun ve Talimatnameler Neticelerin Tahlili, Başvekalet Müdevvenat Matbaası, Ankara 1929.

A. Asa Eger, *The Islamic-Byzantine Frontier Interaction and Exchange Among Muslim and Christian Communities,* LB. Tauris & Co., London & New York 2017.

Abul Fazl Allami, *Aynü'l Akbari, III, (The Ain i Akbari),* Trasnlated. Colonel H.S. Jarrett, Calcuta 1896.

Adıyaman İl Yıllığı 1967, Adana 1967.

Adnan Işık, Malatya 1830-1919, Kurtip Matbaacılık, İstanbul 1998.

Ahmad ibn ◎Al Maqrz, *Histoire des Sultans Mamlouks, de l'Égypte*, c.II, Paris 1845.

Ahmet İnan , "Adıyaman'da Son Dönem Osmanlı Ulemasından İki Porte: Mahmud Hilmi ve Mustafa Hayri Efendi", *Medeniyetler Kavşağı Adıyaman* , Adıyamanlılar Vakfı Yay., İstanbul Mart 2008.

Ahmet Nalcı ve Mesut Gün, "Modernleşme Yolunda Osmanlı Devleti Maarifinin Finansman Sorunu: Malatya Rüşdiyesi Örneği", *Journal of History Studies*, Volume 10 Issue 1 February 2018.

Ahmet Nalcı, "Osmanlı Eğitiminde Modernleşme Gayretlerinin Taşraya Yansıması: Adıyaman, Besni ve Kâhta Erkek Rüşdiyeleri Örneği", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Mart 2021, Cilt 7, Sayı 1.

Ahmet Nalcı, *Osmanlı Modernleşme Dönemi'nde Malatya'da Eğitim (1869-1919),* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.

Ahmet Önkal, Nebi Bozkurt, "Cami", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.7, Ankara 1993.

Ali Bingül, Cumhuriyet Dönemi Adıyaman Nüfusu (1927-2000) , T.C. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Niğde 2022, s.

Ali Devrim, M'amuratü'l-Aziz Vilâyet Gazetesi (1883-1886), TC, Ankara Üniversitesi, İnkılap tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1988.

Arşag Alboyacıyan, *Malatya Ermenileri Coğrafya, Tarih Etnoğrafya,* Çev. Sirvat Malhasyan, Aras Yayıncılık, İstanbul 2020.

Atike Aksoy, *II Numaralı Maraş Ahkâm Defterinde, Adıyaman (Hısn-ı Mansur, Behisni, Kâhta, Gerger, Samsad)'a Gönderilen Hükümlerin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi,* T.C. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2017.

Avedik Ter-Hakobyan, Ֆիզիքական, Ազգագրական Եւ Քաղաքական Աշխարհագրութիւն Հ Ա Յ Ա Ս Տ Ա Ն Ի, 1914.

Aysun Öner, *Besnili Bilge Mehmet Erdemoğlu Yaşamı İlkeleri Eserleri*, İstanbul 2010.

Bahattin Turgut, "Adıyaman Şeyh Abdurrahman Erzincanî Zaviyesi Vakfı", *Vakıflar Dergisi* 50 - Aralık 2018.

Bahattin Turgut, "Arşiv Belgeleri Işığında Adıyaman Hacı Abdülgani (Çarşı) Cami'î Vakfı", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi,* Cilt: 6 Sayı: 1 Bahar-2020.

Bahattin Turgut, Osmanlı *Arşiv Belgelerine Göre Adıyaman'daki Vakıf Hizmetleri,* Marmara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993.

Başvekâlet İstatistik Umum Direktörlüğü Maarif 1937-38 İstatistiği No :145, Sühulet Basımevi- İstanbul 1939.

Bayram Kodaman, *Abdulhamit Devri Eğitim Sistemi,* TTK Yayınları, Ankara 1999.

Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1993.

Câhid Baltacı, "İslâm Medeniyetinde Câmi", *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, S.3, İstanbul 1985, s.227.

Cavit Binbaşıoğlu , *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi,* Anı Yayınları, Ankara 2009.

Cihat Durgun, *Diyarbekir Vilayet Gazetesi'nin (1-15 Sayıları, H.1286-M.1869) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, TC Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Bingöl 2022.

Daphna Ephrat and Hatım Mahamıd, The Creation of Sufi Spheres in Medieval Damascus (mid6th/12th to mid-8th/14th centuries), Journal of the Royal Asiatic Society, Third Series, Vol. 25, No. 2 (April 2015).

E H Warmington, *The Commerce Between The Roman Empire And India,* London and Dublin 1974.

E. S. Bouchier, *Syria as a Roman Province*, Oxford MCMXVL.

Eğitim İstatistikleri İlköğretim 1979-80, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1981.

El Belazuri*, The origins of the Islamic state: being a translation from the Arabic, accompanied with annotations, geographic and historic notes of the Kitâb fitûh al-buldân of al-Imâm abu-l Abbâs Ahmad ibn-Jâbir al-Balâdhuri,* s.299-300;

Engin Selçuk, *Hasmi Divanı (İnceleme-Metin),* T. C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Konya 2007.

Erdal Yalçın, "Adıyamanlı Divan Şairi Âsım Efendi ve Aşk Anlayışı", International Journal of Language Academy, Volume 5/1 Spring 2017.

Ernst Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, (Çev. Fikret Işıltan), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1970.

Esra Paköz, *I Numaralı Maraş Ahkâm Defterinde Malatya'ya Gönderilen Hükümlerin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, T.C Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2014.

Fatin Davud, *Hâtimetü'l- Eş'Âr (Fatîn Tezkiresi)*, Yay. Haz. Ömer Çiftçi, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2017.

Fehmi Eraslan, Samosata'dan Zeugma'ya Mozaiklerde Sanatçı Zosimos İmzası", Ayıntap Kültür Sanat Edebiyat Dergisi, Sayı 4., Mayıs –Ağustos 2005, Gaziantep 2005.

Feyzullah Tekerek, *60 Numaralı Hısn-I Mansur (Adıyaman) Kadı Sicilinin 123-204. Sahifelerinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Kahramanmaraş 2005.

Genel Müdürlüğü Milli Eğitim İstatistikleri 1942-43, Ankara 1943.

Genel Nüfus Sayımı İdari Bölünüş [İl, İlce, Bucak ve Köy (Muhtarlık) Nüfusları] 24.10.1965, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1965, s. XXXVIII-XXXXIX;

Göknur Göğebakan, XVI. Yüzyılda Malatya Kazası (1516-1560), Malatya 2002.

Guy Le Strange, *Palestine under the Moslems: a description of Syria and the Holy Land from A.D. 650 to 1500*, Boston and New York 1890.

Gülcan Aslan, *192 Numaralı Behisni (Besni) Şer'iyye Sicili'nin [(H. 1297-1303/M. 1880-1886) (1-99 Sahifeler)] Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, T.C. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Kahramanmaraş 2021.

Habibe Polat, *7749 Nolu Malatya Şer'iyye Sicilinin 1-93 Sayfalarının Transkripsiyon Ve Değerlendirilmesi*, T.C. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Y. Lisans Tezi, Malatya 2015.

Hacı Duran, "Cumhuriyet Döneminde Adıyaman'da Eğitim Alanındaki Gelişmeler", *Medeniyetler Kavşağı Adıyaman* , Adıyamanlılar Vakfı Yay., İstanbul 2000.

Harun Yılmaz, "*Medreselerin Ortaya Çıkışı Camilerdeki İlmi Faaliyetleri Etkiledi Mi?: VI./XII. Ve VII./XIII. Yüzyıllarda Bir İlim Merkezi Olarak Dımaşk Emeviyye Camii*", İnönü Üniversitesi Yayınları, Ankara 2018.

Hayrenasiragan Miyutyun (Armenian Patriotic Society)

Henry Melvill Gwatkin, Studies of Arianism, Cambridge 1900.

Horepsikopos Aziz Günel, *Türk Süryanileri Tarihi*, Diyarbakır 1970.

Huri Akpınar, *II Numaralı Maraş Ahkâm Defter'inden Maraş'a Gönderilen Hükümlerin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Kahramanmaraş 2019.

Hüseyin Kozludere, *Adıyaman Basınına Göre Adıyaman'ın Siyasi, Ekonomik ve Sosyal Yapısı (1954-1968)*, T.C. Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Bilim Dalı, Niğde 2011.

Hüseyin Sarıkaya, "*Darülfünun'da Sahte ve Muharref Diplomalar Hadisesi (1913)*", Tarih İncelemeleri Dergisi XXXVIII -1, 2023.

I. H. Burkill, "Cardamoms", Bulletin of Miscellaneous Information (Royal Botanic Gardens, Kew), Vol. 1930, No.1, 1930 .

İ.DH. 1275/100267;

İbni Bibi, *El Evamirü'l-Ala'iye Fi'l-Umuri'l Alaiye (SelçukName)*, Çev.: Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1996.

İbrahim Kanadıkırık, *260 Numaralı Hısn-ı Mansûr (Adıyaman) Kadı Sicilinin 1.-122. Sahifelerinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, T.C. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2005.

İbrahim Solak, "XVI. Yüzyıl Maraş Sancağı Zaviyeleri", *Doğu ve Batı Türklüğünün Ortak Tarihî Devirleri ve Münasebetleri*, Palet Yayınları, İstanbul 2018.

İdris Yücel, "Bir Misyonerlik Uygulamasının Teorisi ve Pratiği: Urfa Amerikan Körler Okulu (1902-1914)", Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, Yıl:7, Sayı:14, 2011.

İlk Meclis Anketi Birinci Dönem Tbmm Üyelerinin Gelecekten Bekledikleri, Yayıma Hazırlayan: Cihangir Gundogdu, Ankara 2004.

İnci Hot, "Ülkemizde Trahom İle Mücadele", Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi 2003.

J. Saint-Martin, *Mémoires historiques et géographiques sur l'Arménie* (Paris, 1818-1819), Volume 1, Paris 1818.

John Freely, *Türkiye Uygarlıklar Rehberi*, V, (Çev.: Tuncay Birkan-Gürol Koca-Aslı Biçen), Yapı Kredi Yay., 2. Baskı, İstanbul 2003.

Jörg Wagner,,"Kommagene Kralları ve Kral Kültü", Fırat Kıyısında Tanrı Krallar, Kommagene'de Yeni Kazılar ve Araştırmalar, Edit. Jörg Wagner, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2012.

Kadri Yıldırım, "Bir Dilbilimci Olarak Ebû Bekir el-Kahtâvi", Medeniyetler *Kavşağı Adıyaman* , Adıyamanlılar Vakfı Yay., İstanbul 2008.

Kasım Kocaman, "Tasavvufî Eğitimde Kullanılan Özel Eğitim Yöntemleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.13, S.70, Nisan 2020.

Kâşif Ömer, Muhtasar Trahomoloji ve Bazı Mühim Munzama Hastalıkları, Doğruöz Matbaası, 1934.

Keith Gordon Irwin, *The 365 Days. The Story of Our Calendar*, New York 1963.

Kemal Deniz, "Malatya Gazetesine Göre Hısn-ı Mansur, Besni, ve Kahta Kazaları (19123-1928)", *Adıyaman Tarihi ve Kültürü Üzerine*, Editör: Hamdi Doğan, Kömen Yayınları, Konya 2012

Kevin Butcher, *Roman Syria and the Near East*, London 2003.

M. Serhan Yücel, "Sivas Mıntıkası Maarif Eminliğine Bağlı Vilayetlerde İlköğretim (1925-1926)", *Her Yönüyle Sivas Kongresi'nin 100. Yılında Sivas 2 Cilt Tarih Sivas 2019 Uluslararası Sempozyumu*,

M. Şemsettin Bilgin, *Adıyamanlı Şairler,* Adıyaman Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Adıyaman 2010.

Mahmut Cevad İbnü'ş-Şeyh Nâfi, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrâât*ı, M.E.B Yay., Ankara, 2002.

Maşallah Kızıltaş, *Besnili Lüzûmî Dîvânı Tahlil - Transkripsiyonlu Metin – Dizin*, T.C. Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bingöl 2014.

Mehmed Şevket, *Mufassal Memâlik-i Osmânî Coğrafyası*, Dersaadet 1887..

Mehmet Hasan Berket, 1965.

Mehmet Karagöz, *1714-1720 M. (1127-1133) Tarihli Malatya Şer'iye Sicili*.

Mehmet Köçer, Murat Babuçoğlu ve Cengiz Eroğlu, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Mamuratülaziz (1869-1907),* Ankara 2009.

Mehmet Önal, "Zeugma Mozaiklerinin Belirlenen Sanatçıları ve Eserleri", *Ayıntap Kültür Sanat Edebiyat Dergisi*, Sayı 4., Mayıs –Ağustos 2005, Gaziantep 2005.

Mehmet Önder, *Şehirden Şehire Anadolu*, 2. Baskı, İş Bankası Yay., Ankara 1997.

Mehmet Temel, Atatürk Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele, Nehir Yayınları, İstanbul 2008.

Metin Kopar, "Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamelerinde Adıyaman (1925-1930)", *Sosyal Bilimler Dergisi* , Cilt 7 Sayı 13, Haziran 2017.

Michael A. Speidel, "Making Use of History beyond the Euphrates: Political Views, Cultural Traditions, and Historical Contexts in the Letter of Mara bar Sarapion",

Michael Blömer-Engelbert Winter, *Toros ve Fırat Arasındaki Tanrılar Ülkesi: Kommagene*, Çeviri. Kollektif, Homer Kitabevi, İstanbul 2011.

Milli Eğitim İstatistikleri İlköğretim 1953-60, Ankara 1963.

Milli Eğitim İstatistikleri İlköğretim 1979-80, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1981.

Milli Eğitim İstatistikleri Mesleki ve Teknik Öğretim 1975-78, Ankara 1983.

Milli Eğitim İstatistikleri Meslek-Teknik ve Yüksek Öğretim 1961/65 TC Başbakanlık İstatistik Enstitüsü, s. 428.

Milli Eğitim İstatistikleri Milli, Halk, Çocuk, Üniversite ve Okul Kütüphaneleri 1959-1968, s.13.

Milli Eğitim İstatistikleri Öğretim Yılı Başı 1970-71, Ankara 1972.

Millî Eğitim İstatistikleri Yaygın Eğitim 1967-1974, Başbakanlık İstatistik Enstitüsü, Ankara 1978.

Milli Eğitim İstatistikleri Yaygın Eğitim 1979-1980, s12.

Milli Eğitimde 50 Yıl 1923-1973, Devlet İstatistik Enstitüsü, s.103;

Muhammet Nuri Tunç, "18. Yüzyılda Hısn-ı Mansur Kazasında (Adıyaman) Camiler ve Cami Görevlileri", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 11, Sayı XXXIV, Haziran 2018.

Muhammet Nuri Tunç, "Besni Cüce Zeyrek Ağa Câmii (Hacı Zeyrek - Kurşunlu - Külhanönü Câmii)", *Vakıflar Dergisi*, S.55, Haziran 2021.

Muhammet Nuri Tunç, *18. Yüzyılda Adıyaman (Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kahta ve Samsat) İdari, Sosyal ve İktisadî Tarihi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2019.

Muhammet Nuri Tunç, Faruk Söylemez, "18. Yüzyılda Behisni'de Camiler ve Cami Görevlileri", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 14, Aralık 2017.

Muhammet Nuri Tunç, Hısn-ı Mansur Mütesellimi Abdi Ağa'nın Hısn-ı Mansur ve Behisni Kazalarındaki Vakıfları, Vakıflar Dergisi 51 - Haziran 2019.

Muhammet Nuri Tunç, *Hurûfât Defterleri'ne Göre Behisni Kazası (Besni)*, Libra Yayınevi, İstanbul 2021.

Muhammet Nuri Tunç, *Hurûfât Defterleri'ne Göre Gerger, Kâhta ve Samsat Kazaları*, Libra Yayınevi, İstanbul 2022.

Muhammet Nuri Tunç, *Hurûfât Defterleri'ne Göre Hısn-ı Mansur Kazası (Adıyaman)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2019.

Muhammet Nuri Tunç-Faruk Söylemez, "Hurûfât Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Adıyaman'da Eğitim Faaliyetleri", Cilt 10, Sayı 6, 2018.

Murat Gökhan Dalyan, "A General Evaluation of the 1893 and 2023 Earthquakes in Adıyaman and its Environs ", *folklor/edebiyat - folklore&literature*, 30(4/1)-120 EK. Deprem Özel Sayısı. 2024.

Murat Gökhan Dalyan, *Kommagene'den Hısn-ı Mansur'a Adıyaman Tarihi c.I*, Asos. Elâzığ 2023.

Murat Gökhan Dalyan-Ali Ünişen, "Yüzyılda Adıyaman ve Çevresindeki Rüştiye Mektepleri", *Afyon Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.12, Sayı 2, 2010.

Murat Gökhan Dalyan, *Adıyaman Alevileri (Tarih ve Kültür),* Asos Yay. Elâzığ 2022.

Murat Gökhan Dalyan-Ali Ünişen, "Engelli Eğitimine Alternatif Bir Bakış: Hafızlık Eğitimiyle Görme Engellilere Toplumsal Saygınlık Kazandırılması (Osmanlıdan Cumhuriyete Adıyaman'da Kör Hafızlar)", *Route Educational and Social Science Journal,* Volume 3(5), December 2016.

Linda Jones Hall, *Roman Berytus : Beirut in Late Antiquity*, Routledge Press, London-New York 2004.

Mustafa Demir, 193 Nolu Besni Şer◉iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve değerlendirilmesi (17 Muharrem 1322 – 3 nisan 1904 / 5 Muharrem 1329- 6 ocak 1911), T.C. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2019.

Mustafa Kara, "Tekke", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,

Naim Ürkmez, "Osmanlı Devleti'nde bir toplumsal dayanışma örneği: 1893 Malatya Depremi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(43), 2021.

Nathanael J. Andrade, Syrian Identity in The Greco-Roman World, Cambridge Press, New York 2013.

Nazif Öztürk, "Osmanlı Döneminde Adıyaman Vakıfları", *Medeniyetler Kavşağı Adıyaman* , Adıyamanlılar Vakfı Yay., İstanbul, 2008.

Nehcî Dîvânı Müellifi: Besnili Mustafa Nehcî Dede, Haz. Üzeyir Aslan, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2017.

Numan Aras, *Ondokuzuncu Yüzyılda Malatya Sancağı Besni Kazası'nın Tarihi-Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Yapısı,* T.C. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2006.

Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi, C. 1-2,* Eser Matbaası, İstanbul 1977.

Osman Ergin, Türk Maarif Tarihi, c.3-4, İstanbul 1973.

Ökkeş Küçükdağılkan, *II numaralı Maraş Ahkâm defterinde 1-212 sayfalar arasında bulunan ve Maraş'a gönderilen hükümlerin transkripsiyon ve değerlendirilmesi (1765-1775),* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Kahramanmaraş 2017.

Ömer Dursun, *II numaralı Maraş Ahkam Defterinde 1765-1768 yılları arasında Malatya'ya gönderilen hükümlerin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi,* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Kahramanmaraş 2016.

Ömer Faruk Yelkenci, Türk Modernleşmesinde II. Abdulhamit'ın Eğitim Hamlesi, Kaknus Yayınları, İstanbul 2010.

Ömer Kaya, *Karaca Oğlan 17. Yüzyıl Güney Vilayetleri Halk Hayat Görüş ve Felsefesinin Karaca Oğlan'da Sentezi*, Öncü Basımevi, Kahramanmaraş 2014.

Ömür Yanar, *I Numaralı Maraş Ahkâm Defterinde, Adıyaman (Hısn-ı Mansur, Behisni, Kâhta, Gerger, Samsad)'a Gönderilen Hükümlerin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, T.C Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2016.

Özgür Kazıcı, *Sâdık Ağazâde Sıdkî Efendi Divânı (Çeviriyazılı Metin-İnceleme 1a-48b)*, T.C. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Gaziantep 2011.

Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, Milliyet Yay., İstanbul 1985.

Rabia Doğan, *Kilis Yevmî Halk Gazetesi (Transkripsiyon ve Değerlendirme 1927-1928)*, T.C. Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kilis 2021.

Rafal Kosinski, Holiness and Power : Constantinopolitan Holy Men and Authority in 5th Century, Berlin-Boston 2016, s.123-130.

Raffaella Cribiore, The School of Libanius in Late Antique Antioch, Princetion University Press, Princeton and Oxford 2007.

Ramazan Çelem, *Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Malatya Doğumlu Memurlar (1879 – 1909)*, T.C. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2014.

Ramazan Günay - Halil İbrahim Görür, "Osmanlı Devleti'nde Sağır, Dilsiz ve Âmâ Mektebi", OTAM, XXXII/53, 2013.

Refet Yinanç-Mesut Elibüyük, *Kanuni Devri Malatya Tahrir Defteri (1560)*, Gazi Üniversitesi, Ankara 1983.

Resul Köse, *CHP ve DP hükûmetleri Dönemlerinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Politikaları*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, İstanbul 2019.

Rıfat Ergeç, Mehmet Önal-Jörg Wagner, Fırat Seleukia'sı/Zeugma, Roma İmparatorluğu'nun Doğu Sınırında Önemli Bir Garnizon ve Ticaret Kenti", Fırat Kıyısında Tanrı Krallar, Kommagene'de Yeni Kazılar ve Araştırmalar, Edit. Jörg Wagner, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2012 .

Roderick L. Mullen, *The Expansion of Cristianity A Gazetterof its First Three Century*, Brill-Leiden-London 2004.

Sabri Orman, "Adıyaman'da Sosyal Değişme Fenomeni Üzerine Bir Deneme-Gelenekten Moderniteye (Mi),

Sadet Altay, "Bulaşıcı ve Müzmin Bir Sosyal Afet: Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Trahom Hastalığı ve Mücadele Çalışmaları (1924-1938)," CTAD, Yıl:12, Sayı 23 Bahar 2016).

Sadık Çetin, 196 *Numaralı Besni Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi* (R.1326–1328 / M.1910–1912), T.C. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2011.

Said Öztürk, "Osmanlı Döneminde Adıyaman'ın Sosyal Ekonomik Özellikleri", *Medeniyetler Kavşağı Adıyaman* , Adıyamanlılar Vakfı Yay., İstanbul Mart-2008.

Salih Özkan, *Türk Eğitim Tarihi*, 2. Baskı Nobel Yay., Ankara 2008.

Salname-i Nezareti Maarifi Umumiye 1317, Matbaa-i Amire İstanbul.

Salname-i Nezareti Maarifi Umumiye 1318, Matbaa-i Amire İstanbul.

Salname-i Nezareti Maarifi Umumiye 1319, Matbaa-i Amire İstanbul.

Salt Araştırma: Hüseyin Efendi, muallim. Erişim:10.10.2023.

Salt Araştırma: Hüseyin Hüsnü Efendi (1220), muallim. Erişim: 12.10.2023.

Selahattin Kenger, *190 Numaralı Besni (Behisni) Kazası Osmanlı Şer`İyye Mahkemesi Kayıtlarının 118-236 Sahifelerinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Kahramanmaraş 2006.

Selçuk Akşin Somel, "Kırım Savaşı, ıslahat fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler", 150.Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856), İstanbul: *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi*, 2007.

Servet Ekmekçi, Murat Gökhan Dalyan ve Ömer Erdimez, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Adıyaman'da İlköğretim Faaliyetleri" *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl : 2 Sayı : 3*, 2009.

Sevim Baykal, *1950 Türkiye Genel Nüfus Sayımının Coğrafi Analizi*, T.C. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı Coğrafya Bilim Dalı, İstanbul 2019.

Sezai Balcı, Osmanlı Devleti'nde Engelliler ve Engelli Eğitimi Sağır ve Körler Mektebi, Libra Kitap:83, İstanbul 2013.

Stefan Reichmuth, The world of Murtada al-Zabidi (1732-91) : life, networks and writings, 2009.

Süryani Mihael, *Vekayiname*, II, TTK'da Basılmamış Nüsha.

Şevket Sarı, *Adıyaman ve Kazaları*, Yenigün Matbaası, Ankara 1956.

Tabari, *History of al-Tabari*, Volume XXXVIII, Abbasid Authority Affrimed, Tranlated by Jane Dammen Mcaulifee, New York University Press, New York 1998.

Talip Atalay, "Diyarbekir Vilayeti'nde Hısnımansur, Kâhta ve Besni", *Medeniyetler Kavşağı Adıyaman* , Adıyamanlılar Vakfı Yay., İstanbul 2008.

The New York Times, "These Turks Are Heroes", February 24, 1896.

The Travels of Ibn Jubayr A Medieval Journey from Cordoba to Jerusalem, Translated from the original Arabic by R. J. C. Broadhurst With an Introduction by Robert Irwin, Bloomsbury Publishing Plc, I.B. Tauris, London & New York 2020.

Toroshan Özdamar, *76 Numaralı Besni Şer'iye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi,* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Kahramanmaraş 2016.

Türkiye Cumhuriyet Devlet Yıllığı, Matbuat İl Yıllığı Matbuat Umum Müdürlüğü 1928-1929, Devlet Matbaası, İstanbul 1929.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi Matbuat Umum Müdürlüğü 1926-1927, Devlet Matbaası, İstanbul 1927.

Umumi Hıfzıssıhha Kanunu Kanun No: 1593 Resmî Gazete: 6 Mayıs 1930 - Sayı: 1489.

Umut Can, 1234 Yılı Anonim Süryani Vekâyinamesi'nin Tercüme, Tahlil, Tenkid ve Sunumu (7- 13. Yüzyıllar/İslâm Sonrası Döneme Ait Kayıtlar), T.C. Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi Tarih Anabilim Dalı, Manisa 2021.

Ünal Taşkın – Arife Göknur Parlak, "Cezaevi Olarak Kullanıldığı Yıllarda Musalla (Alaybeyi) Camii", Tarih Okulu Dergisi, 11, XXXV, 2018.

Ünal Taşkın – Metin Kopar, "Maarif Salnamelerine Göre II. Abdülhamit Devrinde Osmanlı Vilayetlerinde Açılan Eğitim Kurumları", *3. Uluslararası Gap Sosyal Bilimler Kongresi*, Adıyaman, 2019.

Ünal Taşkın "Vilayet ve Maarif Salnamelerine Göre Turgutlu Kazasında Osmanlı Eğitim Kurumları", *Uluslararası Turgutlu Sempozyumu Bildirileri*, C. 2, Turgutlu, 2018.

Ünal Taşkın vd., *Elazığ Eğitim Tarihi*, Elazığ, 2010.

Ünal Taşkın, "1317 (1899-1900) Maarif Salnâmesi'ne Göre Trabzon Vilayeti'nde Eğitim Kurumları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi-The Journal of International Social Research*, (Volume 2/7 Spring), 2009.

Ünal Taşkın, "Maarif Salnamelerinde İşkodra Vilayetine Ait Veriler", *Yeni Türkiye*, 21/67, Mart-Haziran 2015.

Ünal Taşkın, "Maarif Salnamelerinde Mamuratülaziz", *JASSS*, 6/3, 2013.

Ünal Taşkın, "Maarif Salnamelerinde Osmanlı Vilayetlerine Dair Veriler: Yemen ve Hicaz Vilayetleri", *Bilge Tonyukuk Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları-I*, Gaziantep, 2020.

Ünal Taşkın, "Vilayet ve Maarif Salnamelerinde Trablusgarp ve Bingazi'deki Eğitim Kurumları Hakkında Veriler", *Abay Kunanbayev Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları-III*, Gaziantep, 2020.

Ünsal Özmen, Kent Kent Adıyaman, Pamukbank Yay. Ankara 1969.

Vefik Hüsnü, II. Milli Türk Tıp Kongresi Türkiye Trahom Coğrafyası, Ankara 1927.

William E. Dunstan, *Ancient Rome*, Maryland 2011.

William Francis *Ainsworth, Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea, and Armenia*, Vol. I., London: West Strand, 1842.

Yahya Akyüz, *Başlangıçtan 2001'e Türk Eğitim Tarihi,* Alfa Yay., 8. Baskı, İstanbul 2001.

Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, PegemA Yayınları, İstanbul 2012.

Yaşar Özüçetin-Bülent Kara-Gökhan Gülbeyaz, "Malatya Halkevi ve Faaliyetleri, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Researc*h Cilt: 9 Sayı: 46 Volume: 9 Issue: 46 Ekim 2016 October 2016.

Yusuf Beyhan, *Demokrat Parti Döneminde Malatya'da Sosyal, Siyasi Ve Ekonomik Hayat (1950-1960)*, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Ana Bilim Dalı, Erzurum 2018.

Zeynel Özlü, Cenûbda Bir Şehr-i Medeniyet: Behisni (Bethesna-Besni), Gaziantep Üniversitesi Basımevi, Birinci Baskı, Gaziantep 2015.

Zeynel Özlü, Osmanlı Döneminde Behisni (Besni) Kazasında Aşiret ve Aileler, Gaziantep Üniversitesi Basımevi, Birinci Baskı, Gaziantep 2015.

Ziya Köşker, *Gizemli Güneş Diyarı Samsat,* Adıyaman 2018.

Մխիթարեան Ուխտէն Աշխարհագրութիւն Դպրատանց Տղայոց Համար, 1857.

İNDEKS

Abbasiler, 16, 48
Abdi Ağa, 184
Abdi Ağa Câmii, 34, 50, 52
Abdi Ağa Medresesi, 3, 26, 34, 39
Abdi Ağa Mektebi, 22, 23
Abdi Ağa Vakfı, 25
Abdulgani Medresesi, 3, 26, 32, 33
Abdulharap, 56
Abdurrahman Rufai Efendi, 45
Abdülgani Camii, 23, 58
Adapazarı, 163
Adaumana, 9
Adıyaman, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 71, 73, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 100, 102, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 178, 179, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190
Adıyaman Kalesi, 9
Adıyaman Kaymakamlığı, 89
Adıyaman Lisesi, 150, 156, 159, 163, 164, 171, 172
Adıyaman Rüştiye Mektebi, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 97, 108, 113, 115, 116
Adıyaman Ticaret Meslek Lisesi, 138
Afrika, 96, 123
Ağazâde Hüseyin Rıza Efendi, 136
Ahmed Ağa, 55
Ahmet Nalcı, 179
Ak Mescid, 55
Akaid, 84
Akçadağ, 69, 103, 111, 139, 154
Akif Hoca, 135
Akpınar, 44, 50, 146, 190
Akviran, 43
Alaüddevle, 22, 36, 49, 55, 56
Alaybeyi, 43, 50, 187
Alaybeyi Câmii, 50
Alayurt, 56
Ali b. Muhammed eş-Şamşati, 15
Ali Dağı, 60, 61
Ali Dede Mescidi, 53
Ali Küçük, 23, 31
Ali Orta, 56
Ali Paşa Mahallesi, 41
Ali Paşa Medresesi, 41
Ali Rıza Efendi, 133
Alut, 75, 77, 78, 81
Amasya, 139
Anadolu, 14
Anadolu Kadıaskeri, 30

Ankara, 138, 139, 140, 143, 147, 148, 151, 152, 154, 170, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 186, 187, 188
Ankoz (Ancoz), 22
Antakya, 14
Antalya, 109
Antiochos, 12, 13
Arabistan, 15
Arabzâde Ali Efendi Câmii, 52
Arami, 14
Aramice, 13
Arapça, 126, 173
Arapkir, 28, 29, 103, 125
Armenia, 8, 188
Arslanzade, 109
Arşag Boyacıyan, 10
Âsım Efendi, 133, 134, 180
Asitane, 29, 30
Asker Baba Zaviyesi, 59
Atatürk İlkokulu, 147
Ataullah Efendi, 37
Atina, 14
Atlı Sultan Zaviyesi, 59
Atmalı, 53
Avedik Ter-Hkobyan, 15
Avşar, 28
Ayasofya-i Kebir, 131
Aynî, 17
Ayvacık Mescidi, 53
Azaplı, 54
Aziz Mesrop, 15
Azizoğulları, 61
Bad-ı Sâba Hatun Câmii, 52
Balkar, 53
Başıbüyük Behlül Mirza Zaviyesi, 59
Başkilise (Kilisebaşı) Mescidi, 53
Başkomutanlık Meydan Muharebesi, 135
Bayıllızade, 109
Bayil, 54
Bayil (Bayıl), 22
Bazaristan, 53
Bedreddin Ebu Mahmud bin Antebî, 17
Behisni, 137, 179, 181, 184, 185, 188
Bekir Bey Çiftliği, 38
Bekir Bey Hamamı, 38
Bekir Bey Medresesi, 18, 38, 39
Bekir Bey Mescidi, 38
Bektaş Ağa Câmii, 52
Bektaşi, 46, 48
Belazuri, 180
Belçika, 122
Belviran, 53, 70, 78, 118
Bereketoğlu Hasan, 44
Bereketzade, 109, 138
Besni, 4, 17, 22, 23, 25, 26, 27, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 51, 54, 55, 60, 65, 66, 69, 70, 76, 77, 78, 79, 80, 82, 85, 88, 89, 91, 94, 95, 97, 98, 99, 100, 102, 105, 107, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 116, 117, 118, 120, 124, 125, 130, 132, 134, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 151, 154, 155, 156, 164, 167, 168, 175, 179, 181, 184, 185, 186, 188, 190
Besni Lisesi, 137
Besni Rüştiye Mektebi, 97, 99, 113, 114

Besni Rüştiyesi, 95, 97, 98, 99, 111, 114, 116, 117
Besnili Mehmet Efendi, 60
bevvâb, 28
Beydilli, 53
Bibo, 56
Bibol, 55
Bilal-i Habeşi, 131
Bilbiş, 50
Bilele, 55
Bilge Umar, 9, 10, 180
Bimurgo, 55
Bingöl, 128, 133, 156, 180, 183
Biraralık İlkokulu, 147
Birgi, 55
Birgivî Risalesi, 84
Birik, 68, 81, 116
Bizans, 9, 180
Bizanslılar, 8
Bozmekan Câmii, 54
Bozmekân Câmii, 52
Bozmekan Mahallesi, 25, 39
Brhaim Bar-Yonan, 153
Bulduk Baba Zaviyesi, 64
Burunçayır, 53, 70, 118, 146
Büyük Çerkezi, 50
Büyükburun, 70
Cafer Bey, 36
Cami-i Kebir, 25, 41, 47, 66
Can Arslan Paşa, 55
Carbanum, 8
CHP, 138, 146, 166, 167, 168
Coğrafya, 11, 84, 142, 179, 186
Cuma-yı Bâlâ, 113
Cumhuriyet, 10, 26, 36, 66, 83, 110, 114, 120, 126, 138, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 151, 154, 162, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 175, 177, 178, 179, 181, 182, 185, 187
Cumhuriyet Okulu, 110
Çakallı, 52
Çalğan, 68, 77, 79, 116, 125
Çalkayışzade, 109
Çanakçı Dede, 60, 63
Çarşı Camii, 32
Çataltepe, 52
Çavuşbaşı Mahallesi, 79
Çavuşzade Mehmed Paşa, 130
Çelikhan, 148, 149, 150, 151, 164
Çemişgezek, 103
Çepnioğlu Mehmet, 43
Çınarlı Camii, 34
Çırağı Baba, 133
Çörmük, 59
Darende, 36
Darü'l-Kurra, 24
Darülfünun, 100, 105, 181
dârülilm, 19
Darülmuallim Mektebi, 115
Darülmuallimin, 70, 71, 72, 73, 94, 99
dârütta'lim, 19
Davudhan, 52
Debbağhâne, 50
Dede Musa, 62
Delalzade, 109
Demirciler Pazarı, 32
Demokrasi Parkı, 138
Dere Karsiz, 57
Dereviran, 56

Dersaadet, 10, 104, 114, 118, 183
Dersego, 55
Dersim, 103, 113, 116
Derviş Bey Câmii, 50
Dervişler Tekkesi, 25
Devrim İlkokulu, 147
Deyro, 55
Diyarbakır, 8, 45, 46, 70, 85, 87, 98, 100, 111, 125, 128, 134, 161, 181
Diyarbekir, 65, 71, 85, 96, 97, 128, 132, 178, 180, 186
Doliche, 14
Doyran, 43
Dumlupınar İlkokulu, 145, 164
Duyûn-ı Umûmiye, 134
Dülük, 14
Dünya Körler Kongresi, 122
Dürrizâde es-Seyyid Mehmed Arif Efendi, 58
Ebu Bekir el-Kahtavî, 17
Ebu Rebi' Muhammed b. Ziyad Şimsati, 16
Ebu Sadık, 59, 61
Ebubekir Bey Medresesi, 3, 26, 27, 38
Ebubekir Buk'ası, 4, 42
Ebul Vefa, 60
Ebuzer-i Gıfari Medresesi, 3, 37
Ebuzer-i Gıffari, 43, 59, 60, 61
Edirne, 6, 104, 130
Eğin, 109
Eisebios, 14
Ekmekçizade, 109
Elazığ, 74
Elâzığ, 13, 82, 87, 115, 182
El-Hac Abdulgânî, 27
Emevi Câmii, 16
Enis Paşa, 101
Erdemoğlu, 2, 145, 179
Erkenek, 52, 71
Ermeni, 9, 10, 15, 61, 103, 119
Ermeniler, 9
Erniç, 52
Erzincan, 109, 125
Eski Hısn-ı Mansur, 62
Eskisaray Camii, 3, 34, 127
Eskisaray Câmii, 50
Eskiviran, 61
Eslemez Bey, 3, 26, 27, 29, 30, 31, 37, 43, 59, 66, 79
Eslemez Bey Medresesi, 3, 26, 27, 29, 30, 31, 37, 66
Es-Sümeysatî, 16
Euphratanesis, 14
Evliyâ Efendi Mescidi, 52
Evrik, 56
Eyyubi, 16
Eyyubiler, 16
Fal, 3, 41, 54
Farsça, 81, 84, 103, 133, 134
Fatin Davud, 46, 47, 181
Fatma Hatun Câmii, 56
Fenike, 15
ferrâş, 28
Fransa, 14
Fransızca, 156
Furkan Baba, 59
Galatasaray, 105
Galya, 14
Gani Hafız, 127

Gaziantep, 14, 39, 43, 84, 124, 125, 134, 161, 184, 185, 187, 188, 189, 190
Gazihan Dede, 64
Gelenbevi Sultanisi, 100, 105
Gerger, 4, 8, 26, 27, 43, 44, 51, 55, 56, 57, 60, 65, 70, 71, 72, 73, 78, 80, 106, 128, 142, 146, 148, 149, 150, 151, 160, 167, 179, 184, 185
Gerger Kalesi, 55, 57
Gevrik, 56
Geyikler, 53
Gilan, 104
Givdiş, 55
Göklan, 109
Göksun, 130
Gölbaşı, 69, 124, 149, 150, 151
Gövdiş, 72
Güney Amerika, 123
Güney Asya, 123
Haber Gazetesi, 147
Haburman, 55, 72
Hacı Abdulgânî Câmii, 51
Hacı Abuzer Ağa, 74
Hacı Abuzer Baba, 47
Hacı Ali Ağa Câmii, 52
Hacı Arslan Câmii, 52
Hacı Hüseyin Câmii, 56
Hacı Mahmud Hilmi Efendi, 35, 117
Hacı Mehmed Câmii, 50
Hacı Musa Mescidi, 52
Hacı Mustafa Câmii, 51
Hacı Ramazan Ağa Câmii, 50
Hacı Süleyman (Yeşil) Câmii, 51
Hacı Süleyman Câmii, 50
Hadadd Efendi, 135
Hafız Mahmud Efendi, 28, 134
Hafız Muhammed Şaban Kami Efendi, 46
Hakkâri, 143, 156
Halep, 6, 63, 131, 132
Halife Câmii, 52
Halil Ağazade Muhammed Ağa, 95
Halil Bey Câmii, 56
Halilü'r-Rahman Medresesi, 39
Halis Efendi, 133
Halit Sağlam, 127
Halvetî, 49, 130
Hamra Mahallesi, 43, 132
Hamşik, 56
hankâh, 6
Harabeşehir, 105
Harapşehir, 53
Harput, 47, 103, 109, 116
Hasan Baba Tekkesi, 47
Hasan Bey, 56
Hasan Bey Câmii, 4, 27, 42, 52, 54, 56
Hasan Bey Câmii Medresesi, 4, 27, 42
Hasan Bey Medresesi, 42
Hasan Mekki Baba, 47
Hasmi, 131, 132, 180
Hatunoğlu Kurt İsmail Paşa, 128
Havitli, 53
Havşuran, 50
Haydar Efendi, 135, 136
Hayriye Camii, 53
Hekimhan, 102, 108
Helhül, 55
Hendese, 84

Hısn-ı Keyfa, 17
Hısn-ı Mansur, 4, 8, 9, 10, 11, 13, 16, 17, 22, 23, 25, 26, 27, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 43, 44, 46, 47, 49, 50, 51, 55, 58, 62, 64, 65, 67, 69, 73, 80, 86, 87, 89, 91, 93, 108, 114, 124, 139, 140, 179, 182, 183, 184, 185
Hısn-ı Mansurî-zâde, 131
Hicâbî Efendi, 136
Hicâbî Mehmet, 42
Hicabî Mehmet Efendi, 25
Hicaz, 85, 171, 187
Hicri Efendi, 135
Himaye-i Etfal, 140
Hiniç, 160
Hint Sümbülü, 12
Hoca İlyas Mescidi, 55
Hoca Ömer Câmii, 50
Hru Panos, 15
Hurûfât Defterleri, 27, 31, 32, 33, 34, 37, 40, 41, 43, 50, 51, 54, 55, 56, 57, 60, 73, 184
Hüsrev Kethuda Medresesi, 131
I. Dünya Savaşı, 138, 146
I. Leo, 15
II. Abdülhamit, 65, 73, 74, 83, 84, 122, 187
II. Mahmut, 65
İbn Zübeyr, 16
İbradi, 109
İbrahim Bey Camii, 34
İbrahim Bey Câmii, 50
İbrahim Bey Medresesi, 3, 27, 41
İbrahim Hakkı Baba, 133
ibtidai, 67, 69, 71, 72, 73, 92
İdris Câmii, 52
İdris Mahallesi, 66, 79
İkidam, 61
İmparator Commodus, 14
İranlı, 14
İskender Mahallesi, 117
İsmail Ağa Medresesi, 3, 27, 40
İstanbul, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 21, 26, 27, 31, 35, 36, 37, 40, 44, 45, 46, 48, 50, 51, 54, 56, 57, 59, 60, 65, 66, 67, 73, 77, 78, 83, 84, 85, 91, 92, 100, 103, 105, 117, 122, 123, 128, 129, 130, 134, 138, 140, 141, 142, 145, 146, 147, 162, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190
İtalya, 14
İznik, 14
Jül Efendi, 124
Kab Camii, 37, 68, 80, 126, 127, 135, 136
Kab Câmii, 50, 51, 116
Kadıhan Zaviyesi, 64
Kadiriye Tarikatı, 45
Kadiriyye Tarikatı, 47
Kahta, 4, 5, 17, 26, 27, 45, 51, 53, 56, 57, 61, 65, 66, 67, 69, 71, 73, 74, 78, 82, 88, 100, 101, 103, 104, 105, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 115, 116, 121, 128, 135, 138, 139, 140, 141, 142, 146, 147, 148, 150, 151, 154, 155, 156, 160, 162, 163, 164, 167, 168, 172, 184
Kahta Halkevi, 166
Kahta Halkodası, 167
Kahta Mahallesi, 39

Kahta Rüştiyesi, 100, 101, 103, 104, 108, 111, 112, 113, 115
Kahta Yatılı Okulu, 172
kahvehane, 45
Kale Câmii, 52
Kaleardı Câmii, 50
Kalmirli, 56
Kapadokya, 15
Kara Mustafa Paşa Medresesi, 131
Karacaoğlan, 10, 131, 133
Karacaviran, 43, 56
Karıcık, 68, 77, 79, 80, 116
Karkın (Garkın) Mescidi, 53
Kasım Ağa Câmii, 40, 52
Kasım Çeşmesi, 62
Kasrik, 72
Kâşif Ömer Bey, 126
kâtip, 28, 29, 30, 169
Kavaklı, 52, 70, 118
Kavi, 50
Kayseri, 35
Keban Madeni, 102, 108
Keferdiz, 71, 146
Kerimzade, 108
Keskin, 35
Keysun, 53, 69, 70, 76, 78, 80, 81, 124
kıraathane, 45
Kırmıdlı, 57
Kız Sanat Okulu, 163, 170
Kızılhisar, 52
Kızılin, 53, 70, 76, 78, 81, 118
Kilis, 54, 125, 144, 184, 189
Kilisebük (Kilisik), 22
Koçali, 29, 68, 69, 76, 80, 81, 116, 135, 167
Kommagene, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 182, 189, 190
Kosan, 56
Kozhisar, 61
Kozluca, 57
Köle Mehmed Ağa Câmii, 52
Kömür, 57, 62
Körler Çarşısı, 125
Kösecelioğlu Abdurrahman Mescidi, 52
Kudbeddin Sökmen, 17
Kuran-ı Kerim, 54, 93, 126, 160
Kurşunlu Camii, 95
Kurucaova, 57
Kuruçay, 22
Kutlu Doğmuş, 56
Kuyucak, 68, 76, 81, 116, 167
Kuyucuk, 56
Kuyulu, 63
Küçük hamam, 25
Kürt Câmii, 50
Küttanizade, 109
Lami Efendi, 133
Larkin, 55
Leblebici Câmii, 52
loğkeş, 28, 29, 30, 31, 38, 41, 61
Lübnan, 125
Lüzûmî, 41, 132, 133, 183
Maarif Komisyonu, 86
Maarif Müdürlüğü, 88, 92, 104, 110, 115
Maarif Nezareti, 20, 67, 69, 86, 93, 101, 104, 115, 118

Maarif Vekaleti, 87, 156
Mahmud Efendi Mescidi, 50
Mahmut Ensari, 43, 60, 61, 64
Mahmut Ensari Türbesi, 60, 61
Malatya, 8, 11, 26, 28, 36, 39, 44, 45, 57, 60, 61, 62, 65, 66, 67, 69, 76, 77, 82, 85, 90, 96, 98, 100, 101, 109, 110, 113, 115, 116, 117, 119, 125, 128, 136, 137, 139, 140, 146, 147, 154, 161, 166, 167, 168, 178, 179, 180, 181, 183, 184, 185, 188, 189, 190
Mamuretülaziz, 101, 107, 124
Mansur b. Cavene, 8
Mansur b. Cavene b. Haris al- Amiri, 8
Mar Bara Serapion, 13
Maraş, 14, 179, 180, 182, 185
Mardin, 28, 143, 177
Marguza, 54
Mazret Suyu, 62
Meclis-i Vala, 40
Medrese Câmii, 55
Mehmed Bey, 55, 57
Mehmed Efendi Câmii, 38, 52
Mehmed Efendi Medresesi, 3, 26, 27, 37, 41
Mehmed Paşa Câmii, 55
Mehmet Ataullah Efendi, 37
Mekatib-i Rüştiye İdaresi, 102
Mekatib-i Umumiye, 7, 83
mekteb-i ibtidâiyye, 19
Mekteb-i Sultani, 105
Melamilik, 132
Memlûklüler, 16, 17
Menzil, 57
Menzilciler, 47
Merdis, 72, 73
Mervan, 8, 16
Mesâbih, 51
Mescid Obası, 50
Mescid-i Nebevi, 48
Meşri, 50
Meşrutiyet, 67, 68, 80, 81, 84
Meydan Mahallesi, 38, 40, 41
Mırdes, 73, 82
Mısır, 14, 123, 132
Mısrîzâde (Mısırlızâde) Mescidi, 52
Molla (Kavi) Hüseyin Mescidi, 50
Molla Bekir Mescidi, 53
Molla Hasan Câmii, 52
Molla Kırımî Medresesi, 131
Molla Mehmed Mescidi, 50
Molla Ramazan Câmii, 55
Mollazade, 109
Molükanlı Aşireti, 37
muallimhâne, 19, 22
Muallimler Birliği, 140
Mucib Efendi, 131
Muhasebât Müdüriyet-i Umûmiyesi, 58
muid, 28, 29, 30
Murad Câmii, 55
Musa Baba, 59
Musalla, 43, 53, 85, 86, 187
Musallâ, 50
Mustafa Kemal Atatürk, 135, 141
Mustafa Nehcî Dede, 129, 130, 184
Mutazıd, 16

müderris, 17, 25, 28, 29, 32, 33, 35, 36, 37, 40, 41, 42, 55, 58, 59, 117, 129, 131
Mülkiye Tıp Fakültesi, 124
Mümbiç, 99
Naci Bozkurt, 149
Nakibzade, 109
Nakipzâde Atâ Efendi, 136
Nakşibendi, 33, 47
Nakşibendilik, 47
Napolyon, 123
Narince, 74, 75, 78, 82, 119, 121, 167
Narlıca, 55
Nasırlı, 53
Nasıru'd-Devle İbn Hamdan, 15
nâzır, 28, 29, 30, 38
Nemrut Dağı, 12
Neztil, 53
Nisancı Paşa-yı Cedid, 131
Numune Mektebi İptidaisi, 138
Oğuzeli, 11
Orta Doğu, 123
Ortaca, 72
Osman Ağa, 3, 26, 27, 39, 53, 56, 74
Osman Ağa Câmii, 56
Osman Ağa Medresesi, 3, 27, 39
Osman Paşa, 74
Osmanlı Devleti, 10, 11, 73, 136, 179, 185, 186
Osmanlılar, 10
Ozan, 53
Örik, 56
Palladius, 15
Paşa Hamamı, 25
Pazar Câmii, 55
Pehnik, 53
Penbegi, 53
Perişan, 56
Perre, 8
Pervari, 53, 66, 70, 76, 81
Perveri, 53, 78, 146, 168
Peşval, 55
Piperius, 14
Piri Câmii, 55
Pirin, 8, 34, 174
Polad, 53
Pompeius, 12
Pordoniom, 8
Porga, 57
Poturzade, 35, 109
Poturzade Hacı Mahmud Hilmi Efendi, 35
Protestan Kilisesi, 119
Pütürge, 8, 72, 73, 103, 105, 113, 116, 139, 146
Qlodya/Klatya, 8
Rabia Hatun Mescidi, 53
Refik Koraltan, 11
Reis Ali Efendi, 56
Rıfat Efendi, 46
Rişvanzâde Ömer Paşa, 39, 52
Rişvânzâde Ömer Paşa Medresesi, 3, 27, 39
Roma, 12, 13
Romalılar, 8
Rumiyanlı, 50
Rumiyanlı Câmii, 50
Rüştiye, 19, 35, 68, 80, 81, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 104, 105, 106,

108, 109, 110, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 135, 175
Sabb Salih, 132
Sadık Tunç, 126
Sahn-ı Seman, 6, 26, 131
Sakiyye Medresesi, 33
Sallah, 53
Samosata, 13, 14, 190
Samosatalı Lukianos, 14
Samsad, 179, 185
Samsat, 4, 14, 15, 16, 22, 26, 27, 51, 56, 57, 60, 68, 69, 81, 105, 125, 141, 142, 148, 149, 150, 151, 184, 188
Sarhab, 41
Sarı Şeyh Mustafa Efendi, 45
Sarı Şeyhzade, 109
Sarıyaprak, 124
Sarlık, 62
Saru Şeyh Medresesi, 36
Selah, 57
Sevdim Bey Mescidi, 53
Sevidli, 54
Sezai Efendi, 133
Sıbyan Mektebi, 22, 24, 69, 74
Sıddıka Fakih Camii, 40
Sıdkî Efendi, 134, 136, 185
Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, 121
Sıratut Câmii, 23, 26, 31, 50, 51, 54
Sıratut Medresesi, 3, 27, 31, 32
Sıtkı Efendi, 78, 132
Sincik, 74, 75, 77, 78, 79, 80, 81, 168
Sivas, 125, 139, 182
Sofî/Sûfî Câmii, 52
Sofraz, 27, 41, 51, 52, 66, 70, 118, 130
Straegius Musonianus, 15
Sultan Alaeddin, 55
Sungur Nuri Şemseddin, 22, 23
Suriye, 124
Suvarlı, 52, 70, 124, 142, 167, 169
Süleymaniye, 6, 49, 131
Sürgü, 38, 53, 57, 66, 70, 71, 78, 109, 118
Süryani, 8, 9, 14, 16, 186, 190
Süryani Mihael, 9, 186
Süryanice, 13
Süryaniler, 9
Şam, 6, 16, 130, 131, 134
Şambayad, 70, 78
Şambayadî, 53
Şamük, 57
Şehabettin Kebri Medresesi, 26
Şems Ahmed Paşa Tekkesi, 130
Şenikçi, 53
Şerafeddin, 61
Şerefli, 53
Şeyh Abdurrahman Erzincanî, 27
Şeyh Abdurrahmani Erzincânî, 22
Şeyh Cihangirî, 130
Şeyh Çürmek, 59
Şeyh Faiz, 59
Şeyh Gasul Zaviyesi, 59
Şeyh Halil Baba, 62
Şeyh İbn-i Zafer Zaviyesi, 59
Şeyh Katil Zaviyesi, 59
Şeyh Muhyiddin Arabî, 49
Şeyh Safiyüddîn Erdebilî, 36
Şeyh Sungur Nuri Câmii, 52, 54
Şeyh Zeyneddin Câmii, 50

şeyhü'l-kurra, 55
Şirazîzâde Mescidi, 50
Tabakatülarz Levhası, 82
Takız, 41
Tanzimat Dönemi, 7, 19
Tarsus, 162
Taş Câmii, 51
Taş Mescit, 23
Taysal Mahallesi, 55
Tayyare, 138
Tekaüd Kararnamesi, 117
tekke, 6, 7, 45, 47, 59, 119
Terbizek, 53
Terenti, 53
Terkzade, 109
Teşikan, 109
Tevekelli, 55
Tevhid-i Tedrisat Kanunu, 44, 83, 137, 138, 175
The New York Times, 186
Tırnakçı Hoca Ali Ağa, 23, 51, 54
Til, 55
Tilek, 54
Tillo, 55
Tokaris, 55, 67, 74, 75, 77, 78, 81, 119, 168
Tokaris/Akıncılar, 67, 77
Tokat, 90, 139, 185
Tokatlı Hanı, 47
Trahom, 120, 123, 124, 125, 126, 182, 185, 188
Tunceli, 116, 156
Turçek, 41
Turuş, 34, 63
Turuş Dede, 63
Tut, 69, 137, 142, 146, 167
Tutluca, 61
Türk, 139, 140, 146, 180, 181, 185, 186, 188
Türk Ocağı, 138, 140
Türkçe, 9, 111
Türkoğlu, 50
Türkoğlu Mehmed Ağa Câmii, 50
Ulu Camii, 127
Ulu Câmii, 49, 51, 54
Ulu Camii Medresesi, 35
Ulu Mezraa, 62
Ulus Gazetesi, 101, 105, 167, 178
Urfa, 16, 33, 39, 120, 132, 182
Uzunkuyu, 53
Üsküdar, 130
Vakit Gazetesi, 11, 118, 166, 171, 178
Venkük, 55
Vilayet Gazetesi, 67, 70, 107, 128, 180
Vilayet Maarif Müdürlüğü, 88, 93, 108, 116
Vita S. Danielis Stylitae, 15
Vusta Mahallesi, 41, 43
Yatılı Bölge Kız İlkokulu, 147
Yayladalı, 72
Yeni Pınar Camii, 127
Yeni Pınar Mahallesi, 47
Yenipınar Câmii, 50
Yenipınar Mahallesi, 116
Yunan, 13
Yunanca, 14
Yunanistan, 14
Yusuf Ağa, 56
Yusuf Ağa Câmii, 56

zaviye, 6, 7, 22, 28, 42, 45, 47, 59, 60, 62, 119
Zenli Câmii, 50
Zerukan Aşireti, 50
Zey, 22, 26, 36, 37, 49, 68, 80, 116, 146
Zeyrek Ağa, 22, 23, 52, 54, 184
Zeyrek Ağa Câmii, 184
Ziyaiyye Medresesi, 35
Ziyaret, 61
Zülfikâr Hacı Mehmed Câmii, 50